Bárány Attila

A SZULEJMÁNI AJÁNLAT

Magyarország, a Török Birodalom és a Nyugat (1521-1524)

Attraktor
Máriabesnyő
2014

A könyv a
Debreceni Egyetem Kutatóegyetemi belső kutatási pályázata
(témavezető: Bárány Attila, 2013-2016)
támogatásával készült.

Címlapterv: CsumP Stúdió

ISBN 978-615-5257-64-3

Felelős kiadó az Attraktor Kft. ügyvezetője.
A nyomdai munkákért felel a Monobit Nyomda Kft. ügyvezetője.

I. rész

AZ 1521-ES „SZULEJMÁNI AJÁNLAT”

A NYUGAT-EURÓPAI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

Bevezetés

A Mohács előtti magyar külpolitika egyik legkritikusabb pontja Magyarország és a Török Birodalom viszonya, s ennek a kapcsolatrendszernek a kulcskérdése mindenképpen az ún. „szulejmáni ajánlat", amely mellett nem mehetünk el anélkül, hogy a nemzetközi hátterét meg ne vizsgálnánk. A Magyar Királyság és a nyugat-európai államok viszonyát is erőteljesen befolyásolja a törökkel való kapcsolat. Az oszmánokkal való bármilyen esetleges magyar megegyezés – nem is beszólva egy átvonulási klauzuláról – jelentős mértékben kihatott volna a nyugat-európai hatalmak egymással szembeni kapcsolataira is, s ebben a tekintetben mind Angliának, mind a Szentszéknek fontos volt, hogy mennyiben számíthat a Habsburgokra egy esetleges magyarországi, vagy a Birodalom területeit is érő invázió esetén. Ugyanígy a francia diplomácia számára kulcsfontosságú volt, hogy a Tudorok és a császár elleni háborúiban húzhat-e hasznot abból, hogy V. Károly hátában török csapatok jelenhetnek meg, így a Valois-k is, csakúgy mint az angol kormányzat, rendkívüli figyelmet szentelt a magyarországi, ún. „török" híreknek. Így az 1521-es év nyugat-európai–magyar kapcsolatait elsősorban a feleket leginkább foglalkoztató kérdés, a török-magyar béke médiumán keresztül vizsgáljuk meg, amiben újra és újra előkerül a megkerülhetetlennek tűnő szultáni ajánlat tézise.

Az 1520-as évek magyar diplomáciájának megítéléséhez több értékes angliai forrás is rendelkezésre áll, melyek még kevéssé kerültek a kutatás homlokterébe, jóllehet közvetett módon árnyalhatják a magyar politikai vezetésnek a Portával szembeni politikáját. A magyar történetírásban erősen vitatott az, az alapvetően Perjés Géza nevével fémjelezhető nézet, mely szerint 1520-ban érkezett olyan békeajánlat a trónra lépő Szulejmán részéről, amely újabb feltételeket – adófizetés és szabad átvonulás – szabott volna a megegyezés árául.[1]

1521-es békeajánlat hipotetikus feltételeinek értékeléséhez rendelkezésünkre áll több angliai forrás, amelyek nem, vagy kevéssé ismertek a magyar történetírásban. Elsősorban egy, a British Library-ben őrzött követjelentést fogunk vizsgálni, mely ugyan keltezetlen, de 1521 augusztusában íródott: a birodalomba, Wormsba, a császárhoz akkreditált két angol követ, Sir Richard Wingfield, és az itáliai származású Tommaso Spinelli küldte Thomas Wolsey kancellárnak, az angol politika mindenható irányítójának. A jelentés részletesen beszámol a Reichstagra küldött magyar követek - Hieronymus Balbus/Balbi Jeromos és Werbőczy István - szerepléséről. Beszámol a török néhány hónappal korábbi békekötési ajánlatáról, de számunkra legizgalmasabb részlete az, hogy a követet azért küldte a szultán, hogy „meghosszabbítsák és megerősítsék a *régi* békét" („sent to them... ambassador for to proroge and conferme the *olde* truce"). Látni fogjuk, az 1521-es szulejmáni békével kapcsolatban nagyon kevés diplomáciai forrás áll rendelkezésünkre, mi több, az „új feltételeket" egyetlen egy sem konkretizálja, így talán ez a fenti az egyetlen, amely határozottan ki is mondja - s egyben cáfolja is az új békefeltételek hipotézisét -, azaz hogy a török semmi mást nem kíván, mint azt, hogy ugyanazon, 1519-es feltételekkel újítsák meg és erősítsék meg újra a békét.

Az 1521-es eseményekről angliai forrásaink is tanúskodnak, s így, közvetett módon ezek is segíthetnek a kérdés tisztázásában.

Érzékeltetni szeretném, miért is megbízhatóak az angol követjelentések. Az angol hírszerzés a korban néhány évtized alatt hihetetlen fejlődésen keresztülmenve, a kor egyik legfejlettebbévé vált. Roppant gépezet működtette, a különböző státuszú, gyakran több udvarban állandó megbízottak és meghatalmazott követek küldtek jelentéseket nem csupán napi szinten, hanem akár naponta többet is. A kémek és futárok ezrei behálózták Európát Moszkvától Lisszabonig. Budán ugyan nem volt állandó angol követ, de a határtól néhány mérföldnyire tartózkodó, s Ferdinánd osztrák főherceghez akkreditált, vagy a velencei és raguzai követek a lehető leggyorsabban jelentették értesüléseiket a Tudor-diplomácia atyjának, Wolsey bíborosnak. Az angol hírszerzői hálózat az 1520-as évekre a velenceivel vetekedett, s a francia, spanyol és birodalmi hírszerzésnek azért tudott fölébe kerekedni, mert a Tudoroknak volt pénze, s nem sajnálták erre is - hosszú távú befektetésként - felhasználni. A diplomáciai gépezet szintjén Anglia Európa hatalmasságaival egy szintre emelkedett. A hírek bámulatos gyorsasággal értek el a Westminsterbe, s a jelentések tömörek, lényegre törők és hitelesek voltak, valamint azt emelték ki, ami az angol monarchia számára a legfontosabb.

A Magyarországot érintő török veszélyről a szerte Európában ekkoriban már széles követi hálózattal bíró Tudor-monarchia képviselőinek jelentései igen értékesek számunkra. A legértékesebbek a Birodalomba

akkreditált, a császárt és Ferdinánd főherceget szinte mindenhová elkísérő angol követek jelentései. Ezen kívül az Anglia állandó szentszéki képviseletét ellátó követek híradásai is igen fontosak. Utóbbiak legtöbbje sokszor nem is angol volt, hanem angliai stallummal bíró itáliai klerikus. Kétségtelennek látszik, hogy a Velencétől Krakkón át Spanyolországig húzódó angol hírszerzőhálózat figyelmét nem kerülhette volna el egy olyan súlyú ügy, hogy Magyarország királya a török átengedését vagy az adófizetést fontolgatja. Ezért nézzük végig, mit profitálhatunk e relatio-kból.

A nyugati források értékelése előtt mindemellett röviden össze kell foglalnunk egyrészt azt, voltaképpen mi történt a török-magyar viszonyban 1520–21-ben, másrészt az e téren, a „szulejmáni ajánlat" tárgyában alkotott történetírói véleményeket.

Röviddel Szelim szultán halála után, 1520 decemberében az új uralkodó, Szulejmán követet küldött Budára, hogy a Szelim halálával a jogszokás szerint megszűntnek tekintett békét megerősítse. Azonban hogy a követ pontosan milyen megbízatással érkezett, arra nézve az eddig ismert korabeli források nem adnak egyértelmű választ, sőt, valójában azt sem közlik, hogy a békének új feltételei lettek volna.

A magyar történetírásban a 19. században Szalay Lászlón át Horváth Mihályig és Kiss Lajosig elterjedt az „ajánlat" tézise.[2] Thúry József egy helyütt még azt is írja, hogy a töröknek nem állt szándékában meghódítani Magyarországot – be is kerül Perjés érvrendszerébe hivatkozási alapként, jóllehet magára az ajánlatra nem tér ki.[3] Azt is nyomon lehet követni, hogyan: feltehetően Katona Istvánon keresztül veszik át a fenti szerzők a 19. században, ő pedig már Schmitth Miklós 18. századi művére hivatkozva közli.[4] A legvalószínűbb, s maga Szalay László említi is, hogy a nagy hatású 16. századi görög származású itáliai történetírót, Theodore Spandounes Cantacuzinot/Spanduginot követte – aki viszont, ha megnézzük a szóban forgó művet, az átvonulásról nem, csupán az adófizetés feltételéről szól.[5] (Thúry jól tudta, utóbbi rosszul értesült.)[6] Ezen a nyomon haladt Kupelwieser is, aki szintén feltételezte az adófizetés ultimátumát.[7] Ezek nyomán Perjés Géza feltételezte, hogy Behrám csausz Szulejmán új ajánlatát közvetítette, s adófizetéshez és a török hadak Magyarországon való átengedéséhez kötötte a megegyezést.[8] Perjés úgy vélte, hogy – annak ellenére, hogy a rendelkezésre álló források konkrétan nem igazolják hipotézisét – ez alkalommal többről volt szó, mint az előző békeajánlatokban. Azért támasztott most a Porta ilyen követelést, mert nem akarta Magyarországot elfoglalni, hanem a Habsburgok Magyarország feletti befolyását akarta megelőzni, ezért korlátolt célú háborúkat indított, és alapvetően a békés megoldást helyezte előtérbe. Az országot régi állapotában kívánta meghagyni, azt a feltételt szabva, miszerint nem választhat magának uralkodót a Habsburg-házból.[9] Perjés azt is tudni vélte, az ajánlatot a magyar fél nem fogadta el,

amit a szultán hadüzenetnek tekintett.[10] Perjés Gézával szemben a modern kutatás ellentétes nézeteket fogalmazott meg. Röviden összefoglaljuk az évtizedes vita lényegét. A Perjés által gyakorta citált Káldy-Nagy sem tud arról, mik voltak a Behrám csausz által előterjesztett feltételek.[11] Az elmélet ellenzői úgy ítélték meg, az Oszmán Birodalom célja Magyarország bekebelezése volt.[12] Szakály Ferenc, Barta Gábor, majd Fodor Pál leszögezték, ahhoz, hogy a török az országot meg akarta hódítani s terjeszkedni kívánt, kétség nem férhet.[13] Eleve abból indultak ki, hogy a hadjáratot a szultán már a Dzsánberdi Gazáli/Al-Ghazali vezette felkelés leverése előtt, 1520 novemberében elhatározta, amint arról az 1521. évi fethnámé tanúskodik. (Perjés szerint erre a döntésre csak 1521 januárjában került sor.)[14] Az új szultán egyértelműen a háború pártján állt, a békeajánlatot csupán rutinszerű aktusnak szánta, épp ezért semmi olyasmit nem követelt, ami az ország szuverenitásával összeegyeztethetetlen lett volna.[15] Kosáry Domokos és Kubinyi András is eleve irracionálisnak ítélte azt, hogy a török ajánlatot tegyen, s adófizetés és a csapatai átengedése fejében inkább a Habsburgokkal nézne szembe.[16] Kulcsár Péter összefoglaló munkájában nem osztotta, hogy létezett volna ilyen új békefeltétel 1521-ben.[17] A mai kutatók közül B. Szabó János úgy fogalmazott, 1521-ben a régi, 1519-es fegyverszünetet kívánták megújítani,[18] s Papp Sándor sem hiszi, hogy Magyarország csak adófizetés révén nyerhetett volna békét.[19] Pálosfalvi Tamás úgy vélekedett, a követ valószínűleg változatlan feltételek mellett ajánlotta a fegyverszünet meghosszabbítását.[20]

1. A FORRÁSOK

Nézzük meg a követjárásról és a feltételezett új feltételekről milyen források maradtak fenn, amikre a fenti nézetet alapozni lehet.

Az új szultán követe, Behrám csausz Magyarországra érkezését 1520. december 10-én adta hírül a velencei követ: a híradásban azonban semmi más nem állott, legfeljebb annyi, hogy arra, hogy békét kíván kötni, nem kapott választ.[21] A legközelebbi információ az, hogy a velencei követ szerint 1521 januárjában „visszatartották" a követet, Budán őrizet alatt áll, nem mehet sehová.[22] Még februárban is azt jelenti, a török követet „nem siettetik", s várják a keresztény fejedelmek válaszát.[23]

Egyéb eredeti diplomáciai adatok, primér források nincsenek. Furcsa, hogy sem birodalmi, sem lengyel, sem szentszéki híradások nem szólnak egy ekkora volumenű kérdésről, ezért nem marad más, mint az, hogy lássuk, elbeszélő források terén mire támaszkodhatunk.

Az egyedüli olyan hazai forrás, mely korabeli és megbízhatónak mondható, illetve belső információkkal is bír, valamint szól a feltételekről, Ludovicus Tubero. Egyedül a dalmát krónikás ír arról, hogy Szulejmán „szószólót küldött a magyar királyhoz, hogy békét kérjen [...] úgy vélte, meg kell újítani a magyarokkal a szövetséget, követséget küldve, *ugyanolyan feltételekkel*, amilyenekkel atyja, Szelim kötötte velük. [...] Amikor azonban a magyarok, [...] a követet jogtalanul, a népek joga ellenére visszatartva egy ideig nem adtak választ, minthogy elhatározásuk bizonytalan volt, hiszen nem állt szándékukban a törökkel sem békét kötni, [...] sem pedig [...] hadat viselni nem mertek vele".[24]

A Mohács után keletkezett elbeszélő forrásokat – melyek „zöme jóval későbbi és nem mentes a tendenciózus állításoktól"[25] – részletesen áttekintette a történetírás, e helyütt csupán a legszükségesebbeket foglalom össze. A követjárásról nem szól Brodarics, sem Szerémi; a Verancsics-

gyűjtemény egyik szövege, a *Memoria Rerum* hírt ad ugyan a török követről, de nem szól semmilyen feltételről: a szultán „jeles követet kiköldе az magyari királyhoz, Lajos, hogy ővele örökvaló frigyet szerzene". A király a békét „meg is mívelt[e] volna, ha az római papa nem ellenzette volna".[26] A Zay Ferencnek tulajdonított *Az Landorfejírvár elveszésének oka e vót és így esött,* évtizedekkel később keletkezett mű viszont szól a követjárás feltételéről is. Itt már két csauszról esik szó: a „török császár az atyjával való békességet megújítaná [...] kíván vót és kéret vót az országtúl és királytúl adót, [a király...] az ő követeket haza nem eresztette vóna, nem akarnak neki semi választ tenni hanem vetik [...] őrzet alá".[27] A még később alkotó Istvánffy Miklós semmilyen új békefeltételről nem szól, csupán arról, Szulejmán az apja által „kötött frigyet megtartani végezte volna, jelenti vala, [...] az egymás között való békességet [...] megtartaná és őriztetné"; igaz, „álnokuk kéri a frigyet".[28]

A török történetírók közül egy sem ad konkrét információt a békefeltételekről. Szulejmán naplója és a török történetírók közül Ferdi egyáltalán nem is említi a békeajánlatot. Akik hírt adnak róla, azok - sem Lütfi pasa, sem Dzselálzáde Musztafa - nem mondanak mást azon kívül, hogy Szulejmán meg akarta újítani a békét. Lütfi arról szól, a magyar király szegte meg a régi, Szelimmel kötöttet, azaz nem új béke kötéséről beszél. Dzselálzáde „a béke és a barátság alapjainak lerakásáról" szól.[29]

Mivel a narratív források sem vezetnek messzire, mielőtt rátérnénk az eddig kevéssé ismert nyugati forrásokra, nézzük meg, mit foglalt magában az 1519-es béke, amit elviekben meg akartak újítani. Milyen feltételei voltak, s így a feltételezett 1521-esek mennyiben, miben voltak újak? Továbbá, az 1519-et megelőző oszmán békéknek milyen feltételei voltak? Mit jelentett a korabeli diplomáciában a követ várakoztatása, feltartóztatása, vagy Dzselálzáde szavaival élve az, hogy „tisztességes fogadásában hiányt tanúsítottak"?

Ismert, hogy a magyar követ, Bélay Barnabás szörényi bán hosszú évekig élvezte a szultán vendégszeretetét, mire a Porta hajlandó volt vele szóba állni és újra békét kötni.[30] Az 1519. március 28-án létrejött megállapodás már tartalmazta azt a klauzulát, hogy a király belegyezése esetén a török csapatok átvonulhatnak az ország területén.[31] A Kubinyi András által idézett HHStA Maximiliana-béli dokumentum szerint 300 lóval és ugyanannyi martalóccal támadhatnak az országon át.[32] Az adófizetés azonban sohasem került szóba. Az átvonulás mindazonáltal nem volt újdonság. A Mátyás és II. Bajazid között 1488-ban kötött szerződés egyik pontja éppen az volt, hogy a török sereg, ha „más országok gyaurjai ellen tör, a magyar király tudta nélkül a királynak az országán át ne haladjon", vagyis a szultán „testvére" tudtával elviekben áthaladhatott.[33] A következő, 1503-as szerződésben - igaz, annak fennmaradt szövege hiányos - nincs már ilyenről szó.[34] 1510-ben ezt meghosszabbí-

tották egy évvel, majd 1511-ben újabb öt évre megkötötték, de egyik sem szól átvonulásról. Új feltételek annyiban kerültek szóba, amennyiben Szelim szultán annyit követelt, hogy a szerződésbe ne vegyék bele a keresztények oldalán Miksa császárt.[35] Ami az 1513-1518 közötti török-magyar viszonyt és a béketárgyalásokat illeti: Szelim hivatalosan nem kötött békét, de 1516-ban és 1517-ben is meg akarta újítani a még mindig magánál tartott magyar követtel.[36] 1518-ban az sem volt szokatlan aktus, hogy a bácsi országgyűlésen a török követnek nem adtak azonnal választ - csupán ez alapján nem lehet arra következtetni, hogy olyan új feltételek megtárgyalása miatt halasztódott a követnek adandó válasz, amely döntő változást hozott volna a török-magyar kapcsolatrendszerben.[37] Itt sem merült fel az adófizetés kérdése, hanem csak, mint 1521-ben is, a magyar kormányzat az álláspontját akarta egyeztetni a pápával, a császárral és a lengyel udvarral.[38] A „visszatartás" a korabeli török-magyar viszonyban úgy látszik nem tűnt szentségtörésnek, a diplomaták várakoztatásának a Portánál még a bizánci időkből és hagyományokból örökölt szokásrendszere volt. 1518-ban a velencei követ is teljes természetességgel beszél arról, hogy amiként a magyar király embereit Konstantinápolyban tartották fel, három török követet a magyar király tartott „őrizetben", s „senki sem beszélhetett velük".[39]

Számunkra úgy tűnik, a magyar udvar nem azért halogatta a követnek adandó választ, mert „megijedt" volna az egyezmény súlyos, új feltételeitől, hanem a háború vagy béke ügyét kívánta eldönteni, de attól tette azt függővé, hogy a nyugati hatalmak milyen segítséget ajánlanak, ezért is indított II. Lajos követeket és írt leveleket Európa fejedelmeihez. A béke egyszerű aláírása ugyanis nem oldotta volna meg azt az állandósuló helyzetet, hogy a török békeidőben is folyamatosan beüt a határmenti területekre, a követküldéssel egyidőben például Boszniában Jajcát, a Temes-vidéket szorongatja. A fegyveres nyomás már Szelim halála előtt kezdődött, a háborúpárti nemesség is egyre inkább a támadás megindítása mellett volt. Ezért Lajos 1520 végén már a háborúra készült.[40] Meg kell néznünk tehát, valójában mi áll az 1521-es év tavaszának, nyarának diplomáciai levelezésében, mi volt valójában a magyar kormányzat szándéka.

A követjárás tekintetében kézenfekvő még megvizsgálni azon rendelkezésre álló diplomáciai forrásokat - II. Lajos a pápának, Velencének, a Habsburgoknak írott leveleit, valamint követutasításait és követeinek jelentéseit -, melyek 1521-ben, már a feltételezett ajánlat után íródtak, arra keresve bizonyítékot, tettek-e a felek egyáltalán utalást a törökkel folyó vagy folytatott tárgyalásokra, vagy arra, hogy esetlegesen megváltoztak a béke feltételei. Ha igen, az lenne a kézenfekvő és logikus, ha II. Lajos és a magyar kormányzat kihasználja a kezében lévő ütőkártyát, és azzal próbál meg nyomást gyakorolni a nyugati fejedelmekre, hogy lebegteti annak a lehetőségét, kénytelen behódolni a töröknek, békét kötni és

átengedni a szultán erőit Európa felé. Végigtekintve a király segélykérő levelein, melyeket a Nyugatnak már a Nándorfehérvár felé közeledő török sereggel szembenézve írt, teljességgel érthetetlen lenne, ha nem használta volna ki ezt az „adut", s nem kísérelt volna meg minél több pénzt kisajtolni a nyugatiakból. Már ha valóban lett volna a kezében ilyen „ász". Egy ilyen horderejű kérdés - hogy a magyarok azt latolgatják, adót fizetnek és átengedik a törököt a Birodalom felé - bizonyára nem maradhatott volna visszhang nélkül a kor diplomáciai irataiban.

A legérdekesebb talán a velencei követjelentések hallgatása az ultimátumról. Ha már egyszer jelentette a budai ügyvivő, a Signoria figyelmét aligha kerülhette volna el, ha a török követ ilyen feltételeket támaszt. A velencei követjelentésekkel is csínján kell azonban bánni, mert igazán azok az értesülések bírnak hitellel, melyeket a titkárok napi híradásaikban, valóban az adott időben jelentettek. Az ún. zárójelentéseik, követi megbízatásaik lejártával készített összefoglalóik viszont nem teljesen biztos, hogy a valóságot tükrözik. A Balogh István által közzétett beszámolók - Lorenzo Orioé és Francesco Massaroé is - ilyen végjelentések 1523 végéről, így azokat két évvel korábbra vonatkoztatva legfeljebb közvetett információként áll módunkban elfogadni. Az is furcsa, hogy maga a követ, Lorenzo Orio a zárójelentésében már nem is közli a követjárást és a csausz fogvatartását, pedig két évvel előtte ő maga írt Behrám fogadásáról. Nem tartotta volna említésre méltónak, ha valóban tudatában van a nagy horderejű feltételeknek?[41] Helyette titkára, Francesco Massaro zárójelentéséből tájékozódhatunk, ami azonban ugyancsak két évvel az események után született. Massaro jelentése arról árulkodik, hogy a magyarok azért „húzták-halasztották a békekötést", mert Velencétől 80 ezer dukátnyi segélypénzt követeltek. A titkár úgy látta, Szulejmánt nem is ellenséges szándék vezérelte, csupán az, hogy „rendezhesse itteni ügyeit". Megengedi, hogy a szultán csak a meglévő békét akarta megerősíteni.[42] De hogy milyen békét, azt sajnos nem részletezi. Ha részletesebben górcső alá vesszük, kiderül, mit érthettek félre a kutatók Massaro jelentéséből. Ő nem Magyarországról mondja, hogy „készek arra, hogy sarcot fizessenek a török szultánnak", hanem *a horvátokról.*[43] Meg is magyarázza, miért. Feltehetően 1521 előttre vonatkoztatva írja, „elküldték a scardonai püspököt, mint saját követüket", [Velencébe] azzal az üzenettel, „hogy amennyiben nem segítenek nekik, ők megengedik annak [a töröknek - B.A.], hogy Magyarországon keresztülvonuljon, nem törődvén azzal, hogy kit fog megtámadni és kinek okoz károkat".[44] Itt azonban ugyan az ezt megelőző mondat alanya az, hogy a magyarok („hongari"), s ezt a következőre vonatkoztatva is érti, hogy [*ők*] „békét kötöttek volna a törökkel" („i haveriano facto pace con il Signor Turco"), és ezért „ők" elküldték a scardonai püspököt követként Velencébe. Itt Massaro csúsz-

tatásáról van szó, hiszen korábban ő maga mondja, hogy „Horvátországban vannak viszálykodások", és a horvátok „kész[ek] arra, hogy sarcot fizessen[ek]", nem pedig Magyarország. A követ Perjés szerint egyszerűen csak felcserélte, összekeverte a két kifejezést, szerintünk inkább tudatosan csúsztatott.[45] Szinte köztudott, hogy Massaro igen komoly előítélettel viseltetett a magyarok irányában,[46] de az is lehet, hogy csak egybemosta a Horvátországról nyert információkat. Saját „főnöke", Lorenzo Orio jelentését értette félre, ugyanis ő már 1521 elején jelezte, hogy a horvát urak egy része, Frangepán Bernát és Korbáviai János vezetésével - mivel a török már 1520-ban a birtokaikat pusztította - azzal fenyegetőzött, ha nem kap segélyt, a töröknek adót fog fizetni.[47] A horvát nemesekről, az ő különutas akciójukról van szó, *ők* küldenek követet, éppen „sajátjukat" - talán ezért is hangsúlyozza, hogy „orator *suo*" -, a horvát származású Thomas Niger scardonai püspököt a Signoriához és Rómába.[48] A horvát urak gyűlést is tartottak Zágráb mellett, és tárgyaltak, hogy alávetik-e magukat a töröknek.[49] Niger ugyan utazott a Magyar Királyság követségében is korábban, de most nem II. Lajost képviselte.[50] Thomas Niger volt ugyan 1521 márciusában Velencében, de a megbízást a „horvát uraktól" kapta, akik a töröknek való behódolással fenyegetőznek.[51] Sebenicói követjelentések január elejétől kezdve közlik, hogy a püspök a horvát urakkal, „Korbáviai Jánossal és a Frangepánokkal tárgyalt, akik nem akarnak ellenállni a töröknek", így a pápához és a császárhoz fordulnak. Mindeközben azonban Frangepán Bernát - aki a magyar királyt is ezzel fenyegette meg, s Budán is előadta ultimátumát -, kettős játékot játszva, a velencei hírek szerint a boszniai pasával a Nándorfehérvár elleni hadjárattal szinte egyidőben meg is egyezett.[52]

A velencei híradásokon kívül e kontextusban kell értelmeznünk egy másik híradást, amely alapot adhat a szabad átvonulás és az adófizetés teóriájához. Az 1521-es német birodalmi gyűlésről szóló, Konrad Peutinger, Augsburg város követe által készített feljegyzések valóban tartalmaznak olyasmit, hogy a török szabad átvonulást kért - de Horvátországon keresztül. Ha részletesen megvizsgáljuk értesüléseit, látjuk, azok onnan származhattak, hogy a horvát urak és főpapok azzal fenyegetőztek, ha nem kapnak segélyt, adót fizetnek a töröknek, hiszen őket már korábban azzal az ajánlattal csábították, hogy engedjék azokat átvonulni.[53] Peutinger félreérthette értesüléseit.

A horvátoknak a török felé kacsingatása és egy esetleges átvonulás engedélyezése már 1520 végén felmerült. A horvátok már az 1521-es Reichstagra is külön követet küldtek, lehetséges, Frangepán Kristóf képviselte őket, aki jóval a magyar követség megérkezése előtt ott volt Wormsban. Már Niger scardonai püspök küldetésénél is közlik a sebenicói jelentések, hogy a császárhoz is követet küldenek a horvátok, lehetséges, hogy

Niger mellett Frangepán - a különutas tárgyalások fejének, Bernátnak a fia - ment a Birodalomba.[54] Ha felszólalásáról nincs is konkrét adat, annyi bizonyos, hogy a Reichstag külön foglalkozott a horvát üggyel, még március elején. A horvátok jóval a magyar követség megérkezte, március 24. előtt a Reichstag elé tárták, hogy hetven éve szenvedik a török pusztítását, és segélyért folyamodtak. Előadták, hogy ők a kereszténység védőbástyája („als bolwerk und vormauren"), s szinte mire megérkeztek a magyar követek, „kiénekelték a sajtot" a szájukból.[55] Frangepán a gyűlés elé tárhatta, ha másként nem, informálisan, hogy akár ki is egyeznének a törökkel. A császár hírszerzése is ismerhette az éppen folyó horvát ügyeket, s tudhatott a Velencébe és a pápához küldött követükről. A Frangepánokat és a többi horvát főurat többször csábították a törökök kiegyezésre és a csapatok átengedésére, ez benne volt úgymond a levegőben, amit a velencei követjelentések és a Reichstag valamint a császári udvar értesülései is gyakorta az egész Magyarországra vonatkoztathattak. Frangepán a magyar korona alattvalója is volt, így amit mondott, sosem csupán a horvátok hangjának számított. Így moshatta össze Peutinger a horvát „kiugrási" kísérletet a magyar segélykéréssel - amelyben azonban soha nem volt benne a horvátok által szinte rutinszerűen ismételt átengedés feltétele.

A birodalmi diplomáciai iratok ennél jóval kisebb jelentőségű mozzanatokat is megemlítenek. Éppen ezért különösképpen meg kell vizsgálnunk itt az 1521-es wormsi birodalmi gyűlésre küldött magyar követség - Girolamo Balbi és Werbőczy István - megnyilvánulásait.[56] (Érdekes kérdés, hogy ha már decemberben érkezett a török követ, ha valóban olyan sürgető intézkedést igényeltek a békefeltételek, a magyar vezetés miért késlekedett, hogy követet küldjön a Reichstagra. A rendi gyűlést ugyanis már január 27-én megnyitották, mégis Werbőczyék csak február végén indultak útnak, amikor a török végek hadai - Lajos Brandenburgi Györgynek írt segélykérő levele tanúsága szerint - már Jajcát tervezik ostrom alá fogni.[57] Be is következett, amitől tartottak, hiszen valóban zár alá vették az erődöt 1521 elején, de Keglevich Péter helytállásával felmentették a védők.[58]) A wormsi gyűlésen fennmaradt magyar beszédek azonban nem utalnak semmilyen új békefeltételekre. Hieronymus Balbus/Girolamo Balbi 1521. április 3-i beszéde fennmaradt, nyomtatásban is megjelent.[59] Kézenfekvő lett volna, hogy a királlyal évtizedek óta bensőséges viszonyban lévő királyi titkár és titkos tanácsos,[60] a Jagellók diplomáciájának egyik művelője és ismerője említést tett volna egy ilyen, nem kis jelentőségű kérdésről. Oratiója azonban nem közöl semmi ilyesmit.[61] Jóformán olyan általánosságokat mond, hogy Magyarország a 150 éves hősi harc után elgyengülve már nem bírja tovább, idegen segély nélkül nem állhat ellen. Híreink szerint a török fegyverkezik, és az ország lerohanására készül. A keresztény fejedelmek viszályai miatt nemcsak

Konstantinápoly, hanem Róma elvesztésétől kell tartani.[62] A németek hiúságára igyekszik hatni. „Az igazi, az ősi német erő – úgymond – már rég elenyészett. Ti nem vagytok többé azok a germánok, kik harci dicsőség tekintetében a rómaiakat elérték, sőt talán felül is múlták".[63] De az ékes szónoklat hatás nélkül maradt. Ha hajánál fogva akarunk előrángatni valamit, akkor is csupán egyetlen homályos utalás áll a rendelkezésünkre, amit, ha nagyon akarjuk, érthetünk úgy, hogy „elfogadjuk a feltételeket", igaz úgy is, hogy egyszerűen meghódítanak bennünket a pogányok: „Mi lehet szégyenteljesebb, visszataszítóbb, mint a törököt szolgálni?"[64] Egy másik helyen arról szól, mi lesz, ha a birodalomba törnek be a törökök? Ha a németek nem állnak most ellen, akkor már csak a saját országukban állíthatják meg a pogányt.[65] Őrájuk hárul éppen ezért a kereszténység védelme. Ez közvetetten utalhat átvonulásra, de általánosan is érthető. Követeink konkrétan azonban nem szóltak ilyesmiről, pedig, Kosáryt idézve, „riadtan, sürgetően, drámai hangon igyekeztek segélyt szerezni".[66]

Rendelkezésünkre áll még Balbi V. Károlyhoz írott epigrammája, de ebben sem szól a kérdéses ajánlatról, csak buzdítja a nagy Caesart, hogy szabadítsa a kereszténységet Mahomet szektájától.[67] Nem közöl újabb adalékot az április 5-én Wormsból a mantovai őrgrófhoz küldött tudósítás sem.[68] Magyarország törökkel kötendő fegyverszünete egyedül akkor került terítékre Wormsban, amikor a magyar követek április 15-én felkeresték a gyűlés választmányát, és előadták - Fraknói szerint Werbőczy[69] -, hogy nem időzhetnek tovább, mivel jelentést kell tenniük az április végén kezdődő országgyűlésnek. E gyűlésnek az a feladata, hogy választ adjon a török követnek, aki öt hónapja „Budán van" - nem szól arról a forrás, hogy „visszatartanák". Ezt viszont nem a Reichstag hivatalos dokumentumai közlik, hanem Augsburg követének, Peutingernek a feljegyzései.[70] Martin Aurél azt mondja, hogy a magyar követek ekkor már felvetették, tanácsosabb lesz-e a törökkel bármi áron fegyverszünetet kötni.[71] Ezt azonban a forrásunk nem közli. A követek ekkor már tudják, feltehetően velencei híradásokból is, hogy a szultán leverte a felkelést Szíriában, és megindítja hadait az ország ellen. Peutinger e fenti mondata után említi ugyan, hogy a török átvonulást kíván, de *nem* Magyarországon, hanem a Windische Markon és *Horvátországon* keresztül, „minden más keresztény" ország felé. A Windische Mark, azaz Krajna nem is érintheti a Magyar Királyságot, itt az augsburgi tanácsos szerint a Birodalom, illetve Ausztria hercege lehet érintett. Szóba sem kerül, hogy Lajostól ilyesmit kérnének, hiszen „csalárd módon e tárgyalásaik közepette éppen ő ellene készülnek", mi több, úgy is lehet érteni, hogy éppen a Magyarország elleni támadáshoz lenne szükségük a Horvátországon keresztül való átvonulásra.[72] Konkrétan az, hogy *miről* kell választ adni, nem szerepel Peutingernél, de nyilván a fegyverszünetről lehet szó. A városi tanácsosnál összemo-

sódhattak a gyűlésen előadott horvát panaszok és a már ekkor meglévő horvát „különutas" igények a magyar követek hivatalos álláspontjával, de a Magyar Királyság és a Török Birodalom közötti tárgyalások „különös feltételeiről" nem szól Peutinger sem. A Reichstag „hivatalos" aktái sem tanúskodnak arról, hogy a magyar követek előhozakodtak volna az „új feltételekkel".[73]

V. Károly a követeknek adott válaszában sem tesz említést arról, hogy a hivatalos csatornákon túl értesült volna egy békeajánlatról. Arról sem tud hivatalosan, hogy lenne Budán egy török követ. A magyar követek a császár válasza során megdöbbenve hallották, hogy az uralkodó a segélyadásról sem szól konkrétan, legfeljebb buzdítja a keresztény uralkodókat. A magyar követség szerencsétlensége, hogy éppen aznap, amikor Károly a válaszát fogalmazta, érkezett meg Wormsba Luther Márton.[74] A császár mindössze annyit mond, a birodalom a jelenlegi helyzetében nem tud segélyt adni. Egy év elteltével személyesen, a pápával és a keresztény fejedelmekkel hadba száll a török ellen; de ha időközben megtámadná Magyarországot a török, s mégsem indulna el a tervezett expedíció, Magyarország meg kell védje magát, amíg a birodalom nem tud teljes erejével a rendelkezésére állni. De a magyarok, ha nem bíznak abban, hogy védekezni tudnak a törökkel szemben, „köthetnek fegyverszünetet egy évre", oly módon azonban, hogy „ne legyen az tisztességtelen, vagy ne okozzon kárt a keresztény hit és a keresztény államok számára".[75] Ebből talán kiolvasható, hogy a császár értesülhetett a béketárgyalásokról, s esetlegesen abba, miszerint a béke ne legyen becstelen mások számára, beleérthető, hogy ne engedjen adófizetést vagy átvonulást a király. Konkrétan azonban nem hangzik el semmi ilyesmi. A császár nem vette komolyan a magyar segítségkérést, vagy nem hitt a békeajánlat valóságosságában, egyébként is el volt foglalva Luther ügyével és az áprilisban megüzenendő francia háborúval. A török ellen egyetlen katonát sem szavazott meg.

Időzzünk egy kicsit e helyütt az 1522-es nürnbergi birodalmi gyűlésnél is: Frangepán Bernát ide is elment, külön horvát megbízottként, a magyar küldöttségtől függetlenül fel is szólalt, oratióját VI. Adorján pápához (is) címezve.[76] A horvát nagyúr azt adta elő, hogy őt már felszólította egy pasa a török seregek átengedésére, különösen a Kulpa folyón való átkelés engedélyezésére Ferdinánd birtokai felé, s ha nem védi a várait, valamint élelem vásárlására ad lehetőséget a törököknek, e „csekély ajándék" fejében a szultán meg is erősíti birtokában. Ő ezt azonban elutasította, így ha nem kap segélyt, Horvátország kénytelen meghódolni.[77] Még 1522-ben is összemosták a horvát és magyar kéréseket, ezért is vették figyelembe az 1522-es birodalmi gyűlés bizottságai és a Reichsregiment tárgyalásain azt, hogy nem csak a horvátok, hanem a „magyarok *és a*

horvátok „kiegyezésre kényszerülnek a törökkel, ha nem adnak segélyt".[78] Így a horvát fenyegetést már néhány nappal Frangepán beszéde után Magyarországra is értették.

Kézenfekvő megvizsgálni, Magyarország a török követ érkezése után milyen tárgyalásokba bocsátkozott Velencével, akitől talán a legtöbbet várhatta, s azok során felmerült-e az „új békefeltételek" kérdése. 1521 tavaszán, Thomas Niger küldetésével egyidőben természetesen II. Lajos is megbízta követét, Csulai Móré Fülöp királyi titkárt és egri nagyprépostot egy velencei misszióval.[79] Az ő tárgyalásaival kapcsolatos velencei híradások azonban nem szólnak arról, hogy a segély kipréselése érdekében olyan fegyvereket is bevetett volna, hogy egyáltalán felvetette az adó vagy az átvonulás kérdését.[80] Egyedül arról szólnak a források, hogy a béke ügyében járt el, arra volt megbízatása, hogy a - régebbi - béke meghosszabbításáról tárgyaljon, s mielőtt elhatározná magát királya, szeretné tudni Velence állásfoglalását is.[81] A prépostnak a Signoriához való küldéséről már 1520 decembere óta tárgyaltak, január második felében érkezhetett meg, s január 18-án, első kihallgatásán a saját szemével láthatta, hogy a doge elfogadta a szultán békéjét.[82] Ekkor, már ennek tudatában tartotta meg beszédét (*oratio cohortatoria*).[83] Ebben, éppen a fenti okok miatt, már más hatalmak felé is puhatolózott. Mórénak tudnia kellett a békeajánlatról, hogy a török csausz megérkezett és mit tárt a magyar kormányzat elé. Ha tudott is mindenesetre bármiről, a velencei források alapján nem vetett fel semmilyen „új feltételt".[84] Éppen az átengedés és adófizetés ellenkezőjét mondja január 18-i oratiójában: Magyarország állt ellen egyedül a töröknek, és nem engedte át Ausztria és Velence felé sem - és most sem szándékozik engedni.[85] Annyit elárul Mórénak a Signoria előtti újabb, január 18-át követően tartott beszéde, hogy királya szándékában áll „megválasztani" - a szövegben így szerepel: „eletion" - konstantinápolyi követnek Marco Miniot - aki utóbb diplomáciai karriert futott be[86] -, akit majd a szultánhoz küldenek „békét kötni". A király szeretné megtárgyalni, akár majdan Minio által, „a béke mit tartalmazzon". Inkább úgy kell érteni, egyetértett az új, Konstantinápolyba küldendő velencei bailo megbízatásával.[87] Ez az obskurus megfogalmazás utalhat arra, nem ugyanazok lehettek a feltételek, de elképzelhető, hogy egy esetleges követküldéssel Lajos csak időt akart nyerni, sőt, az itáliai követ személye azt is jelentheti, úgy szerette volna, a bailo közös velencei-magyar érdekeket is képvisel, mert Móré is úgy fogalmazott: „közösek az érdekeink, mivel a török birodalom országainkkal határos".[88]

Kiindulhatunk a magyar király által a nyugati fejedelmekhez küldött segélykérő levelekből is. Adja magát az a lehetőség, hogy nézzük meg, mit írhatott Lajos a pápának - hiszen nem lehet kétséges, hogy egy ilyen

súlyú ügyben a Szentszékhez is fordult. Sajnos azonban csak közvetve tudunk arról, hogy az 1521 elején a II. Lajos által Velencébe és egyúttal a pápához küldött követ, Csulai Móré Fülöp milyen levelet vitt magával a Szentszékhez. Nem ismerjük magát a küldetést sem, a Velencében tárgyaló követnek, Mórénak a Signoria által adott egyik, január 18-i válaszából derül csak ki, hogy a király X. Leó pápától is állásfoglalást kért.[89] Móré római követségéről ezen kívül azonban csak egy adat szól, melyből megtudjuk, hogy hivatva volt a lengyel király érdekeit a német lovagrenddel szemben támogatni.[90] Igaz, ez egy *korábbi*, 1519-es dokumentumon alapszik, mely Hieronymus Balbus korábbi követségének zárójelentése.[91] Jóllehet Fraknói Vilmos így értelmezte, egyáltalán nem biztos, hogy a kérdéses adat – „preterea designatus est orator ad summum pontificem, dnus. Philippus More" – a prépost egy jövőbeni, 1521-es római útjára vonatkozik.[92] Nem tudjuk, 1519 és 1521 tavasza közt járt-e Móré Itáliában. Fógel József tud egy 1520-as velencei küldetésről, s igaz adattal nem támasztja alá, feltehetően arra gondol – véleményem szerint helyesen –, az 1521-es követségére már az előző év decemberében elindult.[93] Móré Fülöp jelenkori kutatója, Fedeles Tamás sem tud azonban arról, hogy 1518 és 1521 között bármikor Itáliában járt volna a prépost.[94] Mindezek fényében lehetséges, hogy az 1519-ben jelzett – „előirányzott" – missziót Jagelló Zsigmond király nevében (is) Móré csak 1521-ben teljesítette s valójában ekkor járt Rómában.[95]

Tuberotól tudjuk, hogy a magyarok követet küldtek a pápához, csakhogy a dalmát történetíró időrendje szerint ez már akkor történt, amikor a török beütött az országba és tábort vert Nándorfehérvárnál – azaz július legvégén. Ez számomra úgy tűnik, igen késő, s nem valószínű, hogy ezen az 1521-ben indított első követet kell értenünk, hanem inkább a katonai helyzet kritikusabbá válása által kikényszerített második, vagy még egy további misszióra kell gondolnunk.[96] (Alább látni fogjuk, a kronológia alapján nem illik ide a június 29-i keltezésű, a pápához írott levél.) A követet azért küldték, hogy „jelentse a magyar királyság veszedelmét, és pénzt kérjen a katonák zsoldba fogadásához", egyebet nem közöl.[97] Tubero közli a pápához küldött követ beszédét, s ebben utal arra, hogy „két dolog közül kell szükségszerűen választaniuk, vagy veszítenek határaikból azáltal, hogy nem szállnak szembe az ellenségeikkel, vagy pedig az ellenség által diktált *feltételek* mellett kötnek szövetséget". Azonban hogy mik ezek a feltételek, nem árulja el.[98] Mindenesetre tudjuk, hogy Lajos 1521 tavaszán küldött *első* levele – s lehetséges, hogy maga Móré is – eljutott a pápához. 1521 májusában Orio budai követ jelentette, hogy „a király még a pápa válaszát várja" – nyilván a fegyverszünet ügyében, igaz, mást nem mond, mint hogy a „török ügyekben" („zercha le cose di Turchi"). Mivel az év elején elindulhatott a szentszéki követ, akár Móré volt az, akár más, valószínűleg a wormsi követekkel egyidőben, igen soká-

ig váratta a pápa.[99] A király azonban nem várt tovább, és június 11-én egy újabb levelet intézett a pápához.[100] Tartalmát azonban sajnos nem ismerjük.

II. Lajos 1521-es leveleiből az, melyet e kontextusban felhasználhatunk, a pápához június 29-én írott levele. Az egész keresztény világot végveszély fenyegeti, emberemlékezet óta soha sem támadta a török az országot olyan nagyszámú hadsereggel, oly sok ágyúval, mint most. A szultán fogadást tett Mohamednek, hogy ha szerencsés lesz, három templomot épít neki. Egyet keleten, Jeruzsálemben, a másikat északon, Budán, a harmadikat pedig nyugaton Rómában. A béke kérdésében legfeljebb annyit árul el, hogy a szultán békét kért tőle, de a valóságban „hol ezt, hol azt színleli".[101] Ugyanakkor a velencei dogéhoz írott leveléből sem tudunk meg sokkal többet, jórészt a „szokásos" általánosságokat közli. ha Magyarország elbukott, Itália és Róma következik utána.[102] Nincs is benne utalás a békére, pedig ezt Velencének tudnia kellene, hiszen hónapok óta ott van Móré Fülöp. Ő elviekben ígéretet kapott a Köztársaságtól 20 ezer arany támogatásra, de a tényleges folyósításáról nem tudunk. Ez lehet az oka, hogy már a nándorfehérvári ostrom megkezdése után újabb követséget küldött a király. Lajos Augusztus 2-án Budáról levelet írt a Signoriához, melyben ismét pénzsegélyt kért. A megbízatást Statileo János felsőörsi prépost, királyi titkár kapta, aki azonban csak augusztus végére érkezett meg, mikorra már a vár elesett. Szeptember folyamán ott volt a Köztársaságban, de segélyt nem kapott, megnyilatkozásairól nem tudunk részleteket, a béke kérdése ekkor már nyilván nem merülhetett fel.[103] Van még egy rendelkezésünkre álló, kevéssé ismert levél, I. Mánuelhez, Portugália királyához. Konkrétumot, azon kívül, hogy békét akart kötni velünk a török, a vizsgált kérdésben ez sem mond.[104]

2. Balbi követsége

Kézenfekvő tehát, hogy ezek után megvizsgáljuk azt a követjárást – Hieronymus Balbus (vagy Girolamo Balbi) misszióját –, amely közvetlenül a török 1521-es támadása után indult Nyugatra. Balbi pozsonyi prépost németországi, németalföldi, calais-i majd angliai követsége jóformán az egyetlen, melyről a Nándorfehérvárra nyomuló török felvonulás közepette információink vannak.[105] Balbi a császári udvartól az éppen Calais-ban tárgyaló francia képviseleten át Anglia fejével, Wolsey kancellárral is tárgyalt, így nyilván beszédeiben, leveleiben nem hallgatta volna el az átvonulási és adófizetési ajánlatot, hiszen ez lett volna a legjobb ütőkártya, a leghatásosabb argumentum! Szerencsés módon Balbi levelezése és a fél Európát bejáró missziója fennmaradt egy számunkra még kevéssé ismert diplomáciai forrásanyagban.[106] Az angol követjelentések napról-napra követik Balbi minden megnyilvánulását, Brüsszeltől Londonig. A források utalnak a békére, a török követ jelenlétére, de – mint majd látni fogjuk – nem konkretizálják a javasolt egyezmény tartalmát, s rögzítik, az 1519-es, korábbi okmány megújításáról van szó.

Kezdjük Lajos VIII. Henrik angol királyhoz írott levelével, mely lényegében előkészíti Balbi későbbi misszióját. II. Lajos 1521. június 30-án Budáról írt Anglia királyának, levelében jórészt a török előrenyomulás veszélyeit ecsetelte, részletesen ismertette a török hadmozdulatokat és terveket.[107] A magyar vezetés már annak a tudatában küldte a levelet, hogy ismerte a szultán szófiai, június 18-i haditanácsának terveit.[108] A király szól ugyan arról, hogy a szultán „követeket küldött, hogy a békéről tárgyaljanak, akik még mindig itt vannak", de azt mondja, „mielőtt válaszoltunk volna", kitört a háború a császár és a francia király között. Magáról arról, milyen békéről volt szó, nem beszél. Egyetlen utalásból

lehet kiindulni: azt hangsúlyozza, a fortélyos ellenség rászedett bennünket, mialatt a békéről alkudozott, fegyverkezett ellenünk, ami arra vonatkozhat, hogy a töröknek egyáltalán nem állt szándékában békét kötni, így azután feltehető, hogy nem számolt azzal, mi történik, ha az adott esetben a magyar fél hosszas alkudozásokba kezd esetleges „új feltételekről". Kétségkívül arra utal ez is, hogy a töröknek az volt a célja, hogy elaltassa a magyarokat, azzal, hogy a régi béke megújításáról kezd tárgyalásokat. (Ezt mondja a király egy 1526-os oklevelében, azaz hogy a szultán épp az általa kezdeményezett béketárgyalások leple alatt állt hadba.[109] Ugyanezt ragadja meg - a később író - Brutus is.[110]) VIII. Henriknek írott levelében a király kénytelen segítségért könyörögni. Amióta „Görögországot" [a Bizánci Birodalmat] bevette a török, Magyarországot folyamatosan fenyegeti, most egyre inkább, hogy Egyiptomot is térdre kényszerítette és a perzsa sah is békét kötött vele. A szultán célja nyilvánvaló, még inkább Magyarország ellen tör, látván, hogy a kereszténység nem tud segítséget nyújtani a francia király és a császár viszálya miatt. Lajos király fenti levelében arra figyelmezteti az angol királyt, hogy a szultán Belgrád, majd Buda ellen készül, sőt, egy 80 ezres sereg Erdély megtámadására gyűlt össze, s egy másik pedig Horvátország ellen jön. 50 ezer tatár támad Lengyelországra.[111]

A Nándorfehérvár felé vonuló, táborba szálló király Jagelló nagybátyjának írt levelében már július végén megfogalmazza, hogy csak külső segítséggel védhető meg a királyság.[112] Ezért ír néhány nappal később Angliába is.

Már amikor a török javában ostromolja Nándorfehérvárt, augusztus 7-én Lajos a tétényi táborból újabb levelet ír, immár a nagy befolyású angol kancellárhoz, Wolsey bíboroshoz, az európai hatalmak kibékítésében, a „török sokaság visszaszorításában" kérve közbenjárását, s ez ügyben küldi hozzá követét, Hieronymus Balbus személyében, s méltatja a kardinális béketeremtő képességét. A török tárgyalásokat tekintve sokat ebből a levélből sem tudunk meg.[113] Fontosabbak lehetnek azok az utasítások, amiket Balbi megbízólevele tartalmazhatott, prokurációja ugyanis nem maradt fenn, ami egyébként furcsa, hiszen a korban az Angliába érkező követek *credentialis* levelei és *salvus conductus*-ai fennmaradtak az angol levéltárakban, s azokat a legtöbb esetben le is másolták a kancelláriában. (Igaz, a Wolseynak írott levél eredeti, s be van kötve a Cotton Gyűjtemény egyik kódexébe.) Az is lehet, igazán kardinális kérdésekben csak szóbeli útmutatást kapott a követ, de hogy nem jelentéktelen ügyről volt szó, az is mutatja, hogy a tétényi táborból, a hadjáratról írta a király, miközben újra megindult seregével Nándorfehérvár védelmére. (Már egyszer felszerelkezett a hadjárattal, de visszatért Budára, augusztus 5-én még ott volt. Feltehetően ekkor csatlakozott hozzá Balbi, aki még augusztus 3-án Pozsonyban adott ki oklevelet.[114]) Burkoltan azon-

ban a Wolsey-nak írott sorok is utalnak arra, hogy nem csak általános segélykérésről lehet szó. Az, hogy „in summis arduisque negotiis" küldi hozzá, még keveset árul el, de az is érdekes, ahogyan megindokolja, miért Balbit küldi. Egyik legmegbízhatóbb, belső hívét, nevelőjét bízza meg, akiben gyermekkorától kezdve megbízik, második szülőjeként tekint rá, aki az államügyekben hűséges és őszinte tanácsadója volt, s a kardinális vegye úgy, hogy mintha saját szájával és szívéből szólna.[115]

Botlik Richárd figyelt fel arra, hogy II. Lajos megbízólevele nincs meg, szerinte elveszhetett a British Museumban. Tovább mennék, magam felteszem a kérdést, mi lett az angol királynak szóló credentialisszal és prokurációval? Egy Angliába megbízott követnek rendelkeznie kellett volna „akkreditációval" VIII. Henrikhez is, de talán azért nem íródott, mert a király táborba szállt, s egyébként is írt Henriknek június végén, s feltehetően arra sem kapott választ, így azt gondolta, az angol politika igazi irányítójához fordul. (Annyiban igaza volt, hogy az angol követek ekkoriban szinte csak a yorki érseknek jelentettek, s legritkábban írtak a királynak is.) Balbi legfontosabb feladata az volt, hogy pénzsegélyt kérjen az oszmánok elleni jövőbeli védekezésre, ehhez pedig szükség lett volna, legalábbis forma szerint, a királyhoz szóló megbízólevélre is. Az, hogy Balbi a királlyal is tárgyalt, nem csupán Wolsey-val, kiderül egy British Library-béli kódex bejegyzéséből. A Cotton Gyűjteménybe bekötve szerepel egy „instrumentum", lényegében egy korábbi, már nem létező, és feltehetően egy British Museum-béli tűzvész során, vagy máskor megsemmisült, esetleg elveszett dokumentumról szóló, későbbi kéztől származó „emlékeztető", bizonylat, ami azt igazolja, hogy gyakorlatilag létezett egy egyezség VIII. Henrik és Magyarország királya között, arról, hogy 3000 katona kiállítására elegendő segélyt ad a török ellen.[116] Ezzel jelentős összeget vállalt az angol király. Ha így volt, vagy akár ilyenről tárgyaltak, olyan ügyről kellett hogy szó legyen, ami kellő súllyal eshetett latba. A gond csak annyi azonban, hogy az a folio, amire utal, a 113., már nincs meg, s nem is tudjuk, ebben az algyűjteményben volt-e – a kérdéses Nero-gyűjtemény „B. IX. German Princes 1500–1604" 18. században készült 113. folióján egészen más, egy 16. század második feléből származó kölni irat áll.

Úgy tűnik, a király már korábban tervbe vette, hogy Balbit küldi követként a császárhoz és Angliába, talán már a június végén írott segítségkérő levelekkel egyidőben, csak a pozsonyi prépost még nem, vagy éppen csak visszaérkezett korábbi missziójáról. Július 28-án, 10 nappal a követ megbízása előtt ugyanis I. Zsigmond király a császár figyelmébe ajánlja a prépostot, s kész tényként beszél küldetéséről, amire Magyarország „súlyos, válságos állapota" miatt kerül sor.[117] A lengyel király a maga nevében is megbízatást ad a követnek, hogy az ő ügyében, a keresztény-

séget fenyegető veszély miatt is ugyanúgy eljárjon.[118] Mivel nem tudunk arról, hogy Lajos július 28-a előtt levelet intézett volna Jagelló-nagybátyjához, feltehető, hogy a prépost készülőben lévő küldetéséről a lengyel király már a hónap elején, Maciej Drzewicki boroszlói püspök útján kap hírt.[119] Ugyanakkor, ha nem is maradt fenn levele, feltehetjük, hogy Lajos tudatta Zsigmonddal a követ misszióját, s az olyan nagy jelentőséggel bírt, hogy a másik Jagelló-uralkodó is „szárnyai alá vette" a küldetést és maga is közbenjárt annak sikeréért a császárnál. Az ifjú Lajos nagybátyja minden bizonnyal ismerte a magyar király VIII. Henrikhez küldött levelét.[120] Egy Mercurino Gattinarahoz, a birodalmi kancellárhoz írott levelében maga Balbi is tanúbizonyságát adja, hogy Zsigmond lengyel királyt is képviseli. A „calamitas" Lengyelországot is sújtja, s a másik Jagelló-királyság nevében is kér segítséget, mert ha nem kap, az is elpusztul.[121] Gattinara kancellár is megerősíti egy, a császárnak írott levelében, hogy Balbi a lengyel királyt is képviseli, sőt, az ősz folyamán is kap leveleket tőle.[122] Az „ajánlatról" azonban e források is feltűnően hallgatnak.

A követség oly fontosságú lehetett, hogy mire a tétényi táborból a követ Budára ért, Mária királyné is felkarolta ügyét, és ő maga is közbenjárt V. Károlynál, támogassa Magyarország ügyét, és figyelmébe ajánlotta a prépostot.[123] A királyné úgyszólván saját követeként is kezelte Balbit, tőle is kapott prokurációt („j'ay ordonne messire Jheromme vous dire de ma part"), saját maga hívta fel rá és az általa képviselt ügy súlyosságára bátyja figyelmét. A követ személyesen érte tesz mindent – írja fivérének.[124] Leveléből tudjuk, a császári követ, Andrea dal Burgo is tudósította Károlyt a követ elindulásáról. A királyné maga is bátyja mielőbbi segítségéért folyamodott az ország végső szükségében, mivel az az egész kereszténység védőpajzsa („le bolleuart de toute la chrestiennete").[125] Máriától tudjuk, hogy a követ nemcsak a királyt, hanem a királyi tanácsot is képviseli, sőt, azok, valamint egy nagy püspök levelét viszi magával, azaz a császárhoz és az angol királyhoz tett küldetése a politikai vezetéssel összhangban történt.[126] A „nagy püspök" feltehetően Szatmári György pécsi püspök, kancellár, kinek egy újabb, már Nándorfehérvár eleste után Németalföldre érkező levelét utóbb az angol követek is említik (lásd alább).[127] Gattinara kancellár is megerősíti egy, a császárnak írott levelében, hogy Balbi a királynét is képviseli, sőt, az ősz folyamán is kap leveleket tőle, amiket a kancellár útján tovább is küld Károlyhoz.[128]

Rendelkezünk a Balbi által Mercurino Gattinara birodalmi kancellárhoz intézett levéllel, melyet feltehetően indulása előtt, vagy közvetlenül az után, még a Birodalomba való megérkezése előtt írt, vélhetően augusztusban, de Nándorfehérvár eleste előtt.[129] Gyakorlatilag egy inkább tisztelgő, bemutatkozó levél, egyfajta humanista „saját követutasítás", mintegy részletezvén missziója céljait, mint egy konkrétumokról is szóló diplomáciai levél. A török ügyben csak általánosságokról szól, az „aján-

latot" ez sem érinti.[130] A követ elmondja, a fejedelmek közötti békéért ügyködik, a pogány elleni harc érdekében, és támogatásért folyamodik uralkodója nevében.[131] Fontos azonban, hogy beszámol megbízatása tárgyáról, feladatairól Gattinarának. Fő megbízatása az, hogy a császárnál, az angol királynál járjon közbe a fejedelmek között békéért és egységéért, hogy a hit ellenségei ellen harcolhassanak. Teljes felhatalmazása van a magyar király nevében egyezményeket és szövetségeket kötni a fejedelmekkel, „más" uralkodókkal is. Ha pedig általános hadjáratban sikerül megegyezni, vegye számba, a fejedelmek mekkora erő felállítására vállalnak kötelezettséget, hány lovast és gyalogost tudnak kiállítani.[132]

3. Az európai politikai helyzet 1521-ben

Tekintsük át, miért éppen Angliához, s kifejezetten Wolsey kardinálishoz is fordult Magyarország királya. Mi zajlik éppen Európában, miért érdemes megragadni azt a lehetőséget, hogy éppen egy nagy konferenciára készül Franciaország, Anglia és a Birodalom, ahová a pápa és Velence is elküldi követeit? Úgy tűnik, Lajos tudatosan küldi a calais-i kongresszusra követét. Miért éppen Wolsey az, aki segíthet létrehozni a keresztény fejedelmek békéjét? Milyen volt az a nemzetközi helyzet, amibe a Birodalomba, majd Angliába utazó magyar követ 1521 augusztusában belecsöppent?

1518, a londoni egyezmény óta Anglia, s a szerződés tető alá hozója, Wolsey bíboros tetszelgett Európa nagy pacifikátora szerepében. A hatalmi egyensúlyon a Tudorok monarchiája őrködött. A pacifista propaganda elmaradhatatlan részét képezte az angol diplomáciának. A calais-i konferencián Wolsey bíboros szívesen tituláltatta magát „Cardinalis pacificus"-nak.[133] Wolsey valójában egy kiegyenlítő szerepet akart játszani, ő akart lenni a mérleg nyelve. 1520 folyamán azonban repedések mutatkoztak a nagy „békerendszeren", a Valois-k és a Habsburgok viszonya egyre romlott, küszöbön állott az összeütközés. Angliának „hivatalosan" őrködnie kellett a békén, s ipso facto közbelépni annak a félnek az oldalán, amely megtámadtatott. Anglia garantálta az európai békét – ezért gondolhatták a magyar udvarban is, hogy ő tud hatni mind a császárra, mind a francia királyra, s ezért küldik a követet egyértelműen Wolsey kancellárhoz, a egyensúlyi szisztéma összekovácsolójához. Nyilvánosan ugyanis az hírlett, hogy Wolsey egy nagy békekonferenciát kíván létrehozni Calais-ban a Birodalom, a Valois-k, a pápa és Velence részvételével. Magyarországnak az európai segítséghez békére van szüksége, s úgy

ítélték meg, a legalkalmasabb személy ennek garantálására az angol legátus. V. Károlyra azért sem számíthatott a magyar uralkodó, mert a császár egyértelműen úgy nyilatkozott, Franciaország az agresszor, s VIII. Henrik lépjen hadba az ő oldalán.[134] A Habsburgok azonban már annyira előre is „szaladtak" hogy nemcsak visszaszorították az agresszort, hanem maguk is támadtak a Pireneusokban, Flandriában és Lombardiában.[135] Henrik királyt a Tanács és Wolsey visszatartotta volna a háborútól, de egyre nehezebben sikerült.[136] A Calais-ba 1521 szeptemberére tervezett békekongresszus éppen megfelelt Wolsey „arbitrátori" terveinek: arról ábrándozott, a Tudorok Angliája Európa mediátoraként szerepelhet, és ő maga döntőbíróként ítélkezhet és rendezheti a hatalmak vitáit egy sajátos „nemzetközi bíróság" élén.[137] Ezért is vetették belé és a készülőben lévő konferenciába bizalmukat a magyar udvarban is.

A háború kirobbanását azonban 1521 tavaszán már semmi sem állíthatta meg, front nyílt Luxemburgban és Navarrában is. X. Leó pápa titkos szerződést kötött a császárral Franciaország ellen.[138] Egyre inkább úgy látszott, a nyugati hatalmak legkisebb gondja is nagyobb, mint Nándorfehérvár ostroma. A közvéleményben azonban ennek ellenére az a nézet is jelen volt, hogy Wolsey azért megy Calais-ba, hogy a török támadása miatti veszedelem okán vegye békére a fejedelmeket. A bíboros „nagy tervében" benne volt a legnagyobb dicsőséget hozó keresztes háború is, e nélkül nem tudott volna a legkeresztényibb és a katolikus király fölé nőni. Maguk a külhoni követek is, így Balbi is, meg lehettek győződve: a helyzet kulcsa Wolsey. A császár egyre csak sürgette Anglia királyát, hogy lépjen hadba,[139] s Balbinak ezért sem volt maradása Károly udvarában, mikor nyilvánvalóvá vált, a Birodalomban süket fülekre talál a segélykérése.[140] A követség során egyre inkább felértékelődött Wolsey szerepe, a magyar politika irányítói már eleve ennek a tudatában állították ki Balbi prokurációit. Balbi hűen követte a kardinálist, ahová csak ment, s bízott egészen az utolsó pillanatig a békekötésben.

4. Követjelentés Magyarország állapotáról 1521-ből

A legkorábbi információ, amit a nyugat-európai misszióján részt vevő Balbiról kaphatunk, az antwerpeni császári udvarból Wolsey-hoz írt angol követjelentés, Sir Richard Wingfield és Tommasso Spinelli tudósítása a magyar követnek a császári udvarban való fogadásáról, melyben az egész magyar követség hátteréről is beszámolnak, sőt, a követ szavait tolmácsolva sajátos képet adnak az ország korabeli politikai állapotáról.[141] Kifejezetten hasznos információkat közöl e jelentés arról, mit mond a követ a törökkel való béke kérdésében.

Vizsgálandó forrásunk keltezetlen, de 1521 augusztusára datálható. Ugyan a követ oratio-ja nem maradt fenn,[142] az angol követek szóról-szóra tolmácsolva Balbi előadását, részletesen beszámolnak Magyarország korabeli helyzetéről és igen értékes adatokkal szolgálnak II. Lajos kormányzatának helyzetéről, a törökkel és a császárral való viszonyáról.

Wingfield és Spinelli jelentik: a magyar követ feladata az, hogy tudósítsa a császárt a török invázióról, illetve arról, milyen állapotban hagyta ott a királyságot, valamint kérjen segítséget Károlytól.[143] Az audienciáról való jelentés közben az angol követjelentés beépíti a szövegbe Balbinak egy korábbi császári kihallgatásáról szóló elbeszélését. Balbi emlékeztette V. Károlyt, hogy amikor „követtársával együtt felkeresték Kölnben", beszámoltak a török ügyekről, arról, hogy „meghalt az új török császár apja".[144] Ezután tért rá többek között a minden felet leginkább foglalkoztató török béke kérdésére.

Mielőtt azonban ezt megvizsgálnánk, fontos, hogy lássuk, pontosan mikor került sor erre a kölni megbízatásra, s mikor beszélt Balbi a békéről – az események menetét tekintve ugyanis korántsem mindegy, hogy 1521 augusztusában vagy esetleg 1521 tavaszán.

Miután a magyar követek a Reichstagról 1521. április 20-án visszaindultak, II. Lajos egy újabb megbízatással látta el Balbit. Werbőczy és Balbi már Ferdinánddal is tárgyaltak Wormsban a főherceg és Jagelló Anna frigyének tárgyában.[145] Tudjuk, hogy még áprilisban a Reichstagon sor kerülhetett erre, s végül meg is állapodhattak a házasság megkötéséről, mert április 17-én „jutalmul" V. Károly egy 10 dukátot jövedelmező egyházi javadalmat is ígért Balbi számára.[146] Csak a wormsi birodalmi gyűlés után, 1521. május 25-én és 26-án került sor Habsburg Ferdinánd és Jagelló Anna házasságának végső megerősítésére, valamint a menyegzőre.[147] Birtokunkban van egy olyan megbízólevél is, hogy Balbi még 1521 augusztusát megelőzően járt a császárnál. 1521. május 21-én II. Lajos megbízta Balbit, Brandenburgi György és Ákosházi Sárkány Ambrus társaságában, hogy folytasson tárgyalásokat és „vigyék azt befejezésig" Ferdinánd és Anna házasságát illetően.[148] A frigy május 26-án megköttetett, így valóban sor került a magyar követség elutazására, s valószínűleg Balbi is jelen volt. Velencei jelentés szerint nem Wormsban, hanem a főherceg flandriai tartózkodási helyén keresték fel.[149] Ha nem Wormsból, hanem Flandriából indulhatott vissza a követ, érthető, ha később érkezett vissza. Balbi így érkezhetett vissza júniusban Magyarországra, amikor néhány hét múlva újabb, birodalmi és angliai misszióra küldte a király. Ezen alkalmakkor sem került azonban szóba – legalábbis a rendelkezésre álló forrásaink alapján – az „ajánlat" ügye, pedig itt már jóval a csausz érkezése után járunk.

Elképzelhető azonban, hogy Balbi még a wormsi birodalmi gyűlésre való küldetés előtt (is) járhatott Kölnben a császárnál, hiszen a fenti, 1521. május 21-i királyi megbízólevél is utal arra, hogy „bármit is határoztak az előbbi követek, illetőleg megbízottak Kölnben, majd Wormsban Anna nővérének a házasságára vonatkozólag, azt folytassák", azaz 1521 tavaszán Wormsban is tárgyaltak erről, valamint annak előtte. Tudjuk azt is, hogy Balbi a wormsi megbízását február 14-én kapta, s csak március 24-én érkezett meg Wormsba, illetve április elején vonultak be „hivatalosan" a Reichstag üléstermébe",[150] így arra is maradhatott ideje, hogy előtte elmenjen Kölnbe is. Valószínű, a szóban forgó kölni tárgyalás 1521 elején lehetett, hiszen, ahogyan majd alább látni fogjuk, Balbi már a magyar udvarba megérkező török követről is szólt.

A leginkább 1521 márciusára tehető kölni kihallgatáson Balbi már beszélt a béke kérdéséről: „mivel a felek közötti béke lejárt", apja halálával az új szultán „követet küldött hozzájuk, hogy *meghosszabbítsák* és *megerősítsék* a *régi* békét".[151] Ez fehéren-feketén eldönti, a korábbi béke megújításáról van szó, s nem újabbat akar a szultán, új feltételekről nincs szó. Ami esetleg gyanakvásra adhat okot, az az, hogy az angol követek szerint Balbi hozzátette: az oszmánok követének „nem adtak [sok?] választ", azért mert a [béke] a többi keresztény nép számára „esetleg nagy kárt

okozhat".[152] Ezt talán tovább lehet gondolni, hogy mi az, ami az új béke megkötésével kárt okozhat a kereszténységnek. Ez összhangban van V. Károly wormsi szavaival is, hogy olyan békét kössenek, ami nem káros, megszégyenítő vagy becstelen a kereszténység számára. Sajnos konkrétumokról azonban nem szól a követjelentés e tekintetben, lehetséges, hogy pusztán arról volt szó, hogy a korábbi feltételekben ne engedjenek: tudjuk, már az 1519-es béke tartalmazta azt, hogy Magyarország lemondott a szreberniki bánság várairól. Elképzelhető, hogy - Nándorfehérvár török ostroma közepette - arról lehetett szó, káros lenne, ha további területi engedményeket tennének a töröknek. Talán már sejthették - igaz, még nem jött hír -, hogy Nándorfehérvár el fog esni. Arról is szó lehetett, hogy az a *korlátozott* átvonulási klauzula, amit az 1519-es béke tartalmazott, s a magyar király engedélyéhez kötötte a török csapatok átvonulását, ne változzon. Lehet, hogy a „ne okozzon kárt" csupán arra vonatkozott, újabb kárt ne tegyen, s maradjon meg a régi béke feltételeinél. Nyilván, ha egy angol követnek elegendő *úgy* utalni Magyarország és a Török Birodalom korábbi békéjére, hogy a *régi* béke, mind az angol diplomaták, mind a kancellár tökéletesen tisztában volt azzal, milyen feltételekkel kötött békét II. Lajos és I. Szelim 1519-ben. Balbi további szavait is hűen jegyezték az angol relatióban. A török követet a válaszadás helyett csupán „szép szavakkal fogadták" és „látták vendégül".[153] A kifejezés („entertayne") nem utal arra, hogy visszatartották vagy akár feltartóztatták volna, ahogyan néhány hónappal korábban a Reichstag aktái sem. S ezt az okból tették, hogy „megtudják, hogy a pápa, a császár és más keresztény fejedelmek miként vélekednek erről, s maga a követ is azt kívánja, a császár nyilvánítsa ki, mi a szándéka és akarata ebben az ügyben", mert Magyarország az örökös harc miatt nem képes kitartani, még egy hosszú háborús időszakot nem tud keresztény segély nélkül túlélni".[154]

Számunkra igen érdekes az indoklása, hiszen meglepően jó értékítéletet ad a Jagelló-korról. „Az ország, különösképp Mátyás király halála óta sok embert és erőt veszített", és „mivel nincs már hatalma, úgy határoztak, óvakodnak attól, hogy bármilyen viszályba kerüljenek a törökkel, anélkül, hogy bizonyosságot szereznének a felől, hogy a császártól és más keresztény fejedelmektől előnyös és hasznavehető segítséget kapnak".[155] Magyarország ereje megcsappant. A magyaroknak szándékukban sem áll, hogy bármilyen módon kenyértörésre vigyék a dolgot a törökkel. Inkább óvni akarták a meglévő, régi békét, legfeljebb a nyugati fejedelmeket is tudósítani kívánták róla. Szó sincs arról, hogy szakítanának a törökkel, s arról sem, hogy a szultán bármilyen új feltételekkel kívánna békét kötni. Ha így lenne, nyilván másképp fogalmazna a magyar követ, s nem úgy, hogy minden erejükkel óvni kívánják a törökkel való békét, s másképp fogalmazna, ha új, agresszív követeléseket támasztana a szultán.

Balbi fel is vázolja, milyen információi vannak I. Szulejmán előrenyomulásáról. „Nagy hadi előkészületeket tett", úgy, mintha a „Sophi", azaz Iszmáíl perzsa sah „ellen menne haddal, de nagy gyanakvással fogadtuk harci készültségét", éppen ezért „haladéktalanul kérjük, hogy a császár és a rendek gyorsan jussanak megegyezésre, és nyújtsanak segítséget". Itt is újra csak úgy fogalmaz, a béke „megújításáról" van szó.[156] Ekkor tér rá Balbi arra, amit a Reichstag aktáiból is tudunk, azaz hogy a császár mit válaszolt. V. Károly kitérő választ adott, s a birodalmi rendek döntésétől tette függővé a segítségnyújtást. A császár próbálta türelemre inteni a követet, azt válaszolta, hogy a Reichstagban a maga részéről azt tudja ígérni, hogy „nem fog csüggedni" abban, és „minden tőle telhetőt megtesz", hogy „rávegye" a birodalmi rendeket arra, „gondoskodjanak valamiképpen a magyarokról", és „nyújtsanak gyógyírt bajaikra" - nyilván *Türkenhilfé*t vagy valamilyen gyorssegélyt értve ez alatt. Abból, hogy a követnek az augusztusi angol követjelentésbe beillesztett beszéde értelmében csak *ez*, azaz a fenti válasz megadása után megy V. Károly Wormsba, kiderül, hogy a követ beszéde az 1521. évi, áprilisi Reichstag előtt hangzott el Kölnben, hiszen az angol relatio úgy fogalmaz, *ez után* küldte a magyar követeket a király *újra* Wormsba, hogy arról is tájékoztassák a rendeket, hogy a török nagy fegyveres előkészületeket tett".[157] A császár tudtára adja a követnek, „nem valószínű, hogy segítséget tud nyújtani jó fivérének, a királynak", azt hozván fel mentségére, hogy a francia király áskálódik ellene, illetve Németországon belül „széthúzás és viszály" van.[158] „Egy év múlva" azonban, „ami alatt úgy gondolja, el fogja tudni hárítani" e két akadályt, „ígéri, nem csak a saját, hanem az egész császárság erejével fog fellépni a hitetlenek ellen, és amit csak tud, mindent megtesz, hogy erre rávegye a többi keresztény fejedelmet is".[159]

Az angol követjelentés úgy folytatja tovább Balbi szavainak a tolmácsolását, hogy ez után a magyar követek hazamentek a Reichstagról, és a „béke ügyében a császár és a rendek óhaja szerint cselekedtek".[160] Ami azt jelenti, II. Lajos e szerint hajlandó lett volna békét kötni 1521. április végén, s kétségtelenül a régi, korábbi békefeltételek mellett. Felmerülhet mindemellett még egy eshetőség: azért idegenkedett a császár a régi, 1519-es béke megújításától is, mert abban benne foglaltatik az átvonulás - igaz korlátozott, feltételes formában. Amikor Károlyt császárrá emelték, már megkötötték ezen egyezményt (1519. április 1.), s ő ebből úgyszólván „kimaradt", nem járult hozzá. Ha pedig rokona, Lajos békét kíván kötni, a régi, 1519-es egyezmény értelmében, ő ahhoz kötné a Birodalom támogatását, hogy ne legyen benne a régebbi feltétel, az elvi átvonulás sem. Károly személyiségét ismerve nem lenne meglepő, ha úgy tekintett volna magára, hogy uralkodása egyik első lépése az legyen, hogy úgy járul hozzá a Birodalom segélyéhez, ha a magyarok nem foglalják bele az ő országai felé való átvonulást sem. Ha igen, nem kapnak segítséget Nyu-

gatról. Erre azonban nincs bizonyíték, legfeljebb hipotetikus elképzelés. Amire épülhet ezen feltevés, az az, hogy nem tudjuk mire vélni, mire vonatkozott az, hogy a császár „kitűnő választ küldött" a király segítségkérése ügyében - lehetséges, a wormsi követek távozása (1521. április 20.) után még tett olyan kijelentést a császár, hogy mégis ad segítséget?[161] Esetleg most kerültek a látóterébe újabb információk? Nem tudjuk. Vagy ekkor tudatosult benne, miután nyilvánvalóvá vált, hogy a török mégis hadba száll - függetlenül a békeajánlattól, csalárd módon, ahogyan hangoztatták a magyar követek - és nem az a kérdés, mi legyen benne a békében, minden egyéb másodlagos, hiszen a szultán nem akar békét? Így összeállhat a kép, a császár kitűnő (*optima*) válasza azt jelentette, kössétek még így is a békét, benne maradhat az 1519-es átvonulási klauzula.

Kérdés, hogy ha valóban azt tanácsolta a császár, hogy kössenek békét - hiszen két egymástól független forrásunk is ezt támasztja alá -, miért nem próbálkozott a király ez után, április végén, május elején azzal, hogy mégis tárgyaljon a törökkel. A szultán ugyan csak május 18-án szállt hadba,[162] s ekkorra Balbi és Werbőczy is már rég hazaérkezett a Reichstag válaszával,[163] s II. Lajos tisztában lehetett Velence magatartásával is, mégis úgy látjuk, a magyar vezetés tudatában volt, hogy a török eleve eldöntötte a had megindítását. Így eleve nem volt már értelme a békéről tárgyalni április vége után. Más kérdés, ha a szultán nem támadni akart volna, hanem adót és átvonulást kikényszeríteni, még április végén is kaphatott volna az alkalmon, ha lett volna ilyen magyar próbálkozás, hogy új feltételekkel új békét kössön, hiszen Nándorfehérvár ostromát csak a szófiai haditanács döntötte el, június 18-19-én.

Ez után az angol jelentés rátér Balbi jelen idejű, augusztusi beszédére, és átvesz abból részleteket. A követ Balbi a legfrissebb híreket osztja meg hallgatóságával, köztük VIII. Henrik követeivel. „A török megindult a határaik ellen, és haladéktalanul benyomult a királyságba."[164] Talán a saját maga által is tapasztalt, első kézből szerzett eseményekről ad hírt - hiszen ott lehetett augusztus elején a királyi felvonuláson -, amelyek feltehetően az elsők, amelyek eljutnak Nyugatra. „A törökök több várost elfoglaltak a Száva mentén, mert a védők nemtörődömsége miatt egyáltalán nem voltak ellátva a szükségesekkel", és amikor útjukra indultak, „Nándorfehérvárt vették ostrom alá", mely „erős vár, és jól fel van szerelve", és véleménye szerint „ki fog tartani, ha segítséget kap, de ha elveszik, az egész ország el fog veszni".[165] A döntő momentum az, ha „segítséget kap", akkor tarthat ki - ezzel hatnia is kellett a császárra, azt sugallnia, hogy egy gyorssegély, vagy a magyarországi Fuggerek útján nyújtott hitel még mindig üdvözítő lehet. Ezt hallván a császár újra hitet tett, hogy „késedelem nélkül Magyarország segedelmére lesz", mivel „neki, mint a keresztény fejedelmek fejének, mindenekfelett kötelessége megvédelmezni a kereszténységet".[166]

Az angol követjelentés tanúsága szerint a prépost arról is szólt, hogy megbízatása van arra is, hogy a pápával és más fejedelmekkel szintén kössön szerződést és egyezséget.[167] (Valóban, megbízatása volt Rómába is menni.[168]) Nem lehetünk benne teljesen biztosak, hogy milyen tárgyalásokba ment volna bele Balbi más fejedelmekkel, különösen a francia királlyal, ha nem kap támogatást a Habsburgoktól.[169] A követ türelme fogytán volt, ezért léphettek életbe más tervek. Tudjuk, útja során tervbe vette, hogy Párizsba is utazzék, amire ugyan nem került sor, de a magyar vezetés eszköztárában benne rejtőzhetett az is, hogy kénytelen a Valoiskhoz fordulni. A császár is tarthatott attól, hogy a magyar követ elmegy Franciaországba, Ferenc kihasználja a lehetőséget, és ő karolja fel II. Lajost. Tudjuk, Balbi december végén Franciaországba készült. Panaszkodott is Wolsey bíborosnak, hogy „a császár ez ideig semmiféle segélyt nem küldött". E tervétől csak akkor állt el, amikor meghallotta az angol kikötőben a birodalmi követtől, hogy a francia király nincs Párizsban. Sem a császár, sem Wolsey sem akarta, hogy a Valois-k jöjjenek ki ebből a helyzetből úgy, mint Magyarország megmentői, a kereszténység bajnokai, s így közelebb kerüljenek szövetségesükhöz, a pápához.[170]

Volt olyan fontos momentum, ami már csak a császári audiencia után, a Habsburgok tudta nélkül került szóba: Balbi az angol követekkel tárgyalva kijelentette, hogy felhatalmazása van szövetséget kötni Anglia uralkodójával is.[171] A követ elmondta azt is, hogy nagyon örülne, ha „[Wolsey] haladék nélkül eljárna ügyében", s találkozna is vele, így nem kellene neki átkelnie [Angliába – ebben időben a bíboros Calais-ban tárgyalt a franciákkal] mivel sürgősen Rómába is mennie kell".[172]

Nándorfehérvár ostromának, illetve a török 1521-es magyarországi hadjáratának nyugat-európai megítéléséhez a római angol követjelentések is több hasznos adalékkal szolgálnak. 1521. augusztus 8-án a római angol követ, John Clerk jelentett Wolsey kardinálisnak a magyarországi háborúról.[173] Arról ír: „a pápa panaszos levelet kapott a magyar királytól" – ezek szerint júliusban valóban megérkezett a június 29-i levél –, mely szerint a török sereg az ország határán áll, s arra készül, hogy beveszi a királyság egyik legerősebb várát, sőt, ezután a többbit is sorban, ha az ország nem kap segítséget. Egyébről, béke kérdéséről, török követről azonban nem szól.

5. Nándorfehérvár elestének a híre Európában

Nándorfehérvár elestének a híre megváltoztatta az európai politikai szituációt, a birodalmi angol követek is, megérezvén a helyzet kritikusságát, folyamatosan tudósították kancellárjukat arról, milyen újabb hírek érkeznek, mi történik, milyen tárgyalások folynak a császár és az udvarában tartózkodó magyar követ között.

Szeptember 10-én jelentette Sir Richard Wingfield és Tommaso Spinelli Brüsszelből, hogy Ferdinándtól érkezett a hír, miszerint a Magyar Királyság „legerősebb várát, az ország kapuját, mely minden más várnál jobban szolgálta az ország védelmét és határainak őrzését", elfoglalták a törökök.[174] Ez a híradás sem közöl azonban adatokat arról, hogy most, ezek után felmerülhetett-e a béke kérdése. Lehetséges, ekkor már nem lett volna a tárgyalásoknak olyan értelme, mint a hadjárat megindulása előtt. Az angol követek azt írták: már ekkor megfogalmazódott a követben, hogy nem vár tovább a császárra – bár azt a hírt kapta, hogy Ferdinánd 3000 gyalogost küldött Magyarországra és látott el három hónapra elegendő zsolddal –, hanem közvetlenül Angliába megy.

Az angol követek szeptember 10-i híradása szerint „Kegyelmességedhez [Wolsey] és Őfenségéhez a Királyhoz [VIII. Henrik] szándékozik folyamodni", hiszen „Kegyelmességed a legjobb tanáccsal tud szolgálni" és az angol kancellár a magyar követ „megbízatásának a hasznára lesz", ő meg fogja mondani, „mi utat lesz legjobb követnie". Ha ezt teszi, s Őkegyelmessége a bíboros tanácsát követi mindenben, „úgy nem hibázhat.[175] A sorok között olvasva felsejlik, hogy a követ a császártól sokat már nem remélhet, hiába az örökösödési szerződés megújításának a „mézesmadzagja". Az új utat kell követnie, ami a legjobb lesz, tehát „jobb", mint az eddigi teljes Habsburg-orientáció, s igazán a hasznára lesz Magyarországnak. Természetesen ahhoz, hogy legyen értelme egyáltalán kérni

segélyt Anglia királyától, azt is tudatosítania kellett a felekben, hogy Magyarország nem veszett el teljesen, hiszen „Nándorfehérvár és Buda között még jó néhány vár áll”. Egyelőre tehát nem kell tartani attól, hogy a támadás tovább folytatódik és a Birodalom területei is veszélybe kerülnek, mivel e várak „ellen tudnak állni, ha” - és ebből kitűnik, az angol diplomáciai Magyarország közállapotaival is tisztában volt, ezért is emelte ki Balbi a várak felszereltségét - „el vannak látva és fel vannak szerelve”.[176] Az angolok gyanították ugyanis, hogy a legtöbb magyar végvár rossz állapotban van, ezért is írhatják, hogy Balbi jelentése ellenére „nem tudom bizonyossággal megmondani, mi fog történni”.[177] Érezzük a sorok között, mit akart érzékeltetni a tehetséges diplomata: ha és amennyiben jól fel vannak szerelve - tehát segély nélkül - nem tarthatnak ki, és Buda is elvész. Ezért is fordul a sok hányattatás után ahhoz, akinek van pénze, Angliához. Angliának ekkoriban az a lényeges, hogy a Birodalom nincs közvetlen veszélyben, a nagyhatalmi politikában, francia-Habsburg viszonylatban Belgrád eleste még annyira nem éreztette hatását, hogy az angol politikának gyorsan lépnie kellett volna. A Tudorok ugyanis ekkor a császár szövetségében hadban álltak I. Ferenc francia királlyal, s leginkább az érdekelte a kancellárt, a császár leköti-e magát és a francia háború helyett segítséget nyújt Magyarországnak, vagy a továbbiakban is számíthat rá Ferenc királlyal szemben. Ezért is talán a legfontosabb az angoloknak a híradásból az, miként fogadja mindezt a császár. Az angol követek rögtön biztosítják arról a követet, hogy Balbi „Őkegyelmessége [Wolsey] iránymutatásával meg fogja látni, mi a legjobb a számára”.[178] Nehogy véletlenül még elmenjen a Valois-khoz is...

1521 szeptemberében a császári udvarban Sir Richard Wingfield és Tommaso Spinelli többször is találkozhatott Balbival. Szeptember 10. után 13-án újra tárgyaltak Brüsszelben „az angolok szállásán”, mert akkor jelentették, a magyar követ rövidesen tervezi látogatását Angliába, illetve a konferenciára, Calais-ba.[179] A lordkancellár korábban, szeptember 9-én - előbb, mint a császár - értesülhetett a magyarok vereségéről, hiszen maga beszélt a törökök győzelméről a francia követeknek.[180] A magyar követ is tisztában volt azzal, hogy „ügyét jól szolgálja”, úgy véli, mielőtt bármilyen döntésre jutna a kancellárral, fel kell keresnie „magát a királyt is” - s maga Wolsey kardinális is ezt kívánja majd tőle - de „[a király] Őkegyelmessége [azaz a bíboros]” „távollétében semmiről sem fog határozni”.[181] Azt is mondják a követek: minderre - hogy Angliába és Wolsey-hoz forduljon - a magyar követnek magától a királytól „saját kezű” megbízása és felhatalmazása van, Anglia kancellárjának címezve. Ezért az angol követek útmutatást kérnek Wolsey-tól, hogy Balbinak közvetíthessék az „ő szándékát és óhaját”.[182] Az ügy fontosságára nézve ezek lényeges információk, de többet a misszióról - azt, hogy az „ajánlat” felmerült volna - nem árulnak el.

A szeptember 13-i angol követjelentés szerint ekkorra megérkeztek az esztergomi érsek és mások levelei a magyar követhez, s azt gondoljuk, rajta keresztül a császárhoz is.[183] Az érsek levelének másolatát és a többi magyarországi levél kivonatát az angol követek elmondásuk szerint nyomban csatolták Wolsey-nak, de azok ma már nincsenek meg, vagy lappanganak valamely egyéb helyen. Így sajnos azt sem tudjuk, mit írtak, legfeljebb a relatióból következtethetünk vissza. Ezek alapján azonban az „ajánlat" nem került szóba. A legérdekesebb az, hogy az angol követjelentés szerint a választott esztergomi érsek, Szatmári György[184] - aki a „legfőbb tekintély"a királyi udvarban, vagy úgy is érthetjük: a leghitelesebb forrás „a királyt érintő ügyekben" - leveléből az derül ki, hogy mégsem esett el Nándorfehérvár, „ennek az ellenkezőjét fogja látni Őkegyelmessége a követnek küldött levélből". Ezt maguk a Tudorok követei sem tudják mire vélni, s a végén hozzáteszik: „akárhogy is van, minden nagy veszélyben van" Magyarországon.[185] Mi sem tudunk mit kezdeni ezzel az adattal, legfeljebb hipotéziseket állíthatunk fel. Arról lehet szó, hogy Ferdinánd nem azon állításának az „ellenkezője" az igaz, hogy a törökök bevették Belgrádot, hanem azon kijelentéséé, hogy 3000 katonát szerel fel. A zsoldosok egy része azonban megérkezett Magyarországra, ha nem is több ezer - talán ez állhat a háttérben. Egy másik hipotézis szerint az is lehet, hogy az érsek levele arról szól, miszerint az előzetes hírekkel szemben a szultán nem folytatja tovább a hadműveleteket Buda felé, s arról biztosítja a császárt, hogy a magyar seregek haladéktalanul meg fognak indulni Nándorfehérvár visszavételére. Ahogyan majd alább látni fogjuk, szeptember elején, amikor a levelet elviekben küldhették, az egész magyar közvélemény így gondolta s így is tervezték, és a király seregei hadban álltak. Az angol követek a magyar követtől tájékozódtak, s kiderült, Balbit sem „ejtették a fejére", s ő is „inkább jobban hisz a főherceg leveleinek, mint a mások által írottaknak".[186]

A jelentés hangsúlyozza azonban, hogy a követnek az a feladata, amire II. Lajos saját keze által írott felhatalmazása is van, hogy Wolsey tanácsát kövesse mindenben. Újra csak a misszió fontosságát támasztja alá, hogy a követ állandó kapcsolatban kíván lenni a kancellárral, éppen ezért kéri, hogy bízzon meg egy „káplánt", egy olyan személyt, aki állandóan vele együtt tartózkodna, aki révén így első kézből, közvetlenül információkhoz jutna, s Wolsey üzenhet neki, „amikor csak kívánja".[187] Az angol követek azt kérik a kancellártól, adjon útmutatást, miként járjanak el Balbival szemben, megismertessék-e vele a kancellár véleményét és tetszését.[188]

6 A CALAIS-I KONFERENCIA

Szeptember közepén minden jel arra mutatott, hogy Balbi Anglia felé veszi az irányt. Az angol követek szeptember 22-én jelentették, hogy a magyar követ elutazott Calais-ba.[189] Szeptember 13-a előtt még megpróbálkozott megtudakolni, mit gondol a császár a megváltozott helyzetben. Lehet, még 13-a után is megkísérelt Károly színe elé jutni, de nem valószínű, hogy sikerült. Éppen ezért, hogy „ne veszítsen időt" („for to lose no tyme"), döntött úgy, hogy nem vár Károlyra. A császár minden idejét lekötötte a franciákkal való fegyveres konfliktus Namur és Hennegau határán. Az angol követek furcsállták is, hogy Károly sokáig nem reagált „Magyarország panaszaira", hiszen az ő domíniumai is Magyarország szomszédságában fekszenek, s így közel kerültek az oszmánokhoz, sőt, sokkal könnyebben és gyorsabban nyújthatna segítséget, mint bárki más".[190] Érdekes, hogy a császár és calais-i követei, Gattinara kancellár, valamint Bernardo de Mesa, Badajoz püspöke levélváltásaiban sem a magyar követ jelenléte, sem pedig egészen szeptember második feléig Nándorfehérvár eleste sem merül fel! A levelezésekből tisztán látszik, hogy még Ferdinánd szeptember 10-ére megérkezett híradása sem mozdítja ki a megszokott kerékvágásból sem a kancellárt, sem császárt.[191] Mi több, magának Wolsey-nak is ír leveleket a császár, s noha tudomása lehet a török invázióról, az angol kancellárhoz írott 11-i levelében nem szól egyébről, mint a franciák elleni háborúról.[192]

Wolsey is arra jutott, hogy a török győzelem a béke irányába mozdíthatja ki a végeláthatatlan harcokba bonyolódó feleket, s így Anglia lehet a mérleg nyelve, és ő maga tetszeleghet a békeszerző szerepében. Ezért feltételezzük, hogy Balbi azért is távozott olyan rohamos gyorsasággal s hagyta ott a császári udvart. Látjuk, Calais-ban pár nap múlva már az angol kardinális a legjobban értesült. Míg a birodalmi diplomácia csak

szeptember 17-én reagált Nándorfehérvár elestére, Anglia már jó ideje tájékozott volt a török ügyet, a „busynes of the Turke”-öt illetően, sőt, már azt is észlelte, hogyan húzhat a Habsburgok várható térveszéséből pillanatnyi hasznot - szó szerint „sikert”, „örömet” („happones”) - a nagyhatalmi porondon.

Wolsey kancelláriája rendszeresen kapott híreket Magyarországról. Szelim halálhíréről például már 1520. november 18-án értesült, s onnantól kezdve fokozott figyelemmel követte az Oszmán Birodalom eseményeit.[193] November 28-án már megkapta a Signoria jelentését arról, hogy az új szultán meg kívánja erősíteni a békét Velencével, s hozzájárul az új konstantinápolyi bálio kiküldéséhez. Wolsey Antonio Suriannak, a velencei követnek meg is fogalmazza, miként vélekedik Szulejmánról: „25 éves, jó az ítélőképessége, és attól kell tartanunk, ugyanúgy fog cselekedni, mint apja”.[194] Wolsey tisztában volt Szulejmán képességeivel, s azt is napirendre tűzte, hogy a továbbiakban számolni kell vele. Az angol hírszerzés - Velencén kívül a rodoszi johannitákon keresztül - figyelemmel kísérte Szulejmán hadműveleteit 1521 tavasza és nyara folyamán.[195] Wolsey rendszeresen kap információkat a perzsiai eseményekről, sőt, május végén a kardinális ki is jelenti, nem rejtvén véka alá véleményét, hogy egyes hírek ellenére „nem hiszi, hogy a török a Sophi”, azaz a perzsa sah „ellen készülne”.[196] Mielőtt még megérkezne a magyar király június 30-i segélykérése, azt is tudják Angliában, hogy a király ugyanakkor levelet intézett a velencei dogéhoz, és beszámolt a török hadi előkészületeitől.[197] Ezekből a forrásokból sem tudunk meg azonban semmit az „ajánlatról”, pedig hogy nem jelentéktelen súlyú dologról van szó, azzal az angol diplomácia tisztában van. Anglia pontos információkkal bírt a török hadmozdulatokról: raguzai jelentések adtak hírt Londonba július végén arról, hogy Szófiát elhagyta az oszmán sereg, és Magyarország felé vonul.[198] Augusztusban további adatokkal szolgált a londoni velencei követ, mondván, bárcsak ne lenne igaz az a szörnyűség, ami Magyarországon történik.[199] Augusztus 6-án már Wolsey kezében van a jelentés, hogy a török Nándorfehérvár előtt áll. A velencei követ Calais-ból jelenti, első kézből kapta értesülését, most mondta neki Gattinara birodalmi kancellár.[200] A londoni kancellária információkkal bírt arról is, miként vélekedik a török előrenyomulásról maga a császár: a genti velencei követ jelentése, mely a császár gyóntatójától, egy ferences frátertől származó első kézből kapott értesülésen alapult, már 1521. július végén Wolsey kezébe került. E szerint a császár maga is utasította ausztriai és más, Magyarországgal határos tartományait, hogy adjanak segítséget, gyalogságot, ágyút, fegyvert, de azt is hozzátette: „dőreség lenne a szomszédjának adott segítség oltárán feláldozni és elveszíteni” a saját erejét.[201] Ez utóbbiak sem segítenek abban azonban, hogy bármi újat megtudjunk egy török fegyverszüneti kezdeményezésről.

Nándorfehérvár eleste – igaz, elég későn, már egy nappal azután, hogy Balbi eltávozott Németalföldről – arra bírta V. Károlyt is, hogy ő is tegyen lépéseket és írt is az angol kancellárnak.[202] A császár úgy vélte, hogy ha I. Ferenc nem támadta volna meg, akkor segíteni tudott volna II. Lajosnak. V. Károly az angol szövetségesek figyelmébe ajánlotta Balbit, és Wolsey útján VIII. Henriket is arra kérte, támogassa az oszmánok elleni védelmet – de talán ő sem gondolta komolyan. Tolmácsolta, a magyar követ beszámolt országa súlyos helyzetéről: sok várost bevett a török.[203] Sokkal inkább az állhat e mögött, hogy Károly is észlelte, hogy az ő késlekedését kihasználva a magyar követ közvetlenül Angliához fordult, és nehezményezte, hogy őt megkerülvén Wolsey tetszeleghet a megmentő szerepben, s fogadhatja II. Lajos követét a franciák színe előtt Calais-ban, ami révén könnyebben, a jelenlegi helyzetet tekintve a Valois-k számára kedvezőbb békét szerezhet. Károly nem akart békét kötni, de azt sem akarta, hogy Wolsey és a Tudor-diplomácia megerősödve jöjjön ki az ügyből, ő pedig a kereszténység ügyének kerékkötője legyen. Mi több, ő legfeljebb gyors, a számára kedvező fegyverszünetet akart elérni az „igazságtalan háborút" kezdő I. Ferenccel, s a török támadás ürügye révén időt szeretett volna nyerni. Még olyan túlzásokra is hajlandó volt, hogy azt írta, a törökök „sok magyar várost bevettek". Ezért is figyelmeztetett a császár, hogy ha a keresztény fejedelmek nem lépnek gyorsan, Magyarország maradék részét a török hamarosan leigázza. A követ kérelme megalapozott, és támogatása elengedhetetlen a kereszténység megmaradása érdekében. A másik oldalon az angol diplomácia, bár Wolsey a békéért ügyködött, attól tartott, a Habsburgok könnyen kihátrálhatnak a Valois-k elleni – elhúzódónak ígérkező és rengeteg pénzt felemésztő – háborúból a magyaroknak nyújtandó segítség ürügyén. VIII. Henrik és az angol vezetés a kancelláron kívül a háború pártján állott. II. Lajos kormányzata ismerte Wolsey éleslátását, békepártiságát, éppen ezért fogalmazott úgy maga a követ, hogy királya „arra utasította, mindenben bízza magát Wolsey-ra".[204] Magyarország érdeke ekkor már a gyors pénzsegély volt, fel sem merülhetett, hogy a nyugati hatalmak magatartását szondázza a törökkel szembeni álláspontjukat illetően. Ugyanígy vélekedett a másik fél is: a császárnak sem volt érdeke, hogy Anglia egy, a kereszténységnek nyújtandó segítség ürügyén magára hagyja a Habsburgokat a franciák elleni harcban. A császár tarthatott attól, hogy Wolsey számára a háborúpárti angol király mögött jó ürügy lett volna a magyar követ könyörgése. Az angol követek tudósítása, melyben Balbi előadta, ura arra utasította, mindenben hagyatkozzon a bíborosra, s mindenekelőtt, akár a királlyal szemben, vagy akár más hatalmakkal szemben is „rá hallgasson", eljuthatott a császár fülébe is.[205] Ebből is látszik, a magyar diplomácia irányítói, akármilyen nehéz helyzetben is kellett cselekedniük, nem voltak híján éleslátásnak, és a nemzetközi erőviszonyokat illetően „képben" voltak, s az angol kancellár szerepét is helyesen ítélték meg.

Végigtekintve a diplomáciai forrásokat, úgy tűnik, a „nagyhatalmi erőtérben” Nándorfehérvár eleste nem volt éppen kedvezőtlen sem a Habsburg-ellenes erőknek, sem angol szövetségeseiknek. Előbbiek, a Valois-k erőre kaptak, hiszen a Habsburgok nem tudhatták még szeptemberben, mennyire fog előretörni a Birodalom felé a török; utóbbi, Wolsey Angliája pedig még szorosabbra fonta befolyását V. Károlyon, és még nagyobb szeletet hasított ki magának az európai „hatalmi játék” irányításából. A császár is úgy látta, a törökkel a hátában még inkább a Tudorokra van utalva, s mindenben hűen Wolsey rendelkezésére állott. A bíboros kényekedve szerint irányította a calais-i tárgyalások menetét: tehette, hiszen a keze ügyében, kíséretében volt az egyetlen, aki első kézből adhatott információt az oszmán előrenyomulásról, a magyar követ. A török ügyet így már ő adta elő, ő referálta Calais-ban.

A francia kancellár, Antoine Du Prat titkárától tudjuk, Balbi még szeptember folyamán megérkezett Calais-ba.[206] A konferencián szeptember 29-én tárgyaltak először a török ügyről, Wolsey előadásában, aki közölte, maga már értesült a magyar követtől a török támadásról - de a tárgyalások jegyzőkönyvei szerint az a fő kérdés, amitől a nyugati hatalmak tarthattak, az esetleges magyar-török béke kérdése soha fel nem merült, sem Wolsey, sem a nagyhatalmú császári tanácsos, Nicolas Perrenot de Granvelle felszólalásaiban. Gattinara kancellár szeptember 27-i és a császár október 4-i leveléből tudjuk, Balbi már Calais-ban van.[207] Nyomban „sokáig és őszintén” tárgyalt is („plusieurs belles et honnestes parolles”) Wolsey bíborossal, akihez maga Gattinara kísérte. Balbi felvetette Anglia királyának a segítségnyújtását is. Wolsey úgy nyilatkozott: VIII. Henrik tudna segíteni, de a keresztény fejedelmek nélkül, amíg jelen háború tart, csak kevéssé.[208] Azaz, érdemes figyelni a sorok között is: Anglia tudna segíteni, s egy keveset tud is, még akkor is, ha háború van. Szeptember 28-a után, valószínűleg október 1-én Balbi hírei alapján tárgyalták is azon nyomban a török kérdést, s azokat terjesztette elő a yorki kardinális.[209] Az is sokatmondó, hogy Wolsey magára vállalta az előterjesztést, nagy beszédet tartott („ung grand discours”) a béke, a keresztény vér ontásának megállítása érdekében, hivatkozva friss, első kézből, a magyar követtől szerzett információira („comme il m'a esté ce jourd'huy dit par l'ambassadeur du roy de Ungrie”): „a kegyetlen és rettenetes ellenségünk, a török, amely nem alszik, hanem a kereszténységet készül felfalni és elnyelni, Magyarországot, a kereszténység szilárd és erős védőbástyáját („ferme et fort bolovart de ladicte chrestienté”) mint egy falánk, kiéhezett oroszlán megtámadta,” és a királyság egészét akarja megkaparintani”. „Ez minden keresztényt meg kell, hogy indítson, ha nem olyan kemény, mint a márvány vagy a vas.” Ebben, s a Magyarországnak a török ellen nyújtandó segély ügyében fel is ajánlja az angol király segítségét.[210]

Arról is szólt viszont Wolsey, hogy azzal a veszéllyel járhat, ha nincs összefogás, hogy Magyarország, melynek várai és erődjei elvesznek, s félő, az egésze is elveszik, mert a keresztény fejedelmek segélye nélkül nem tud ellenállni. Ezért, érzékelvén a nyilvánvalóan közeli veszélyt, egy közös nagy hadjáratot kíván indítani, s fel is ajánlja, hogy ahogy a császárt is felkereste, ez ügyben Anglia királya nevében felkeresi a francia királyt is. Felszólítja a keresztény fejedelmeket, hogy gyűljenek össze és vegyék fel a fegyvert, egymás elleni háborúik helyett fegyvereiket fordítsák a Hit közös ellensége elleni harcra. Ő maga is életét és vérét ajánlja a Krisztusért folytatott harcnak.[211] Wolsey kancellár a magyarországi török háborúról nyomban értesítette VIII. Henriket, hiszen angliai megbízottja, Richard Pace október 11-én kapta meg Calais-ból küldött levelét.[212]

Gattinara kancellár is válaszolt Wolsey-nak. Sajnálattal és keserűséggel ostorozta a keresztények megosztottságát, ami hátráltatja a közös ellenség elleni összefogást és a nagy vállalkozást.[213] Úgy vélte, a császár szívesen nyújtana segítséget a kereszténység kulcsának, Magyarországnak („clef principale de la chrestienté"), amelynek „jó és erős várait elfoglalta a török", ha nem kötné le és nem tartaná vissza a háború. A császári kancellár utalt arra is, hogy Balbi előadásában hangsúlyozottan szerepelt, miszerint a török a létező békét és szerződést sértette meg a támadásával; mindemellett figyelmeztetett, hogy Angliát is köti, csakúgy, mint a császárt is, az 1518-as londoni szerződés törökellenes ligája. [214]

V. Károly követei szeptember 29-én már be is számoltak a magyar követ érkeztéről és a török ügy előzetes tárgyalásáról.[215] Megerősítették, Magyarország „nagy részét elpusztította a török", így az „az angol király segítségét kéri". Szóba kerülnek a birodalom területei is, hiszen a hírek úgy szóltak, nem csak Magyarországot, hanem más részeket is pusztított a török.[216] Már az előző, szeptember 27-i követjelentés kiemelte, hogy a magyar király kifejezetten, a keresztény fejedelmek között is az angol királyhoz folyamodik, különösképpen az ő segítségét kéri.[217] Balbi feltehetően újabb leveleket is kaphatott királyától és a lengyel uralkodótól, hiszen ezekre utalt is a kancellár. Ezek lehetnek az újabb credentialis levelek, újabb megbízatások, amiket még nem mutatott be a császárnak. Máskülönben nem szólna így Gattinara, hiszen szeptember elején Balbi már részt vett a császár kihallgatásán. Elképzelhető, hogy már a Nándorfehérvár eleste után íródott levelekre gondol, Lajoséra, vagy Szatmári Györgyére – ez utóbbi új leveléről be is számolnak az angol követek. Új prokurációja lehet az angol királyhoz is, ezért is sürgeti a Wolsey-val való találkozót. Nem tudjuk azonban, egy esetleges béke felmerült-e ezekben. Gattinara jó véleménnyel van a nagy hévvel munkálkodó követről. Ugyanakkor kéri a császárt, adjon választ a magyar követnek arra is, amit még Wormsban ígért neki, s válaszoljon leveleire – ezek szerint még Calais-ből is írt a császárnak, még a Wolsey-találkozó után is remélve

segítségnyújtását –, hiszen annyi jó szolgálatot tett neki, kiemelve a házasságkötésnél (Anna és Ferdinánd) nyújtott szolgálatait. Ha másért nem is, gondoljon a királynéra, a neki tett szolgálataira.[218]

A császár szeptember végén – Andrea dal Burgo követjelentéseit kézhez kapva – kezdi belátni, mekkora lehet a veszély: a török „győzedelmeskedett és megerősödött".[219] Magyarországi hírei egyre aggasztóbbak, s a szeptember 24-én kézhez kapott, Burgo által küldött levelekből a Ferdinánd udvarában tartózkodó követ még nem tudhatta, hogy a török megindul-e tovább Buda, esetleg a Birodalom felé. A szultán, legalábbis ekkor még úgy tudták, farkasszemet nézett a magyar erőkkel a Száva túlsó oldalán. Szeptember 20-a előtt nem lehetett tudni, az oszmánok visszavonulnak-e. A velenceiek még október közepén is nagy hadi készülődésről számoltak be.[220] York bíborosa Anglia római követétől is úgy értesült, hogy a török flotta Itália ellen készül, ezért kérte, tegyen félre minden viszályt és kössön békét.[221] V. Károly is beszámolt calais-i követeinek a török előrenyomulásáról, s arról, a kereszténység, Itália ellen is készül, s mellékelte is a magyarországi jelentéseket. Ezért úgy tűnt, most már hajlik ő is a békére. A császár most már segítséget kívánt adni a magyar királynak, s ehhez szükségesnek tartotta a keresztény fejedelmek közötti békét. Mindez azelőtt történt, hogy Balbi Calais-ba ért, s ott még a császár követei nem kapnak tőle információt a török helyzetről. Lehetséges, Károly tudta, a magyar követ Calais felé tart, s követeit azért is tájékoztatta a magyar helyzetről, hogy ha Balbi eléjük is tárja híreit, ők is megfelelően el legyenek látva utasításokkal arra nézve, ha a török előrenyomulás ügyét veti fel a konferencián a franciáknak, arra mit lépjenek. V. Károly kifejezetten arra szólította fel követeit, hogy adják mindezt szövetségese, Wolsey legátus tudtára.[222] Mi tagadás, érdekes, hogy pusztán az a tény, hogy a magyar követ Anglia és Franciaország felé tart, már arra bírta a császárt, hogy úgy nyilatkozzon: a mi „tisztességünk és jogaink az követelik, hogy meghozzuk azt a magától értetődő döntést, hogy segítséget nyújtunk a hitetlenek ellen".[223]

A császár, úgy tűnt, Burgo követjelentéseinek köszönhetően aktivizálódott. Október 4-i, Gattinarának és Badajoz püspökének adott válasza újfent említette a török ügyet. Azt kívánta, kössenek mielőbb békét, a kereszténység és Magyarország érdekében, s még a pápát is arra próbálja meg rávenni, hogy ő is járuljon hozzá és járjon közbe érte, hogy ki tudják űzni a törököt Magyarországról. Balbi calais-i szereplése, és Wolsey bíboros előterjesztésének híre ekkorra már eljutott a császárhoz. Jelezte is, megkapta Gattinara szeptember 29-i levelét. Ennek tudatában már a török visszaszorításáról, Magyarországról való kiűzéséről szól („reboutement des Turcs infidelles qui sont en Hongrie"). Tegyük hozzá, még ekkorra sem lehetett biztos, hogy a szultán elvonul Nándorfehérvár alól.[224]

Október 7-én, mikorra már a császárhoz újabb hírek is eljutottak Calais-ből, Károly kijelentette, hozzá fog járulni a bíboros által kezdeményezett békéhez, azzal összhangban, amiben Brüggében megállapodtak, szem előtt tartva a magyar királyt fenyegető veszélyt - feltéve, ha a pápa is egyetért.[225] Kézzelfogható választ azonban nem adott. A császár konkrét állásfoglalásának híján Wolsey sem nyilatkozott. Hiába fogadta Wolsey Balbit, „valódi" választ egyelőre nem kapott tőle. A felek még mndig a francia békével voltak ugyanis elfoglalva, a harcok is folytak, s újabb előrelépés nem történt. Wolsey az elhúzódó, és egyre parttalanabbá váló viták, valamint a konferencia alatt is tovább folytatódó hadi cselekmények eszkalálódása miatt legfeljebb már csak egy fegyverszünetben bízhatott.[226] De a patthelyzetben nem tudott konkrét választ adni Balbinak. Így a követ mégsem utazott el egyelőre Angliába. Amit Angliából, a király álláspontjáról sikerült megtudnia időközben, az mindössze annyi volt, hogy Henrik, a Magyarországról kapott híreket hallva, sajnálkozását fejezte ki, „s közölte, mennyire kellemetlenül érintette, hogy Belgrád elesett". A király az újabb híreket magától a kancellárjától is hallani akarta, és egyeztetni akart, mit tegyenek jelen helyzetben.[227]

1521. október 10-én a római kúriában Anglia követe, John Clerk, Bath és Wells püspöke egy oratiót is előadott királya „megrendelésére", melyben kifejezte, hogy Henrik mennyire fájlalja, hogy Luther fellépése miatt nem tudja fegyvereit Magyarország megmentésre fordítani.[228] Nemsokára a pápa „megajándékozta" Henriket a *Defensor Fidei* címmel, amit a Tudor diplomácia már 1516 óta próbált elnyerni, hogy legyen neki is valamilyen megkülönböztető titulusa.[229]

A magyar követ még mindig bízott abban, a császár is hajlik majd a békére. Az angol előretolt bástyából, Calais-ból visszament a Birodalomba, és követte V. Károly császárt Brüsszelből Brüggén át Oudenaardeba.[230] Balbi még két hónapig volt a császári udvarban, főként Németalföldön, mivel az uralkodó innen követte figyelemmel a Calais-ban zajló fegyverszüneti tárgyalásokat.[231] Körüljárjuk, hogy itt, a kongresszuson a továbbiakban, amikor a segítségnyújtás egyre kevésbé látszik valszínűnek, szól-e a követ az ajánlatról. Látni fogjuk, erre most sem találunk kézzelfogható bizonyítékot.

A calais-i konferencián Wolsey október 16-án újra tárgyalt a magyar kérdésről, de még mindig kivárt, hogy a török segély ügyében mi lesz a franciák és a Habsburgok álláspontja. A lordkancellár annyit mondott, hogy azon van, hogy „megmentsék Magyarországot a törökkel szemben".[232] Az ügy egyre csak húzódott. Balbi missziója kínkeservesen alakult. Hosszú hónapok teltek el, míg egyáltalán Angliába eljuthatott, s ezért is folyamodott minden eszközhöz, hogy egyáltalán a Tudorok színe elé jusson. Valószínűleg az volt az oka, hogy a yorki érsek sem akart nyilatkozni,

míg a császár válaszát nem tudja s nem érnek véget a hosszúra nyúlt, s végül patthelyzetbe jutó egyezkedések a Valois-kkal. A francia király a török segély ügyében csak október végén nyilatkozott.[233] Mindenesetre az is napirenden lehetett, hogy a magyar követ a francia királyhoz is forduljon, hiszen a császárt arról tudósította római követe, Juan Manuel, Belmonte bárója, hogy az ottani magyar követek szerint Magyarország Franciaország segítségéért is fordul.[234]

Calais-ban egyre inkább csak az a lehetőség maradt, hogy a háborús felek fegyverszünetet kössenek.[235] Október 27. előtt VIII. Henrik már feladta a várakozást, és vissza akarta hívni a kancellárt.[236] A magyar követ „ugrásra" készen várt, hogy bármikor Calais-ban lehessen, ha Wolsey eltávozik, és megragadja az alkalmat, hogy vele utazzon Angliában. Wolsey mégis tett még egy kísérletet: október 20-án követeket küldött közvetlenül I. Ferenchez és a császárhoz, s megkísérelt hatni rájuk a kereszténységet fenyegető veszély, a Magyarországot érő csapás ábrázolásával.[237] Azzal nem próbálta meg sötétebbre festeni a képet, hogy mi lesz, ha a magyarok megegyeznek a törökkel. A kancellár Károlyt is még egyszer megpróbálta rávenni, „józanabb feltételeket" fogadjon el.[238] Károly azonban szinte elfogadhatatlan feltételeket szabott. Akkor sem merült fel a török-magyar béke rémképe, amikor október 25-én a birodalmi velencei követ híreket adott át az angol kancellár számára a török előrenyomulásáról, sőt, Szulejmán szultán Raguzának küldött levele másolatát is csatolta.[239] Ferenc király is hajthatatlan volt, s legfeljebb ő is csak teljesíthetetlen feltételekkel kötne békét.[240] Wolsey nem talált megoldást a patthelyzetre.[241] Szinte belefáradt a béketeremtésbe.[242] Még utoljára november elején megkísérelte, hogy összeállít egy újabb tervezetet, amelyben újfent a kereszténység védelmére hivatkozott. Ezért is merült fel a következő alkalommal november elején a konferencián Magyarország kérdése. A császár a fegyverszüneti tervezetre adott válaszában természetesen a maga oldalán, szövetségesei között sorolta fel II. Lajost is, ott is a legelső helyen. Komolyan azonban nem került terítékre a magyar ügy.[243] Ezzel sokat azonban nem ért II. Lajos. De még ekkor sem találkozunk bármilyen, az „ajánlatra" utaló adattal, még azokban a forrásokban sem, melyek arról tanúskodnak, hogy Balbi még több ízben tárgyalt a császárral, mert Magyarországról újabb híreket kapott.[244] Kérdés, ezeknek az *újabb* híreknek a fényében közölt-e – esetleges újabb utasítások alapján – *újabb* részleteket a korábbi, vagy esetlegesen „felmelegítendő" török béketárgyalásokról? Talán nem lett volna illogikus ez esetben, a Belgrád eleste okozta sokkhatás közepette újra felhasználni az esetlegesen korábban felmerülő békeajánlat ütőkártyáit. Az európai politikára ekkor lehetett volna befolyást gyakorolni az adófizetés és az átengedés megszellőztetésével.

Honi forrásaink nem szólnak arról, amit egy november végi angol követjelentés erősít meg, hogy a magyar követ azt mondta a császárnak:

a magyar „rendek a török elleni védelem ügyében nemsokára országgyűlést tartanak Budán, és ha a császár nem nyújt segítséget, kénytelenek lesznek egyezséget kötni a törökkel", de ha „átengedi a német rendek által megszavazott segély egy részét, nem fognak semmit az engedélye nélkül tenni". Az is a célja a diétának, hogy megvitassák, mit, „mi jót" lehet egyáltalán tenni „az ország megőrzéséért". Így a sorok között olvasva valóban felsejlik egy békekötés esélye. Ez azonban még nem mondja, hogy új békéről lenne szó. A jelentés úgy fogalmaz: „arra késztettetnek, valamilyen békét" („som truce") kössenek, ami újra, bár homályosan utalhat arra, hogy esetleg előkerülhetnek *újabb*, a kereszténység számára káros feltételek. Igaz, más konkrétum sem most, sem Balbi, sem az angol követek más megnyilatkozásai alkalmával nem kerül elő. Lehetséges, hogy az „országgyűlés" a már október elején november közepére, Szent Erzsébet napjára összehívott diétára vonatkozik, amiről viszont nem tudjuk, hogy egyáltalán foglalkozott volna a béke kérdésével – sokkal inkább vérmes előkészületeket tett a háború folytatására. A háborúpárti nemességen túl azonban elképzelhető, hogy egy békekötésnek is lehetett tábora a racionálisan gondolkodó kormányzatban. A jelentés úgy fogalmaz, hogy a császár kedvező válasza esetén a király nemcsak hogy nem fog semmit tenni Károly hozzájárulása nélkül, hanem nem fog semmiben határozni, semmit döntésre vinni („conclude"), s az utóbbi kifejezést – bár tárgy nincs mögötte – úgy is érthetjük, „conclude truce", azaz nem fog „egyezségre jutni". Burkoltan tehát ott lebeg egy béke esélye már 1521 őszén is, és erről Nyugaton is tudnak. Az esetleges feltételeket azonban annyira titokban kellett tartani, hogy még a magyar nemesi közvélemény se értesüljön róluk, ha voltak egyáltalán új feltételek, s nem csupán egyszerűen egy „sima" fegyverszünetről volt szó (a jelentés is a „peace" helyett „truce"-t, „egyezség"-et használ). Balbi előadta, hogy csak akkor megy Angliába, ha már választ kapott Károlytól ez ügyben.[245] A velencei származású diplomata megint csak ügyesen próbált hatni az uralkodóra, pedzegetve, hogy a császártól függetlenül is megkísérli, hogy Angliára támaszkodjék, ezzel lebegtetve azt is, hogy ha Wolsey mégsem állna hadba a franciák ellen, a kereszténység érdekében még arra is képes lenne, hogy éppen a császár – a keresztes vállalkozás kerékkötője – ellenében kössön egyezséget immár a legkeresztényibb királlyal, I. Ferenccel. Balbi már igen ügyes volt Wormsban is, s azt is előadta a császárnak, hogy a francia királytól ígéretet kaptak.[246]

Sajnos az európai fejedelmek ugyan tudták, mi történt Magyarországon ez időben, 1521 őszén, de az ország helyzetének kritikus voltát nem fogták fel. Balbi Jeromos minden követ megmozgatott október-november folyamán is. Többször ecsetelte drámai hangon a császár előtt, hogy Magyarország most már egyedül nem képes ellenállni az oszmán áradatnak. A császár azonban nem egyezett bele a franciákkal kötendő békébe. Patt-

helyzet alakult ki, nem sok remény maradt, hogy a konferencia sikerrel zárul.[247]

Legközelebb november 21-én került szóba a konferencián a magyar ügy. Feltehetően Balbi is úgy döntött, újra elmegy Calais-ba, és segítséget kér, ennek hatására tárgyalták a török ügyet. A béke kérdése a forrásainkban azonban itt sem merül fel. Ezt látszik megerősíteni a birodalmi velencei követ is, aki arról írt, a magyar követ november 21-én már vissza is tért Calais-ból Németalföldre, és a császártól kért audienciát. 20-án egészen reggeltől délig tárgyalt a császár tanácsosaival, mindenről beszámolt, ami Calais-ben történt, s most, hogy eldőlni látszott, nem lesz francia béke, újfent a császár álláspontjára volt kíváncsi.[248]

Ekkor Gasparo Contarini követ találkozott is a magyar követtel, és beszámolt róla a Signoriának. Balbi neki is elmondta, milyen igazságtalan az Magyarországnak, hogy nem kap segítséget sem Franciaországtól, sem a Birodalomtól, mivel - úgy tűnik - a támogatásra egyáltalán nincs esély, hiszen a háború folytatódik. Megpróbált mindent, Oudenaarde-ba is eljött újra a császárhoz, hogy a békét kieszközölje, de csalódott, mert a császár most is legfeljebb annyit tett, hogy egy bizottságot jelölt ki, hogy foglalkozzon a török üggyel és Magyarországgal. Balbi csalódott volt, s nem maradt reménye a sikerre. A béke kérdése azonban itt sem merül fel.[249] Pedig ugyanekkor jelentették a császár követei, hogy Magyarország nagy részét elpusztította a török, a kereszténységet súlyos veszély fenyegeti, ha nem jutnak dűlőre és nem fejezik be a háborút.[250] Mivel a császártól nem kapott a szavakon túl semmit, Balbi 1521 novembere végén újra Calais-ba ment, s újfent, most már végérvényesen az angolokba vetette a bizalmát. De Balbit még ekkor sem ekkor sem fogadta a kikötővárosban tartózkodó Wolsey, úgy döntött, inkább egyelőre VIII. Henrikhez indul Angliába.[251] November 24-én véget ért a békealkudozás a franciákkal, és Anglia döntött: szerződést ír alá a Habsburgokkal és legkésőbb 1523. márciusára hadüzenetet küld a Valois-knak.[252] Annyit sikerült Anglia kardinálisának elérnie, hogy a két fél beleegyezett, hogy követeik útján Angliában folytatják a tárgyalásokat. A Valois és a Habsburg követek valóban útra keltek London felé november végén. Mindenesetre ebben is bízhatott Balbi, amikor ő is felkerekedett, hogy átkeljen a szigetországba. Úgy vélte, Angliában sikerül az, ami Calais-ban nem.

A keresztes háború ügye ugyan halasztást szenvedett, de Anglia időt nyert, arra is, hogy további tőkét kovácsoljon a törökellenes összefogás ügyéből, miközben folyik ugyan a háború, de nem kell „hivatalosan" is fegyvert fognia. Wolsey, mint a háborúban elkötelezett, de aktívan nem harcoló fél magának vindikálhatta azt, hogy egyedül ő fogadja a Magyarország panaszaival érkező magyar követet, s egyedül ő adhat neki segítséget. Magyarország sirámainak felkarolása jól jött neki, különösen hogy december 1-én meghalt X. Leó.[253] Wolsey római követe már 1521 nyará-

tól azt suttogta a kúria „füleibe", hogy a bíboros az igazi béketeremtő, ő hozhatja létre egész Európa békéjét.[254] Ebben fontos szerepet játszhatott az is, hogy ő karolja fel a pogány elleni harc ügyét. Wolsey bíboros a korabeli Európában olyan szerepet töltött be, hogy, még ha nem is lett belőle pápa, folyamatosan papabilis volt. Ezért amikor a magyar udvar hozzá követet küld, nem csak egyszerűen Angliába küld megbízottat, hanem Európa egyik legtekintélyesebb, a pápai trónusra eséllyel pályázó s a keresztes háború ügyében is döntő szóval bíró vezetőjéhez. A magyar udvar joggal várhatta, hogy a Károly császárra és Henrik királyra is, valamint a velenceiekre és a Leó pápára is nagy hatást gyakorló Wolseynak szava lehet a keresztes háború vagy a török elleni segélyek ügyében. Balbi segélykérése kapóra jött a Tudor-diplomáciának. Magyarország így igenis fontos volt a nagyhatalmi szerepre törő Tudor monarchiának. Nem volt kérdés tehát, kihez forduljon ínséges helyzetében II. Lajos követe: a keresztes háború önjelölt vezetőjének szerepében tündöklő „hit védelmezőjéhez". Éppen Calais-ban kaphatta hírül, hogy a Defensor Fidei címet október 11-én ruházta X. Leó VIII. Henrikre.[255] Maga Wolsey esélyessége nagyobb hatalmat összpontosított a kezében, mintha valójában ő ült volna Szent Péter székében.[256]

7. Balbi Angliában

Balbi december 10. előtt érhetett Londonba, és ott egészen december 23-ig, 24-ig tartózkodott. Azt azonban, hogy e két hétben mit csinált, nem tudjuk. Nem tudjuk, sem Balbi, sem mások megnyilatkozásaiból nem derül ki, járt-e a magyar követ VIII. Henriknél.[257] Követhette a yorki kardinális kíséretét egészen a király színéig, ugyanis tudjuk, már a következő napok egyikén fogadta a bíborost a király Bletchingleyben.[258] Balbi levelei nem fogalmaznak konkrétan, járhatott ugyan Karácsony környékén egy tisztelgő látogatáson a királynál, de ahogyan a nemzetközi diplomáciában mindenki, Wolsey-t tekintette az angol diplomácia mozgatórugójának, így a ceremoniális találkozónak legfeljebb elvi lehetősége lehetett. Annyiban lehet esélye, hogy megpróbálkozott Henrikkel is tárgyalni, mert a királyra talán jobban lehetett hatni egy keresztes dicsőséggel és halhatatlan lovagi kiválósággal járó törökellenes hadjárattal, mint a racionális bíborosra, így lehetséges, két vadászata között tiszteletét tette VIII. Henriknél. De hogy ott mit mondott, s szóba hozta-e az esetleges török „ajánlat" ügyét, nem tudjuk. Más kérdés, hogy miután a pápa halálhíre eljutott Angliába, nagyjából pár nappal azután, hogy Balbi maga is a szigetországba érkezett, nyilván ő maga is tisztában volt azzal, hogy a konklávé a legfőbb kérdés. Balbi levelei azt sugallják, kevés az esélye, hogy a számára fontos kérdésekről tárgyalóasztalhoz ülhessen az angol kormányzat vezetőivel. Letörve szólt arról, Karácsony és Vízkereszt között nincs komoly esélye, hogy tárgyaljon Londonban bárkivel – utóbbin nyilván olyanokat értett, akiknek szavuk volt az angol politikában. A király úgyis Wolsey-ra hallgatott volna, legalábbis ezekben az években. Mindenesetre Balbi azon levele, melyet Wolsey-nak írt valamikor feltehetően december folyamán, úgy is értékelhető, mint egyfajta „fortélyos fegyver", amivel a magyar követ a király lovagi hiúságára kívánt esetleg hatni.

Ugyanis nem feltételezzük a felkészült diplomatától, hogy máskülönben olyanokról álmodozott volna, mint Konstantinápoly visszafoglalása. Úgy véljük, Balbi egyik fennmaradt levele ilyen, az angol király számára készült ügyes csalétek.

A magyar követ eszköztárában korábban is benne volt, hogy folyamatosan beszámolt a hadi helyzet alakulásáról, s úgy is próbált hatni a császárra és az angol kancellárra, hogy azt bizonygatta, nem csak egy lyukas zsákba öntenék a pénzt, ha most, haladék nélkül adnának, hiszen most indít a király nagy hadjáratot, és most érkezett el a lehetőség a visszacsapásra. Ezzel Balbi is javítani kívánta alkupozícióját, mondván, nem lehet tovább várni, ha most nem lépünk, nem csak Nándorfehérvár, a kapu, hanem Magyarország szíve is elveszik. Ezzel a frazeológiával többször is találkozunk.

A készülő magyar ellencsapásról valóban egyre-másra érkeztek hírek. Rómában még Nándorfehérvár eleste előtt, augusztus 24-én arról értesült a pápa, hogy a vár ostromára érkezett „törökök közül sokakat megöltek", „a király nagy erővel indult Nándorfehérvár felmentésére, a török szultán 20 mérföldes visszavonulásra kényszerült".[259] Az adatok finoman szólva is távol állnak a valóságtól, a pápához eljuttatott levél szerzőjének mentségére szolgál, hogy augusztus 15. körül kellett íródnia, amikor úgy vélhette a magyar király és kormányzata, még lehet remény. Ilyen értelemben kell értékelnünk, s enyhén szólva kissé túlzónak találnunk Lajos Zsigmond lengyel királynak írott azon állítását is, hogy „Belgrád és Szabács katonasággal, eleséggel és más szükségesekkel jól el vannak látva, a zsoldot is megkapták".[260] A valóságtól elrugaszkodott hírek mindenesetre hatásosak voltak, mert „a szentatya fontolóra vette, hogyan tudna pénzsegélyt küldeni", majd küldött is 30 ezer aranyat.[261] Hasonló lehet az a küldemény is, ami szeptember elején, 10. után érkezett meg a császári udvarba, s mint láttuk, arról tudósít, Nándorfehérvár nem esett el. Arról lehet szó, ez a *korábban*, a pápához küldött augusztus közepi levéllel egy időben íródott, s később érkezett meg a Birodalomba, ez okozhatta azt, hogy Belgrád elestéről ellentétes információk keringtek Európában. A római spanyol követ, Juan Manuel egyenesen arról jelentett Brüsszelbe a császárnak, hogy a magyarok győztek.[262] John Clerk római angol követ október elején jelentette, hogy Lajos „hamarosan újabb hadjáratot indít a török ellen" Nándorfehérvár visszafoglalására, s újabb haderő is jön a segítségére.[263] Sir Richard Wingfield és Tommaso Spinelli október 4-én arról tudósítottak, hogy a magyar követtől úgy értesültek, „a török visszavonul Belgrád alól", ami még elfogadható is, hiszen szeptember 15-én Szulejmán valóban hazafelé indult,[264] de a jelentés másik részlete szerint Balbi azt mondta, a török „nagy veszteséggel" vonul vissza, ami már elgondolkodtató.[265] A magyar követ a továbbiakban minden eszközt bevetve próbált pénzt kisajtolni a nyugatiakból, így jelentés-

ei nem minden részletben feleltek meg a valóságnak. Érdekes, hogy viszont még ekkor sem folyamodott ahhoz, hogy a töröknek való adófizetés és átvonulás ütőkártyáját kijátssza, ami így közvetetten arra mutat, hogy nem is volt ekkor a magyar politika kezében ilyen ütőkártya, azaz 1521 őszén semmiféle békeajánlat nem merült fel. Ha pedig korábban fel is merültek esetleges új feltételek, az azokról való bármilyen esetleges tárgyalás Belgrád elestével már okafogyottá vált.

Egy ilyen, a valóságtól kissé elrugaszkodó levelet írt Balbi Wolseynak, feltehetően valamikor 1521 decemberében, esetleg november végén.[266] A datálatlan és keltezetlen levél eddig nem keltette fel a magyar történetírók érdeklődését. A követ arról számol be, hogy újabb híreket kapott Magyarországról, bizonyos értelemben lelkesíti az örömteli eseményekkel az angol kancellárt: a török visszavonulásra kényszerült, „mert a seregében kitört pestis és észak hidege meghátrálásra késztette", mi azonban töretlen „hittel harcolunk keresztény vallásunkért". A legfontosabb részlete az, hogy a király serege nem hátrált, hanem követte a viszszavonuló törökök nyomait". A magyarok nem eresztették szélnek erőiket, sőt, alig várják, hogy nemsokára újra megütközhessenek, és harca bírhassák a törököket. „Elhatároztuk, egészen Konstantinápolyig nyomulunk előre", s visszaadhatjuk azokat a csapásokat, amiket elszenvedtünk. Nem kétséges, miénk lesz a győzelem. Szó sincs tehát semmilyen békéről, az ország harcra készül. Ehhez kell a keresztény fejedelmek pénze – ami igazán gyanakvóvá teszi az embert, az a túlzás, hogy Konstantinápolyig söpörjük vissza a pogányt.[267] A béke kérdése azonban itt sem merül fel.

Hogy tisztán lássunk a kérdésben, röviden nézzük át, mi történt 1521 őszén, valóban hihető-e Balbi jelentésének valamely részlete.

Igaz ugyan, hogy Nándorfehérvárt nem tudta felmenteni az időközben szervezett országos had, de nem a valóságtól elrugaszkodott elgondolás az, hogy a levegőben lógott egy esetleges összecsapás, hiszen Szulejmán még táborban állt szeptember közepéig, a hónap folyamán pedig II. Lajos Bátán tartózkodott. Az oszmán hadakkal szemközt a Száván túl, ha nem is időben, de jelentős erők gyűltek össze Ecsedi Bátori István nádor[268] és Szapolyai János vajda vezetésével.[269] A külföldi követek számára egyáltalán nem érződött úgy, hogy a „kapu" eleste után a király és a kormányzat főemberei sorsára hagyták volna az országot, s szeptember dereka előtt azt sem lehetett tudni, a szultán vállal-e egy összeütközést a magyar főerőkkel. Már a szeptemberi eleji és közepi bátai, majd a 18-ától ülésező mohácsi tábori gyűlés úgy határozott, hogy azonnal meg kell kezdeni a visszafoglaló hadműveleteket.[270] E tekintetben Balbi és más nyugati követek híradásai nem csalóka álhírek. A jól értesült és pontos, megbízható informátorokra építő velencei követek még október 14-én is arról számoltak be, hogy nagy a hadi készülődés a vége-

ken.[271] A király fegyveres országgyűlést hívott össze Újlakra, október 6-ra.[272] Nehéz ügy a „mi lett volna, ha?" kérdés, de itt talán mégis fel kell vetni: ha nem tör ki napokon belül pusztító járvány – lehetséges, ugyanaz a pestis, mint ami az oszmánokat sújtotta –, elindulhatott volna-e a sereg? Nem tudjuk, de lehetséges, hogy a magyar készültségről és hadjárat megindításáról szóló hírek még a járvány kitörése előtt eljutottak a nyugati híradásokba. Ezért írhatnak a külhoni követek török visszavonulásról, magyar üldözésről, s alább látni fogjuk, Rodoszról is olyan hírek érkeznek Angliába szeptemberben, még a járvány előtt, hogy a magyarok a visszavonuló törököket legyőzték. Voltak már árulkodó jelek szeptember legvégén, mert a király egy szeptember 30-i levél tanúsága szerint nem kívánt részt venni a hadjáraton.[273] Ez korántsem volt azért még teljesen biztos, mert egy nappal később II. Lajos Zsigmond lengyel királyhoz írott levelében még a visszafoglalás terveit részletezte.[274] Tudjuk, a király a mohácsi táborból – feltehetően a járvány miatt – Pécsre távozott, s a fegyveres országgyűlés elmaradt. A hadsereg nagy része hazaszivárgott.[275] Október 20-án döntenek egy Szent Erzsébet napjára összehívandó országgyűlésről.[276] Lajos csak november elején (3-án) ért vissza Budára, ahová néhány nappal később Szapolyai és Bátori is követte, akik időközben még a Szerémség, illetve Pétervárad védelmét biztosították haderőikkel az esetlegesen visszamaradt török egységekkel szemben.[277] Szapolyai eredetileg ott is akart telelni, hogy védje a végeket a nándorfehérvári bég beütései ellen – talán az ő hadi akciói jelennek meg a nyugati forrásokban, s érti azt Balbi is egy új hadjárat kezdeteként.[278] A nagy hadjáratot elhalasztották a következő évre.[279] Elképzelhető, hogy erről azonban a Birodalomban tartózkodó követek nem tudhattak, s ők még abban a tudatban írtak novemberben, hogy a sereg nem oszlott fel, s a törököt üldözve szabadítja fel az elvesztett területeket. Maga az azonban, hogy az ország egy nagy általános hadjáratra készül, megfelelt a valóságnak, annál is inkább, hiszen a havasalföldi események – a török támadást helyezett kilátásba nemcsak a fejedelemség, hanem Erdély ellen is – miatt Szapolyai vajda valóban háborús készültségbe helyezte csapatait már az 1521. év végén. II. Lajos már októberben meghagyta a vajdának, hogy lépjen akcióba és menjen, segítsen a havasalföldi keresztény-párti erőknek.[280] A Havasalföldön várható török támadás híre Nyugatra is eljutott, a velencei követ, Orio már október 30-án jelentette.[281] A Signoria követe tudósított arról, hogy megölték az új vajdát, és bármikor bekövetkezhet, hogy a török Erdély határait dúlja.[282] Burgo császári követ már januárban arról számolt be, hogy nem csitulnak a török pusztításai.[283]

A novemberi országgyűlés nagyívű haditerveket irányozott elő.[284] A követjelentések nem rugaszkodnak el messze a tényektől, hiszen Szapolyai havasalföldi hadjárata valóban megindul majd 1522-ben, mi több, a vajda egészen 1523 januárjáig ott is marad a fronton és folyamatosan

„keresztes háborút folytat".[285] Ebben a hangulatban az év vége felé, Belgrád eleste után sem merülhetett fel, hogy újragondolják a törökkel való békét. Ellenkezőleg, valójában háborús riadalom volt Budán, amikor az év végén tényleges hadi készültségbe helyezték az erdélyi vajdát és erőit,[286] valamint 1500 zsoldos toborzására és végvárai felkészítésére pénzt is utaltak ki Szapolyainak.[287] A nagy, általános hadjáratnak - legalábbis amit a király vezetett volna - azonban eleve nem volt realitása, hiszen jó ideje ismert volt II. Lajos terve, hogy Csehországba utazik.[288]

Egy tekintetben mégis meg kell vizsgálni Balbi fenti levelét. Amikor Nándorfehérvár és más erősségek elfoglalásáról ír, megjegyzi, hogy akkor éppen „fegyverszünet volt közöttünk" („in induciis enim eramus"), s a török „teljesen váratlanul megtámadott bennünket" - így is hangsúlyozva a törökök „csalárdságát".[289] Számunkra viszont az az érdekes, hogy a magyar vezetés - lehet, naivan - hitt abban, hogy az 1519-es béke érvényes. Igaz, ez volt a hivatalos magyar álláspont: Szulejmán 1521-es támadása ezt sértette meg.[290] Azt kevéssé hisszük, hogy a magyar kormányzat ne lett volna tudatában annak, hogy az új szultán trónra lépése eleve új egyezmény megkötését vonja maga után - erre is volt példa, az 1503-as szerződés tartalmaz erre vonatkozó rendelkezést[291] -, s azt hitték volna, az valóban érvényes annak lejártáig, 1522-ig. Kubinyi András mutatott rá, hogy maga II. Lajos is tudatában volt, egy levelében írt is róla, hogy Szelim halálával a szerződés megszakadt.[292] Lehetséges mindazonáltal, hogy a magyar vezetők úgy vélték, a régi béke, a követ nem is olyan szokatlan és példa nélküli várakoztatása mellett még él legalább néhány hónapig. Szakály Ferenccel szólva „álmukban sem gondolták volna, hogy ezzel Magyarországra vonják" a török támadását.[293] (Más kérdés, hogy ez alkalommal már évekkel megelőzően a törökök egyrészt a szokottnál gyakrabban sértették meg a fegyverszünetet betöréseikkel, főként a horvát végeken, ahol a horvát urakat könnyebben megalkuvónak hitték; másrészt Szulejmán nem várt a szokásos ideig a fegyverszünetkérésre adandó válaszra. S ebből észre kellett volna venni, hogy elmúlt az az idő, amikor a követek visszatartását, a halogatást veszélytelenül használhatják.[294]) Balbi levele szerint tehát volt béke, olyan, amiről úgy vélték, lehet tárgyalni, s meg akarták vitatni a keresztény hatalmakkal. Olyan békeajánlat, amiről eleve elképzelhetetlennek tartották volna, hogy a fejedelmek előtt egyáltalán szóba hozzák - mármint adófizetés és átvonulás -, fel sem merült. Ha valóban lett volna ilyen a levegőben már az év elején, Balbi nem panaszolja olyan méltatlankodva még decemberben is, hogy a törökök felrúgták a békét!

Nem szabad azért minden, a valóságtól elrugaszkodott hírt Balbi nyakába varrnunk. A magyar „hírszolgáltatás" egésze dolgozott azon, hogy meggyőzze a nyugatiakat, mondván, a király nem csüggedt, küldjék csak a segélyt, ott állunk a vártán. Számunkra meglepő módon a térségben

egyébként a több csatornán keresztül is igen jól értesült rodoszi johannita nagymester is magyar sikerről, a törökökre mért vereségről számolt be szeptember 20-án. Az angol diplomácia hatékonyságát jól mutatja, hogy a johanniták rendszeres beszámolókat küldtek Angliába, így Wolsey kancellár a térség török viszonyairól több kézből származó információkkal is bírt. A János-lovagok pedig közvetlenül Konstantinápolyból szereztek híreket, így a fenti híradást sem kell kétkedve fogadnunk, a nagymester tökéletesen képben volt Magyarország törökellenes harcait, vagy akár a magyar belpolitikát illetően. A nagymester, Philip Villiers de Lisle Adam most is meggyőződött hírei hitelességéről, és azt írta, valóban így van, a magyarok „kíméletlenül elbántak a törökökkel", „mindenki, aki a Török Birodalomból érkezett, ezt mondja".[295] Annyiban érinti ez mostani gondolatmenetünket, hogy ha valóban így van, és egy eddig nem ismert, a visszavonuló török sereg egy része felett a végeken aratott magyar győzelem híre terjedt el egészen Rodoszig, a magyarokkal való béke kérdése egyáltalán fel sem merülhetett. Különösen annak a fényében érdekes a fenti jelentés, hogy rendelkezünk egy másik, egykorú rodoszi jelentéssel, amely későbbi, mint a fenti, magyar sikerről beszámoló, november 4-én íródott, szintén a rodoszi nagymester tollából, úgyszintén Wolsey kardinális számára. Ez *mégis* török sikerekről, Belgrád elestéről számol be. Ezt a levelet Calais-ban kapta kézhez Wolsey. A keresztes nagymester szerint „ellenállás nélkül pusztította Magyarországot a török, nagy kegyetlenséggel".[296] Feltehetően felcserélődhettek a rodosziakhoz érkezett hírek, s előbb kaptak hírt egy esetleges magyar győzelemről 1521 szeptemberéből, mint magáról Nándorfehérvár elestéről. Másik feltevésünk az, hogy hasonló álhírrel, vagy finomabban fogalmazva diplomáciai taktikával van dolgunk, mint Balbi fenti levele esetében. A nyugati segítségnyújtás kikényszerítése érdekében a magyar kormányzat ezek szerint nem idegenkedett attól, hogy a valóságban meg nem történt diadalok hírét terjessze Nyugaton, ezzel is ütni kívánva a vasat és azt sulykolva a keresztény fejedelmekbe, hogy lehet esélye a török elleni harcnak, hiszen a magyarok nyomulnak előre rendületlenül. Egy ilyen politikai keretbe a török béke kérdése egyáltalán nem fér bele, sőt, minden eszközzel tagadni kellene, és visszautasítani, hogy egyáltalán bármilyen tárgyalások felmerülhetnének.

Balbi további angliai munkálkodásáról a leginformatívabbak Bernardo de Mesának, Badajoz püspökének, V. Károly angliai követének a beszámolói.[297] Ezekben sem találjuk nyomát annak, hogy a magyar követ kijátszotta volna a török béke kártyáját. A yorki érsek természetesen Anglia támogatásáról biztosította a magyar királyt, de Wolsey elmondta Anglia valódi álláspontját: VIII. Henrik akkor segíthet Magyarországnak, ha I. Ferencet közös erővel, a Habsburgok szövetségében legyőzték, vagy ha a legkeresztényibb király hajlandó visszakozni és békét kötni a Habsbur-

gokkal. A kardinális azt javasolta a magyar királynak, hogy lépjen ligára Franciaország ellen Angliával, a pápával és a császárral. Súlyos lehetett a helyzet, ha a prépost még ebbe is „könnyen belement", s ígérte, erről tudósítja királyát.[298] Annyira azonban mégsem lehetett súlyos, hogy elővegye az örök béke aduját - már ha volt ilyen. Sőt, Wolsey már annyira nyeregben érezte magát, mivel úgy vélte, a magyar király ínséges helyzetében mindenre hajlandó, hogy elbizakodottan azt ajánlotta, elküldi Balbit Badajoz püspökéhez, hogy már a leendő megállapodás cikkelyeit szövegezzék meg.[299] Badajoz püspöke úgy fogalmazott, hogy nincs erre felhatalmazása, és azt sem tudni, mit szeretne a kardinális vagy a császár.[300] A császár arra is kérte követét, járjon utána, miféle szövetségre készül Wolsey Magyarország és Lengyelország királyával. A császár meg akart arról bizonyosodni, valóban az-e a bíboros terve, hogy akár a Habsburgokat megkerülve megnyeri a Jagellók támogatását Franciaországgal szemben, s ezért cserébe segítséget ígér nekik a török, és a tatárok („et aultres infideles") ellen. Érdekes módon azonban Károly egyetértett Wolsey-val, a tervezet „elnyerte a tetszését", és a magyaroknak nyújtandó segítség feltételeként ő maga is azt szabta volna, hogy ők is csatlakozzanak a franciák elleni ligához.[301] De nincs nyoma, hogy azért változott volna ilyen pozitívan Károly álláspontja, mert Balbi kijátszotta volna az aduját, pedig mindenről tudhatott: arra kérte követét, mindenről tájékoztassa, amiről a kancellár és a magyar követ beszélt, valamint egymáshoz írott leveleikből, illetve a követ más leveleiből másolatot is kért.[302]

Amikor Bernardo de Mesa találkozott Balbival Londonban, arról faggatta ő is, csakúgy, mint az angolok is, hogy Magyarország vagy Lengyelország kész-e ligára lépni. Balbi elutasításként értékelte Wolsey válaszát, hiszen a török elleni harc közepette ajánlott franciaellenes ligát. Nyilván Balbi válasza is az lehetett, hogy II. Lajos előzetes felhatalmazása hiányában nem tud e kérdésekben állást foglalni. Nem is gondolhatta Wolsey, hogy ennek van reális esélye, nézetem szerint inkább időt akart nyerni, s megbizonyosodni, valójában milyen a katonai helyzet Magyarországon, valóban támad-e a török a következő évben. Ha igen, s akut a helyzet, nyilván a Habsburgok sem tudnak akkora vehemenciával Franciaország ellen fellépni, mint amire az angolok számítottak volna. Wolsey-t egyelőre csak ennyiben érintette a törökkel való magyar viszony.

Balbi utolsó, rendelkezésünkre álló levelét már útban visszafelé, Doverből írta 1521. december 26-án.[303] Éppen találkozott a magyar és a lengyel király közösen indított futárával, aki leveleket vitt VIII. Henrik királynak, s már a tőlük kapott információk alapján fordult újfent Wolsey kancellárhoz. (Zsigmond lengyel király követéről nem tudunk, lehetséges, hogy az érkező futárt Lajos indította, közös Jagelló-érdekeket képviselve nagybátyja hallgatólagos hozzájárulásával. Balbi fenti leveléből tudjuk,

a bíboros ígéretet tett, hogy legalább levélben fordul Magyarország megsegítése érdekében az európai fejedelmekhez – Balbi arra kérte, hogy ő maga és VIII. Henrik is írjon királyának, illetve forduljon levélben különösképpen a Habsburg-házon belül nagy tekintéllyel bíró Szavojai Margithoz, valamint, Károlyhoz és Ferdinándhoz. Doverben még mindig a legátus döntését várja.[304] A magyar követ leveléből csalódottság olvasható ki: „folyvást a külföldi segély után fáradozott, most egészen kétségbe van esve, s nem tudja, mitévő legyen". Országa mély, kilátástalan helyzetbe került, az a hír járja, hogy a szultán a jövő év tavaszán újabb hadjáratot indít. Magyarország saját erejéből már csak nagyon kis ideig tudja megvédeni magát, a tavasszal a török minden ázsiai és európai haderejével támadásra készül az ország szíve ellen.[305] De a levél nem szól arról, hogy a török a békét is felvetette volna. Balbi mindent megpróbált, felvázolta a török várható támadásának a veszélyét, de így sem kapott pozitív választ. Végső kicsengése levelének az, hogy nem kapott biztató választ sem Wolsey kancellártól, sem VIII. Henriktől.[306]

Sajnos azonban az a levél, amit a Balbival Doverben találkozó követek vittek Londonba, nincs meg, tehát pontosan nem tudjuk, mi állt benne, pedig érdekes lenne, mit, *mi újat* írhatott nagyjából december elején vagy közepén II. Lajos ismételten Angliába. Annyit sejthetünk, a két ország királya újfent segítségért fordult VIII. Henrikhez. Lajos e levele már a novemberi országgyűlés, s esetleges puhatolózások után íródhatott. Mindennek ellenére Balbi nem szólt arról, hogy mi lesz, ha nem nyújtanak segítséget, nem veti fel a törökkel való béke lehetőségét, annak ellenére sem, hogy arról is hírt kaphatott, hogy mit döntött a diéta, vagy hogy Szapolyai időközben már Havasalföldön készül a törökkel újra összecsapni. Ezzel összhangban áll a birodalmi velencei követ december 17-i jelentése, mely szerint a császár is újabb híreket kapott Magyarországról – valószínűleg ugyanabban az időben, december elején.[307] Lehetséges, az újabb levél már beszámolt Lajos azon félelméről, hogy Budát is megtámadhatja a török.[308]

A császár tarthatott attól is, hogy a magyar követ elmegy Párizsba is, és Ferenc király kihasználja a lehetőséget, és ő karolja fel II. Lajost. Tudjuk, Balbi december végén Doverből éppen Calais-n keresztül Franciaországba készült, s csak akkor állt el ettől, amikor meghallotta az angol kikötőben a birodalmi követtől, hogy a francia király nincs Párizsban. Igaz, Balbi nem sok reményt fűzött a francia királlyal való tárgyalásokhoz, úgy vélte, csak az idejét vesztegeti, miközben Magyarország megmentésén kellene ügyködnie. Ugyanakkor panaszkodott Wolsey bíborosnak, hogy „a császár ez ideig semmiféle segélyt nem küldött". Nyilván sem a császár, sem Wolsey sem akarta, hogy a Valois-k kerüljenek ki ebből a helyzetből úgy, mint Magyarország megmentői, a kereszténység bajnokai, s így közelebb kerüljenek szövetségesükhöz, a pápához.[309]

Nem tudjuk pontosan, a prépost pontosan mikor tért vissza Magyarországra.[310] Nyilván jelentett útjáról a királynak, de a legközelebbi alkalom, amikor felbukkan, 1522. július 23-a. Balbi január 22-én még Brüszszelben volt,[311] sőt, február 3-án sem hagyta még el Németalföldet.[312] Magyarországon fogadhatta a király, hiszen február végén II. Lajos még Budán volt.[313] Közvetett adatunk van arra, hogy a visszatérő Balbi jelentése után, 1522 februárjában II. Lajos levelet írt Anglia királyának. Poupet de Lachaulx angliai császári követ jelentette ugyanis 1522. március 10-én Londonból, hogy „továbbította azokat a leveleket Magyarországról" VIII. Henriknek és Aragóniai Katalin királynénak, amelyeket V. Károly rábízott.[314] (Sajnos nem ismerjük azoknak a tartalmát, amelyet három nappal később, ezekre válaszul írt az angol uralkodó Magyarország királyának.) Arról azonban nincs adatunk, hogy ezekben a levelekben bevetették volna az „ajánlat" - ha valóságos lett volna, kétségkívül hatásos - ütőkártyáját.

Még egy forrásunk van, amelyben reméltük, újabb adatokhoz juthatunk Balbi követségét illetően. Már Ferdinánd megbízottjaként és gurki püspökként járt 1523-ban követségben VI. Adorján pápánál, s a szentatya előtt tett oratiójában végigkísérte a török veszedelem minden mozzanatát Nándorfehérvár elestétől Rodosz hódoltatásáig.[315] Szól ugyan a török előrenyomulásáról, mi több, arról is, Krajna, Isztria és maga Itália, Friaul őrgrófsága is veszélyben van, de sem a magyar udvarban folyt esetleges török tárgyalásokról, sem a császárhoz és Anglia bíborosához tett követségéről nem szolgál információkkal. A „török ajánlatra", annak megváltozott feltételeire legfeljebb azon mozzanata utalhat, amely azon módról szól, ahogyan békét akart a Porta, s annak álnokságát, csalárdságát emeli ki („sua perfidia, fraude dum pacem velit"). Ez azonban túlságosan is általános és semmitmondó, hogy hasznát vegyük.[316]

Ezen kívül még egy rendelkezésünkre álló forrás van, ami esetleg segíthet jelen munkánkban. A British Library Kézirattára őriz egy jelentést a magyarországi török hódításról. A British Library kézirattári katalógusa ugyan 1521-re datálja, mivel leginkább Nándorfehérvár ostromáról esik benne szó, de mivel már a mohácsi csata is szóba kerül, legkorábban 1526-ra keltezhetjük. Egy, feltehetően római követi zárójelentésnek a része, amely összefoglalja a Magyarországot érintő eseményeket 1521-től.[317] Igen pontos értesülésekkel bír, különösen az 1521-es hadjárat tekintetében: Báli bég felvonulásától kezdve, az oszmánok egyes tartományainak a csapatain és a kisebb szerémségi portyákon át az egyes erősségek, mint Szalánkemén ostromáig és a Száván való hídverésig sok fontos részletet közöl. A belgrádi ostromról is meglehetősen precíz értesülései vannak: beszámol az ostromszerektől és bombardáktól kezdve a falak aláaknázásán át a török folyami flotillájáig. Érdemes azért megvizsgál-

ni, mit mond ez a forrás a Belgrád elleni felvonulást megelőzően, mi történt magyar-török viszonylatban 1521 elején. A jelentés úgy szól, a szultán, az apja halála után a palota egyik legmagasabb rangú tisztviselőjét küldte követként a magyar királyhoz, hogy üdvözölje, feltehetően azért, mert nagykorúsítva a trónra lépett, s azért, hogy „jó barátságban" – „bona amicitia", ami a diplomácia nyelvén jelenthet békeegyezményt is – „éljenek egymással". Ezt azonban csalárd módon csak tettette, azon nyomban hadat indított ellene.[318]

1521 őszén a törökkel való béke kérdése, ha egyáltalán ténylegesen felvetődhetett tavasszal, nem merülhet fel, sőt irreális ábránd. Lajosnak a lengyel királyhoz írott levele azonban eldönti a kérdést: az ország nem hogy nincs alkupozícióban most már, hogy akár fegyverszünetet kössön, hanem magát sem képes megvédeni. „Országunk most nyitva áll a törökök előtt vízen és szárazon, és sohasem lehet boldog és nyugodt, míg Nándorfehérvár és Szabács az ellenség kezén marad".[319]

II. Lajos egy VII. Kelemen pápának írott 1524 eleji levelében írja le először részletesen az 1521-es török követjárás egész történetét. (A levelet angliai másolatból is ismerjük.)[320] Eszerint a király már 1521-ben békét kötött volna, ha a pápa nem áskálódik a tárgyalások ellen. Most nem volna ilyen szorongatott helyzetben, ha néhány év előtt elfogadja Szulejmán békeajánlatát, melyet X. Leo tanácsára visszautasított".[321] Az nem tagadható tehát, hogy békeajánlat létezett. Ez az ajánlat pedig a király számára megfontolandó volt. A király azt írja, valóban érkezett török követ, akit ő hónapokig visszatartott, de nem mondja ki feketénfehéren, hogy a béke mit tartalmazott volna, hanem kissé homályosan arra utal, hogy a török készségesen, tisztelettejes jószomszédi viszonyt ajánlott fel. Ezt azonban a pápa tanácsára megvetéssel visszautasították („nisi oblatas a turcis inducias aspernatus"), de ezzel nagy kárt és veszteséget okoztak az országnak.[322] Ez a mozzanat mindezidáig, 1524-ig nem szerepel a forrásokban. Nem ismertük, nem rendelkezünk olyan forrással, amiben II. Lajos az 1521-es ajánlatot visszautasította volna. Ha a kifejezésből indulunk ki, talán nem zárható ki, hogy a „megvetés" tárgya maga az ajánlat milyensége, esetleg elfogadhatatlansága, az adófizetés. Mindemellett az, hogy „a magyarok nagy veszélyt vállaltak azzal, hogy nem fogadták el a békét", épp az ellenkezőjét is jelentheti: azt, hogy *kedvező* ajánlatot tettek a törökök, vélhetőleg olyat, amit el lehet fogadni, s olyan feltételekkel, mint 1519-ben. (Ezen kívül arra is rámutat a király- igaz három év távlatából –, hogy a török csalárd fortéllyal hálózta be, és már előre háborúra készült, hiszen az eredetileg Ázsiában bevetetendő seregét már eleve Magyarország ellen szerelte fel.[323])

Az általunk vizsgált, s mindezidáig a kutatás látóterébe be nem került nyugati követjelentések és egyéb források terén nem találtunk olyat, amely konkrétan előrelépést jelentene az ún. „szulejmáni ajánlat" kutatásában, s ténylegesen érdemben közölne bármit az 1521-es béketárgyalásokról. II. Lajos fenti levelének is a végső kicsengése az, hogy semmi konkrétumot nem mond, sőt, akár két ellenkező nézetet is lehet igazolni vele. Ezért kell a továbbiakban is olyan közvetett forrásokat keresni – például külföldi, mantovai, spanyol, firenzei, rodoszi stb. jelentéseket, amelyek tovább segíthetnek a kérdés eldöntésében.

A lengyel forrásokat tekintve, az Acta Tomiciana által közölt források között igen szűkös az 1521 nyara előtti levelezés II. Lajos és I. Zsigmond között – a magyar királynak az évből az első levelét július 12-éről ismerjük.[324] A török támadásról is későn, július 1. előtt jutottak el információk Zsigmondhoz. A lengyel király az invázióról elsőként Moldvából értesül.[325] A lengyel források alapján nem tudunk arról, hogy Lajos „saját" követet küldött volna, a hazatérő Maciej Drzewicki boroszlói püspök viszi a hírt.[326] Zsigmond össze is hívta a haditanácsot,[327] de Lajoshoz írt levele is csak július 16-ról ismert – ám itt sincs említés török békéről.[328] Úgy véljük, egy esetleges békeajánlat miatt az év első hat hónapjában Lajos megosztotta volna a „török ügyet" Jagelló-nagybátyjával, annál is inkább, mert július közepétől már megszaporodnak közöttük a levelek.[329]

Úgy ítéljük meg, ha a békeajánlat tartalmazott volna új feltételeket, adófizetést és szabad átvonulást, akkor az általunk vizsgált, és a nemzetközi diplomáciában igen jól értesültnek, megbízhatónak, jól informáltnak számító követek jelentései érintették volna e nem csekély súlyú, s Európa hatalmi rendszerében döntő változásokat előidéző mozzanatot. Amit találtunk, azok az adatok azt erősítik meg, hogy Szulejmán 1520-ban az 1519-es régi békét kívánta megújítani – s ezt így tudták az európai politikai élet képviselői is. Igaz, azt is sejtették, hogy ez a békeajánlat eleve „hamis", és a Padisah már előre eldöntötte, hogy megtámadja Magyarországot, aminek a fényében már a békeajánlat feltételeinek a vizsgálata, azok mibenlétének a megválaszolása eleve irreális. Mindazonáltal azt is meg kell említeni, hogy a vizsgált forrásainkban is vannak olyan utalások – igaz, kevéssé konkrétak –, amelyek arra mutatnak, hogy nem elképzelhetetlen, miszerint újabb, a „kereszténységre nézve káros" feltételek is felmerülhettek a béketárgyalások során. De az eddig ismertté vált források alapján nem tudjuk eldönteni, hogy ezek – az adó és az átvonulás ügye – ténylegesen felvetődtek-e, így Fodor Pállal egyetértve azt mondhatjuk: „nem lehet azt kizárni a lehetőségek köréből".[330] Magam leginkább Kubinyi Andrással értek egyet, aki úgy fogalmazott, hogy az 1519-es szerződés értelmében a török elviekben engedélyt kérhetett a királytól az átvonulásra, s nem tartotta kizártnak, hogy Szulejmán fegyverszüneti ajánlata kitért erre is, és esetleg a régi béke ugyan-

azon feltételekkel való megújítása *mellett*, a régi feltételek értelmében átvonulási engedélyt kért. Tehát egy *új* béke megtárgyalásán kívül, *a még életben lévő* 1519-es egyezségnek érvényt szerezve megpróbált puhatolózni, hogyan fogadja II. Lajos az átengedés kérését. A két tárgyalás párhuzamosan haladhatott, *egyidőben*, egyrészt az új békéről, másrészt a régi átvonulási klauzulájáról. Az átvonulás kérése nem volt része a békeajánlatnak, arról még lehetett tárgyalni, annak a tárgyalása attól függetlenül történt. Az 1519-es egyezmény fenntartotta volna a fegyverszünetet az átvonulás esetleges meg nem adása esetén is - elviekben. Más kérdés, hogy a szultán már úgy gondolkodott, hogy ebben benne van az átvonulás erőszakos kikényszerítése is. A háborúpárti magyar vezetőréteg ezért ragadott meg minden szalmaszálat, és kezdett „diplomáciai szondázásba", fordult újfent az európai hatalmakhoz és ezért nem válaszolt időben a szultán ajánlatára. A szultán meg volt győződve, hogy a magyar kormányzat nem egyezhet bele az átvonulásba, így eleve eldöntötte, úgy is megindul hadaival, a régi feltételekkel való béke ajánlata pedig legfeljebb csak a magyar vezetés éberségének elaltatása végett küldetett.[331]

II. rész

ADALÉKOK AZ 1524-ES „SZULEJMÁNI AJÁNLATHOZ”

Bevezetés

Magyarország és a Török Birodalom viszonyának 1521-et követő időszakának is egyfajta kulcskérdése lehet az ún. „második szulejmáni ajánlat". E mellett nem mehetünk el anélkül, hogy ennek nemzetközi hátterét meg ne vizsgálnánk. E helyütt tehát a kiindulópont, az „apropó" Perjés Géza azon hipotézise, mely szerint 1524-ben újra járt egy másik török követ Magyarországon, akivel a magyar politikai vezetés titokban tárgyalt, s a Porta ugyancsak azokat a feltételeket szabta, mint 1521-ben: adófizetést és szabad átvonulást.[332] A mai történetírás nem osztja ezt a tézist sem, a fent citált cáfolatok érvényesek erre az ún. „második" ajánlatra is. A külhoni történetírásban egyedül Alphons Lhotsky véli igazoltnak az 1524-es ajánlatot és a - szerinte - február hó végén zajlott budai tárgyalásokat, majd látni fogjuk, milyen források alapján. Ő azt is tudni vélte, hogy maga Lajos szakította félbe a tárgyalásokat, mivel kétségesnek ítélte, hogy egyáltalán haszonnal kecsegtet-e.[333]

Össze kell foglalnunk az 1524-es „második" ajánlat tárgyában alkotott véleményeket. Az 1521-es ajánlat feltételeinek hipotézisét magáévá tévő Szalay László szól ugyan az egyiptomi lázadásról, de újabb békeajánlatról nem.[334] Az adófizetés igényét az 1521-es évben tényként közlő Horváth Mihály sem tud újabb követ érkezéséről, sőt, ő maga azt írja, Behrám csauszt már 1521-ben visszaküldték Szendrőbe.[335] A magyar történetírásban először Fraknói Vilmos, majd Fógel József vetette fel, hogy a szultán Egyiptomban lévén elfoglalva, békét kért, mivel „Ferdinánd utasította budai követét, hogy a béke ellen dolgozzék". A mondat második fele valós, s valóban helyes is az a bécsi levéltári forrás, amire Fógel hivatkozik, de ez az alább részletezendő Ferdinánd-utasítás, amit követének küld, hogy a feltételezett béketárgyalások ellen lépjen fel. Azt, hogy honnan veszi, a szultán egyiptomi gondjai miatt kért békét, viszont

nem közli.[336] Fógel után nem sokkal Török Pál osztotta valamelyest a nézetet, s „lehetségesnek" tartotta, hogy a követküldés megtörtént „még egy esetben", hivatkozva arra, hogy Horvátországból a törökök többször is szabad átmenetet kértek, de ő is arra a végkövetkeztetésre jut, hogy II. Lajoshoz hivatalos csatornákon keresztül békeajánlattal „bizonyos, hogy követ nem érkezett".[337] Káldy-Nagy Gyula részletesen elemzi Szulejmán 1521 és 1526 közötti politikáját, de 1524-es békeajánlatról ő sem tud, s azt sem látja igazoltnak, amire Perjés épít, hogy az Oszmán Birodalom a szíriai és egyiptomi lázadások miatt hajlott volna a békére.[338] Egyiptomban Ibrahim nagyvezír 1524 tavaszán egyetlen kardcsapás nélkül tett rendet, a töröknek nem voltak olyan súlyos gondjai, hogy békét kért volna Magyarországtól. Sőt, azzal, hogy 1522-ben kiűzte a johannitákat Rodoszról, s 1523-ban a perzsa sah is békét kért, az oszmánok – immár tengeren is – erősebbek voltak, mint valaha. Szíriában Dzsánberdi Gazáli 1521-es leverése után legfeljebb csekély, helyi zavargások törhettek ki, ezek nem befolyásolták a szultán terveit. A vita teljes részletezésétől természetesen eltekintünk, elég annyit megemlíteni, hogy több mint 20 évvel később Perjés ugyanúgy ragaszkodott az elméletéhez, s a felsorakoztatott ellenérvek ellenére kijelentette: 1524-ben újabb tárgyalás zajlott „a Porta követével Budán, ami szigorú titoktartás mellett, zárt ajtók mögött folyik, mégis híre megy, hogy a fő kérdés az átvonulás engedélyezése".[339] Igaz, ezt most sem igazolja újabb forrásadattal, mégis úgy vélekedik, „majdnem bizonyos, hogy erről volt szó", s azt is tudni véli, „az ajánlatot elutasították", így a török „újabb hadjáratra készült".[340] A titkos tárgyalások tényét átvette Rázsó Gyula is.[341]

Mindazonáltal ahogyan *teljes bizonyossággal* 1521-ben sem tudhatjuk, ilyen feltételek *ténylegesen* felvetődtek-e, érdemes megvizsgálnunk *1524-ben*, s az azt megelőző években is minden olyan szálat, amely hozzájárulhat a kérdés tisztázásához.[342] Ezért kell áttekintenünk olyan, kevéssé ismert nyugati forrásokat, amelyek esetlegesen újabb megvilágításba helyezhetik az ajánlat tézisét.

Az ún. második, 1524-es „szulejmáni ajánlat" feltételeinek értékeléséhez rendelkezésünkre áll több angliai forrás – elsősorban a British Library-ban és a Public Record Office-ban őrzött követjelentés –, amelyek nem, vagy kevéssé ismertek a magyar történetírásban. Az egyik legfontosabb, az alább részletesen elemzendő, ismeretlen szerzőjű 1524. januári levél, mely a British Library Kézirattárában, a Cotton-gyűjteményében található.[343] A levél másolat, II. Lajos 1524. februárjában VII. Kelemen pápának és V. Károly császárnak írott levélmásolatához van csatolva, azok végére illesztve. A Cotton Gyűjteménybe már így kerülhetett, feltehetően Thomas Wolsey bíboros, yorki érsek kancelláriája szerezte be és másoltatta be a regisztrumba, ami bekerült aztán a Cotton MS kódexébe. A mi szempontunkból több érdekes részletre vet fényt. 1870-ben,

J.[John] S.[Sherren] Brewer által kiadott, és a mai digitális kiadásban is, több helyütt közzétett regesztája nem kevesebbet állít, mint azt, hogy „a török örömmel szövetséget kötne Magyarországgal" („The Turk would gladly make an alliance with Hungary").[344] Mint majd látni fogjuk, az eredeti szöveg nem nevezi meg, melyik országgal kötne egyezséget a szultán, de a szöveg gondozói, a VIII. Henrik-korabeli diplomáciai források összegyűjtői is egyöntetűen a magyar királyt vélik felfedezni az uralkodóban és nevezik meg az angol nyelvű regesztákban. Mi több, ha egy, a számunkra igen izgalmas részletére világítunk rá – „a török felettébb békét szeretne kötni a királyunkkal" („qualiter ipso turca summopere cuperet foedera et amicitia cum serenissimo rege nostro") –, akkor felvetődik, mi másra vonatkozhatna ez, mint a feltételezett 1524. évi török békeajánlatra? Azaz, ezt a kiragadott mondatrészt tekintve azt mondhatnánk, hogy van korabeli diplomáciai forrás, a török valóban békét akar kötni 1524-ben II. Lajossal. A levél azonban még többet elárul: Magyarország azon nyomban visszautasítja az ajánlatot: az angol nyelvű regesztában, az utóbbi, fentebb említett király, „the latter" visszautasítja, „declines". Az eredeti szövegben, mint majd látjuk, ez, ebben a formában nem szerepel, hanem az, hogy „úgy határozott, ellenáll a töröknek" („decrevit ad resistendum [...] potentiae Turcarum"). Nem mondja ugyan, hogy mi lehet a béke ára, de kellő empátiával akár bele is lehet érezni a sorok között olvasva, hogy olyasmi az ár, ami megengedhetetlen, azaz az átvonulás a királyság területén és az adófizetés. Hogyan lehet értékelni a forrást az 1524. év kontextusában? Valóban használható a dokumentum, s tényleg döntő fontosságú mozzanatra világít rá?

Hogy tisztán lássunk, kézenfekvő megvizsgálnunk, mi is történt 1524 előtt, egészen pontosan 1522 decembere – az egész Európát megrázó csapás, Rodosz eleste és a Porta figyelmének újra a szárazföldi hadműveletek felé fordulása –, valamint 1524 tavasza, a feltételezett békeajánlat között.

1. Magyarország és a Török Birodalom 1521 végén – 1522 elején

A nyugati források alapján mintha úgy látszódna, a Magyarországról érkező hírek egyáltalán nem megnyugtatóak Szulejmán 1521. év őszi visszavonulása után sem. Belgrád eleste új helyzetet hozott: a törökök betörtek a Szerémségbe és ott számos várat elfoglaltak (Szávaszentdemeter, Kölpény, Berekszó, Barics, Kamonc, Rednek), s a jelentősebbeket, mint Szalánkemén, le is rombolták.[345] Nándorfehérvár környékén egyáltalán nem múlt el a török fenyegetés, sőt, ha a szultán főerői el is távoztak, az újonnan a várakba helyezett török erők a boszniaiakkal karöltve egyre nagyobb nyomás alá helyezték a Száván túli térséget. Szapolyai János és Bátori István novemberben követték II. Lajost Budára, de a feladatuk, hogy a Szerémség, illetve Pétervárad védelmét biztosítsák az esetlegesen visszamaradt, vagy újonnan érkező török egységekkel szemben, egyáltalán nem volt megoldott.[346] Szapolyai eredetileg ott is akart telelni, s Újlaknál állt táborban párezer emberével, hogy védje a végeket a nándorfehérvári bég beütései ellen – talán az ő hadi akciói jelennek meg a nyugati forrásokban, s érti azt Hieronymus Balbi decemberi megnyilatkozásaiban is egy új hadjárat kezdeteként.[347] Most, hogy már nem volt Zimony és Szabács sem, a Szerémséget szinte állandó fenyegetés alatt tartotta az új nándorfehérvári bég, Jahja-pasa-oglu Báli. Az 1521. évi novemberi országgyűlés rendelkezéseinek megfelelően már meg is indult egy sereg felállítása, s a jelek szerint igen korán be kellett vetni, mert a velencei követ már 1522 februárjában arról számolt be, hogy „jókor érkezett a Szerémségbe" a nemrégiben felállított gyalogossereg.[348] Ez még feltehetően nem a főkapitányok által felállított zsoldossereg lehetett, hiszen Szapolyai is csak márciusban állít ki 1500 főt, és viszi Erdélybe, igaz, a zsoldot már február 14-étől kiutalták katonák felfogadására.[349]

Úgy tűnik, mintha folyamatos háborús állapot lenne Magyarország végvidékén, s Belgrád eleste csupán egy nagy, pusztító erejű támadás első lépése volt. 1522 január végén jelenti a budai császári követ, hogy a folyamatos török portyák miatt a király találkozni akar Ferdinánd főherceggel.[350] Konkrét adatok tanúskodnak arról, hogy Szulejmán Belgrád elfoglalása után komolyan készülődött a nagy leszámolásra Magyarországgal.[351] Velencei értesülésekre alapozva Nyugat-Európában úgy hitték, hogy Nándorfehérvár birtokában a szultán nem áll meg, és egész Magyarországot akarja meghódítani.[352] Ezután pedig Itália elözönlésére tör, mely terv beigazolódni látszott, hiszen egyre nyilvánvalóvá vált, hogy ennek szerves részeként már hozzá is kezdett a Rodosz elleni offenzívához. A johanniták elleni nagy támadás előkészítéséhez pedig a Nyugat figyelmét és szárazföldi erőit kell lekötni - a magyar végvidéken. Nyugati, brüsszeli követjelentések szerint a török folyamatosan nagy sereggel pusztítja Magyarországot.[353] Ha nem is tudunk arról, hogy a nándorfehérvári ostromot követő évben nagyarányú akciót kivitelezett volna a szultán, arról lehet szó, hogy az 1522-es havasalföldi hadjárat idején, sőt, azt megelőzően, már az előző év végén előfordulhattak török ellencsapások, ezt értik török pusztításként. Januárban legfeljebb még az esetleges erdélyi betörések veszélyét érezhették akutnak, még jelentős hadi esemény nem történt. December 27-én Lajos arról ír Zsigmond lengyel királynak, hogy a török Havasalföldről tervezi az Erdély déli részén lévő városok, Brassó, Szeben, valamint több vár elfoglalását.[354] Január 7. után azonban Radu (de la Afumați, 1522-1529) havasalföldi vajda több ütközetben megverte Mehmed szilisztrai bég hadait, márciusra mindazonáltal vereséget szenvedett, és a bég üldözőbe vette. A vajda Erdélybe menekült, s az őt üldöző ellen-portyák egyikét-másikát lehetett török pusztításként is érezni. Éppen ezért a brassóiak már valóban fenyegetve érezték magukat, és január elején a királyhoz és Szalkai váci püspökhöz küldtek követet, segítségért folyamodva. A török készülődésének a híre Budán is nem kis riadalmat keltett, hiszen az erdélyi városok követei már azt állították, a bég adót is követel tőlük.[355] A király sürgette is, hogy a kinevezett főkapitány, Szapolyai mihamarabb menjen tartományába.

A török február végén, március elején elfoglalta a szörénységi Pét (Péth/új-Pécs) várát és a Duna bal partján fekvő Orsovát, amely komoly következményekkel járt a környékben még ez idáig megmaradt keresztény lakosságra nézve.[356] A követjelentések készítőinek január végén már arról is lehetett információjuk Németalföldön, hogy a török megindult Orsova bevételére, sőt, a boszniai törökök folyamatos fenyegetései miatt Jajca is veszélyben van. Az állandó készültségben lévő, de hathatós segítséget és a helyőrsége számára járó zsoldot nem kapó Keglevich Péter jajcai kapitány lemondott.[357] A király kénytelen volt Bátorit megbízni, hiszen Keglevich távoztával veszélybe került a még közelibb Banja Luka és Orbász

védelme is. Mi több, 1522 kora tavaszán egyelőre a nándorfehérvári, vrhbosznai (szarajevói) és hercegovinai törököknek a szintén ostrom alá vont illetve Krupát és Knint nem sikerült bevenniük, de az, hogy egészen mélyen benn jártak az Una völgyében Zágráb vármegye határán túl, önmagában is aggodalomra adott okot.[358] Ugyancsak megpróbálkoztak Szörény elfoglalásával. Bátori István nádor ugyan az újabb török mozgolódások hírére megerősítette Szörényt (ide Kállay Vitéz Jánost rendelte gyalogos sereggel), Titelt (ide 200 gyalogost rendelt), Jajcát, Orbászt és Banja Lukát s azok helyőrségét is növelte, valamint utánpótlásukat is némileg rendezte. Ezen utóbbiak megőrzésére a király külön felhívta figyelmét.[359]

A tavasz végére azonban a török a magyar és Habsburg védelmi intézkedések ellenére újabb hídfők birtokába jutott. Párhuzamosan azzal a hadjárattal, ami ellen Szapolyai János Erdélyben készülődött – áprilisban és májusban folyamatosan érkeztek a hírek, hogy a török átkelt újabb seregeivel a Dunán, és Erdélyt elpusztítására jön[360] –, újabb hadjáratot indítottak Horvátországba, április elején elfoglalták Scardonát,[361] majd május végére Knint.[362] Scardona és Knin elestével próbálja még a velencei Signoria is jobb belátásra bírni és kérni VIII. Henriket és Wolsey-t, hogy kössenek végre békét, és járjanak közben Magyarország megmentéséért.[363] A be nem vett várak környékét azonban ekkor is már tudatosan kifosztották, feldúlták, annak lakosságát demonstratíve elhurcolták vagy elűzték. A horvát-bosnyák végvidék még keresztény kézben lévő várai – például a Knin eleste után a legfontosabb erősséggé kiépített Osztrovica (1523-ig) – előretolt bástyákként, de lakatlan pusztaság közepette álltak, s így szükségleteiket csak nagyon távol fekvő vidékekről szerezhették be, ami sok nehézséggel járt: „ostrom nélkül is elpusztulnak, és a török kezére jutnak."[364] Ez is nagyban hozzájárult, hogy ezek az erődített helyek ostrom idején csak rövid ideig tarthatták magukat. Komoly védelemre alkalmatlanná váltak.[365] Ráadásul Klisszát és Jajcát a török – tudatos második frontként – a havasalföldi hadjárat előtt s alatt is – miközben április-május folyamán Erdély déli határait fenyegette – folyamatosan ostrom alatt tartotta.[366] Klissza első ostromát Monokovics Péter kapitány átvészelte ugyan – a vár segítségére érkező Orlovcsics Gergely és Krusics Péter zenggi kapitányok komoly harcai árán –, de úgy tűnt, idő kérdése, mikor veszik be a stratégiai fontosságú erődítményt az oszmánok.[367] A horvát végvárvonal továbbra is létezett ugyan, de már akkor megrendült, amikor elővédműveit – a boszniai szreberniki bánság várait, Szokolt, Tesánjt, Szreberniket – a trónra lépő agresszív I. Szelim 1512 novemberében elfoglalta, amivel itt is elérte a török határ a Szávát[368] – s egyre inkább úgy tűnt, a „lélek elszállni" kezd belőle.[369] Reményt kelthetett azonban, hogy a horvát-szlavón-dalmát bánná kinevezett Korbáviai (Karlovics/Torquatus) János valóban akart s képes volt harcba szállni a

végeken.[370] Itt sem lehet véletlen, hogy éppen Szapolyai havasalföldi hadjárata megindulása idején - az első serege Radu vajda vezetésével június 20. táján nyomult be a vajdaságba[371] - erősítette meg a török Klissza ostromgyűrűjét és fokozta a nyomást. Salm főkapitány az egyre erősödő aggodalmak hatására megígérte, személyesen jön le a végekre a korábban elrendelt hadbaszállás során felállt Habsburg-erőkkel.[372] Ezekben a napokban, júniusban küldi Károly bátyja után követét Angliába Ferdinánd főherceg, hogy nyomatékosan hívja fel figyelmét az örökös tartományokat fenyegető veszélyre.

Szapolyai János első, 1522-es havasalföldi hadjárata során július közepén Grumazinál megverte a Havasalföldet megszállva tartó szilisztrai béget. A hadjárat a magyarbarát Radut újfent a trónhoz segítette.[373] Mivel a vajda július végén visszatért Erdélybe, Mehmed bég nem adta fel a küzdelmet, újra támadt, legyőzte több csatában Radu vajdát, ezért a második, őszi hadjárat során Szapolyai már mélyebben nyomult be a vajdaságba, megostromolta - igaz, sikertelenül - Kis-Nikápolyt és Szvistovot (Şiştov), és megerősítette Radu trónját. A bég visszaszorult a Duna mögé.[374] Az év második felében induló újabb hadjárat során szerzett győzelmek - októberben a rukkori/rucări és dridui/didrihi csatában Szapolyai és Radu újra diadalmaskodik - mélyen benn a vajdaságban születnek.[375] Egyéb sikerekről is be lehet számolni: 1522 júniusában ugyanis Bátori István főkapitány erői győztek egy török csapat felett Péterváradnál,[376] mi több, időközben felmentették Klisszát és Jajcát.[377]

Nyugat-Európában Wolsey kancellár azt szándékozott nyomatékosítani, hogy Károly maradjon meg a béke talaján, miközben fivére a törökkel harcol, s Szapolyai sikereivel lehet esélye egy török elleni hadjáratnak, hiszen a magyarok és Ferdinánd közösen képesek ellenállni és megteremteni az alapot egy egyetemes expedícióhoz.

2. Ferdinánd főherceg

Ferdinánd szerepét itt azért is érdemes vizsgálat alá vennünk, mert a korai években, 1522–24-ben a leginkább ő az, aki a békét ő hangsúlyozza, ő az, aki a legjobban „ágál" a nyugati hatalmak közötti békéért. Maga a főherceg is sokat is tesz a török elleni védelemért, a „saját" határvidékén – a nyugatiak szemében úgy tűnik – talán aktívabb is, mint a magyar vezetés, s ő is folyamodik VIII. Henrikhez és Wolsey kancellárhoz török segélyért. Sorozatosan írja segélykérő leveleit az angol királyhoz, nagynénjéhez, Szavojai Margithoz, a pápához, a birodalmi rendekhez. Szívén viseli Magyarország és saját tartományai sorsát. Sürgeti a keresztény államok összefogását.[378]

Ferdinánd már igen fiatalon, 16 évesen, 1519-ben részesévé vált a magyar ügyeknek.[379] Az 1519-es török-magyar békéről őt is tájékoztatták.[380] 1521. április 28-án bízta meg öccsét a császár a birodalom keleti tartományainak, az osztrák, a stájer és a karinthiai hercegségnek, valamint a krajnai őrgrófságnak az irányításával.[381] Az ún. „második felosztási szerződésben", 1522. február 7-én Brüsszelben azonban az eredetileg Károlyra testált területeket – Görz, Trieszt, Friaul, Tirol – is megkapta, így az ausztriai rendek is „teljes embert" kaptak, nem maradtak a fenti tartományok sem Károly birodalmának „hátsó udvarában". Cserébe Ferdinánd lemondott nápolyi trónigényéről.[382]

Úgy tűnt, számolni kell az ifjú infánssal az európai politikában. A Habsburg-tartományok második felosztásában már része lehetett annak, hogy Nándorfehérvár eleste után a Habsburg-birtokok megvédése egész ember kívánt. 1521 július elején, még jóval a főhercegnek Ausztriába való távozása előtt tudni vélték, hogy a krajnai, stájer és karinthiai rendi gyűlések készek adót megszavazni Ferdinándnak, még ha annak összege – 400 ezer aranyforint – túlzottnak is tűnik.[383] Már Miksát arra kérték

a Jagellók, hogy adjon segédkezet Horvátország védelmében, hiszen a végvárak az ő tartományait is védik. 1521-ig ez azonban csupán terv maradt. 1521 nyarán, Nándorfehérvár ostroma közepette azonban Ferdinánd főherceg összehívta az érintett örökös tartományok Landtagjait.[384] Ferdinánd még a „helyszínre", az örökös tartományokba érkezte előtt kifejezte azon szándékát, hogy kész segítséget nyújtani II. Lajosnak, így a lengyel királyon kívül ő volt az egyedüli nyugati fejedelem, aki kivette részét a védekezésből.[385] A tartománygyűlések 3000 lovast szavaztak meg gyorssegélyként,[386] igaz, ebből azonban csak 1000 érkezett meg ténylegesen. 1521 nyarán már Nyugaton is tudták, hogy Nándorfehérvár elestének hírét hallván a főherceg sereget szerel fel és fizet három hónapra.[387] II. Lajos megnyilatkozásai is azt látszanak igazolni, hogy Ferdinándban bízott leginkább. Zsigmond lengyel királynak írott levélében 1521 július végén remélte, Ferdinánd nem fogja cserbenhagyni, hadi kiválóságában, háborús eltökéltségében, a török elleni való hajlandóságában és harcra termett kvalitásaiban (*ingenia bellica*) bízik.[388] Lajos sokáig remélte, hogy Károly lesz az, aki megsegíti a török ellen, ezért szavazott rá a császárválasztáson, mint cseh választó. De egyre inkább Ferdinándban bízott.[389] A főherceg 1521 júliusától a helyszínen, Grazban tartózkodott, majd személyesen tartotta a frontot Krajnában és Stájerországban is.[390]

Maga az, hogy Ferdinánd az örökös tartományokba távozott, és „kézbe vette" a török ügyeket, valóban „hírértékű" volt Európában. Ezért is érdemes megvizsgálnunk, a nyugati hatalmak hogyan tekintettek Ferdinándra, s Magyarország és az örökös tartományok fenyegetettségére, amely magával vonta mindig is Itália határos területeinek a veszélyeztetettségét, illetve azt, miként számolhatnak Velencével és a pápával. Egy esetleges dalmáciai-krajnai támadás az adriai térségben felvetette annak a veszélyét is, hogy V. Károly még inkább fenyegetve érzi nápolyi örökségét, és még kevésbé tud teljes szívvel a Valois-konfliktusra koncentrálni.

Ferdinánd alapvető célja az volt, hogy a császártól katonát és pénzt szerezzen Magyarország védelmére is, s békére bírja Károlyt. A főherceg ellenezte a francia háborút.[391] A továbbiakban is szinte egyedül Ferdinánd volt az a nyugati fejedelmek közül, aki – természetesen saját érdekeit is szem előtt tartva – a szívén viselte a török háború ügyét. 1521 decemberében Hieronymus Balbi is arra kéri Wolsey kancellárt, hogy a törökellenes fellépés ügyében ne csak Károlynál, hanem kifejezetten Ferdinándnál is tegyen lépéseket.[392] Az infáns 1521 decemberétől maga megy Németalföldre, s folyamatosan a császári udvarban tartózkodik, majd 1522 áprilisában tér csak vissza, de addig Brüsszel és Gent között személyesen is arra próbálja rávenni a birodalmi kormányt és rajtuk keresztül magát a császárt is, hogy nyújtson segédkezet a török várható támadásai ellen.[393] Egy ideig megpróbálja távolról intézni tartományai védel-

mének ügyeit, majd - amint arról az angol követjelentések is említést tesznek - az egyre sürgetőbbé váló hadi helyzet miatt, illetve mert Károly elszánta magát a francia háborúra, s angliai látogatásra készül, április végén lóhalálában utazik vissza a végekre. Az angol jelentés szerint Leuvenből „Magyarországra" indul nagy sietségben, „hogy a török ellen harcoljon, akik betörtek az országba".[394]

A magyar és osztrák-német történeti irodalomban kész tényként kezelték, hogy Ferdinándot 1522-ben a magyar országgyűlés felkérte a horvát végvárak ellátására. Így Klissza, Krupa, Zengg, Lika, Scardona, Knin és Osztrovica is német helyőrséget kapott, azok felügyeletét a krajnai, laibachi főkapitány látta el.[395] Bánlaky meg volt győződve annak a valóságtartalmáról, hogy Lajos még csehországi elutazása előtt a tanács beleegyezésével több horvát- és dalmáciai vár, nevezetesen Zengg, Lika, Krupa, s részben Osztrovica védelmét is Ferdinándra bízta, aki azokat 3000 német zsoldossal erősítette meg, s Johann Katzinger laibachi kapitány parancsnoksága alá helyezte.[396] Fraknói is kijelentette: II. Lajos Ferdinánd kezébe helyezte horvát várai védelmét.[397] A magyar történetírásban Pálffy Géza mutatott rá, hogy mindezt Thallóczy Lajos már régen cáfolta, csak sokáig nem került át a köztudatba - például még 2004-ben is átveszi s magáévá teszi Zombori István[398] -, a Habsburg-kutatásban pedig elsőként Gunther Rothenberg, majd Gerhard Rill igazolta, hogy mindez, a „mitikus szerződés", egy régES-régi tévedésen alapul - amely František Vaniček 1875-ös munkájából származik, mely szerint 1522. december 22-én a magyarok a fenti várak feletti rendelkezést átadták Fedinándnak[399] -, ami Istvánffy közlésére megy vissza, miszerint a várak a főherceg „oltalma alá vettenének" (*in tutelam acceptae*), mivel „az illyriomi véghelyek, mind annak előtte, mind Nándorfejérvár megvétele után, az tárháznak kiüresülése miatt a törökök ellen igen veszedelmes állapotban lévén, és hogy távolabb volnának, illendőképpen nem is táplálthatnának, azoknak gondjaviselését valamennyi ideig felvenni ne nehezlené".[400] Vaniček tévesen értelmezett egy adatot az 1522-23. évi Reichstagról, Reichstagsabschiedként félreértve egy segítségnyújtási tervezetet, amelyet Ferdinánd tolmácsolt a magyar követeknek.[401] Thallóczy kereken közölte, hogy „e szerződésnek nyoma sincs", de őt kevéssé vették figyelembe, így kerülhetett be egy sor munkába, hogy Lajos teljesen átadta Horvátország várait Ferdinándnak, mintegy lemondva róluk.[402] Mindazonáltal maga Istvánffy sem mondta, hogy német őrség ült volna be a várakba, csupán azt, hogy „az bennök hagyott vitézlő népek zsoldjok bőven megfizettetének". Mi több, azt se írta, hogy a várak átadása örök időkre történne, csak „valamennyi ideig."[403] Még néhány évvel ezelőtt Szakály Ferenc is úgy fogalmazott, hogy 1522-ben a Habsburgok vették át Horvátország védelmét - igaz, valószínűleg arra kívánván utalni, hogy az anyagiak terén a stájer-krajnai rendek biztosították a határon túlról azt, hogy a horvát várakat ne szállja meg a török.[404]

Való igaz, 1522-től Ferdinánd sokat tett a horvát határvidék várainak védelméért, de nem igaz, hogy a kezébe került volna Jajca vagy Osztrovica, sem az ország nem adta át e várak kormányzatát, sem a horvát bánok nem ültettek német hadakat a váraikba. Igaz, volt olyan, hogy egyes urak – mint a Zrínyiek – egy-egy évre átadtak egy-egy várat minden jogukkal egyetemben.[405] Mindemellett Ferdinánd akkor is segített, hadianyaggal, ágyúkkal, vagy akár pénzzel, ha a horvát urak nem adtak át birtokokat, csak a segítségét kérték, mint 1523-ban Blagaji András.[406] A főherceg komolyan vette a védelmi feladatokat, rendszeresen kapott előterjesztéseket, kérvényeket – akár „hivatalosan", a horvát bántól, akár egyes horvát uraktól.[407] A hispán infáns gyakran fizetett utánpótlást, biztosított hadianyagot és fegyvert, mozgósított mezei hadsereget a határvédő stájer és krajnai erődök védelmére.[408] Thallóczy Lajost idézve, a főherceg „folyton figyelemmel kíséri, s jóval előbb tudja", hogy melyik vár van veszélyben, melyiket támadja a török, elsősorban „Jajca és Bihács sorsa aggasztja".[409] Az alsó-ausztriai tartományokban igen fejlett hírszerzési hálózatot alakított ki, rendszeresen tájékoztatták a török mozgásáról, egy-egy vár vagy frontvonal aktuális helyzetéről. Kémhálózatot üzemeltetett Horvátországban és Boszniában is.[410] Maga mondta: „mióta embereim Horvátországban vannak, semmi rosszat nem tud tenni a török".[411]

Ferdinánd egy egész intézményrendszert épített ki a laibachi főkapitány (*Oberhauptmann*) irányítása alatt, melynek részeként egy-egy alkalommal akár horvát területen is védekezhettek a Habsburg-csapatok, ha szükséges volt, így bizonyos értelemben a horvát várak is az isztriai-krajnai határvédelmi rendszerhez kötődtek.[412] Egyre rendszeresebbé vált, hogy a stájer, karinthiai, krajnai rendek által megszavazott zsoldon felfogadott csapatok már horvát területen felvették a harcot a török portyákkal szemben.[413] Ha kellett, török-adót vetett ki az örökös tartományokban, hadianyagraktárakat és utánpótlási bázisokat létesített, melyek Magyarország védelmében játszottak szerepet.[414]

A horvát nemesség is érezte az akut veszélyt, 1522 márciusában a horvát urak nevében Frangepán Kristóf katonát, hadianyagot és a határ megerősítését kérte, erre a főherceg – még a nürnbergi Reichstag előtt – 6000 katona kiállítására adott pénzt a saját kincstárából.[415] A koronát képviselő bán is segélyt kért, majd ezt szinte hetenként újra és újra – mikor már áprilisban egyre mélyebben és gyakrabban tört be birodalmi területre is a török –, egyre nyomatékosabban megismételte. Részletesen beszámolt a végek hadi állapotáról, a helyőrségek létszámáról, a szükséges utánpótlásról és katonaságról.[416] Áprilisban egy, az addigiaknál is pusztítóbb török beütés hírére a krajnai tartományi gyűlés úgy határozott, Korbáviai János segítségére elindítja a tartományi sereget.[417] Végül is ebből május folyamán 100 gyalogos és néhány ágyú lett, ami el is jutott Bihácsba s két hónapig ott is maradt – előtte viszont a horvát bán nem

csatlakozott a Kulpánál a határon várakozó krajnai erőkhöz –, de nem szabad bagatellizállni a rendek kiállását, hiszen már az élelemnek a határon való felhalmozása és egyes horvát seregek utánpótlásából való részvállalás eleve sokat jelentett.[418] Mi több, a rendek komolyan gondolták a török elleni sereg kiállítását, folyamatosan több zsoldost fogadtak fel, és a már Horvátországban lévők számára rendszeresen fizettek zsoldot – ez sem lekicsinylendő teljesítmény, ismerve a magyar végvárak sanyarú helyzetét.[419] Konkrét, katonai segítségről csak júniusban tudunk: Korbáviai újabb, vészterhesebb jóslatokat felvető segélykérésére már a stájer gyűlés is úgy döntött, csapatokat küld ki Horvátországba.[420] Utánpótlás valóban érkezett, Ferdinánd állta a szavát és Jajca blokádja alatt a stájer főkapitányt utasította, hogy vigyen élelmet a várba, igaz, az a török „torlaszok" miatt csak nagyon nehezen jutott be a várba.[421]

Ferdinánd nem mutatkozott érzéketlennek a török veszélyt illetően, ezért is érezték őt a kérdésben – így Magyarország védelmét érintően is – meghatározó tényezőnek a nyugati politikusok, különösen annak fényében, hogy Jagelló Anna férje a helyszínen állt a vártán, míg a csupán három évvel fiatalabb Lajos hosszasan időzött Csehországban, akkor is, amikor Klissza és Jajca védői az életükért harcoltak.

3. Az 1522. évi Reichstag

Adott lett volna a lehetőség, hogy az év tavaszán összeülő, s március 23-ára összehívott nürnbergi Reichstag egyrészt a török veszély fokozódása, másrészt a Szapolyai által Havasalföldre indítani tervezett ellencsapás okán hatékonyabb segítséget nyújtson Magyarországnak. A Birodalmi kormányzat is konkrét védelmi lépéseket kért Károlytól. 1522. január 13-án a a birodalmi Reichsregiment már a török elleni teendők ügyében tett felterjesztést Károlynak,[422] majd a császár a török elleni védekezés ügye miatt is hívta össze a birodalmi gyűlést február 12-én.[423] A császár a német fejedelmeket, városokat biztatta, nyújtsanak segítséget, azok válaszképpen azt fogalmazták meg, hogy előbb béküljön ki a franciákkal.[424] Velencei jelentésekből tudjuk, II. Lajos még Csehországba való távozása előtt, 1522. január második felében segítségért fordult a pápához és a keresztény fejedelmekhez, illetve követet is küldött hozzájuk. Nem tudjuk, mely fejedelmekhez, de Károly és Ferdinánd, s lehetséges, mások is benne foglaltattak ebben a körben.[425] A velencei követ jelentéséből ismerjük, hogy V. Károly Lajoshoz intézett válaszában pénz- és hadisegélyt ígért, sőt, személyes eljövetelét is kilátásba helyezte, s „ha ez nem volna lehetséges", Ferdinándot fogja küldeni erős hadsereggel". Fraknói 25 ezer fős seregről tud, amit a császár fel is ajánlott Magyarországnak.[426] A Nürnbergben a helyszínen tartózkodó angol követek arról számoltak be, hogy a birodalmi kancellár, Gattinara szerint is most lehetőség lesz arra, hogy a „választók Nürnbergben megvitassák, miként lehetne visszafoglalni Belgrádot és egyéb más helyeket, amit a törökök Magyarországtól elnyertek".[427]

A gyűlés Ferdinánd aktivizálódása és a török stájerországi-krajnai fenyegetése közepette nyílt meg. Az első hetekben még a főherceg is részt vett rajta. 1521 késő telén és tavaszán a török veszélyt Ferdinánd főher-

ceg saját tartományaihoz is olyan közelinek érezte, hogy már a nürnbergi rendi gyűlés megnyitása, és a magyar követek meghallgatása előtt (március 31-én) a birodalmi rendek elé tárta hadi tanácsosainak véleményét a török segély dolgában.[428] Annyira közelinek érezték a török betörés veszélyét, hogy a Birodalom rendjei felé is azt az ajánlást fogalmazták meg, hogy állítsanak ki mihamarabb 5000 embert, akik nyomban vonuljanak a horvát határra, és egyesülve a horvát bán csapataival, foglalják vissza a török kézre került várakat, mielőtt még a török azokból kiindulva újult erővel tudna támadni. Csak így lehet Krajna, Stájerország és Karinthia birtokát biztosítani.[429] Itália veszélyeztetettségét azonban ő is reálisnak látta, ezért számolt azzal is, hogy Nápolyból a császár is segédcsapatokat küld, illetve más fejedelmeket is be kell vonni.[430] Ezért is aktivizálja még inkább magát Ferdinánd, és fordul közvetlenül a keresztény fejedelmekhez, Anglia királyához is. Herbertsteint pedig közvetlenül Magyarországra küldi.[431]

A gyűlésre megérkezett a magyar követség is, az obszerváns ferences Jozefics Ferenc (Franjo Josefić, későbbi zenggi püspök) és Désházi István (esztergomi érseki adminisztrátor, utóbb knini püspök) magyar követek április 1-én ismertették az 1521-es hadi eseményeket, a magyar haderő állapotát és segélyt kértek.[432] A királynak a főkapitányokhoz írott levelében az is áll, hogy a császárhoz és más fejedelmekhez is fordul és ír, s bízik abban, külső segítséggel meg lehet menteni a királyságot.[433] A török veszély akut voltáról nem csak a magyar, hanem Ferdinánd főherceg ausztriai követei is beszámoltak: nem múlt el a háborús fenyegetettség Nándorfehérvár alól, hiszen ott most is 500 török hajó van, 1000 teve hozott oda rezet és hadianyagot, valamint Zenggnél is török hajóhad áll. (A szárazföldön már 1514-ben ellenerődöt emelt a török a város mellett.[434]) Ez utóbbi aláhúzza azokat a félelmeket, melyek szerint már a télen, vagy a tavasz elején török partraszállás várható akár Dalmáciában, akár Itáliában is. A gyűléstől 500 embert kértek a horvát végekre, 12 ezret Magyarországra.[435] Az így egyesült birodalmi hadseregek vonuljanak Magyarországra és támadjanak a török kézre került határvárakra. Ugyancsak Itália fenyegetettségét erősíti meg az a kérés is, hogy támadjon a császár is Nápoly felől, s tárgyaljon a perzsa sahhal és a nyugati keresztény fejedelmekkel, Anglia és Portugália királyával is az együttműködésről a tervezett hadjárat során.[436] Vélhetően ezért mehetett tovább egy magyar követ a császárhoz Gentbe, hogy kifejezetten tőle kérje, álljon hadba a török ellen, illetve ne csak a Reichstag vagy miniszterei közvetítésével lépjenek kapcsolatba V. Károllyal, hiszen azt is kérték, a Birodalom kormányzata küldjön a segély felhasználásának ellenőrzése végett alkalmas személyeket II. Lajos tanácsába.

Furcsa mód a rendek most 5 nappal később ígéretet tettek, hogy megajánlják a katonai segélyt, 4000 embert, 30 tűzmestert és 100 ágyút.[437]

Azonban a gyűlés egyelőre mégsem 4000, hanem csak 3000 gyalogos kiállítását határozta el, de azzal a feltétellel, hogy Lajos Csehországból is ugyanannyi fegyverest állít ki.[438] Már ennek a viszonylag távolságtartó döntésnek a tudatában, a követek visszaérkeztével ír II. Lajos 1522. április 20-án a birodalmi választókhoz Prágából.[439] A 3000 gyalogos megszavazásához az szükségeltetett, hogy Bécsben egy kitűzött napon a magyar-lengyel-birodalmi-osztrák bizottság megállapodjék a részletekben. A bizottságnak az is a feladata lett, hogy - Lajos bajor herceg elnöklete alatt - biztosítékokat szerezzen az iránt, hogy a német segélycsapatok Magyarországban barátságos fogadtatásra számíthatnak. Ugyanis Németországban az a hír terjedt el, hogy a magyarok a Nándorfehérvár felmentésére küldött idegen csapatokat nem akarták az országba bebocsátani, egy Németországból küldött fegyverszállítmányt a Dunába vetettek, sőt, hogy többen úgy nyilatkoztak volna, „készebbek a töröknek meghódolni, mintsem országukat németek segélyével menteni meg".[440]

A birodalmi bizottság június elején érkezett Bécsbe, a magyar küldöttek most is késlekedtek, sőt, az előre „megígért" rangos követek - Szatmári érsek és Bátori nádor - meg sem érkeztek. Csak hetekkel később, július 5-én jelent meg Szatmári, akkor, amikor már mindenki haza készülődött.[441] Mivel a birodalmi követek szerint a magyar követségnek nem volt kellő felhatalmazása a rendektől - magyar országgyűlést nem tartottak ezt megelőzően - nagyobb segélyhad kiállítása tekintetében a tárgyalásokat a szeptember elején Nürnbergben tartandó újabb birodalmi gyűlésre halasztották.[442] Annyit azonban elértek, hogy a már úton lévő birodalmi segélyhad fő feladata a körülzárt Jajca felmentése lett.[443] A nürnbergi birodalmi segély első része, 1000 landsknecht 1522 júniusában ért Bécsbe. Ferdinándnak nagy része lehetett abban, hogy utasításuk az lett, hogy a blokád alá vont Jajcát mentsék fel s lássák el élelemmel. Más nem is igen lehetett, hiszen az 1522 nyarára tervezett háború megindításáról már ez évben lekéstek. Maga a főherceg személyesen is hozott áldozatokat a Bécs körül, majd Zágrábnál állomásozó segélyhad fizetésére és élelmezésére.[444] A török nem mert mélyebben benyomulni.[445] A nyár folyamán hallunk újabb tervezett betörésekről - Bihács és Krupa térségében -, de komoly hadi akció már nem történt.[446] Az ősz folyamán a birodalmi és alsó-ausztriai főhercegi hadak képesek voltak tartani a Bihács és a Verbász közötti térséget, s ha nem is indítottak támadást, a Dráva és a Száva közötti szakasz biztonságban volt.[447]

4. A TÖRÖK VESZÉLY 1522-BEN

Szükség is lett volna Krajna és Stájerország védelmére is, mert Rodosz elestét megelőzően, már a johanniták 1522 őszi tragikus küzdelme közepette, sőt, még korábban is érkeztek hírek Nyugat-Európába is arról, hogy a török arra készül, hogy partra száll Itáliában és tovább nyomul a Birodalom területei felé - s a legrövidebb út a Habsburgok tartományain át vezetett. Az első híradások egy esetleges Itália elleni török támadás tervéről már Szelim szultán életében megérkeztek Rómába. 1520 májusában már jelentette a szentszéki spanyol követ, hogy a török flottát épít és Szicília ellen készül. Pár nappal később aggodalmát fejezte ki V. Károlynak, hogy „hamarosan az egész kereszténységet nagy veszedelem fenyegeti".[448] Ugyanekkor a Rómából rendszeresen „török híreket" közlő Lorenzo Campeggio kardinális és Worcester püspöke, Silvestro de' Gigli konstantinápolyi hírekre alapozva tudatta, hogy a török újabb nagy hadjáratra készül, s ha beveszi Rodoszt, Itália és az egész kereszténység is veszélybe kerül.[449] A birodalmi követ már szárazföldi támadásról is beszámolt, egyenesen azt jelentette, 9000 török partra szállt Friaulban.[450] A pápa maga arra hívta fel VIII. Henrik figyelmét, hogy a török áthozta anatóliai seregeit a Boszporuszon, és már 1520 júniusában VIII. Henrik segítségét sürgeti.[451] Pedig ekkor még szó sem volt Szulejmán trónra lépéséről és agresszív vállalkozásairól.

Egy dél-itáliai vagy szicíliai partraszállás szinte állandóan a levegőben volt.[452] 1522-23 folyamán is több alkalommal felmerül, Velence is a török mögött állhat, annak ellenére, hogy az ő *terra fermá*ja is látszólag veszélyben lenne egy oszmán partraszállás esetén.[453] Januárban a római angol követ is megerősíti, a törökkel kapcsolatban tartani kell attól, hogy a Köztársaság „nem féli a törököt".[454] Mi több, még azt is hajlandó pénzelni, hogy a török partra szállhasson Itáliában. A legutóbbi, a császár

területei elleni támadás is velencei ösztönzésre történt. Egy angol követjelentés arról tudósít, hogy egy Magyarországról a Birodalomba érkező követ szerint éppen a velenceiek azok, akik „a kereszténység ellen tüzelik a törököket". Nem tudjuk, 1522 májusában ki ez a Gentbe érkező magyar követ, lehetséges, hogy a Nürnbergbe küldött magyar követség egy tagja mehetett tovább a németalföldi császári udvarba, ahol a kancellár is tartózkodott. Igaz, a velenceiek látszólag készültségben hagyták a flottájukat, de már „más szándékaik voltak". Való igaz, a Signoria nem állt a helyzet magaslatán, egyelőre nem, vagy nehezen mozdult el a franciákkal és a törökökkel való kapcsolatától. 1522-ben is jóformán tétlenül nézte, miként hajózik ki és veszi be Rodoszt az oszmán hajóhad.[455] Ezt a magyarok, és Európa más hatalmai is megdöbbenéssel nézték. Folyamatosan újabb hírek érkeztek arról, hogy a török egy nagy hadjáratra készülve be-betört, és „Stájerországban 4000 foglyot szedett" – s ki másnak az engedélyével, tudtával juthattak Ferdinánd főherceg területére, mint a Velencei Signoriáéval.[456] Itt, kimondva-kimondatlanul, szóba kerül az átvonulás kérdése, ugyanis valakinek át kellett engednie a törököket Stájerország felé. A magyar követ szájából hangzik el mindez, aki nyilván azt sugallja, velencei területen szállhattak partra, és így juthattak el a Birodalom területeire. De adja magát az a lehetőség is, hogy Magyarország vagy a horvát urak tudtával törhettek be. Azaz, ha maga egy esetleges török békeajánlat nincs is jelen, a töröknek a Birodalom felé való áthaladásának a kérdése mindig fel-felvetődik, a nemzetközi diplomáciában is.

A törökellenes vállalathoz nélkülözhetetlen volt Velencét leválasztani a franciáktól. 1522-ben egy spanyol jelentés már készpénznek veszi és szinte tényként kezeli, hogy a francia király titokban a szultán szekerét tolja: „a franciák kevéssé félik Istent", s végignézik, egyúttal segédkezve abban, ahogy a hitetlenek meghódítják Magyarországot és segítenek a töröknek, hogy tovább mélyítsék a keresztények közötti megosztottságot.[457] Rómában úgy ítélték meg, a francia király és a Köztársaság „szállítja a híreket" a töröknek a keresztény fejedelmek egymás elleni harcairól, s arra bujtogatja a törököket, hogy használják ki, míg a császár távol van lekötve, s nem tud Itália segítségére lenni, és támadják meg Itáliát, mert Károly nélkül a pápa sem tud a török ellen fellépni. A török hamarabb partra száll, mint hogy felállnának a pápai seregek. A spanyol követ azt tanácsolja, bírják rá az angol királyt és kancellárját, hogy a Birodalom rendjei előtt is tárja fel, mit művelnek a franciák és a velenceiek. Ha Németország-szerte tisztában lesznek a franciák és a velenceiek intrikáival, készek lesznek azok „fejére koppintani". Wolsey is hasonlóképp gondolkodott, s 1522 áprilisában valóban tett lépéseket Velence Franciaországtól való leválasztására. A Signoria londoni követének jelentései szerint a kancellár panaszt tett, hogy a Köztársaság ösztönözte a törököt

Magyarország megtámadására, hogy ezzel is arra bírja a császárt, küldjön csapatokat a magyar király védelmére, így is tehermentesíteni kívánva Franciaországot, melynek háborúit egyébként is pénzeli.[458]

Amíg Nyugatra olyan hírek érkeztek, hogy a Köztársaság még arra sem hajlandó, hogy az ostromlott scardonaiaknak és klisszaiaknak megengedje, hogy polgáraitól gabonát vásároljanak; vagy a dalmát városok polgárait inkább arra buzdítja, hogy az ellenállás helyett tegyenek tisztelgő látogatást a török szandzsákbégeknél, addig nem volt beilleszthető abba a szövetségi rendszerbe, amit Anglia és a császár elképzeltek.[459] A Serenissima azonban kimozdulni látszott a hitetlenekkel lepaktáló gonosz szerepköréből, egyre inkább érezvén az elszigetelődést: nagy fegyvertény volt már az is, hogy Statileo Jánosnak titokban 700 aranyat adott Scardona várának megerősítésére.[460] 1523 februárjában végre sikerült elérni, hogy Velence gabonavásárlási engedélyt adjon a klisszaiaknak, és ahogy a török itáliai partraszállása egyre közelebbinek tetszett, a doge is közeledett a franciaellenes fronthoz, s 1523 júliusában szövetséget kötött a Habsburgokkal.[461] 1523-ban II. Lajos követet is indít Velencébe, s a Signoria is közeledett Magyarország felé, bár még budai ügyvivőjének meghagyja, hogy ha a király a hadjáratára is magával kívánná vinni, színleljen betegséget, továbbá állandó követ helyett csak egy titkársági ügyvivőt hagyott Budán.[462]

5. KERESZTES TERVEK 1522-BEN

1522 áprilisában az egyre aggodalmasabb segélykérések hatására V. Károly VIII. Henriknek is írt, komolyan figyelembe véve annak a veszélyét, hogy a szultán hamarosan Nápoly ellen indít hadat.[463] A félelmek nem voltak alaptalanok: birodalmi angol követek arról adtak hírt, hogy a törökök az Isztriai-félszigeten szálltak partra.[464] A tavaszi nürnbergi Reichstag után furcsa módon a császár is igen bőkezűnek mutatkozott – legalábbis szavakban –, és április derekán úgy nyilatkozott, hogy maga is fel fog fogadni svájci zsoldosokat a török ellen, évi 40 ezer dukátért (!).[465] Úgy tűnik, a császár azt gondolta, „letudta" a török veszélyt, és a neki tetsző tettek mezejére léphet Ferenc király ellenében. Májusban nyoma sem volt már a tavasz eleji buzgóságának. A török veszély, a rodoszi segítségkérések és a behajózásra váró flotta, valamint az ezzel egyidőben Havasalföldön is összeütközéssel fenyegető helyzet sem tudták eltántorítani a császárt attól, hogy 1522 májusában személyesen Angliába utazzék, és katonai szövetségre lépjen VIII. Henrikkel Franciaország ellen.[466] Még az sem bírta jobb belátásra, hogy a birodalmi területekhez fenyegetően közel kerültek volna a törökök, ha sikerrel járnak Klissza ostrománál: Hüszrev boszniai pasa június 13-án körülzárta a várat.[467] (Klisszát újfent felmentette Monokovics Péter kapitány helytállása.)

II. Lajos néhány nappal korábban indította követségét a Ferdinánddal való tárgyalásokra Bécsbe, melyről fentebb szóltunk.[468] E tárgyalások során jutott olyan meggyőződésre a főherceg, hogy közvetlenül az Angliában időző bátyjához fordul. Ferdinánd kétségbeesetten kérte bátyját, maga is tegyen lépéseket a hitetlenek elleni harcért, s bírja rá ugyanerre az angol királyt is. Külön követet is küldött Károly után Angliába.[469] Az angol király és a császár azonban egyelőre az „igazi török", I. Ferenc

ellen harcolt s csak a Valois-k térdre kényszerítése után tudta elképzelni, hogy a török ellen lépjen hadba.[470] A segélykérések és Rodosz közelgő ostromgyűrűbe vonása sem tudta eltántorítani a fejedelmeket attól, hogy szemük előtt csak a Valois-k elleni háború lebegjen. Annyit mindenestre belefoglaltak az 1522. június 19-én kötött a windsori egyezmény előtti egyezségbe, hogy Anglia és a Császárság ligája köteles védelmet nyújtani a Magyar Királyság részére a török elleni harcban és segítséget adni a hitetlenek visszaszorításában.[471] Pedig a velencei követ is megtett mindent, hogy Wolsey-t jobb belátásra bírja, és igazolja, a Signoria nem intrikál a törökkel.[472] A velencei követ azt is többször a bíboros elé tárta, Velencét is, és Dalmáciát is fenyegeti a török. A Klissza körülzárására készülő török sereg több másik egységgel párhuzamosan indult egy nagyarányú hadműveletre Dalmácián túl, Krajna és Stájerország ellen is. Ha hihetünk a velenceieknek, egy csapat tengeri úton érkezett, partra szállt az Isonzónál, és a szárazföldön nyomult előre Friaul felé, sőt egészen Postoináig jutott Krajnában; majd, feltehetően csatlakozva a Klissza felé vonuló derékhadtól szárazföldön érkezőkhöz, embereket visz el rabságba, és szinte naponta tör be és pusztít.[473] Mindez nem hatotta meg a kancellárt. Ugyanígy nem hatották meg a császárt a birodalmi velencei követ hírei sem, aki ugyanarról tudósított: a török a szárazföldön nyomul előre Friaul felé, sőt, 10 ezer török egészen Postoináig jutott Krajnában.[474] Károly egyszerűen nem hitt a híreknek.

Az őszi franciaországi angol hadjárat nem hozott döntő sikereket, és a Nagy Hadjáratot elhalasztották 1524-re.[475] Wolsey kancellár igen okosan tartott attól, hogy egy török támadás Itália ellen, miközben Anglia és a Birodalom hadai Franciaországban vannak lekötve, katasztrofális hatással lehet az európai hatalmi egyensúlyra, s abból csak a Valois-k jöhetnek ki jól.[476] A császár hiába szólította fel Angliát 1522–23 telén többször is, hogy tegyen eleget szövetségesi kötelezettségeinek, és álljon hadba az oldalán, VIII. Henrik sem idegenkedett a béke meghosszabbításától.[477] Azonban 1523-ban olyasmi történt, ami felborította a kardinális békeszándékait: Bourbon hercegének „árulása" már 1522 szeptemberében ismert volt Wolsey számára, s 1523-ban a hatalmas francia nagyúr felajánlkozott a Valois-ellenes hatalmaknak.[478] Kiújult a háború Nyugaton.

6. A TÖRÖK VESZÉLY RODOSZ ELESTE UTÁN

1522-ben, az európai fejedelmek „szerencséjére” a török mégsem Itália ellen vonult flottájával, hanem Rodosz ellen.[479] Az itáliai fenyegetettség azonban nem múlt el.[480] A pápa továbbra is tartott a török partraszállástól, s nem nyugodott meg, hiszen úgy tudta, a török egy újabb hadsereget szerel fel Magyarország ellen.[481] A pápa nagy vehemenciával vetette bele magát a béketeremtésbe, felszólította V. Károlyt, hogy VIII. Henrikkel együtt lépjenek fegyverszünetre a franciákkal, s hallják meg Magyarország segélykiáltását.[482] Szeptemberben már kifejezetten a Magyarország tengerparti részeit ért támadás miatt szólítja fel a keresztes harcra, hivatkozva a magyar király hozzá küldött követére és levelére.

A következő hónapokban a pápa folytatta „hadműveleteit” és sorozatosan küldte adhortatiókkal követeit Európa udvaraiba.[483] 1522. augusztus 8-án jelentette Surion londoni velencei követ, hogy Belgrád, Scardona és Knin elfoglalása után a török arra készül, hogy elfoglalja a Szerémséget, majd uralma alá vonja Magyarország nagy részét.[484] A velencei követek a birodalomban egyre sötétebb képet festettek a Magyarországot sújtó vészről, Scardona, Knin elestéről.[485] Augusztusban az angolok velencei követének, Richard Pace-nek a Signoria azt adta a tudtára, hogy Scardona és Knin eleste után nem lehet késlekedni, Velence is hajlandó békét kötni a Birodalommal, és Anglia királya vesse latba a tekintélyét és járjon közben a megegyezésért.[486] Velence már arra is hajlandó volt, hogy Angliával való tárgyalásain felvetette, ha a Tudor uralkodó is békét kötne, 50 ezer dukátot adna a török elleni harcra.[487]

VI. Adorján pápával az volt a „gond”, hogy túlságosan is a lelkére vette, miszerint Istentől rendelt missziója, hogy a török elleni keresztes hadjárat oltárán létrehozza az egyetemes békét. Adorján pápában, a „lánglelkű” flamandban a magyar politikai vezetés is bízott, ezért is rendelte

nem sokkal a megválasztása után, 1522 elején hozzá követét, Brodarics Istvánt.[488] Sajnos azonban Brodarics követi megbízatásának első hónapjairól keveset tudunk, a magyar királyhoz írott első római levele is szeptemberről maradt fenn. Egyes adatokat azonban a lengyel királyhoz írott leveleiből lehet rekonstruálnunk. 1523-ban, január dereka és június eleje között I. Zsigmond lengyel királyhoz írt leveleiben számol be részletesen Adorjánnal való találkozásairól. Maga Adorján is beszámol erről, Károlynak írt levelében.[489] Tudjuk azonban, az új pápa már három nappal azután audiencián fogadta Brodaricsot, hogy augusztusban megérkezett Kasztíliából Rómába. Brodarics megrázó képekkel festette le, hogy Itália is mekkora veszélyben van, mire a szentatya hitet tett, hogy megsegíti a török ellen küzdő Magyarországot.[490] Brodarics közölte a király kérését, hogy külön nunciust küldjön Nürnbergbe az elkövetkező Reichstagra. Királya szerint nem találhattak volna alkalmasabb személyt a pápaságra, mint Adorjánt.[491] A pápa kivizsgáltatta, miért nem jutott gabona Scardonának, nagy mennyiségű gabonát ajánlott fel a horvát városok, főként Klissza védelmére, melyet 1523-ban, s 1524-ben is körülzártak.[492] VI. Adorján már Scardona eleste után felszólította Velencét, vegyen részt a város visszafoglalásában,[493] sőt, különösen a szívén viselte Zengg védelmét, áldozott is rá.[494] A pápa, mondhatnánk, meglepetésre, sőt, a vezető európai hatalmak megdöbbenésére, „igen adakozó" volt, ígért 100 ezer aranyat - még úgy is, hogy adókat kellett kivetni és egyházi ékszereket elzálogosítani.[495] Annyira a szívén viselte a békét, hogy erősködött, meg is valósítja a trónraléptekor meghirdetett hároméves egyetemes békét és komolyan vette a fejedelmekhez intézett keresztes felhívást.[496]

Érdekes, Brodarics fenti leveléből derül ki, hogy a király megbízta őt azzal is, hogy Franciaországba utazzék, a Valois uralkodó segítségét kérni, jóllehet pénz híján nem tudja ezt teljesíteni. Erre reflektál majd I. Ferenc is, ezért küldi Magyarországra követét, Antonio Rincónt 1522 őszén-végén. Erre lépni kell a Habsburgoknak és az angoloknak is, mert nyilvánvaló, ha késlekednek, Magyarország Franciaországhoz fordul, mint azt tette Balbi követsége idején is, csak akkor a követ végül is nem jutott el Párizsba. Már akkor attól tartott a császár, hogy Lajos Ferencet is megkeresi, s ha ő hajlandó segítséget adni, az ő szövetségét választja a Habsburg-Tudor koalíció helyett.[497] Talán az indította Lajost arra, hogy a francia királyhoz forduljon, mert csalatkozott reményeiben, hogy az angolok és a császár békét kötnek a Valois-kkal. De ebben is csalódnia kellett, hiszen 1522. augusztus 8-án hírt kapott arról Firenzéből, követétől, Marsupinitől, hogy Anglia fegyverkezik Franciaország ellen, most, a kereszténységet fenyegető veszély árnyékában.[498] Ebben a helyzetben hogyan ítélték meg a törökkel való viszonyt a magyar vezetésben?

A fenti, Brodarics által VI. Adorján előtt elmondott beszéd fényében nem mondhatjuk, hogy teljesen lehetetlen, hogy a magyar politikai veze-

tés ne kacérkodott volna azzal – különösen Rodosz eleste, Zengg segélykérései, a rendszeres dalmáciai oszmán betörések közepette, melyekről maga VI. Adorján is említést tesz az instrukcióiban –, hogy puhatolózzon a Porta felé is. Maga a pápai követutasítás szövege azonban a jól ismert és gyakorta használt, úgyszólván klisévé vált magyar fenyegetést ismétli, hogy „kénytelenek leszünk behódolni a töröknek". Ez még nem azt jelenti, hogy béketárgyalásokba kezdtek volna.

A császár az angol hadműveletek, a francia veszteségek és Rodosz török blokádja – lehet, ez utóbbit nem gondolta komolyan, hogy bekövetkezhet – miatt már 1522 őszén más hangot ütött meg. A Rodosz elleni támadás mellett ebben az is közrejátszott, hogy 1522 őszén újabb török támadás érte Magyarországot: Zvorniknál egy horvát sereg felett győztek.[499] 1522 szeptemberében maga a császár is úgy vélte, Rodosz ostromának a megkezdése után Itália nincs biztonságban.[500] Szeptember 5-én Károly azt írja angliai követeinek, hogy immár hajlana a békére, ha minden más fél is követné, hogy vissza lehessen szorítani a törököt.[501] Úgy véli, ha Rodosz elesik, Itália és Európa más részei nyitva állnak a török előtt. A Reichstag rendelkezései arra kötelezik, hogy Magyarország megőrzése érdekében tegyen lépéseket. Mindent megtesz ennek érdekében, sőt, immár azt is ígéri, Angliába is ír, hogy adjanak a török ellen segítséget.[502] A császár véleménye is megváltozik Rodosz ostroma közben: angliai követeinek már egyértelműen a béke irányában ad instrukciókat.[503] Október végén már békét is kötne, egyre inkább megrémíti a johanniták sorsa, s arra utasítja londoni követeit, már a béke érdekében tegyenek lépéseket.[504] Szavojai Margitnak is ebben az értelemben ír, vázolja a Magyarországot ért támadásokat.[505] 1523. január 1-én újabb utasítást küld Badajoz püspökének, londoni követének, ebben is felhívja, tegyen meg mindent a béke érdekében, mert nagy török támadás készül Magyarország ellen.[506]

Sokat vártak a felek az 1522. szeptemberére meghirdetett, majd többször is elhalasztott, végül decemberben megtartott újabb nürnbergi Reichstagtól. Rodosz ostromgyűrűbe fogása ismét lehetőséget adott az újabb Reichstagra küldött magyar követek számára is, hogy ezzel is a rendek eszébe véssék, szükség van Magyarország megsegítésére.[507] Magyarországon már a nyár végén sürgették a gyűlés újbóli megnyitását, és a Szent Lőrinc napjára összehívott országgyűlésen az országnagyok ki is jelölték a követeket – a király utólagos jóváhagyása mellett.[508] A követek – Gosztonyi János erdélyi püspök, Macedóniai László szerémi püspök, Werbőczy István személynök és társaik előterjesztették a segélykérelmüket, s egy kissé bátrabban is mertek kérni. Macedóniai püspök itt már nem egyszerűen a „hagyományos" kereszténység védőpajzsa kontextusában szólalt fel, nem is csupán a szomszédságra hivatkozott, vagy arra, hogy Magyarország elvesztével Németország kerülne veszélybe, hanem „buz-

gón emlegette a Birodalomhoz fűződő szövetségünket és barátságunkat". Az ország „Germánia védelmezője is már csak segítséggel lehet".[509] „Magyarország *eddig* pajzsa, és bástyája *volt* Németországnak, a magyarok fegyverei mit érték a ti nyugalmatoknak, s mit érnek még ezután, ha megmenekül. Ne vessétek meg szomszédotokat, mert ha nyomorúságos, ha veszendő, a ti romlásotokkal fenyeget."[510] „A Magyarországot mardosó láng az egész világot nagy tűzvészbe borítja [...] immár messzire terjedt Mohamed tűzvésze, s már a szomszéd háza ég".[511] Magyarország, ha megmenekül, akkor hű szövetségese lesz Károlynak, s meg fogja mutatni, mit ér a császár számára, az ellenfeleivel szemben is. Ez határozottan kijelöli II. Lajos helyét a Habsburg szövetségi rendszerben. A szerémi püspök azzal érvelt: azért szükséges a sürgős segély, hogy mihamarabb képesek legyenek Nándorfehérvárat visszafoglalni, ami így felmentené Rodoszt, mivel a törökök kénytelenek lennének abbahagyni a sziget ostromát.[512] Lehetséges, éppen a magyar jelentések indították arra Ferdinánd főherceget, hogy a válságos helyzet miatt a Reichstagról követet küldessen bátyjához Kasztíliába, hogy segítséget kérjen a török ellen.[513] Magyarország gyenge és nem tud védekezni. Ha elveszik, Ausztria is nagy bajba kerül.[514]

A magyar követek most nem akartak belemenni, hogy a Reichstag újra elhalassza a válaszadást, december 6-án már választ vártak, mondván, a január 6-ára összehívott országgyűlésre prezentálniuk kell a rendek álláspontját.[515] A rendek december 15-én adtak választ, s azt hangoztatták, ha a császár, Anglia és Franciaország békét kötnek, akkor támogatnának egy hadjáratot a török ellen.[516] A kért 20 ezer gyalogos és 4000 lovas helyett most csupán 4000 gyalogost ajánlottak meg.[517] Ennek oka az is lehetett, hogy Rodosz nem hatotta meg annyira őket, s Szapolyai és Radu vajda október eleji győzelmei pedig újra elkényelmesítették a Birodalom fejeit. Pedig nem csak Ferdinánd főherceg munkálkodott, hanem Frangepán Bernát is, s próbálta meggyőzni a rendeket a segély szükséges voltáról.[518] A rendek feltétele azonban az volt, hogy a hat hónapra megszavazott birodalmi sereg mellé állítson ki a magyar király is csapatokat, s azok 1523. május 25-én Sopronban legyenek, ágyúkkal felszerelve.[519]

1522 végén, 1523 elején nemcsak Magyarországon, de Itáliában és Dalmáciában is egyre valósabbnak tűnt egy esetleges török invázió – ebbe a légkörbe pedig nem igazán illett bele, hogy Szulejmán újabb békeajánlatot tegyen. Különösen Szapolyai és Radu vajda havasalföldi sikerei nyomán nem. Tubero részletesen tudósít arról, hogyan „garázdálkodnak Bács környékén" („in regionem Baciensem grassantur") Báli nándorfehérvári bég hadai 1522–1523 telén. Bár a dalmát krónikás közvetlenül VI. Adorján megválasztását követően szól a szerémségi dúlásokról, mégis ezt nem 1522 elejére, hanem az év telére, decemberre, vagy

1523 január-februárra kell tenni, mivel azután történt, hogy a törökök egy „Isteren túli" területen - valószínűleg Havasalföldön - súlyos vereséget szenvedtek, ami Szapolyai 1522-es hadjáratára kell hogy utaljon. Báli, „hogy a magyarok nehogy eme sikerük miatt elbizonytalanodjanak, 3000 lovast egybegyűjtve a Száva folyón túlra, a Szerémség pusztítására indult, hajók nélkül átkelt a jéggel borított Dunán Dacia Nándorfehérvárhoz közel fekvő vidékére, majd átkelve a szintén jeges Tiszán, betört Bács területére, s miután ott néhány falut feldúlt, sietve visszavonult". „Az a hír járja, hogy igen nagy mennyiségű állatot hajtott el, s közel 1300 ember esett fogságba, a török sem tért azonban haza minden veszteség nélkül".[520]

Egyrészt a török politikájában most már mindig benne volt az, hogy a magyarok bármilyen sikerét rögtön visszacsapással torolja meg, s mivel akadálytalanul eljuthat akár a Tiszán túlra is, tudatosan arra törekszik, az ellenállást szétzilálja, s demoralizálja a népességet rabszolgaszedő akcióival; másrészt mivel nem tehette meg ezt veszteség nélkül, még mindig lehetett remény arra, hogy a magyar haderő valamilyen szinten képes - ha nem is teljes - védelmet biztosítani, amire lehetett építeni a nyugati fejedelmekhez intézett adhortatiókban is. Ez jelenik meg abban is, hogy a havasalföldi hadjárat sikereire nyugaton is reflektáltak. Egy 1523 januári angol követjelentés - Rómából érkezett hírekre alapozva - úgy szól, Rodosz eleste mellett a magyarok igazán helytálltak, mert kétszer is nagy „vereséget mértek a törökökre, sokukat levágták".[521] Úgy tűnik, mintha a keresztények egyedül Magyarországon tudnának helytállni.

Az év vége felé, de különösen Rodosz eleste - december 22. - után a pápa, VI. Adorján azon aggodalmak miatt sürgette egy keresztes had megindítását, hogy a Rodosznál diadalt arató oszmán flotta tovább fog nyomulni a Földközi-tengeren. Rómában is fogtak el török kémeket, és a Kúria is attól tartott, hogy a török meg fogja kísérelni az Apuliában való partraszállást. Adorján azt hangoztatta a császárnak, hogy ő sem lehet immár biztonságban, Magyarország és Itália elfoglalása után őt is könynyedén elűzheti a török.[522] A szentatya 1523. március 2-án hároméves egyetemes békét hirdetett és felszólított minden keresztény fejedelmet a kereszt ellenségei elleni háborúra.[523]

Angliának a törökellenes háború felé fordításában szerepe volt Ferdinándnak is: 1523. jan. 28-án Ferdinánd követe, Aymercourt bárója érkezett Angliába, aki olyan, első kézből származó, kémektől és foglyoktól szerzett értesüléseket hozott, hogy a török a nyáron hadjáratot indít a kereszténység ellen. Ferdinánd a követe útján segítséget kér Magyarország megvédésére, mert Németország és Ausztria nagy veszélyben van.[524] Ferdinánd munkálkodásának is köszönhető, hogy 1523. március 15-én a főherceg, a Signoria, Anglia, Magyarország és Lengyelország követei Velencében gyűltek össze, hogy megvitassák Belgrád visszavételének a

lehetőségét. Velence még segélyt is hajlandó adni az infánsnak, ha segédkezik az ő területeit is érintő török támadásokkal szemben. (Feltehetően Brodarics lehet a magyar fél követe.)[525]

A pápát megrémítették azok az újabb hírek, melyek szerint a török flottát épít, s félő, hogy Itália ellen fogja bevetni.[526] Már február végén tárgyalt a konzisztórium arról, hogy legátust küld Magyarországra.[527] Március 14-én a konzisztóriumban „felolvasták a magyar király levelét, amelyben a király elpanaszolta a török pusztítást, és alázatosan nem csak a pápa vagy a bíborosok, hanem az összes keresztény fejedelem segítségét kérte. Ezután [...] Magyarország követe egy inkább hosszadalmas, mint hasznos szónoklatot tartott, amiben segítséget és pénzt kért a pápától és a bíborosoktól."[528] (A követ itt Brodarics lehet.[529]) A március 23-i konzisztóriumon a pápa elhatározta, nagyobb pénzsegélyt is ad a legátus kezébe, akit először Pompeo Colonna bíboros személyében véltek megtalálni.[530] A pápa ragaszkodott hozzá, hogy a legátus azonnal keljen útra, de Colonna visszakozása miatt halasztást szenvedett az ügy. Április 30-i bullájában Adorján az egyházi tizedet és a klérus javainak egyharmadát is felajánlotta a hitetlenek ellen.[531] Kifejezetten Wolsey kardinálist is megkereste a pápa: arra figyelmeztette, hogy a kereszténység két sáncának, Belgrádnak és Rodosznak a bukása után a török már nem csak Magyarországot, a Szicíliai Királyságot és Itáliát, hanem a kereszténység egészét és Angliát játszi könnyedséggel meghódíthatja.[532]

VI. Adorján külön nunciust - Bernardino Bartholotto - küldött Angliába.[533] Instrukcióiban a szentatya hangsúlyozta: a római magyar követek nem szűnnek meg hangoztatni, hogy „az ország megadja magát a töröknek" - jelen volt tehát, Nyugat-Európában is, a törökkel való megegyezés hihetetlennek tűnő, s félve fogadott alternatívája. A pápa azzal is megbízta követét, számoljon be az angol királynak Zengg segélykéréseiről, arról, hogy ő már nem tud többet segíteni a városon, ahol nincs elegendő élelem és fegyver, s a város így el fog pusztulni; valamint arról, hogy Dalmáciában a törökök most is 70'00 keresztényt fűztek rabláncra.[534] Az aggodalmak nem voltak légből kapottak. Római jelentések szerint a török máris betört és Horvátországot pusztította, megtámadott „egy keresztény várost". Vélhetően nem lehet másról szó a Peter Vannes, Wolsey bizalmasa által összegyűjtött és a kancellár számára lemásolt extractumokban, mint az 1523. márciusi péterváradi ostromról.[535] Pétervárad lehet az a város, ami ha nem is Horvátországban van, de Báli nándorfehérvári bég épp ekkor kezdte ostromolni.[536] Báli akciójával párhuzamosan a rodoszi ostrom után Konstantinápoly felé vonuló flotta egy része felhajózhatott az Adrián, vagy legalábbis a közelben állomásozhatott, ezért érezhette magát veszélyben a pápa a vele párhuzamosan folyó, igen korán megkezdett magyarországi támadás fényében. Pétervárad ostroma a Nyugat szemében azt jelenthette, hogy Rodosznál a török semmi

esetre sem állt le, hanem kihasználva a keresztény fejedelmek sokkját és tespedtségét, a szárazföldön is előre akar nyomulni. A félelmek nem voltak alaptalanok, hiszen Báli akciója, mint kiderült, nem egyszeri, elszigetelt hadművelet volt, hanem pár héttel később – április végén, május elején – követte a boszniai török csapatok Krupa és Klissza elleni felvonulása[537] – e helyek pedig már még közelebb voltak Itáliához. A magyar udvarban is tudtak erről, Andrea dal Burgo császári követ jelentette április 2-án, hogy 200 gályával vonul Nápoly és Róma ellen a török.[538] Ráadásul április 25-én Radu vajda is vereséget szenvedett Havasalföldön, és hiába kért magyar segítséget, kénytelen volt Magyarországra menekülni. A török újra megszállta Havasalföldet.[539] A török iránti „érzéketlensége" miatt VI. Adorján végleg elfordult a francia királytól, s 1523. július 29-én szövetkezett Károllyal, Ferdinánddal, Velencével és Angliával.[540]

7. Magyarország, a Nyugat és a török 1523-ban

Rodosz elestétől kezdődően szinte folyamatosan érkeztek olyan hírek a Csehországban időző II. Lajoshoz, hogy a török Magyarország ellen készül, és csapatokat küld Pétervárad és más végvárak elfoglalására.[541] Andrea dal Burgo császári követ március, április és május folyamán 4–5 naponta jelentett a szultán Magyarország elleni készülődéséről.[542] Krusics Péter klisszai kapitány török fogságba került rokona révén értesült, hogy a Padisah célja a boszniai várak és Horvátország elfoglalása. A havasalföldi vajda és egyes szerb források is azt jelentették, a szultán – annak ellenére, hogy Rodosznál veszteségeket is szenvedett, és flottáját egy vihar megtépázta, valamint pestis is pusztított – személyesen készül, és a Philippi melletti mezőn gyűjti össze az Anatóliából áthozott csapatokat, s csak az aratást várja, és most egy hosszú hadjáratra, egy mindent eldöntő csapásra készül, és Magyarországon is akar telelni.[543] Tél óta a török végvári őrség rendszeresen portyázott, s így Báli bég zavartalanul vonultathatta fel ágyúit naszádjain a Dunán.[544] Burgo követjelentései is azt igazolják, hogy „a török [...] noha Rodosz elfoglalásánál, [...] és a pestistől nagy veszteségeket szenvedett [...] mégsem hiányzik az ereje [...] és mivel elegendően ismeri a keresztény fejedelmek egymás közötti viszályait [...] nagyobb merészségre fog kapni”.[545]

II. Lajos 1523 április elején az egyre-másra érkező s aggodalmakat kiváltó hírek hatására a nyugati fejedelmekhez fordul.[546] A császári követ, Andrea dal Burgo is beszámol arról, a király a birodalmi pápai követnek sürgette a pápai legátus és segély küldését.[547] Arról is most kapott hírt a király, hogyan esett el Rodosz.[548] II. Lajos április 10-én V. Károlynak és VIII. Henriknek írt levelei Andrea dal Burgo április 10–11-i jelentésének mellékletében, másolatban maradtak fenn.[549] Április 13-án ír a pápának, segítséget kér, máskülönben vége Magyarországnak.[550] Létezik egy feb-

ruárban VIII. Henrikhez írott levele is, melyről közvetett híradásból tudunk. Szavojai Margit Badajoz püspökének írott, 1523. február 12-i levelének mellékletében a hercegnő beszámol Magyarország királyának Anglia királyához írott leveléről.[551] Az áprilisi levelek előzményéről szól Burgo április 8-i, Ferdinándhoz intézett jelentése is, melyben Rómából március végén érkezett hírekről számol be. Ezek szerint a francia király elégedett, hogy a pápa, a császár és Anglia királya között rendeződtek a nézeteltérések, s hajlandó tárgyalóasztalhoz ülni a császárral és Angliával, fel is hatalmazza erre Auch kardinálisát, római követét.[552] A Szentszék azt javasolja, a magyar király V. Károlyhoz és VIII. Henrikhez követeket is küldjön.[553]

A magyar király a császárt és az angol királyt is tudósítja a török előrenyomulásáról és háborús előkészületeiről, emlékezteti őket a kereszténység két bástyájának (*duobus munitissimis propugnaculis*), Rodosznak és Nándorfehérvárnak az elestére.[554] A török a Philippi melletti mezőn vonja össze hadseregét, egy flottát a Dunán is épít és két hadsereggel készül a magyarországi invázióra, sőt, a királyság másik részén a tatárok támadásától kell tartani. Új csapatokkal dúlja a végeket.[555] Az egész kereszténység veszélyben van, Germania-t és Itáliát is védte idáig a védőpajzs.[556] A magyar királynak a pápához írott szavait elő is adta Brodarics Rómában. Ferdinánd követe is ezzel egyidőben adta elő hasonló kérését.[557] Érdekes, hogy Lajos a szavai szerint a francia királynak nem írt, hiszen minden felet megemlít, akihez exhortatiót intéz a levelekben, de Ferencet nem.[558] Ezzel szemben áll az, hogy II. Lajosnak a francia királyhoz írott leveléről – igaz, nem tudjuk pontosan a dátumát – egy későbbi császári levél tanúskodik.[559] Lehet, hogy egy *április eleji*, I. Ferenchez intézett levél is megszületett, s Burgo nem csatolta másolatát a jelentéséhez, de nézetünk szerint bizonyára megtette volna, ha létezett volna, vagy be tudta volna szerezni másolatban. Ez azt igazolja, hogy a magyar kormányzat az előző évi francia követjárás után is elsősorban a Habsburgoktól és szövetségeseiktől, Angliától reméli a legtöbbet.[560] II. Lajos V. Károlyhoz írott leveléből érződik, hogy most – miután a Valois-uralkodó is külön megbízottat küldött a pápával, a császárral és az angol királylyal való béketárgyalásokra – reményre adhat okot, hogy a felek valóban készek lesznek a kompromisszumra.[561] Ennek ellenére a francia király nem ment bele a békébe az angolokkal és a Birodalommal, sajnálatát fejezte ki Rodosz elvesztése miatt, de nem tudott ígérni semmilyen segítséget a török ellen.[562] Úgy tűnt, legfeljebb reménykedni lehet egy keresztény összefogásban. Úgy tűnt, a lelkesedés ellenére a közelgő török támadással szemben most is Magyarországnak kell helytállnia – segély nélkül.

VI. Adorján, kissé talán túl optimistán felbuzdulva a fejedelmek elkötelezettségén, hivatkozva a kihirdetett hároméves egyetemes békére, felszólította a fejedelmeket, hogy most már ne késlekedjenek felkelni a török

ellen, mivel az előző években a hitetlenek elfoglalták Rodoszt és Belgrádot.[563] A szentatya nem is várta be, míg az adókból befolyik a pénz, így 50 ezer dukátnyi összeget - az eredetileg tervezett 40 ezret maga kiegészítve - rendelt a Magyarországra induló legátus kezébe, amiből neki 10 ezer cseh gyalogost és 20 ezer lovast kellett kiállítania.[564] 1523. június 1-én Wolsey valóban új megbízottat is küldött Rómába a keresztes háború ügyében, hansúlyozván, hogy a Hit Védelmezőjének Istentől rendelt feladata a török elleni védelem. Azt írja a pápának, hogy sok keresztény ország van, amelyet Nápolynál még inkább érinthet a török támadás, s ha elfoglalja őket, az szégyent hoz minden keresztény fejedelem fejére.[565]

1523 májusára félelem járta át a pápa és az itáliai fejedelmek szívét, hiszen a jelek arra mutattak, Rodosz után folytatódik az oszmán offenzíva, Itáliában és Magyarországon.[566] Többek között ezért is indul meg majd május végén Tomori Pál a török ellen a Délvidékre 10 ezer ember élén. Sőt, többek között ezért is indul, igaz, a pénz hiányában késedelmet szenvedve, Cajetanus pápai legátus Magyarországra[567] - amiről az angol kancellárnak is beszámol római „embere", Lorenzo Campeggio bíboros.[568] Végül a legátus és nuncius-társa, Burgio báró csak július elején indulnak útnak.[569]

8. A BIRODALMI SEGÉLY ÜGYE – A BÉCSI KONFERENCIA

A Reichstag által megítélt segély is nehézkesen haladt. 1523 márciusában a király írt a birodalmi kormánynak, s kérte, a 4000 katonán felül adjanak még 3000-et, de a Reichstag a magyar országgyűlés határozatát is igényelte, arra pedig még várni kellett. Bár a március 15-i határidő elmúlt, Rodosz elestének hírére április közepén a király újra sürgette a birodalmi segélyt.[570] A király még tovább mentegetőzött, hogy késlekedik az országgyűlés megtartásával, s amikor végre valamirevaló választ küldött Nürnbergbe, már késő volt – és nem is teljesítették a vállalt feltételeket –, így a birodalmi segélyt kérő magyar küldöttség elutasító választ kapott. Legfeljebb annyi pozitívum történt, hogy a magyar ügy újratárgyalását a következő évben összehívandó Reichstag elé utalták. (Igaz, ezt még egyszer elhalasztották, s csak 1524 januárjára hívták össze, amely azonban döntés nélkül feloszlott, végül a török-kérdés határozatait a novemberre tervezett speyeri gyűlésre halasztották.)[571] Lehetséges, ezért is értékelődik fel újfent a pápai segély valamint az egyéb hatalmak bevonása a törökellenes subsidium ügyébe.[572] Az birodalmi gyűlés utánra, 1523 május-júniusra Bécsbe tervezett konferencia megfogalmazta, hogy a birodalmi rendek segélye csak addig lehet elegendő, s csak addig védhetik ők az átjárókat és hágókat, amíg a többi keresztény hatalom segélye nem érkezik meg.[573] A tárgyalások egyik fő célja az volt, hogy megvitassák a főherceg részvételét – és ezen keresztül, különösen a birodalmi gyűlés késlekedése és vonakodása közepette – a császárét a török elleni fellépés ügyében. Nagytekintélyű fényes küldöttség indult Bécsbe – Szatmári György, Bátori István nádor, Werbőczy István személynök, hogy „contra communes hostes Thurcos [...] consulere [...] de negotiis expeditionis in Turcos [...] deque ratione et forma belli gerendi alisque rebus omnibus ad huiusmodi expeditionem necessariis agendi, tractandi, disp-

utandi" tárgyaljon.[574] Mindazonáltal legfeljebb annyit értek el, hogy a tárgyalásokat kitolták június végére, s a július elején Bécsújhelyt folytatott tárgyalásokon is megerősítették, tartsanak egy nagy fejedelmi kongresszust.[575] Ez nem volt kézzelfogható segítség. De itt is nyilvánvalóvá vált, hogy még Ferdinánd állhatatos közbenjárása ellenére sem fognak a rendek olyan jelentős segélyt adni, amivel a siker reményével lehet a magyar vezetés kitűzött célját – Nándorfehérvár visszafoglalását – elérni. A főherceggel szemben V. Károly a francia háborút tekintette elsődlegesnek. Ezért értékelődik fel mindig a francia-Habsburg béke. Az már hiú ábránd volt, hogy a Birodalom rendjei és a Jagellók önmagukban elegendőek ahhoz, hogy rábírják a császárt és a Valois-kat arra, hogy békét kössenek. A bécsi konferencia az egész kontinenst érintő, kulcsfontosságú kérdésekben már nem tudott beleszólni a „nagyhatalmak" ügyébe. Nem tudta elérni, hogy a keresztény fejedelmek békét kössenek. Ehhez olyan nagyformátumú politikusokra volt szükség, mint a yorki érsek.

Magyarországon, egyetértve E. Kovács Péterrel, úgy tűnik, rossz politika volt ragaszkodni a hagyományos irányú – pápai, velencei, birodalmi – magyar segélykérési taktikához, és főként csak a birodalmi segélyekre várni. A segély odaítélése egyébként is lassú folyamat volt, kifizetése pedig ennél is vontatottabb. Ráadásul a belpolitikai villongások rossz fényt vetettek az országra. Akik hajlottak volna a segély megadására, azok is nehéz szívvel tették, mert nem lehetett biztosan tudni, mi lesz a sorsa a pénznek az egymással viaskodó pártok karmai között.[576] 1523-ban a magyar vezetés nem idegenkedett volna egy, a törökkel kötendő békétől, s tapogatózott is az irányban, hogy lehetséges-e a háborúpárti rendekkel szemben keresztülvinni egy megegyezést.[577] 1523 májusában, a Reichstag segítségnyújtási tárgyalásainak hosszas huzavonája és a sokadszori halasztás közepette maga Habsburg Ferdinánd sem tartotta volna az ördögtől valónak egy fegyverszünet megkötését. Burgo megbízatása arra szól, ha lehetséges, járjon közben a béke ügyében (*negocium treugarum* vagy *induciarum*).[578] Maga Perjés is közli, bizonyára Lhotsky alapján, hogy a főherceg 1523 tavaszán azt írta V. Károlynak: „nem lehetséges, hogy erőnk oly hatalmassággal, mint a török, szembeszállhasson. [...] Ami pedig a birodalmi segélyt illeti, az semmit sem ér".[579] Zsigmond lengyel király – annak ellenére, hogy 1522 folyamán a törökellenes szövetség megkötésére felruházott követe, Jan Zarnowski a magyar király udvarában tárgyalt[580] – is egyre inkább a békekötés mellett tette le a voksát.[581] 1523. március elején még ugyan szorgalmaz a török ügyben tárgyalásokat, de már jelzi, otthoni elfoglaltságai miatt azokon nem tudna részt venni;[582] majd a hó végén azt tanácsolta Lajosnak, mindenképpen törekedjék békére a törökkel.[583] Június 10-én azt írja Brodarics, hogy éjjel-nappal a segélyért dolgozik a király részére, de közli, a lengyel király

is azt javasolta Lajosnak, kössön békét vagy fegyverszünetet. Szerinte nem is adhatna jobb tanácsot, mert Lajost magára hagyták a keresztény fejedelmek.[584] Minderről angliai és spanyol forrásaink is tanúskodnak. Annál is inkább van ráció a fegyverszünet iránti puhatolózásban, mert az angol források is jelentik, a szultán követeit nagy tisztességgel fogadták Velencében, és mivel Ferdinánd főherceg egy „nagy kapitánya" átállt a törökhöz, Lengyelországban már hadat is indított, be is vett és uralma alá vont egy nagy várost. „A kereszténység azokon a területeken már nem létezik". [585] Rómában a spanyol követ is aggodalmaskodik. Sessa hercege június 11-én azt írja a császárnak, hogy „a magyarok nem idegenkednének attól, ha a török alá vetnék magukat".[586] V. Károly a válaszában hasonlóképp aggodalmát fejezi ki, attól tart, ha Magyarország királya békét köt a törökkel, az Itáliába vezet hadat.[587] Még azt is megerősítette, szándékában áll hadba szállni.[588]

A békepuhatolózások ellenére a háborús párt szava győzedelmeskedett, 1523 júliusában a királyi tanács is a háború, mi több, offenzív háború mellett tette le a voksát.[589] Nem tehettek mást, bíztak a nyugati segélyben. Mindannak ellenére, hogy a török a határon állott és farkasszemet nézett a végvárak védőivel, Budán igen optimistán bíztak a külső segítségben, és Nándorfehérvár visszafoglalását tűzték ki célul.[590] Az egyedüli kézzelfogható segítséget a Cajetanus legátus hozta pénz jelentette, valamint a kardinálisok is segély gyűjtésébe kezdtek.[591] Ferdinándban lehetett még esetleg bízni, aki április 29-én az ausztriai rendek által megszavazott sereget megkezdte felszerelni, majd júliusban a krajnai, stájer és karintiai rendektől újabb segélyt kért, továbbá készültségbe helyezte grazi kapitányát. A főherceg csapatai egészen októberig a horvát határt biztosították.[592]

9. A SZÁVASZENTDEMETERI ÜTKÖZET ÉS HATÁSA

1523 tavaszán egyre-másra érkeztek a nyugtalanító hírek arról, hogy Rodosz bekebelezése után Szulejmán a szárazföldön is döntő sikert akar elérni. 1523 januárja és márciusa között fel is fejlődtek a határon Szörénytől egészen Horvátországig a török előőrsök.[593] A királyt kérlelik, térjen haza Csehországból, aki eleget is tesz ennek.[594] Sőt, optimistán nyilatkozik, mondván, rendet tett Csehországban, sikereket ért el, és pénzt is szerzett, melyen fegyvereseket fogad. Cseh alattvalóit is mozgósította a török támadás esetére.[595] Márciusban Báli szendrői bég Pétervárad ellen támadt, amit nem sikerült bevennie, de a cél nem is a vár volt, hiszen ostromot nem kezdett, hanem már: a Szerémség megszerzése.[596] (Mindazonáltal szinte csoda volt, hogy a vár nem esett el, mert mivel az 1521. évi adóból felfogadott zsoldosokból már szinte senki nem maradt, gyakorlatilag őrség nélkül állott.[597]) Ezért március és május között csendben készítette elő a terepet folyamatos területpusztító portyákkal Valkó megyében.[598] 1523 tavaszán Szulejmán komoly csapást akart mérni a Szerémségre, ezért is bízta meg egy, a ruméliai seregek jó részének részvételével indítandó hadjárat fővezérségével, nevezte ki szandzsákbéggé és helyezte Nándorfehérvár élére sógorát, Ferhát/Ferhád ruméliai (vrhbosznai) pasát. Az Al-Ghazali-felkelés vérbefojtójának személye is mutatja, mekkora fontosságot tulajdonított a szultán a Magyarország elleni hadjáratnak. Nem a szokásos rablóportyák egyike készült.[599] Április elején Szalánkeménnél álltak a törökök, majd a hónap végén már Temesvár közelébe törtek be, és foglaltak el egy jelentős várost.[600] 1523. május végén az Alsó-Részek főkapitányává és kalocsai érsekké kinevezett Tomori Pál megindult a Délvidékre ezer főnyi seregével, melyhez utóbb 3 ezer naszádos és végvári katona is csatlakozott.[601] Ferhát pasa főserege újra megkísérelte Pétervárad ostromát, de naszádosait Tomori erői szétverték.

Brodarics is arról jelentett június 1-én, hogy a török elfoglalta mindkét román vajdaságot, és a tatárokkal együtt komoly veszélyt jelent nemcsak Erdélyre, hanem az egész Magyarországra is. Szörénynél összegyűlt egy jelentős török had, s bár még nem kezdték meg inváziójukat, kisebb betörésekkel Horvátországot is nyugtalanítják.[602]

Mindezen rossz előjelek ellenére 1523. augusztus 6-7-én Nagyolaszi-Rednek-Szávaszentdemeter térségében a magyar erők legyőzték Ferhád pasa és Báli bég 12-15 ezerre tehető erőit.[603] Amellett, hogy természetesen helyiértékén kell kezelnünk a győzelmet, azt is hangsúlyozni lehet, hogy a magyar erők jelentős stratégiai sikert értek el, hiszen megakadályozták, hogy Szulejmán birtokba vegye a Magyarország hódoltatásához szükséges következő lépcsőfokot, a szerémségi, Duna-menti felvonulási útvonalat.[604] Éppen ezért majd Mohács előtt kell ezt megtennie a szultánnak. A szerémségi út biztosítása, és Pétervárad mint hídfő birtoklása nélkül a török nem volt képes elvágni a Duna-menti magyar végvárak utánpótlási útvonalát. Ezért kellett 1526-ban is a főseregnek követnie a hosszabb, dunai utat. Azaz 1523-ban valóban nagy fegyvertény volt a török erők megállítása, már maga az, hogy az ország képes volt keresztbe tenni Szulejmánnak, bizakodásra adhatott okot Nyugaton is, és erősítette annak az esélyét, hogy mégis képes lesz a királyság külső erőt ide vonzani. A török a felvonulási utat biztosítandó, várak ostromára is készült, ágyúkat is vitt magával, de nem sikerült egyet sem bevennie. Ireg (Irek), Rednek, Berekszó és Rácsa még 1526-ban is állt.[605] Így az oszmánok nem használhatták hátbatámadás veszélye nélkül a Magyarország szívébe vezető rövidebb utat. Kubinyi András mutatott rá, hangsúlyozván a szerémségi út fontosságát, hogy Szulejmán Mohács utáni öt hadjárata során nem a Duna vonala mellett, hanem a Szerémséget átvágva, azaz az 1523-as úton vonult fel.[606] Igaz, a szerémi út meggyengült, s gyorsabban át lehetett rajta haladni. Báli bég azt írta a szultánnak, Szendrőből a Szerémségen át a Dunáig „két nap alatt lehet eljutni", majd onnan „öt nap alatt [...] Budára lehet érni".[607] Másrészt az a puszta tény, hogy egy háromszoros túlerőben lévő haderőt győztek le, mi több, Magyarország a Duna vonalán sem volt könnyen megközelíthető, továbbá a magyarok folyami erői is helytálltak, erősítette a magyar védelembe vetett hitet. A híradásokban elterjedt 700 fős keresztény veszteség pedig eltörpült a pogányokat ért érvágás mellett.[608] Az európai hadszíntereken viaskodó Habsburg-Valois hadseregek arányaihoz mérten valóban csekély volt a veszteség, s ezt még a nyugati híradások is így interpretálták, de éppen ez a harcedzett végvári erő hiányzott volna, hogy egy ellentámadással kiaknázzák a győzelmet. Az ország akkori anyagi helyzetében ez a veszteség is súlyos volt, ez azonban újfent azokat erősítette meg a vezetésben – Mária királyné, Szalkai kancellár és a horvát urak – akik a Habsburg-, vagy egyéb nyugati segély nélkül nem tartották az ország védelmét lehet-

ségesnek. Egy, a lengyel kancellárhoz írt levél – Gerendi Miklós királyi titkáré – tanúsága szerint valóban továbbra is gond volt: „a törökök sokasága és készültsége a mieinkét felülmúlja, olyan nagyszámú hadserege van, mint az előző hadjáratban".[609] A problémákat nem oldotta meg a győzelem, egyre inkább a Nyugat segítségére szorult az ország. A török nem rendült meg a jelentős veszteségek ellenére sem, Báli bég 1524–1525 körül készült jelentésében azt írta: „Magyarországnak nincs olyan helyzete és ereje, amit bármi módon figyelembe és tekintetbe kellene venni".[610]

Mivel az első-magyar-horvát végvárvonal már 1521–22-ben gyakorlatilag összeomlott, Tomori erőinek a diadalát sem lehetett megfelelően kiaknázni, arra nem lehetett egy, a Száván túlra vezetendő nagy hadjáratot alapozni. Erre az ország erői már nem voltak elégségesek, mindazonáltal a győzelem megmutatta a Nyugat számára, hogy lépni kell, s lehet sikereket elérni a török túlereje ellenében is, azaz van ráció a segítségnyújtásban, nem egy eleve „lyukas ládába" dobálják bele segélypénzeiket a keresztény fejedelmek. Azt lehetett – vagy inkább lehetett volna – a diplomáciában is kihasználni, hogy a török sereg – bár nem volt nagyszámú, messze elmaradt egy szultáni főseregtől – katonáinak túlnyomó része elesett, vagy a Szávába veszett. Erre mutat rá a velencei követ jelentése is, mely arról ad hírt már augusztus 11-én, hogy – s valószínű, néhány nappal később már ez terjed el Nyugaton – a 15 ezer főnyi török seregből „8000 török elesett, 4000 a vízbe fúlt, 300 elfogattatott", s csak egy töredékük tudott elmenekülni.[611]

A törökre mért csapást okosan ki lehetett volna aknázni a keresztény fejedelmek között, hiszen nagy érdeklődés övezte a diadalt. Még Angliában is „hírértéke" volt a magyarok győzelmének. Néhány nappal utóbb egy angol jelentés is említi a csatát, hivatkozva egy augusztus 24-i levélre.[612] Kropf Lajos fedezte fel a British Museumban az ún. „*Miracula quae mense Decembri (1523) in Pannonia visa sunt* (etc)" kéziratot, amelyben C(hristopherus) Battus Parmensis vagy Cristoforo Batti/Batto két levelét közölte Rómából („pridie Calen. Martiis 1524", azaz február 29. és „Calen. Martiis 1524", azaz március 1. kelettel).[613] Ebben az író értesíti barátját, Girolamo Saulit (Genovában?) egyes magyarországi eseményekről, amelyeket familiárisától, egy bizonyos Berrustól hallott, aki a pápai követtel (Kropf szerint Burgioval) tartózkodott Magyarországon. A második levél érdekes részleteket közöl a magyaroknak a törökök ellen a múlt nyáron („superiori aestate") való ütközetéről. A török vezér, a „szultán rokona" „tűzzel-vassal pusztította a vidéket". Meglehetősen pontosak az adatai Tomori haderejéről: „Bardus István nevű jeles hadvezér négyezer és egy-néhány lovassal" legyőzte a portyázásból visszatérő 15 ezer fős oszmán hadat. A magyarok vesztesége is egybehangzó más forrásokkal (700), s a levélíró szerint is az volt az egyik döntő momentum,

hogy a Száva hídját lerombolták, így a folyóig kergetett törökök nem tudtak átkelni.[614] A dokumentum szól arról a szimbolikus jelentőségű haditettről is, hogy a magyarok zsákmányoltak „egy, a kereszt jelével ékesített gyönyörű keresztény zászlót – melyet a törökök Rhodus szigetén fogtak volt el", tehát Tomori képes volt tőkét kovácsolni abból, hogy a johanniták keresztes lobogóját, a pogány elleni harcban edződött kereszt jelét immár ő maga viheti tovább. Mindezt pedig Nyugaton is tudták – hiszen a római levél már augusztusban ismert volt Angliában. Szent János lovagjai zászlajának a visszaszerzése pedig sokkal többet ért és nyomot a latban, mint néhány ezer török legyőzése, mivel azt sugallta: újra, még Rodosz bukása után is felbukkant a magyarok csillaga és van értelme a török ellen hadakozni, Isten megsegíti a lánglelkű ferences szerzetes mögött harcoló kereszteseket. Ez olyan fegyvertény volt, amit az európai diplomácia fejei sem hagyhattak figyelmen kívül. A csatáról szeptember 14-én számol be a római angol követ Wolsey-nak. Igen nagy részletességgel mondja el, hogy közvetlenül Budáról kapott hírt augusztus 24-én, hogy a török nagy kapitánya, „Perath Bassa", aki a szultán húgát vette nőül, s akinek az eddigi nagy győzelmeit köszönhette a szultán, a hó 6. napján 15 ezer emberrel pusztítva betört Magyarországra, de visszaverték, és nem tudott elmenekülni csak 2 ezerrel.[615] A kudarc nem rendítette meg különösebben a szultánt, fejét vetette ugyan Ferhátnak, de nem hagyott fel tervével, és folytonosan készült a „nagy leszámolásra".[616] Mindent egybevetve, a szávaszentdemeteri győzelemnek volt diplomáciai haszna. Közvetlen eredménye talán az volt, hogy Ferdinánd főherceg is belátta, egyedül a saját tartományát ő sem védheti meg, s nem hagyatkozhat arra, hogy a saját területeit biztosítja, mert ha Magyarország elesik, ő sem lehet biztonságban, hiába bástyázza körül magát helyőrségekkel. Még nagyobb erőfeszítéseket kellett tennie, hogy nyugati segítséget szerezzen. Az angol diplomáciának komoly sikere volt, hogy Velencét le tudták választani a Valois-któl, és a pápa is a birodalmi-angol szövetség mellett kötelezte el magát.[617] Reményre adott okot, hogy 1523. augusztusában Anglia, V. Károly, Ferdinánd, a pápa, Velence és egy sor itáliai állam szövetséget kötött a török elleni összefogás jegyében.[618] Velence felől azonban még Wolsey sem mehetett teljesen biztosra. 1523 októberében kész tényként közli Wolsey birodalmi követe, hogy Velence „ligát kötött a törökkel", és „kész neki mindenben engedelmeskedni". „Az egész kereszténység ellen készülnek".[619] Ha ez nem is felelt meg teljesen a valóságnak, Angliában tudták jól, a Signoria Konstantinápoly felé is kacsingat, s csak addig marad a keresztes koalícióban, még az nem sérti kereskedelmi érdekeit.

Itt érdemes áttekintenünk a perzsa-keresztény szövetség ide vonatkozó részleteit, hiszen a török hátában való perzsa ellenállás a nyugati

hatalmak számára is egy racionális lehetőséget teremtett a török elleni küzdelemben. Iszmáíl perzsa sah 1523-ban levélben írta meg II. Lajosnak, hogy a szultán „elhatározta, leigázza egész Magyarországot".[620] Küldött is egy követet a királyhoz és a Reichstagra, Libanoni Péter maronita szerzetes személyében, hogy segítséget kérjen és figyelmeztesse a veszélyre. A perzsa kapcsolatot azonban sem a király, sem a császár nem voltak képesek megfelelően értékelni.[621] Báli bég 1524-1525 körüli jelentésében már azt lebegtette, a padisah hamarosan maga indul Magyarország ellen.[622] A jelentések és a „Sophi" levele eljutottak Nyugatra is, és egyre inkább aggasztották a keresztény fejedelmeket, hiszen a sah azt is írta: „ha a szultán igába dönti" Magyarországot, „könnyen úrrá lesz a többi keresztény fejedelem felett is".[623] Ezt támasztották alá az Itália elleni fenyegetésről szóló hírek.

Richard Sampson angol követ 1524. augusztus 16-án jelentette Kasztíliából, hogyan fogadták a „Sophi" követét, Libanoni Pétert V. Károly udvarában július 2-án.[624] Érdekes adalékot közöl az oszmánok bármilyen békéhez való attitűdjéről. A maronita szerzetes a Birodalom területéről érkezett, ahová előzőleg a császárt kívánta felkeresni, de csak fivérét találta, s ő fogadta. Ura, a perzsa sah nem kötött és nem is fog békét kötni, mert a török nem állja a szavát, s csak azért köt békét, hogy elérje a saját célját és megtéveszt mindenkit. A sah a levelében egy korábbi magyar levélváltásra utalt. Péter testvér „meghozta hozzánk a magyar király levelét [...], a közös ellenséget megtámadva Te onnét, én pedig innen támadást intézünk az oszmán király ellen". A sah inti Lajost, óvakodjék ettől az ellenségtől, „aki nagyarányú katonai felkészülésbe kezdett".[625] Azaz itt is a Lajosnak már korábban, 1523-ban írt levelében foglaltakat mondja el, s tolmácsolja az angol követ: e szerint már 1524 áprilisára közös támadást terveztek. A kapcsolat a magyar és a perzsa udvar között élő és rendszeres volt, Libanoni Péter többször is megfordult Iszmáíl és Lajos között az 1520-as évek elején.[626] Nürnbergben azt mondta a követ, azért jött, hogy meghallgassa a kereszténység vezetőinek a szándékát - a sah azonban ebben az időpontban nem volt az élők sorában, hónapokkal Sampson jelentése előtt, 1524 májusában meghalt.[627] A követ ezt nem tudhatta. Iszmáíl halálával eltűnt a keleti fenyegetés.[628]

A szávaszentdemeteri győzelem ellenére 1523 őszén, végén a török hadmozdulatok rendületlenül folytatódtak. 1523 decemberében elfoglalták Osztrovicát. Decemberben Fredinánd Magyarországtól is csapatokat kért Horvátország védelmére.[629] A török egyes frontszakaszokon mintha már állóháborúra rendezkedett volna be, s a helyi hadjáratokat a tél sem zavarta különösebben. 1524 februárjában körülzárták Klisszát, melyet ugyan áprilisban a védők felmentettek, de júniusban az oszmánok újra blokád alá vették.[630] Ferdinánd is kénytelen volt télvíz idején újabb csa-

patokat küldeni a határra.[631] A török nem csak Horvátországot fenyegette, hanem újra beütött Krajnába is.[632] Még nyugaton is látták, hogy Magyarország kelet felől sem lehet nyugodt, mert 1523 decemberében egy lengyelországi tatár támadásról szólnak a Londonba érkező híradások, melynek során keresztények ezreit ölik le.[633] Ferdinánd aggodalmait megerősítette, hogy 1523 októberében már a római angol követ is arról számolt be, Magyarországról olyan híreket kapott, hogy már nem is csak Ausztria, hanem Németország ellen fog hadat vezetni a török.[634]

A megállíthatatlan török előrenyomulásról szóló hírekkel párhuzamosan az is a béketábort erősítette, hogy a franciaellenes háború nem járt sikerrel, Károly is egyre inkább elkedvetlenedett. Bourbon felajánlkozásával a császár és VIII. Henrik is nagy reményekkel állt neki egy, akár Észak-Franciaország területén folytatott háborúhoz is. Azonban Bourbon katonai akcióival együtt sem lehetett megtörni a franciákat. 1523 végére a béke felé irányuló hangokat még inkább felerősítették, hogy a következő angol akció, Suffolk hercegének 1523. őszi vállalkozása is kudarcba fulladt. Már Henriknek is elege lett a háborúból.[635] VIII. Henriket is rá lehetett venni, hogy a „nagy expedíciót" még egy évvel, 1525-re halasszák el. Wolsey mindig is a béke felé tekintett és mindig arra az alkalomra várt, mikor hátrálhat ki a Valois-ellenes ligából. Ha Anglia kilép, akkor a Habsburgok vitorlájából is kifogják a szelet, hiszen a birodalmi hadműveletek egy részét a Tudorok finanszírozták. Ez magyarázza II. Lajos VIII. Henrikhez írott leveleit, ha Anglia is kiszáll a Habsburgok szövetségéből, könyebben elérhetővé válik a béke és az európai segítségnyújtás.

Magyarországon is nagy reményeket fűztek az 1523 októberében összeülő soproni-bécsújhelyi Jagelló-Habsburg-konferenciához. Zsigmond lengyel király ugyan nem vett részt, csak képviseltette magát Szydłowiecki kancellár útján, mégis úgy tűnt, a régóta tervezett találkozó eredményt hoz, sikerül kibékíteni a Német Lovagrendet és Lengyelországot, és közös felajánlásokat tesznek egy törökellenes hadjáratra. Igaz, Ferdinánd volt az, akitől a Jagellók kértek, de ő is, mint a Reichstag, biztosítékokat kért, bár ekkor már mindig a háború pártján állott. Amit felajánlott – 10 ezer katonát és 30 ágyút ígért egy támadó hadjárat esetére –, az azonban nem érkezett meg, legfeljebb egy részét fordították a horvát határ védelmére. II. Lajos 60 ezer embert és 100 ágyút ajánlott fel. A Jagellók közül pedig a lengyel király semmi esetre sem volt hajlandó a háború mellé állni és semmit sem ajánlott fel.[636] Így végül is felemás sikerrel ért véget a konferencia, nyilvánvalónak látszott, a Zsigmond királyt már nem lehet bevonni egy törökellenes frontba. Már a közép-európai védelmi koalíció is felbomlott, a lengyelek inkább a kelet felől, a tatároktól való biztos védelmet választották. Ez egyben újra felértékelte a nyugati segély jelentőségét.

10. Az 1524-es „szulejmáni ajánlat”

Nézzük meg a feltételezett 1524-es tárgyalásokról, követjárásról és esetleges új feltételekről milyen források maradtak fenn, amire a fenti nézetet alapozni lehet.

A Mohács-után keletkezett elbeszélő forrásokat – melyek „zöme jóval későbbi és nem mentes a tendenciózus állításoktól”[637] – részletesen áttekintette a történetírás, e helyütt csupán a legszükségesebbeket foglalom össze. A követjárásról nem szól sem Brodarics, sem Szerémi, sem a Verancsics-gyűjtemény szövege, a *Memoria Rerum*. A később alkotó Istvánffy Miklós semmilyen új békeajánlatról nem szól a nagyolaszi-szávaszentdemeteri-redneki ütközet (1523. augusztus 6–7.) és Jajca 1524 tavaszi ostroma közötti időben.[638] A török történetírók (Ferdi, Lütfi pasa, Dzselálzáde Musztafa) közül egy sem ad konkrét információt a feltételezett újabb békeajánlatról.

Legfőképpen természetesen a diplomáciai forrásokat kell megvizsgálnunk, arra nézve, valójában mi áll az 1524-es év tavaszának, nyarának levelezésében, végig kell követnünk, mi történt, mi történhetett valójában, mi volt a magyar kormányzat szándéka, s mi volt a Porta célja az adott időszakban. Kézenfekvő megvizsgálni a rendelkezésre álló fejedelmi levelezést, II. Lajosnak a pápához, Velencéhez, a Habsburgoknak írott leveleit, valamint követutasításait és követeinek jelentéseit, arra keresve bizonyítékot, tettek-e a felek egyáltalán utalást a törökkel folyó vagy folytatott tárgyalásokra. Ha igen, az lenne a kézenfekvő és logikus, ha II. Lajos és a magyar kormányzat kihasználja a kezében lévő ütőkártyát és nyomást gyakorol a nyugati fejedelmekre – mindennek az elvi esélye fennállt 1521-ben is, láttuk, mégsem tette, lebegtetve annak a lehetőségét, hogy kénytelen behódolni a töröknek, békét kötni és átengedni erőit Európa felé. Teljességgel érthetetlen lenne, ha Lajos nem használta volna

ki ezt az „adut", s nem kísérelt volna meg minél több pénz kisajtolni a nyugatiakból, ha valóban lett volna a kezében ilyen „ász". Egy ilyen horderejű kérdés, hogy a magyarok azt latolgatják, adót fizetnek és átengedik a törököt a Birodalom felé, bizonyára nem maradhatott volna visszhang nélkül a kor diplomáciai irataiban – 1524-ben sem.

Mindennek ellenére az 1524-es békeajánlat kapcsán az egykorú diplomáciai források terén mindössze kettő közvetlen adatra – egyetlen, az ajánlat lényegét nem részletező velencei híradásra, valamint egy német követjelentésre – hagyatkozhatunk. A logikus az lenne, ha a sorrendben elsőként a közvetlen, velencei és birodalmi követi jelentéseket vizsgálnánk meg, de az események feszes menete megköveteli, hogy szigorúan kronologikusan haladjunk, az időrendbe beiktatva és ismertetve a közvetett forrásokat is.

Rendelkezésünkre állnak II. Lajos levelei és követeinek megnyilvánulásai, főképp Brodarics István római jelentései. A király leveleiből különösen azokat kell megvizsgálnunk, amelyekkel a fent említett, alább vizsgálandó, Londonban őrzött levél egybe van másolva – igaz, látni fogjuk, ezek is legfeljebb csak közvetett adatokkal szolgálnak. A levél az említett két, II. Lajos által VII. Kelemen pápának illetve V. Károly császárnak 1524. február 4-én írott levél végére van csatolva, a másolatok láthatóan egyazon követjelentés részeként érkeztek Angliába, a vizsgálandó levél még új fólión sem kezdődik, folytatólagosan a császári levél után következik.[639] A pápai levél ismert a magyar történetírásban, Theiner és Artner ki is adta, Fraknói is ismerteti, igaz, Simonyi figyelmét elkerülte a British Museumban.[640] (Nemrégiben adták közre az erről, Lajos levelének felolvasásáról szóló konzisztoriális aktákat.[641]) A császárnak írott már kevésbé, ugyan a Haus-, Hof- und Staatsarchivből származó másolatunk van a DF-ben, de a kutatók részletesebben eddig nem vizsgálták.[642] Károly levelében utal rá, de ez nem a februári, hanem egy későbbi, valószínű, hogy az április 9-i (lásd alább).

A leveleket a *Letters and Papers* szerkesztője, J. S. Brewer 1870-ben az 1525-ös évre helyezte, s mai, digitális kiadásokban is ezen év alatt szerepel, pedig már a British Museum 1802-es kézirattári katalógusa is 1524-re datálta.[643] A pápának írott levél helyesen szerepel Theinernél és Artnernél 1524-re helyezve, hiszen a datálás 1524-et mond, „datum Posonii, quarta die Februarij M.D.XXIIIJ.", igaz, uralkodási évet nem közöl.[644] Kétségtelen, a császárnak írott levél is 1524-es, „datum Posonii, quarta die Februarij M.D.XXIIIJ.", s utána szerepel, hogy „regnorum nostrorum Hungarie et Bohemie viii" is. A Károlyhoz írott levél DF-ben található másolatán betűvel is szerepe: regnorum nostrorum [...] anno octavo". (Mindkét levél manu propria.) Más okleveles adat is igazolja, hogy ezen a napon – 1524. február 4. – Lajos király Pozsonyban tartózkodott.[645]

A császárhoz írott levél sok segítséget nem nyújt. Beszámol arról, hogy most, miután a török békét kötött a perzsa sahhal, és biztosította keleti határait, a keresztény Európát szándékozik megtámadni. Kéri, kössön békét a francia királlyal.[646]

A vizsgálandó kérdés szempontjából érdekesebb a VII. Kelemenhez írott levél.[647] II. Lajos itt veszi elő az 1521-es török békeajánlat kérdését, és ez az első alkalom, hogy részletesen ír róla. (Nem véletlen, hogy angliai másolatból is ismerjük, melyet nem meglepő módon Wolsey bíboros kancelláriája beszerzett.) Kétségtelen, hogy a békeajánlat semmiképpen sem vonatkozhat 1524-re, egyrészt a megnevezett szentatya, X. Leó miatt, másrészt a kérdéses szövegrész a régmúltra utal. Az a részlete kiemelendő, mely szerint a király akkor, 1521-ben békét kötött volna, ha a pápa nem áskálódott volna a tárgyalások ellen. Most nem volna ilyen szorongatott helyzetben, ha néhány évvel azelőtt elfogadja Szulejmán „békeajánlatát".[648] A király azt írja, valóban érkezett török követ, akit ő hónapokig visszatartott, de nem mondja ki feketén-fehéren, hogy a béke mit tartalmazott volna, hanem kissé homályosan arra utal, hogy a török készségesen tiszteletteljes jószomszédi viszonyt ajánlott fel. Ezt azonban a pápa tanácsára megvetéssel visszautasították, de ezzel nagy kárt és veszteséget okoztak az országnak.[649] Ezt a mozzanatot mindezidáig nem ismerjük, nem rendelkezünk olyan forrással, amiben II. Lajos az 1521-es ajánlatot *visszautasította* volna. Ha a kifejezésből indulunk ki, talán nem zárható ki, hogy a „megvetés" tárgya maga az ajánlat milyensége, esetleg elfogadhatatlansága, az adófizetés. Mindemellett az, hogy nagy veszélyt vállaltak azzal, hogy nem fogadták el a békét, épp az ellenkezőjét is jelentheti, azt, hogy kedvező ajánlatot tettek a törökök, vélhetőleg olyat, amit el lehet fogadni, mint 1519-ben. Arra is rámutat a király – igaz, három év távlatából –, hogy a török csalárd fortéllyal hálózta be, és már előre háborúra készült, hiszen az eredetileg Ázsiában bevetetendő seregét már eleve Magyarország ellen szerelte fel.[650]

A jelenre vonatkoztatva az a lényege, hogy a török a tatárok szövetségében a következő tavasszal nagy támadásra készül a kereszténység ellen.[651] 1524-ben viszont számunkra az a fontos, miért *most* veszi elő a király az 1521-es békeajánlat kérdését, s miért taglalja hosszasan levelében a török követséget. Jóllehet, 1521 után most új volt a pápa, de nem hihetjük, hogy Giulio de' Medicinek – aki már 1513 óta a bíborosi kollégium tagja volt San Clemente kardinálisaként, és nagybátyja, X. Leó idejében is komoly befolyással bírt a Szentszék ügyeire a kúria alkancellárjaként – hosszasan kellett volna magyarázni a magyarországi ügyeket. Inkább arra lehet gyanakodni, annak, hogy ilyen kimerítően hangsúlyozza a király a török követség történetét, kellett, hogy oka legyen. De ez még nem bizonyíték arra, hogy valóban megismételte volna az ajánlatát a szultán, vagy egyáltalán puhatolózott volna, hiszen Lajos nem hogy

semmi ilyesmit nem említ, de még azt sem mondja, nála van-e még az 1521-ben érkezett csausz. Emiatt is rendelhette még a levél megírása előtt újra a pápához követeit, Brodarics Istvánt és Francesco Marsupinit.[652]

Lehetséges, az a kulcsmondat a pápának írott levélben, hogy „a Szentszék segítsége nélkül a királyságot nem lehet megmenteni"[653] – azaz burkoltan arra célozhat, hogy a segélypénzeket át kell adni. Lehetséges, ezért s ezzel bízza meg újfent római követét, Brodarics Istvánt a király.

Amiből esetleges hipotetikus következtetésekre juthatunk, az mindösszesen annyi, hogy itt is megfogalmazódik az a vészterhes jóslat, hogy mi lesz, ha kénytelenek leszünk behódolni a töröknek, az egész keresztény világot fenyegeti veszély („ego hosti succubuero"). Kérdés, jelen esetben mire vonatkozik, hogy „ha behódolunk" – eleve megelőlegezi, sejteti, hogy átvonulást enged, vagy csak a szokásos formula az *antemurale* eszköztárából? Mi az a „nehéz és veszélyes helyzet", amiben méltánytalan lenne, „ha a Szentszék magamra hagyna"?[654] Kérdés, hogy mivel követei a levél tanúsága szerint ennél többet élőszóban fognak előadni, mi többről szóltak a Kúriában, amiről Lajos hivatalos levele hallgat?[655] Mit fognak ennél többet előadni? Mi az, amit nem ír bele a levélbe? Vagy van-e egyáltalán ilyen többlet-információ?

Nem zárható ki, hogy Brodarics időközben új utasításokat kapott a királytól, hiszen csak december 15-i, Rómából írott levelét ismerjük,[656] s Lajos január 12-én küldött neki újabb instrukciókat és híreket,[657] melyek közvetlenül nem utalnak semmilyen török békére. Január 22-éről ismerjük Kelemen pápa levelét Lajoshoz, amiben támogatását helyezi kilátásba, de egyéb konkrétumról nem szól.[658] A február 4-i levél elküldését megelőzően, vagy azzal együtt, Brodarics kaphatott utasításokat. Február 11-én keltez Rómából, más ügyben írva,[659] s csak február 29-én beszél török ügyekről, Ferdinánd főhercegnek írott levelében.[660]

Sörös Pongrác szerint már éppen hazafelé készülődött, amikor történhetett valami. Az késztethette maradásra, hogy Kelemen pápa keresztes búcsút hirdetett, pénzsegélyt juttatott és Burgio személyében követet küldött Magyarországra.[661] Elképzelhető, hogy nem ő döntött úgy, Rómában marad, hanem más, súlyos ok késztette maradásra. Ez lehetett valóban Burgio küldetése is, de az is, hogy instrukciót kapott január második felében a királyától. Így valóban csak fivére, Brodarics Mátyás indult haza, s ő maga nem.[662]

Sajnos azonban egyedül abból lehet kiindulni, amit II. Lajos január 12-én írt Brodaricshoz.[663] A király konkrétan semmi olyasmit nem említ, amit esetleg béketárgyalásokra lehetne vonatkoztatni. Arról szól, a ravasz ellenség újonnan kiötölt fortélyával készül Magyarország ellen, hamis híresztéléseket terjeszt, hogy Perzsia ellen készül hadat vezetni, hogy ármányával csalárdul elaltassa a magyarokat, hogy biztonságban érezzük magunkat és elaltassa aggályainkat, ne aggódjunk, és felkészületle-

nek legyünk.[664] De kémeink azt jelentik, hogy támadni készül minden erejével a következő év tavaszán, a tatárokkal egyetemben.[665] Lehetséges lenne, hogy ebben rejlik az ajánlat? Ezek a „hamis híresztelések" vonatkoznának arra, hogy azt terjeszti, meg kíván állapodni a magyarokkal a perzsa hadjárat előtt? A levélből az is kiderül, Brodarics Magyarországról kapott levélmásolatokat visz a pápának az erdélyi vajdától és az alvajdától, amiből jobban megismerheti a szultán terveit - ez lenne az utalás a békére, a szultán csalárd ajánlatára?[666]

A legközelebbi kézzelfogható forrásunk jóval későbbi, február 29-i. Gyakorlatilag nem tudunk semmit a követről egészen a hó végéig. Ekkor, Ferdinándnak jelentve, Brodarics is hasonló török készülődésről szól, még január eleji velencei levelekre és konstantinápolyi értesülésekre hivatkozva. Újabb magyarországi értesüléseket - e szerint legalábbis - nem kap.[667] A főhercegnek semmiféle békéről nem szól. Annyit mond, hogy a török tengeren és szárazföldön is háborúra készül, és egész Magyarországot le akarja rohanni.[668] Március 8-án ír Lajos királynak, s már azt jelenti, több végvár fog elesni, mert az ország jövedelmei nem teszik lehetővé a védekezést, a török Klisszát ostromolja.[669] Abból, hogy az „ország ereje nem elégséges", „veszteségeink száma hamarosan csak növekedni fog", a hajánál fogva előrángatva kiérezhetjük a megegyezés felé való nyitást, de sokkal inkább lehet ez is az *antemurale* tárházából előszedett klisé.[670] Ugyanígy lehet érteni azt, amikor Ferdinándnak azt írja Brodarics, kevés a remény[671] Magyarország megmentésére.

Ha végigtekintünk Brodarics későbbi levelein - a legközelebbi jelentései május elején íródtak -, semmilyen jel nem utal béketárgyalásokra.[672] Az egyedüli további fogódzó, amelyből ki lehet indulni, a király 1525. február 13-i levele VII. Kelemen pápához. Ebben igen burkoltan fogalmaz, miért késik Brodarics követsége. „Meg fogja érteni Szentségtek ettől az orátoromtól, [...] az okát annak, hogy miért nem küldhettem vissza őt előbb. [...] meg fogja érteni emellett a veszedelmeket, szükségeket, bajokat és az összes dologgal kapcsolatos végső reményvesztettséget, amikben én is, ezen királyságaim is forgolódunk". Nem mond konkrétumot, csak annyit: „az összes dologgal kapcsolatban, amiről tőle értesült, adjon segítséget", sőt, ezen felül „egyebeket [is] fog mondani" a követ.[673] Furcsa, hogy ezekről a végső reményvesztettséget okozó történésekről nem ír korábban. Ha megváltozott valami a török-magyar helyzetben, s erről belső utasítást kap csak Brodarics, az csak a török háborús készülődése - de semmi esetre sem békeajánlata - lehet.

Ugyancsak ebben a kontextusban vizsgálandó az a II. Lajos által VIII. Henrik angol királynak írott segélykérő levél, ami a pápához és a császárhoz írott levelek után egy nappal, 1524. február 5-én kelt.[674] A levelet a *Letters and Papers* szerkesztője, J. S. Brewer 1870-ben az 1525-ös évre helyezte, s mai, digitális kiadásban is ezen év alatt szerepel, pedig már

a British Museum 1802-es kézirattári katalógusa is 1524-re datálta, csakúgy mint Henry Ellis 1837-ben.[675] Simonyi helyesen keltezte 1859-ben.[676] A levél nem datálható 1525-re, hiszen a keltezés 1524-et mond, „Posonii, quinta die Februarij: Anno Domini Millesimo Quingentesimo Vigesimo quarto", mi több, ha esetleg abból indulnánk ki, II. Lajos melyik uralkodási évében született, a „Regnorum nostrorum anno octavo" sem lehet 1525, hiszen uralkodásának a 8. éve jóval február után ért véget, hiszen 1516. március 13-án lépett a trónra.

Itt is az a kérdés, hogy a levélből kiderül-e, mi az oka, hogy ismét Angliához fordul. Sajnos nem mond semmit egy esetleges békeajánlatról. Nagyjából hasonló a szövege a császárhoz egy nappal előtte írott levélhez. Henriket arra kéri, segítsen békét teremteni a keresztény fejedelmek között. A töröknek, most, hogy biztonságban érzi birodalmát kelet felől, az a szándéka, hogy elpusztítsa a keresztény Respublicát, benne Magyarországot. Miután a török annyi éven át pusztította Magyarország határait, nem tudjuk megakadályozni, hogy most, miután békét kötött Perzsiával, s hódoltatta Ázsiát, a tatárokkal együtt rút igája alá hajtja Magyarországot.[677] Ha Magyarország elvész, az egész kereszténység kerül veszélybe.[678] Érzékelteti ugyan, hogy sokszor mértük össze az erőinket, de most már nem bírjuk tovább, nincs már, ami megállítsa őket, nem tudunk tovább háborút viselni („bellum [...] gerere nullo modo posset"), és kénytelenek leszünk behódolni – de békekötésről nincs szó. Talán az a homályos megfogalmazás, hogy a „török ravasz tervekkel állít csapdát", arra vonatkozhat, hogy felveti a megegyezés lehetőségét, de csak színleg.[679] Kérdés, hogy mindezt érthetjük-e úgy, hogy döntő változás következett be a magyar-török viszonyban, vagy csak szintén az *antemurale* frazeológiájának a része. Konkrétabban arról, hogy elfogadhatatlan követeléseket támasztana, nem szól.

Kosáry Domokos Franz Bernhard Bucholtz nyomán feltételezi, hogy Lajos Ferdinándnak is írt 1524. február 4-én. Megnézve az eredeti szöveghelyet, úgy tűnik, Bucholtz a jelzett helyen valójában a császárhoz írott levélről szól, hiszen abban például „Fenségnek" titulálja a címzettet, s ebben az időben Ferdinánd még nem koronázott uralkodó. Bucholtz az eredeti forrást nem közli, de összefoglalásából kiderül, a Károlyhoz írott levélről van szó.[680] Ennek ellenére létezik hasonló időben – 1524. január 14-én – Ferdinándhoz írt Lajos-levél, amit nem ismerünk, csak a főherceg arra adott válaszát (február 18-án). Ez azonban még a vizsgált, február eleji segélykérő levelek előtti.[681]

Ferdinánd saját magyarországi követe, Johann/Hans Schneidpöck is fontosnak tartotta, hogy néhány nappal a király levelei után tudósítsa a főherceget arról, hogy II. Lajos levélben fordult a pápához és a nyugati fejedelmekhez, a császárhoz, az angol és a portugál királyhoz, de arról éppen nincs szó a jelentésben, hogy magához az infánshoz is intézett volna levelet.[682]

Az első kézzelfogható adatot Marino Sanuto kivonatából ismerjük: Vincenzo Guidoto budai velencei követségi titkár 1524. március 6-13. közötti két jelentése szól magyar-török béketárgyalásokról. E szerint pár napja jött a szultán követe, aki tárgyalni jött ide, a király *annak idején* őrizetbe vétette; de *most* a király tárgyalni kíván vele valamilyen egyezményről, mivel a keresztény fejedelmek láthatóan kevés segítséget adnak.[683] (Kosáry azt is beleérti, „előhozatta fogságából”, ez azonban nincs a szövegben. Azaz annak idején visszatartotta, feltartóztatta - *tenir con custodia* -, de most akár újonnan is jöhetett, nem „hozatta elő” a király. Hozzátehetjük, az, hogy itt van, megjött - *erra venuto* -, úgy is érthető, hogy Törökországból jött, s úgy is, a fogságából jött, így akár új követségről is szó lehet.[684]) Azt azonban, hogy „immár néhány esztendeje múlt vót el, hogy tartották” a török követet, *Az Landorfejírvár*... c. munka is megerősíti.[685] Az, hogy a csausz Magyarországon van, az 1527. decemberében konstantinápolyi követségbe küldött Hyeronimus Łaski naplójának bejegyzése is igazolja, ugyanis Ájász pasa azt kérdezi: „mondd csak: urunknak az a szolgája, akit követként Lajos királyhoz küldtünk, s tudjuk róla, hogy Tatán ült rabként, él-e, vagy kinek a kezében van most?”[686] Ibrahim nagyvezír is beszél a csausz „feltartóztatásról”, de már később, 1529-ben, amely azonban számunkra kevésbé fontos, mivel I. Ferenc francia király fogságba esése utáni eseményről szól, igaz, akkor a jelentés szerint az átvonulás feltételét szabta a török.[687] Egy másik elbeszélésében, 1533-ban, melyet Zárai Jeromos és Cornelius Duplicius Schepper, Ferdinánd követei jelentettek, Ibrahim immár két csauszról szól, akiket *egymás után* vetettek fogságba - nem zárható ki, hogy valóban arra gondolt, 1524-ben is jött csausz.[688] A nagyvezír úgy is gondolhatta, a két követ nem egyszerre ment Magyarországra, s a másik akár az 1524-esnek is tekinthető, akit Ferenc francia király paviai fogságba esése *előtt* küldött a szultán.[689]

Más kérdés, hogy a nagyvezír inkább tanmesét mond 1533-ban, s sok egyéb meseszerű elemmel színezi ki a történetet. Lehetséges, ez is az oka, amiért és ahogyan a forrásokba bekerül a követ fülének és orrának lemetszése, amely például *Az Landorfejírvár*-ban is előkerül, amely Ibrahimmal ellentétben már arról ír, egyszerre volt jelen két csausz; vagy az, hogy Istvánffy szerint a csauszt a tatai tóba fullasztották.[690] (Ezt veszi át s terjeszti el a német szakirodalomban Kupelwieser.[691]) A magyarországi török követek ily sorsáról szóló történetek már az 1520-as évek elején terjedni kezdtek. A mérvadó Tubero is hitetlenkedve fogadta a követ megcsonkításának a hírét, s úgy vélte, a szultán, „hogy honfitársait jobban feltüzelje a háborúra [...] azt hazudta, és a nép között terjeszteni rendelte el, hogy a magyarok a népek jogát semmibe véve, a követnek levágták a fülét és az orrát”.[692] A rémhír terjedése jól látható egy nem igazán megbízható írás, Élijáhu ben Elkána Kapszáli kandiai rabbi 1523-

as török története nyomán.[693] Az ő védelmében is hozzá kell tenni azonban, hogy a rémtörténeten kívül nem szól semmit a béke feltételeiről, csupán annyit mond: „a szultán békekövetséget menesztett hozzá, mivel Magyarország királyával békében akart élni; még ajándékokat is küldött neki".[694]

Óváry kivonatban közli a velencei Signoria március 24-i levelét a pápához, mely szerint a budai ügyvivő március 6-i és 8-i jelentései szerint a „magyarok titokban béketárgyalásokat kezdtek a törökkel, nem bízván már a keresztény hatalmak segélyében". A pápát felszólítják, igyekezzék kibékíteni a keresztény fejedelmeket, és „befolyásával odahatni, hogy Magyarország valamely veszélyes békeegyezségtől visszatartassék".[695] Hangsúlyozni kell, ez utóbbi szerint nem a török kezdeményezte a tárgyalásokat, azaz nem a szultán ajánlott feltételeket. A velencei források alapján erről szó sincs. Azt azonban egyik forrásunk sem említi, mik lennének a béke feltételei. Szó sincs semmilyen feltételről, az átvonulás vagy az adófizetés egyetlen velencei híradásban sem szerepel, pedig a körmönfont kalmárok hírszerzése előtt kevés dolog maradhatott titokban, különösen ha egy ilyen súlyú kérdés merül fel.

Ha már Sanutónál és velencei követjelentéseknél tartunk, érdemes végigböngészni az összes márciusit, amiből kiderül, többször jelentik, a török nagy erőkkel készül Magyarország megtámadására – s csak ez után van szó a fenti tárgyalásokról. Azaz nem úgy tűnik, hogy a szultán követet küldene, hanem háborúzni akar. Klisszánál egyébként is harcok folynak az adott időszakban is.[696] Persze ez még megférne a szulejmáni diplomáciával, hogy követet küld, mikor hadat készül indítani, de mégis furcsa: semmi előzménye, sem pedig más egyéb utóbbi említése nincs a török követtel való tárgyalásoknak a jól értesült velencei követjelentésekben. Még Guidoto titkár pár nappal későbbi jelentésében sem közöl többet az esetleges tárgyalásokról, március 7. és 13. közötti híradásaiban legfeljebb arról ír, hogy a magyar király a havasalföldi vajdának nem tud segítséget nyújtani.[697] Későbbi híradásaiban nem hozza szóba a béke kérdését, leginkább Szörény ostromára szorítkozik áprilistól-májustól kezdve.[698]

Ugyanakkor más velencei források nem erősítik meg, még a Török Birodalom szívéből érkezők sem, a budai ügyvivő híreit. Pietro Bragadin konstantinápolyi bálio jelenti ugyan 1524. január 29-én, hogy török nagy erőkkel Buda és az egész Magyarország elfoglalására készül, de más egyebet, béketárgyalásokat nem.[699]

1524 januárja és április vége között a velencei követ értesülésein kívül legfeljebb közvetett adatok állnak a rendelkezésünkre. Az 1524. január-áprilisi német birodalmi gyűlés forrásai még közvetett adattal sem szolgálnak, pedig úgy véljük, a birodalmi iratok egy török békeajánlatnál jóval kisebb jelentőségű mozzanatokat is megemlítenének. Éppen ezért

meg kell vizsgálnunk a Reichstagra küldött magyar követségek megnyilvánulásait. A fennmaradt magyar beszédek azonban *közvetlenül* nem utalnak semmilyen új békefeltételekre.

Március 21-én Ákosházi Sárkány Ambrus királyi tanácsos, zalai ispán (hazatérte után országbíró) és Gosztonyi János győri püspök előadták segélykérelmüket.[700] A követek a szultánnak „az előző években színleg" kezdeményezett béketárgyalásáról szóltak, arról nem, hogy újabb követ érkezett volna. Elmondták azonban, a „korábban érkezett török követet továbbra is visszatartják".[701] (Perjés érvelése szerint a magyar udvar a „februárban érkezett" követtel titokban tárgyalt.[702]) Közölték, ugyan támad a török mindenhonnan, Jajcát, Szörényt, Klisszát, Moldvát igyekszik az uralma alá hajtani, és hódoltatni kívánja Magyarországot és az egész kereszténységet, mégis ha a birodalmi rendektől segélyt kapnak, hajlandóak hadjáratot vezetni a szultán ellen. A magyarok azonban erre már gyengék.[703] Újabb békéről, hiába van ott az udvarban a török csausz, sem a követek egyéb megnyilatkozásaiban, sem a Reichstag dokumentumaiban nem esik szó.[704] A rendek sokáig vonakodtak, két bizottság is tárgyalta a *Türkenhilfe* ügyét, s egészen április derekáig nem született döntés. Még akkor is csak abban állapodtak meg, az előző évben megszavazott – 4000 gyalogos felállítására elegendő – gyorssegély összegyűjtését kezdik meg majd július 25-én. A nagyobb, „Romzug-segélynyi" összeg kiutalásának ügyét pedig újfent elhalasztották a november 11-ére Speyerbe kiírt Reichstagra.[705] Megint azt kell mondanunk, ha a nürnbergi követek kezében lett volna olyan ütőkártya, hogy a török átvonulás és adófizetés fejében megegyezésre törekszik, teljességgel érthetetlen lenne, ha nem használták volna ki ezt az „adut", s nem kísérelték volna nyomást gyakorolni a felettébb vonakodó és a magyar üggyel csak kénytelen-kelletlen foglalkozó rendekre. Pedig „súlyos beszéddel és síró szóval" adták elő kérelmüket.[706] A Nürnbergben a magyaroknak adandó segély mellett „lobbizó" Campeggio bíboros is feltehetően értesült volna ilyen irányú szándékaikról.[707]

Abból is kiindulhatunk, hogyan reagál a magyar király és a követek megnyilvánulásaira V. Károly. Amit elsőként meg kell vizsgálnunk, az a császár egy 1524. április 15-én Ferdinándhoz írt levele. Tudunk arról, hogy április 2-án II. Lajos levelet írt V. Károlynak, a burgosi angol követ jelentette és elküldte a másolatát – jóllehet semmit sem árult el tartalmáról.[708] Nem tudjuk pontosan mi állt benne, hiszen e mellett csak két április 9-i kasztíliai jelentés említi, s csak annyit mond, az egész kasztíliai udvar nagyon megrémült a török fenyegetettségtől. Hogy mi ijeszthette meg Károly udvarát ennyire, talán még a szokottnál is jobban, nem tudjuk. Lehet, túl sötétre festette a képet Lajos kormányzata?[709] Salinason, Ferdinánd megbízottján kívül Sessa hercege is beszámol róla, azt jelenti Burgosból, hogy a császár levelet kapott II. Lajostól, amiben a

király felhívja, kössön békét a francia királlyal, s jöjjön a segítségére, mert a török hatalmas sereggel készül ellene.[710] 1524. április 9-én V. Károly római követének, Sessa hercegének írt levele tanúsága szerint Magyarország királya segítséget kért tőle, s ő hajlandó, megadja a subsidiumot, így Magyarország nemcsak kiverheti a törököt, de benyomulhat a Török Birodalomba.[711] Ugyanerre vonatkozhat, hogy Károly április 15-én Ferdinándnak írt válaszlevelében említi, miszerint II. Lajos írt neki, és közölte, a következő nyáron a török Magyarországra támad, amihez hozzátette, hogy az ő kívánsága az, inkább Isten segedelmével kössenek „egy tisztességes és hasznavehető békét".[712] Nincs tudomásunk ugyan arról, hogy ez pontosan melyik Lajos-levél lehet, feltesszük, a fenti, április 2-i. Bizonyos, hogy Lajos másik, Károlynak február 4-én írott levele nem említ ilyesmit.[713]

A magyar király esetleges béketárgyalásaira ez alapján nem lehet következtetni. Mindössze annyiról van szó, a császár békét óhajt, de nem azt, hogy a magyar király kössön békét, hanem ő maga, a franciákkal, s akkor szívesen állna hadba a török ellen. Sőt, a szövegkörnyezetből kiderül, ez még egy korábbi helyzetre vonatkozik, amikor előző évben még a magyar király akart harcba szállni a törökkel, s erre mondja a császár, hogy „szívesen támogatná, ha tehetné", a vállalkozását. Nem arról van szó, hogy a magyar király ír neki arról, hogy békét akar kötni a törökkel, vagy a török keresi meg békeajánlattal, hanem épp ellenkezőleg, Lajos támadni akar.

A császár további megnyilvánulásai legfeljebb közvetett forrásértékkel bírnak, mivel a nürnbergi Reichstag idején V. Károly nem a helyszínen tartózkodik, hanem a kasztíliai Burgosban.[714] Éppen ezért némileg másképp alakul az álláspontja: míg a rendek húzzák-halasztják a segély ügyét, a császár maga ígér segítséget. Lajos levelének mindenesetre meg is lesz a hatása, hiszen – a Reichstag vonakodása mellett is – úgy tűnik, maga a császár hajlik a hadjáratra.[715] Sessa hercege jelentése is megerősíti, a császár már április 9. előtt írt a magyar királynak.[716] Igaz, V. Károly könnyen teheti, mert nem spanyol királyként, hanem a birodalom fejeként teszi ajánlatát, de a keze így is meg van kötve, a rendek nélkül nem viheti keresztül a *Türkenhilfét*. Nagyvonalúan felajánlja ugyan a Romzug címén rendelkezésére bocsátandó subsidiumot, és kijelenti, kész a török elleni támadásra, de a hangzatos ígéretek mögött a valóságban az van, hogy – bevallja fivérének, Ferdinándnak – még a magyar király melletti állandó követség finanszírozását sem hajlandó vállalni.[717] A Nürnbergből kapott hírek jó részét ismerjük, ahogyan a Reichstagról küldött jelentéseket is, de azok legfeljebb arról számolnak be, hogy a török veszély igen közeli, a szultán személyesen vezet hadat Magyarország ellen.[718] Legfeljebb annyiban merül fel egy esetleges megegyezés, hogy tartanak attól (a Korrespondenz Ferdinands I. kiadásában „es sei zu fürchten"),

a magyarok békét kötnek, a császár – és a többi keresztény állam – kizárásával. Igaz, az okmánytár kiadója is úgy tálalja, hogy ez csak „egészen közönséges szóbeszéd", inkább rémhírnek tartván azt („ganz allgemeine Gerüchte").[719] Ennek ellenére nem nagyon akaródzik a rendeknek, hogy segélyt adjanak, azaz annyira azért nincsenek megrémülve. De nem is az esetleges feltételek miatt aggódnak, nem egy esetleges átengedés miatt, hanem azt fogalmazzák meg – mint korábban többször is –, hogy a császárt is foglalják bele bármilyen egyezségbe. A jelentés további része azonban rávilágít arra, hogy nem a feltételezett „magyar átengedés" miatt aggódnak Nürnbergben, hanem attól, hogy ha a magyarok kiegyeznek, a török nem csak a szárazföldön támad, hanem más területek ellen is („et aucuns pays"), „a tengeren" is, és „Nápoly és Szicília", azaz Itália többi része ellen fordul.[720] Azt is hangsúlyozta a császár nürnbergi megbízottja, hogy az osztrák örökös tartományok ellen is készül a török, de a Magyarországon való átvonulásnak itt, jelen helyen nincs is értelme, mivel Krajna az érintett, nem is Stájerország.[721] Ez összhangban áll a velencei követ római jelentésével, mert Velence is attól tartott, hogy a török esetleg a Köztársaság és Itália ellen fog fordulni, ezt jelentheti az a terminus, hogy az egyezség Velencére és többi keresztény államra káros lehet.[722]

Ez összhangban lehet az Óváry által kiadott velencei jelentéssel, mely „veszélyes békeegyezségtől" óv. Nyilván arra gondoltak – s ezt az alább részletezendő londoni levél is hangsúlyozza –, hogy Szulejmán Rodosz után Itália felé fordul. Azt azonban nem részletezi egyetlen forrásunk sem, miért „veszélyes" a békeegyezmény, egy szóval sem említik, hogy milyen feltételekről lenne szó. A nürnbergi értesülés azonban nem feltétlenül utal arra a velencei értesülésre, hogy a magyar udvarban török béketárgyalásokat folytattak, hiszen efféle tapogatózások a háborúpárti köznemességgel szemben álló „békepárti", józanabb királyi tanácstagok oldaláról már jóval korábban időről-időre felmerültek. Lehetséges, hogy a nürnbergi hír még a feltételezett török-magyar béketárgyalásokat megelőző, 1523. májusi-júniusi Habsburg-kísérletre vonatkozott. Akkoriban ugyanis Ferdinánd főherceg, Zsigmond lengyel királlyal és Károly császárral összhangban arra utasította magyarországi követét, Andrea da Burgot, hogy a korábbi utasításokkal ellentétben – még az év elején is a háború mellett állt, és Horvátország határainak védelmére 200 lovast és 600 gyalogost rendelt[723] –, immár a fegyverszünet irányába próbáljon meg hatni a magyar vezetésre.[724] Burgo meg is kísérelte, hogy egyes magyar urakat a béke mellé állítson, de azt hangsúlyozta, az országlakosok elfordulnak a török békétől, inkább felkelnek fejenként, ha van, aki segíti őket a török ellen. A király ugyan belemenne, Szatmári érsek is, és a főbb urak is, de „félnek az ezt ellenző országlakosoktól, akik úgy vélik, hogy ez a pusztulásukkal jár, és hogy utána a keresztény fejedelmek nem gondoskodnak róluk, és az ország béke idején vész el".[725] A követ elő is adta

Ferdinándnak a Zsigmond király által is támogatott javaslatát, de végső konklúziója az volt, „nincs s remény a fegyverszünetre”.[726] Ez után azonban, az 1523-as soproni-bécsújhelyi-pozsonyi konferenciának, valamint a pápai pénznek is köszönhetően a Habsburgok mégis a háború mellett foglaltak állást, igaz, mindössze 10 ezer embert ígértek.[727]

Nürnbergben a Reichstagra érkező hírek és a Burgosba küldött jelentések tanúsága szerint maga a császári megbízott, Jehan Hannaert hírei is sokkal inkább a török Krajna elleni támadásainak a veszélyéről és annak valószínűségéről szóltak („et luy en est de besoing, pour être plus du feug, et aussi que lesdicts Turcz courent aucunesfois en son pays de Carniole”).[728] Itt merülhet fel egyedül az „átengedés” kérdése, de Krajna felé inkább velencei területek és részben horvát határvidékek kerülhetnek szóba, nem pedig Magyarország. Mégis inkább annak a valószínűségét látják a császár megbízottai nagyobbnak, hogy a török a tatárokkal Lengyelország ellen fog támadni.[729]

A császár több levélváltás után, április végén, amikor az Abschiedet fogalmazza a Reichstag, akkor is küld utasításokat nürnbergi megbízottainak, de azokban sem találunk a törökkel való kiegyezésre vonatkozó utalást.[730] Legfeljebb homályos utalásaink vannak, mint az, hogy április 8-án Andrea dal Burgo Bernardo Clesio (Bernhard von Cles) trienti püspöknek azt írja, „ha Magyarország nem kap segélyt, olyan dolgok fognak bekövetkezni, amire nem is gondoltunk”.[731] Ebből túl sokat „kiokoskodni” nem lehet. Láthatólag nem aggasztja a rendeket túlságosan a török veszedelem ügye, hiszen április 27-én még tovább halasztják a segélynyújtást. Ha valóban akut veszélyként élik meg, akkor bizonyára jobban „csipkedték” volna magukat, amiből az is újfent megerősítést nyer, hogy a magyar követek, Gosztonyi és Ákosházi nem vették elő a tarsolyukból a török tárgyalás ügyét, sem azt nem hangoztatták, hogy mit csinál a még mindig ott lévő török csausz – mert nyilván nem volt ilyen a kezükben.

Eközben Magyarországon is – úgy tűnik – a magyar vezetés számára a kardinális kérdés az, hogy a pápai legátusnál lévő segélypénzeket hogyan tudja megszerezni.

Tudjuk, hogy Tommaso De Vio [Gaetano/Cajetanus] legátus, San Sisto bíborosa, a pápa „erejét meghaladó pénzsegéllyel” érkezett Magyarországra.[732] Ha nem is az Adorján által ígért teljes összeget, 100 ezer aranyat, hanem 50 ezret hozott magával 1523 kora nyarán, ami folyamatosan „mozgatta” a magyar politikai vezetést.[733] A király és a politikai vezetés nagy reményeket fűzött a pénzhez, és várakozásában mélységesen csalódott.[734] A gondot az okozta, hogy a bíboros lezáratta a „kincsesládikát”. A velencei titkár jelentése szerint: a magyar urak kérték az 50.000 tallért, [...] de a követ azt mondotta, hogy nem bírja odaadni, mert megbízatása van a pápától, hogy ezt in congregando exercitu kell elköltenie”.[735] Ha ennyi nem lett volna elegendő, a Fuggereket bízta meg azzal,

őrködjenek a „lakaton", s náluk helyezte letétbe az összeget. Az itáliai követ szerint is „fösvény" („e avaro") volt Cajetanus kardinális, minden innen eredeztethető.[736] A legátus nem volt hajlandó, csak hadsereg toborzására kiadni a pénzt. A király és a magyar kormányzat úgy gondolta, az ölébe hull a pénz, s borzasztóan meglepődtek, amikor rá kellett jönniük, mégsem lehet az övék. A velencei követ szerint „Budára érkezve az érsek, a király, a magyarok mindent megtettek, hogy e pénzt megkaphassák tőle, de ő nem akarta odaadni".[737] A magyarok igencsak megorroltak a bíborosra, hiszen bárhogy is kérték, visszautasította őket. A legátus azt mondta, miután a pápa meghalt, a bíborosoktól levelet kapott, hogy ne költse el a pénzt, csak abban az esetben, ha nagy szüksége lenne rá, de akkor felesleges volt az elköltése, hiszen 3000 magyar paraszt győzött 10 ezer török felett. Minthogy a magyarok nagyobb keresztény sereget akartak még küldeni, pénzt kértek tőle, de ő sohasem akart adni, mondván, hogy félreteszi, míg újabb vállalatba nem kezdenek.[738] Kubinyi András idéz egy levelet, amelyet egy magyar úr írt a királyi udvarból Várdai Ferenc erdélyi püspökhöz, január 28-án. E szerint a legátus egyáltalán nem is akarja átadni a pénzt.[739] „Szemünkre hányta, miért vártok tőlem pénzt, ha azt mondjátok, hogy hatvanezer emberetek van? Tehát már nincs szükségetek erre a pénzre?"[740] Voltaképpen csak jól értesült volt, hiszen Lajos már Nürnbergben s néhány hónapja Bécsújhelyen is 60 ezer katonát ajánlott fel.[741]

A következő kézzelfogható dokumentumaink Ferdinánd április 16-i levelei. Az egyikben II. Lajosnak ír, s értesíti, a pápától levelet kapott arról, hogy a magyar király és a szultán közötti titkos tárgyalások („occulta tractatio", máshol „clancularia [pacis] foedera") befejezés előtt állnak; s furcsállja, hogy erről ő nem szerzett tudomást. A béke feltételei olyanok, amelyek a király és a királysága elkerülhetetlen pusztulását idéznék elő".[742] A köztük lévő kapcsolat illetve egyezség („si nunquam inter nos pro communi salute et conservatione regnorum nostrorum mutua federa et pacta intervenissent") egyaránt azt igényli, hogy egyik fél se tegyen a másik tudomása nélkül olyan lépést, amiből már nincs visszaút. Elvárja, hogy a tárgyalandó szerződések feltételeiről őt mint szövetségesét tudósítsa.[743] Alphons Lhotsky és Perjés Géza szerint az is közvetett bizonyíték a béketárgyalásokra, hogy Ferdinánd szokatlanul éles, szinte fenyegető hangon szólítja fel II. Lajost a tárgyalás megszakítására.[744] A főherceg másik levelében megdorgálja magyarországi követét, Hans Schneidpöcköt/Johann Schnaidpecket [von Schönkirchen], hogy nem járt el körültekintően, nem szerzett információkat, s nem értesítette a titkos béketárgyalásokról, a „veszélyes tervezetekről" („periculosa consilia").[745] Megengedi azonban, hogy ez csak szóbeszéd („rumor").[746] Ezért utasítja követét, hogy bizonyosodjék meg felőlük, kérjen audienciát a királytól magától. Sőt, a mielőbbi tisztánlátás érdekében vegye igény-

be húga, Mária királyné segítségét is.[747] Az, hogy a főherceg „teljes bizonyosságot" („omnia certiora") kér, jelzi, ő sem hiszi teljes szívvel, hogy igazak a hírek. Az, hogy a főherceg azt kéri Schneidpöcktől, hogy hasson II. Lajosra, hogy Magyarország ne fogadjon el semmilyen olyan békefeltételt, amivel saját maga ellen követne el árulást, s saját biztonságát veszélyeztetné, arra utal, hogy Ferdinánd nincs tisztában azzal, mik is azok a „veszélyes feltételek", sőt, kételkedik a hírek valóságalapjában („qua in re si aliquid veri [...] cognoveris").[748] Mi több, még bízik abban, hogy nem jutottak el egy végleges, visszafordíthatatlan egyezség megkötéséig, s arra biztatja követét, tegyen meg mindent, hogy ezt elkerüljék.[749] Egyik híradás sem pontosítja azonban sem azt, hogy a török tette-e a békeajánlatot, sem azt, hogy mik lennének a feltételek, legfeljebb Ferdinánd is csak annyit mond, hogy Lajos „veszedelmes és a királyi dicsőségéhez kevéssé illő feltételekkel ne kössön szerződéseket, vagy pedig a megadottakat, vagy elfogadottakat bontsák fel".[750] Mindenesetre Ferdinánd is hagy a béke felé „kivezető utat", hiszen azt mondja, a méltányos feltételekkel kötendő békét sem ő, sem a pápa nem ellenezné.[751] Schneidpöck követ válaszát Kubinyi András már közölte az 1980-as évek elején, amiből sok részlet kiderül a feltételezett tárgyalásokról. Schneidpöck ugyan nem volt hivatásos diplomata, de meglehetően furcsa, hogy nem vett észre semmit abból, hogy, ha titokban is, de tárgyalások folynak: annak, hogy – Kosáry szerint[752] – előhozatták Tatáról Behrám csauszt, mégis el kellett volna érnie a birodalmi követet, vagy ha ő maga nem is volt „professzionális" követ, titkárai, hírszerzői, futárai csak-csak észrevettek volna valamit. Ezért először még a főherceg „dorgáló" soraira is azt válaszolta, hogy semmi ilyesmi nem folyik. A Gabriel Salamancához – a főherceg kincstartója és udvari kancellárja – április 29-én írott levelében is megdöbbenésének adott hangot, s a híreket „üres meséknek" titulálta.[753] Utóbb, május 1-i, Ferdinándnak írott levelében azt jelentette, érdeklődött mindenkinél, a királynál, a királynénál, a legátusnál, a nunciusnál, de egyik sem tud az esetről, ezek „puszta mesék" („mere nuge sunt"), mind a legátus, mind a nuncius egybehangzó véleménye szerint is. Perjés mondhatja ugyan, hogy titokban akarták tartani, ez az oka – de Vio és Burgio sem tudta volna, sem az éles eszű Mária királyné és udvartartása? Mi érdeke lett volna Burgio bárónak és De Vio kardinálisnak, hogy eltitkolja Schneidpöck előtt? Épp ellenkezőleg, ha a főhercegi követ ezzel áll elő, maguk állították volna szolgálatukba a pápai hírszerzés csatornáit és nem utolsósorban pénzét.[754] A levél azonban elárulja, hogy Ferdinánd a feltételekre kíváncsi, mert Schneidpöck azt válaszolja: „egyetlen szót sem hallottam, hogy békefeltételeket akarnak elfogadni" („quod Hungari cum Turcis conditiones pacis suscipere velint"). Azaz nem csupán tárgyalásról, békéről van szó, a *feltételek* a hangsúlyosak, ettől tart Ferdinánd. A követ május 4-i levelében viszont előadja, hogy nyomozott

a forrás után, igaz, még mindig „rémhírnek" („rumor") tartja.[755] Közli, a magyarok - avégett, hogy nyomást gyakoroljanak a pápai legátusra, hogy nyissa meg a zárolt segélypénzeket - írtak Rómába, hogy „meg fog történni, hogy a töröktől békefeltételeket fognak elfogadni", melyek értelmében „adót fizetnének", és „szabad átvonulást engednének Magyarországon keresztül".[756] Ezek Schneidpöck szerint azonban nagyon titokban történtek, csak „praktikák" („practica"), „mesék" („nuge"), melyek, ha kiderülnének, mindenki tiltakozna. Ugyanilyen „praktikával" indították útnak a Nürnbergbe, a Reichstagra tartó követeket. Mindez „üres hír", „híresztelés" („rumor"), arról is csak hosszas nyomozás után szerzett tudomást „egy személy útján" („unus tamen sub fide causam rumoris hanc asseveravit"). A Várdainak írott levél is „Pozsonyban terjengő hírekről" szól.[757] Függetlenül attól, hogy hihetünk-e Schneidpöcknek, vagy csak magát mentegeti, és valóban tárgyalások nyomaira bukkant, ez az egyetlen korabeli forráshely tehát, ahol a „szabad átvonulás" és az „adófizetés" feltételét megnevezik. Schneidpöck védelmében meg kell jegyezni, hogy Gerhard Rill olyan forrásokra is bukkant, amelyek „felmentik" Schneidpöcköt a nemtörődömség vádja alól. Február 4-i és 11-i levelében már jelenti Salamancának, hogy olyan üres meséket és híreszteléseket terjesztenek, amelyeknek semmi alapja sincs, éppen ezért nem is érik meg, hogy jelentse vagy foglalkozzon velük.[758] Még június elején is meg volt győződve a követ, hogy a követjárás nem valós, hiszen, amint írja Salamanca miniszternek, a magyarok akkor is panaszkodnak, ha nincs rá semmi okuk.[759] Kubinyi András lehetségesnek tartotta, hogy a magyar diplomácia szándékosan terjesztette a török tárgyalások hírét, hogy így provokálja ki a legátus segélypénzes ládikájának a megnyitását.[760] Schneidpöck észrevehette volna egy török követség érkezését, lehetséges azonban, hogy Behrám csausszal folytak értekezések, csak azok előtte titokban maradhattak, esetleg nagyon rövid ideig tarthattak. A kutatók el is játszottak a gondolattal, hogyan juthattak újabb követutasítások Behrám kezébe, hiszen ha valóban ilyen súlyú ügyről tárgyalnak, folyamatosan tájékoztatnia kellett volna Szulejmánt és viszont. Ez kevéssé maradhatott volna titokban. Mégis elképzelhetőnek tartja Kosáry is, Kubinyi is, hogy talán kapott hazulról valami információt - akár kereskedők, hazabocsátott foglyok útján.[761] Más kérdés, hogy a pápai követ „megzsarolásáról" maga a legátus ne tudott volna? Hiszen nem ő küldte a pápához, a hír Velencéből jutott el Rómába, igaz, a feltételek konkrét megnevezése nélkül.

Úgy tűnik, egymásnak ellentmondó adataink vannak De Vio kardinális hollétéről, mégis, a Schneidpöck által említett pápai legátus itt minden bizonnyal Cajetanus.[762] Úgy tudjuk, VII. Kelemen pápává választása, 1523. november 19. után visszatért Rómába, hiszen őt még a régi pápa nevezte ki. Az új szentatya január derekán hivatalosan is visszahívta a régi pápa által delegált legátust.[763] Katona és Kubinyi András is úgy tudta,

január 22-én visszahívták a legátust, Artner Edgár 28-ára teszi ugyanezt.[764] Erről tanúskodik VII. Kelemen pápának az adott napon kelt levele II. Lajoshoz, melyben Lorenzo Campeggiot pápai legátusként a Birodalomba küldte, hatáskörét egyúttal Magyar- és Lengyelországra is kiterjesztette, továbbá De Vio bíborost visszahívta, mert Rómában „van rá szüksége".[765] Az események tükrében azonban úgy tűnik, a legátus még az 1524-es év tavaszán is Magyarországon volt. Lehetséges, hogy járt időközben Rómában, de ha igen, akkor vissza kellett térjen, hiszen forrásaink mindig két pápai képviselőről számolnak be, a nunciusról, Burgióról, és a „legátusról". 1523. december 27-én San Sisto bíborosa még Magyarországon van.[766] Burgio ugyan már De Vio bíborossal együtt Magyarországon volt 1523-ban is, s úgy tudjuk, a legátus éppen a visszahívása körüli időszakban, Kelemen megválasztását követően, 1524 januárja előtt küldte a bárót, a titkárát Rómába. Valóban, VII. Kelemen megválasztásával a legátus automatikusan „leköszönt", hiszen őt a Mediciektől igen távol álló flamand VI. Adorján bízta meg, s nyilvánvalónak tartotta, hogy Kelemen más emberekkel képzeli el a munkát. Januárban azonban mindössze annyi történt, hogy a legátus Rómába küldte Burgiot, hogy az az új pápát tájékoztassa a magyarországi helyzetről. Burgiot január 22-én viszont már hivatalosan magyarországi követté nevezte ki VII. Kelemen.[767] De a báró csak február 20-a után ment vissza a Magyar Királyságba, ekkor születtek pápai ajánlólevelei és megbízásai,[768] ami azonban nem zárja ki, hogy megérkezéséig, sőt, néhány héttel az után is De Vio bíboros is az országban maradt, s csak később tett eleget a Medici-pápa kérésének. Lehetséges, hogy mivel Burgio szinte rögtön Lengyelországba távozott, szükség is volt a legátus további tevékenységére.[769] Mindenesetre azt tudjuk, hogy 1524 januárjában VII. Kelemen a Magyarországon a törökellenes hadjárat céljára összegyűlt pénzt a Birodalomba megbízott Lorenzo Campeggio bíboros kezelésébe helyezte.[770] Campeggio azonban csak február 1-én ment el Itáliából a Birodalomba, s sokáig Nürnbergben tartózkodott, mivel Luther ügyét tárgyalandó elhúzódott a Reichstag ülésszaka.[771] Campeggio jóval később, csak november végén utazik Magyarországra, még nyáron is a csehországi eretnekség kiirtásával foglalatoskodik, részt vesz a prágai országgyűlésen.[772] Azt is tudjuk, még Rómába is visszatér 1524 júniusában.[773] Talán ezért maradhatott De Vio magyar földön – szerepel is Schneidpöck jelentéseiben,[774] s a letétbe helyezett pénz is csak formálisan került Campeggio kezelése alá, s szükség volt arra, hogy De Vio bíboros saját személyével, a helyszínen garantálja annak biztonságát, hiszen Campeggio még sokáig Bécsben volt, Burgio pedig csak április elején ért Budára.[775] Ezért is sürgeti Campeggio Magyarországra utazását a király. A velencei követ szerint már 1524 elején kérte, jöjjön az országba.[776] Egyrészt érezvén, egy „visszarendelt" legátus nem rendelkezik kellő autoritással, másrészt lehet, úgy érzi, a konok Vioval szemben jobban boldogulna Campeggióval.[777] Lajos ezért az éppen csak

hazatérő Brodaricsot küldi Bécsbe a legátushoz, és Budára hívja.[778] Ezért késik Brodarics Rómába való utazása, mert meg kell nyernie Campeggiot, jöjjön Magyarországra.[779] Lajos még külön követet is indít érte, Nádasdi Tamás királyi titkárt.[780] Reményét fejezi ki a király, hogy Campeggio minél előbb kiirtja a lutheri tévtanokat, annál előbb jöhet Magyarországra. Meg is magyarázza, miért: mert akkor a keresztény fejedelmek is nagyobb buzgósággal fordulhatnak a török elleni harc ügye felé. Hozzátesszük, annál előbb nyílik esély arra, hogy megnyissák a Fuggereknél letétbe helyezett pénzt. Azzal pedig, hogy megnyílhat a pápai segély, a birodalmi fejedelmeket már most arra ösztönözheti a legátus, hogy vegyék fel a fegyvert Magyarország megsegítésére. Ez ügyben utasította követeit Nürnbergben, hogy tárgyaljanak Campeggióval és Ferdinánddal, valamint más fejedelmekkel.[781] Campeggio biztató választ ad, így karácsonyra várják Budára.[782] II. Lajos 1524. január 12-én Brodaricshoz írott leveléből is tudjuk, hogy a pénz, vagy legalábbis egy része De Vio kardinális kezelésében van.[783] A király ugyanis utasítja a követét: azért járjon közben a pápánál, hogy az hasson a bíborosra, juttasson a nála lévő („habet in potestate") 50 ezer aranyból a magyar kormányzatnak a végvárak javítási költségeire, mielőtt nagyobb arányú pénz érkezne egy sereg felállítására.[784] Úgy tűnik, egyedül Schneidpöck véli tudni a feltételeket egész Európában, mindenki más homályos utalásokat tesz.

Fraknói Vilmos szerint nem csupán a velenceiektől, hanem valószínűleg a háborúpárti magyar rendektől is érkezhetett információ Rómába a béketárgyalásokról.[785] Ezt annak alapján teszi fel, hogy VII. Kelemen arra utasította a Magyarországra tartó Burgio bárót, lépjen fel határozottan a béketárgyalások ellen. A következő információ ugyanis, ami a béke tárgyában közvetlen forráson alapszik, az a pápai követ, Burgio május 7-i magyarországi beszéde, amelyben a pápa üzenetét tolmácsolva felhívta a magyar királyt és az urakat, hogy „ne kössenek békét a törökkel, és ne veszítsenek el több erődöt".[786] Sajnos azonban Burgio jelentései, amelyeket útjáról és magyarországi tartózkodása első négy hónapja alatt küldött Rómába, nem maradtak fenn a pápai levéltárban, azokat csak kivonatosan, Guidoto jelentéseiből és Sanuto révén ismerjük. Így azt sem tudjuk, ő mire alapoz, lehet, csupán a pápa utasítását hajtja végre, aki nem mástól, mint a velenceiektől szerezte értesüléseit.

Schneidpöck egyetlen forrásadata sem közli azonban azt, hogy a török kezdeményezte, „ajánlotta" volna a békét. Itt kerül előtérbe az az angliai levélmásolat, amely – legalábbis kiadott verziójában – éppen azt állítja a kérdéses időszakban, hogy „a török békét kíván kötni Magyarországgal". Ha Perjés Géza ismerte volna a Letters and Papers VIII. Henrik-korabeli okmánytárát, bizonyosan üdvözölte volna, hogy benne egy, a teóriáját megalapozó regeszta szerepel, azaz e szerint létezik az általa feltett „szulejmáni ajánlat". No de lássuk, valójában mit is mond a londoni levél.

11. Levél San Sisto bíborosához

A fent említett levél 1524 januárjában, a Háromkirályok – Vízkereszt – oktaváján („in octava trium regum M.D.XXIIJ.") íródott. Mind a British Museum Kézirattárának katalógusában, mind a VIII. Henrik uralkodásának okmánytárában, a Letters and Papers 1870-es kiadásában J. S. Brewer szerkesztő, valamint a State Papers adatbázis is február 4-hez, a hozzá csatolt egyéb levelek dátumához igazítja, pedig január 13-ára kell hogy dataljuk, ahogyan már Simonyi is tette.[787] (Mi több, a Letters and Papers, sőt, annak modern digitális kiadása is tévesen az 1525. év alatt szerepelteti.[788])

Lássuk, mit is kezdhetünk a levél regesztájának azzal a számunkra nem kevéssé hangsúlyos részletével, hogy „a török örömmel békét kötne Magyarországgal".

Bevallom, magam is örültem ennek az okiratnak, hiszen egy diplomáciai forrás, egy követ jelentése szerint *létezik* valamiféle békeajánlat. Ha megnézzük az eredeti levelet, s csak az adott forráshelyre koncentrálunk – „qualiter ipso turca summopere cuperet foedera et amicitia cum serenissimo rege nostro" –, akkor meggyőződhetünk róla, a török valóban, „felettébb" szövetséget kíván kötni, de látjuk, azt nem mondja ki pontosan, mely uralkodóról van szó. Nem nevesíti, ki a „rex noster", nem konkretizálja, hogy a török a magyar királlyal kíván *foedera*-t és *amicitia*-t kötni. Így a kontextusra kell hagyatkoznunk a részletek kiderítésénél. Feltehetjük, a forrás kiadói voltak olyan gondosak, és a szövegkörnyezetből kiderítették, kire vonatkozik a „rex noster". Ha a szerkesztők nem is ismerik a levél íróját – aláírás nincs –, akkor is legalább arra lehetne következtetni, mely uralkodó, mely ország alattvalója. Ha Lajosra vonatkoztatható a „mi királyunk", s magyar alattvaló a szerző, könnyű dolgunk van. Ha nem tudjuk, ki a szerző, komoly bátorságra vall a szer-

kesztők részéről, hogy az uralkodót Magyarország királyaként azonosították. Ingoványos a terep, hiszen nem Magyarországon kelt a levél, a keltezés helye a British Museum katalógusában még „Croce", de az 1870-es Letters and Papers-ben már Krakkó, hiszen az a szövegből is kiderül. A levél íróját azonban az angol forráskiadóknak és a British Library gyűjteményei gondozóinak nem sikerült azonosítania. További segítséget adhat a levél címzettje, amiből ki lehet indulni, s ami alapján Magyarországra is gondolhatunk: „ad Reverendissime S. Sisto legato in hungaria". San Sisto bíborosának írták, Gaetano - vagy Cajetan(us)- Tommasso De Vio szentszéki legátusnak, aki a jelzett időpontban - legalábbis ahogyan az író Lengyelországból tudhatta - Magyarországon tartózkodott. (Részt vett 1523 őszén a bécsújhelyi, majd a pozsonyi Habsburg-Jagelló tárgyalásokon, s feltehetően a szerző még úgy tudta, ott is maradt, ezért írhatott neki *Magyarországra*, legátusi missziója helyére.) Valószínűleg már VIII. Henrik kancelláriája is magyarországi vonatkozásúként kezelte az iratot, hiszen annak másolatát, amely a Cotton Gyűjteménybe már így került be, II. Lajos 1524. februári, VII. Kelemen pápának és V. Károlynak írott leveléhez csatolták, szó szerint a császárhoz írott levél végére illesztve. Korabeli kéz írta az egymáshoz fűzött levelek másolatának hátoldalára, hogy „Literae Regis Hungariae Serenissimi Domini nostri". Így ki kételkedett volna abban, hogy az egyik, a harmadik a sorból nem Magyarország királyához címzett levél? Gyanakvásra adhatott volna okot a regeszta készítői számára az is, hogy a Cotton Gyűjtemény Vespasian F. I. kötet - amely a „Correspondence (originals and transcripts) concerning England, Hungary, Poland, Genoa, Venice, Transylvania, the Hanse merchants, Rhodes and Moldavia, including letters patent of Leonardo Lauredano, doge of Venice (1501-1521)" címet viseli - lengyel vonatkozású anyagokat is őriz, így nem lehetett volna automatikusan magyar királyként azonosítani a „mi királyunk"-at. Azt sem vették észre az angol szerkesztők, hogy a „Literae Regis Hungariae Serenissimi Domini nostri" a három egybekapcsolt levél utolsó foliójának a versojára, azaz a San Sisto kardinálisnak írottnak a hátuljára van írva, s úgy gondolták, a „litterae" mind a háromra, s nem csupán az első kettőre vonatkozik. A 16. századi kancelláriai másolók valóban a San Sisto-levél versójára írták rá, hogy Magyarország királyának levelei, de nyilván azért, mert az első kettő volt a fontosabb, s egy olyat is hozzácsaptak, amelyről már a korban is biztosan tudták, nem a király írta, de ide tartozónak, az előző kettőhöz tartozónak vélték. Az tehát igen megtévesztő, hogy aminek a versóján szerepel a „Literae Regis", nem Lajos levele.

A magyar tudományosságban egyedül Simonyi Ernő fedezte fel a levelet, s ő, ha hibákat is követett el az olvasás és a kiadás során - például „Taurinus seu Albanenander" kifejezésnél, mely Nándorfehérvárat jelö-

li, „Jaurinus"-t olvasva Győrt értett –, mégis ő jött rá, hogy a levél szerzője *lengyel* alattvaló. Az író I. Zsigmond király alattvalója, amit nem csak a szöveg, hanem a kontextus szinte minden eleme igazol. Simonyi vette észre, hogy itt arról van szó, hogy a *lengyel* királlyal akar békét kötni a török, s *nem* a magyarral. A Simonyi-féle londoni okirattár második kötete azonban az első, 1859-es kiadása után 1875-ben rövid életű lett, a Magyar Tudományos Akadémia kivonta a forgalomból. (Hogy mi okból, érdekes csemege lehet a dualizmuskori tudománytörténészeknek.) Mi több, a *Monumenta Hungariae Historica* sorozat Diplomataria alsorozata XVI. köteteként jelent meg ugyan, de a sorszámát egy másik, újonnan megjelenő okmánytár is viseli. Mivel a kötet gyakorlatilag eltűnt, s ma is igen kevés példányban lehet fellelni – a legtöbb könyvtári katalógus Simonyi művét egykötetesnek katalogizálja –, így sokan nem is reflektálhattak rá. A levél kevéssé ismert a magyar történetírásban – legutóbb Miskolczy István utalt rá 1926-ban, de ő is csak Simonyi magyar nyelvű regesztáját használta.[789] Azóta azonban szinte elfeledte a történetírás, pedig annak ellenére, hogy nem II. Lajosnak, hanem I. Zsigmondnak íródott, az 1524-es év magyar-török viszonyairól sokat elárul. Az angol történetírásban, legalábbis tudomásom szerint, a mai napig nem jöttek rá Brewer tévedésére, hiszen a digitális kiadások változatlanul hagyták a regesztát. Simonyinak azonban nem volt módja arra, hogy reflektáljon Brewer tévedésére, mert 1868-ban hazatért Angliából, s elképzelhető, az 1870-ben megjelent Letters and Papers-kötetet (IV/1.) már nem állt módjában megismerni. Miskolczy viszont ugyan ismerte Simonyi kiadását, de nem ismerte a Letters and Papers-t, így a tévedésről sem foglalhatott állást 1926-ban.

Sem Simonyi, sem Miskolczy nem azonosította azonban *pontosan* a levél szerzőjét – igaz, ez nem sikerült a mai napig sem a British Library kézirattára Tudor-kori kurátorainak, sem a The National Archives State Papers szerkesztőinek sem. Mi tagadás, a levélben több olyan mozzanat is van, ami alapján akár a magyar király alattvalója is *lehetne* a szerző. Amikor a „mi királyainkat"-at („per nostros reges") említi, akkor Magyarországról és Lengyelországról szól („ad regna nostra scilicet Hungariam et Poloniam"). Továbbá többesszámban beszél a két országról („predictis regnis"). Még ha el is fogadhatjuk, hogy ezt az okból teszi, mert a Jagellók királyságaiból származott, az sem magyarázza, miért teszi Magyarországot az első helyre. Csupán e kiragadott részlet alapján inkább magyar alattvaló lehetne. Több mozzanat valóban „beleillik" egy valószínűsíthetően magyarországi szerző, Magyarországon használt frazeológiájába. Például amikor úgy szól, „semmilyen pénzsegélyt nem kapunk a keresztény fejedelmektől" („licet nullum a principibus christianis subsidium pecuniarium habeat"), vagy amikor Nándorfehérvár elestét követően ostorozza a Nyugat tehetetlenségét és a török várható támadását ecsete-

li, valóban úgy tűnik - ilyen tartamú és stílusú, ilyen kliséket hangoztató levelek tucatjait ismerjük II. Lajos Magyarországáról. A frazeológia e körbe helyezi. Valóban „elmenne" egy 1520-as évekbeli, a pápához vagy a nyugati fejedelmekhez írott exhortatiónak. A legtöbb kutató figyelmét elkerülte azonban, hogy a levélíró uralkodója, a „rex noster" nem lehet Magyarország királya, hiszen őt külön nevesíti „rex Hungarie" címmel, s több helyütt, akár ugyanabban a mondatban is szerepelteti, mint a „mi királyunkat", aki így nem lehet más, mint Lengyelországé („vaivoda [...] deiceretur per serenissimum Regem Hungariae vel consentiretur deici a serenissimo Rege nostro"). Ami pedig végleg eldönti a kérdést, egy helyütt ki is mondja, hogy „regno nostro Polonie". Már az inkább laikus, s nem szaktörténész Simonyi Ernő is jól értette a levél legfontosabb mozzanatát, és a „cum Rege nostro"-t magyar nyelvű regesztájában Zsigmond lengyel királyra vonatkoztatta.[790] Miskolczy István is lengyelként azonosította a szerzőt. Ő már helyesen felismerte Nándorfehérvárt is, további következtetésekre azonban nem jutott.[791]

A levelet végigolvasva nyilvánvaló, hogy a szerző nem írhatta II. Lajosnak, így nem is vonatkozhat a török Magyarországnak küldött feltételezett békeajánlatára. Mindazonáltal több olyan mozzanata is van, amelyek közvetett módon megvilágítják a török 1524-es magyar politikáját, hiszen tanúsága szerint Szulejmán mégiscsak szövetkezni kíván Lengyelországgal. Fontos lehet az, hogy ugyan benne van a lengyel királynak tett békeajánlat, de a szöveg hangneme nem azt sugallja, hogy a szultán bármiféle békére törekedne, legalábbis Magyarországgal szemben nem. Az, hogy a „török nem fél a keresztények erejétől, sem hosszas, haszontalan tanácskozásaiktól" („Turcus nihil metuit christianorum vires, sive longas et inanes consultationes contra eum nostras"), mert „fegyvereik megtompultak", nem arra utal, hogy békére törekedne. Az elképzelhető, s bele is illik a korabeli lengyel-török viszonyokba, hogy a Magyarország elleni újabb offenzíva előtt Szulejmán úgy gondolkodott; érdemes lehet leválasztani a lengyel királyt Jagelló-unokaöccsétől, és neki valóban békét ajánlani, illetve arra kényszeríteni, Zsigmond maga kérjen békét. Ajánlat tehát létezett, csak éppen Zsigmond királynak tehette a szultán. Magyarország ellen igenis hadba kívánt lépni, hiszen Nándorfehérvár bevételekor „semmi ellenállásra sem talált", még „kardot sem rántottak ellene hónapokon keresztül". („Nam cum debellasset et obsidione cingens intercepisset Taurinus seu Albanenander nullam repressionem nullum gladium adversus se vibratum per multos menses vidit").

A levél közvetett információinak igenis hasznát vehetjük magyar viszonylatban is. A levélíró értesüléseit hitelesnek kell tekintenünk, hiszen a legtöbb onnan származik, amikor a moldvai fejedelemségben „feltartóztatták" („erat ego in Moldavia detentus sedi"), feltehetően 1523 őszén.

(A Letters and Papers regesztája szerint fogságban, „börtönben" volt.) Nem régen érkezhetett vissza Moldvából Krakkóba. A levél írója szerint Rodosz elfoglalását a keresztények közönye csak elősegítette. Tisztában van a keresztény fejedelmek egymás közötti ellentéteivel, nincsenek „erőteljes és hadra termett férfiúink" („non ignotum habet apud nos viros fortes esse et bellicosos"). A török aktívabb és életerősebb, mint valaha („facile prosperatur"), és egész Itália megtámadását tűzte ki célul („destinavit animo totam proculdubio debellare Italiam"). A levélíró szól ugyan az ajánlatról, de éppen a keresztény fejedelmek konfliktusai miatt („sciens certo maximam vigere discordiam inter principes christianos") maga is „bizonytalannak és csalárdnak" („incerte pacis atque fictae") tartja a török békéjét.

A levélíró megadja hírei forrását is, a moldvai udvarban lévő velencei követet, aki jó keresztény módjára gondoskodik arról, hogy a keresztények minden viszálya eljusson a szultán fülébe. Másik forrása egy korábban általa ismert Alexander, most Assa nevű török, aki titokban felvette a keresztény vallást Litvániában („de quibus omnibus me certiorem reddidit orator ipsius Turce nominatus quondam Alexander nunc vero Assa ante viginti annos cognitus occultus christianus"). A békeajánlatról is Assától tud („inire per me idem orator eius ex Moldavia significavit"). Erről és más hírekről, a török háborús terveiről másoktól, a Moldvában tartózkodó kereskedőktől is tudomást szerzett, s azok hiteléről meg is győződött.[792] Ezen, többször, több oldalról is megerősített értesülések alapján a török békeajánlatot a levélíró maga is „bizonytalannak és csalárdnak" tartja („incerte pacis atque fictae"). Úgy tudja, a „szövetségi és barátsági" ajánlat ellenére a szultán, ha egyezségre jut a perzsa sahhal, tavasszal rögvest megindul és személyesen vezeti hadait Itáliába („et quod validum ipse Turcus struit exercitum pro vere et estate instantibus [...] in persona autem propria profecturus est si fedus cum Sophi percutiet [...] dirigens acies suas in Italiam"). Miért is kérne a török békét, ha Európában „senki sem fog fegyvert" („nemo enim arma corripit")?

A levél hátterének megvilágításához szükséges néhány szóban rávilágítani a lengyel-moldvai-török viszonyra. IV. István vagy Ştefăniţă (1517–1527) moldvai vajda kiskorúsága alatt, egészen 1523 elejéig a gyámjai irányították a moldvai politikát. A gyámok az előző fejedelem, Bogdán (1504–1517) hektikus uralkodásával szemben – aki felváltva szövetkezett a törökkel és lengyelekkel – most lengyelbarát és törökellenes vonalat próbáltak meg érvényesíteni.[793] IV. István azonban nagykorúsította magát, véres kézzel verte le az ellene forduló bojárokat, s a török egyre nagyobb befolyásra tett szert. Lajos egy 1523. júniusi levelében már utal arra, hogy a török a havasalföldi vajdát menekülésre késztette, ugyanekkor uralma alá vonta a „másik" Valachiát, tehát Moldvát is, melynek erejét és a tatárokat a saját seregeivel egyesítve fenyegeti Magyarországot.[794]

Éppen ezért „tartóztatták fel" a lengyel követet is. A vajda készségesen mindenről beszámolt a Portának.[795] Andrea dal Burgo 1523 tavaszán arról jelentett, hogy a török a moldvai vajdától csapatai átengedését kérte.[796] Rengeteg bojár menekült a Jagellók országaiba. Folytatódtak a rendszeresnek mondható török támadások Havasalföld, illetve Moldva ellen is. Lengyelországot közelről érintette, hogy nem messze a határaitól oszmán csapatok portyáznak, így a béke irányába próbált lépni. A töröknek kapóra jött, hogy a Jagellók hatalmas államkonglomerátumát megoszthatja, és leválaszthatja Zsigmondot Magyarországról. Ebben vette igénybe a krími tatár kánt is, aki 1516-tól a török támadásokkal összhangban ütött be Lengyelország területére, majd szövetkezett Moszkvával és a Német Lovagrenddel. 1522-ben Lengyelországnak sikerült fegyverszünetet kötnie a tatárokkal, de Mehmed Giráj kán 1523-as halálával ez is szertefoszlott.[797] Zsigmondnak a magyar unokaöccse számára nyújtandó segítségnél sokkal fontosabb volt, hogyan óvja meg keleti, dél-keleti határait a török-tatár veszélytől. 1522-ben még egy törökellenes szövetséget próbált meg összekovácsolni V. Károllyal.[798] Megpróbált kiegyezni IV. István vajdával, de ez is kudarcba fulladt a levél írójának - alább látjuk, Zsigmond követének - a feltartóztatásával. A lengyel és a magyar politika esélye lehetett volna, ha a moldvai vajdát benntartják a törökellenes ligában. A fejedelem azonban a szultán pártjára húzott. A levélíró is kiemeli, milyen „gyalázatosan" bántak a perzsa sah követeivel, aki az egyetlen szövetséges lehetett volna Szulejmán és a krími tatárok hátában, ha Lengyelországtól Moldván át minden keresztény hatalom szövetkezik vele. István vajda azonban nem hogy békét nem szerzett, hanem hadat üzent a sahnak, amivel elúszott a perzsa-kapcsolat lehetősége.[799] A lengyel királynak csak úgy lett volna érdeke egy törökellenes háború, ha a magyar királyt rá tudja venni, ő tegye le a trónról moldvai hűbéresét. Alább látni fogjuk, Magyarországra, a bécsújhelyi és pozsonyi tárgyalásokra küldött követének is ilyen értelmű utasításokat adott. Mindemellett inkább a törökkel való kényelmes béke mellett tette le a voksát, amely féken tarthatja tatár szomszédait. A lengyel diplomácia tisztában volt vele, Lajos mely fejedelmektől kért segítséget, s a VIII. Henrikhez írt 1525. februári levelét is ismerték.[800]

A lengyel történetírás - jelen tudomásunk szerint - nem ismeri a londoni levelet, nem is került be az iratkiadásokba, nem közli az *Acta Tomiciana* sem. Nem közli - pedig moldvai vonatkozásai okán ott lenne a helye - a román forráskiadás, nincs benne például Hurmuzaki *Documente*-jében. Mégis, meg lehet azzal próbálkozni, hogy közvetett források alapján azonosítsuk a levél szerzőjét. Több *Acta Tomiciana*-beli dokumentum tud egy 1523-as moldvai követségről, mely során a Jagelló-követet visszatartották, fogságba vetették: ő Wawrzyniec Międzyleski, Kamenyec-Podolszk püspöke (1518-1529).[801] Minden bizonnyal ő lehet a levél

írója. 1523-ból tudjuk, Öreg Zsigmond király Międzyleskit, illeve utóbb Jerzy Krupski lembergi várnagyot bízta meg azzal, hogy eljárjon Moldvában a Jagellókhoz menekült bojárok védelmében.[802] Okleveles adatok igazolják, a püspököt valóban visszatartotta Modvában az „őrült ifjú" vajda, Ştefăniţă.[803] Międzyleski ismerhette is a levél címzettjét, San Sisto kardinálisát, hiszen nemcsak Lengyelországban, a Szentszéknél is tapasztalt diplomatának számított. X. Leó pápa már 1518 apostoli protonótáriussá emelte, majd a Miksához küldte nunciusként. „Török ügyekben" igazi „szakértő" volt, mivel már 1514-ben írt egy törökellenes összefogást sürgető memorandumot a pápának.[804] Cajetanusszal a Kúriában is találkozhattak, akár több alkalommal is.

A magyar történetírásban Zombori István foglalkozott is a lengyel püspök moldvai küldetésével, felhasználván Zsigmond király levelezését, amelyben panaszt emel követe visszatartása és a vajda „őrült viselkedése" miatt. A király Lajoshoz írott levelét ismeri, melyben beszámol a püspök feltartóztatásáról.[805] A De Vio kardinálisnak küldött levelet – sem annak ismeretlen eredetijét, sem annak londoni másolatát – azonban nem ismeri. Simonyi közlését sem, nyilván, mert Simonyi még nem kötötte a levélírót Międzyleskihez, de nem köti Miskolczy megjegyzéséhez sem, pedig ő már egy lengyel levélírót lát mögötte. Zombori feltételez azonban egy másik levelet is, mely feltehetően hasonló tartalmú lehetett, amelyet Międzyleski Zsigmond királynak küldött, moldvai fogságáról beszámolva, s amelyet Szydłowiecki lengyel követ Bécsújhelyt vagy Pozsonyban megkaphatott.[806] Ez feltehetően november 1. előtt történt, mivel akkor jelenti a birodalmi követ V. Károlynak, hogy Szydłowiecki jelentette Lajosnak azt a Zsigmond királytól kapott hírt, hogy a török a tatárokkal együtt Magyarország ellen készül.[807] Maga a Międzyleski-levél azonban nincs a birtokunkban, csak közvetett módon igazolható létezése, mert Szydłowiecki beszámol arról, hogy a kamenyeci püspököt István vajda „tiszteletlenül hallgatta" és vele „méltatlanul bánt".[808] Ennél többet azonban nem mond, lehetséges, a hozzá érkezett jelentés ennél szűkszavúbb volt. Mivel De Vio kardinális októbertől decemberig a tárgyalások helyszínén tartózkodott, s magával Szydłowieckivel is találkozott, Międzyleski kihasználhatta, hogy a kardinálisnak írandó levele így a lengyel követ útján is eljut majd hozzá.[809]

A levél írója a levél megírása, 1524. január eleje előtt néhány héttel már kiszabadulhatott a fogságból, hiszen közli, hogy Achille Grassi, Lengyelország bíboros protektora meghalt, ami 1523. november 22-én történt, és feltehetően Moldvába nem juthatott olyan gyorsan el a hír. Továbbá ír pártfogójáról, Lorenzo Pucciról, Sanctorum Quatuor/Ss. Quattro Coronati bíborosáról, akit szeptember 23-án neveztek ki kardinálissá. Éppen ezért fogsága ellenére tájékozott lehetett az eseményekről, ezért is ír közvetlenül De Vio bíborosnak, akiről úgy tudja, Bécsújhelyt és Pozsony-

ban van, és bizalmas, első kézből szerzett információi alapján tájékoztatja, mire készül a török. Igazából a szerző még nem bírt információval arra nézve, hogy a bécsújhelyi és pozsonyi tárgyalások véget értek-e, és Cajetanus még ott van-e a királyi udvarral, de vélhetően az lehetett a célja, hogy azért és addig írjon a bíborosnak, amíg még a fejedelmek együtt vannak, és tájékoztassa őket a moldvai ügyekről. Szydłowiecki december 16-án indult vissza Pozsonyból, s ugyan Krakkóban lehetett már a következő év elején, de ha még találkozott is otthon Międzyleskivel, úgy tudhatta, hogy a legátus a királlyal van Magyarországon. (Nem tudjuk a pontos dátumát, mikor érkezett vissza Szydłowiecki, mivel az a levél, melyben Zsigmond Lajosnak beszámol a visszatért követ jelentéséről, keltezetlen.[810]) A magyar vezetés nem ismerhette a levelet, legalábbis a nem sokkal ezután íródott levelek, II. Lajos január 25-i levele Zsigmond királyhoz nem említenek semmi ilyesmit, legfeljebb arra szorítkoznak, hogy a bécsújhelyi-pozsonyi megegyezés részleteit illetően tudósítanak.[811] A Pozsonyban tartózkodó Schneidpöck követ sem észleli január folyamán, hogy Lengyelországból bármi ilyen értelmű hír érkezne.[812]

Az, hogy a levélíró gyakran többes számban, a két Jagelló-uralkodóhoz címezte szavait, s Magyarországot és Lengyelországot is egyként kezelte, arra utal, hogy úgy tudta, De Vio a magyar udvarral van, s levelének tartalma a bíboros révén eljuthatott Lajoshoz is. Magyarország az ő révén is értesült arról: hiába húzza el a mézesmadzagot a lengyel király előtt, a szultán támadni készül. Itáliai akcióján kívül, azzal egyidőben Moldva felől, tatár és havasalföldi szövetségeseivel kiegészülve, Magyarországot és Lengyelországot támadja meg („turcus eo intendit animum ut non modo ex turcis suum struat exercitum sed etiam ex tartaris de taurica et transalpina quibus duabus regionibus bellicosis dedit [...] ex Moldavis conflat exercitum ad regna nostra scilicet Hungariam et Poloniam"). Ebben a kontextusban magyar békéről, vagy annak bármilyen feltételeiről, annak újratárgyalásáról nem lehet beszélni. Annál is inkább, mert a török immár a lengyel-moldvai határon állott.

A magyar diplomácia mindenesetre éppen a Międzyleski-levélből ismerhette a *lengyelekhez* érkező török békeajánlatot, és ennek ismeretében szánta el magát 1524 februárjában Lajos, hogy újabb segélykérő leveleket írjon a pápának és a fejedelmeknek. A magyar vezetés tisztában volt azzal, hogy akár két irányból is nagyarányú török támadás várható. Ebben csak megerősítették Międzyleski információi. Mindebbe viszont a magyaroknak adandó török ajánlat nem, csupán egy I. Zsigmondhoz érkező illik bele. Nem hihető, hogy Szulejmán visszakozott volna az őt túlságosan tragikusan nem érintő szávaszentdemeteri-nagyolaszi csata után és békét ajánlott volna. A magyaroknak adandó békeajánlattal *szemben*, egy Magyarország *elleni* újabb támadás 1524 folyamán viszont beleillik a forrás által vázoltakba. Igaza van a kamenyeci püspöknek, a levél meg-

érkezésével egyidőben, február 5-én indulnak meg a törökök Klissza ellen, majd szeptemberre beveszik Szörényt.[813] Ez olyannyira „rossz hír", hogy még a császár római követe, Sessa hercege is siet tudatni urával.[814] A kétoldalú hadi akció, amit a levél jósol, megvalósul. 1521-ben és 1522-ben sorozatos sikereket aratnak a törökök, az 1523-as vereségük nem olyan érvágás, hogy a béke egyáltalán szóba jöhetne 1524-ben. Ezzel van összhangban II. Lajos nagyjából egyidejű, január 12-i levele Brodarics Istvánhoz, melyben a király arról szól: követek és kémek útján értesült róla, hogy a török már márciusban Magyarország elleni támadásra uszítja szövetségesét, a tatárokat.[815]

Mindenesetre a levél tanúsága szerint az, hogy a lengyel király a török ajánlat *ellenére*, valamint a nyugati pénzsegély elmaradása ellenére *sem* kíván békét kötni, furcsának hat. Zsigmond egész uralkodását ugyanis az a törekvés jellemezte, hogy a tatár, orosz, német lovagrendi hatalmi rivalizálásban a török oldaláról biztosítsa magát. A levélbeli keresztes vállalás és a török békeajánlat visszautasítása – azaz hogy Zsigmond „nem akar a keresztény egyháztól megválni" – nem biztos azonban, hogy teljesen komolyan vehető, inkább a címzettnek, a segélypénzeket szigorúan kezelő pápai legátusnak, és rajta keresztül az egész Kúriának is szól. A lengyel király finoman érzékelteti, nem osztja Lajos lelkesedését, hogy teljes seregével indít hadat a török visszaszorítására. De emellett nem szakad el az „ecclesia testétől", és „szem előtt tartja" Lajos tervezett hadjáratát.[816]

Lengyelország rendkívüli óvatossággal kezelte a törökkel való kapcsolatát. Zsigmond tartózkodott a nagyobb léptékű oszmánellenes támadásoktól, mindemellett frazeológiájában tovább folytatta a keresztes propagandát, bár mindig is érződött a lengyel diplomácia hangvételén, hogy fenntartással, távolságtartással figyeli a nagyszabású keresztes tervezeteket. A király úgy ítélte meg, az ország érdekét a törökkel való tartós békekötés szolgálja.[817] Az 1522-es Reichstagon még jelen voltak lengyel követek, de a következő birodalmi gyűlésen már nem, s egyre inkább a kiegyezésre törekedtek a szultánnal. 1523-tól konkrét lépéseket tettek egy hosszú távú fegyverszünet tető alá hozása érdekében. A pápa meg is rótta Zsigmond királyt. A lengyel magatartás okolható részben azért is, hogy 1523 májusában Tommaso de De Vio kardinális zárolta a keresztes vállalat céljára a magyarok részére küldött pénzt.

Abban, hogy Lengyelország egyre inkább a törökkel való megegyezés felé nyitott, nagy része volt a moldvai ügynek is. Magyarországnak a török békéhez való viszonyát bizonyos tekintetben Lengyelország is képes volt befolyásolni. Szydłowiecki 1523 őszén többször igen határozottan képviselte Zsigmond álláspontját, mely szerint Lajosnak meg kellene egyeznie Szulejmánnal. Bécsújhelyi, október 17-i és 18-i beszédében e mellett érvelt – még ha nem is mondta ki nyíltan. Érzékeltette, a lengyel király

csak akkor tud segítséget nyújtani Lajosnak, „miután országairól gondoskodott, [...] s ha ezt szabadon megteheti". Ha mégis úgy dönt, hadat indít, „jól fontolja meg, mennyire bízhat idegen fejedelmek segítségében".[818] Mind Zsigmond király, mind Szydłowiecki kancellár többször is a magyar király tudtára adta: „a törökök császára arra rendelte a tatár kánt, s azért segíti emberekkel és pénzzel", hogy Magyarországot támadja meg, őt magát pedig Podóliában abban akadályozza, hogy segítséget nyújtson.[819] Figyelmeztette Lajost, hogy a „törökök császára a következő év nyarán összes csapatával és erejével meg akarja támadni Magyarországot". Mi több, a titkos követutasításban az áll, be akar nyomulni Magyarországra, hogy kívánsága szerint birtokba vehesse".[820] A szultán „minden módon zaklatja Lengyelországot, hogy így terelje el figyelmét, hogy ne tudjon segítséget nyújtani unokaöccsének".[821] Ebben a helyzetben nagyon jól működött a török leválasztó taktikája, és végül 1525-ben egy hároméves békét is kötött Lengyelországgal.[822] Ebben a helyzetben, szövetségesei és ütközőzónái leválasztása után Szulejmán nem a Magyarországgal való békét tervezgette 1523–1524 folyamán, tehát egy békeajánlat a lengyel-moldvai-tatár politika szempontjából sem illik a képbe.

Moldvát illetően Magyarország is tökéletesen „képben volt". A pozsonyi konferenciát megelőzően Zsigmond már 1523 augusztus-szeptemberében közvetlenül Lajosnak több levélben is panaszkodott a moldvai helyzetre. Többször jelentette: a vajda a lengyel király elleni háborúval fenyegetőzik, s szövetséget köt a törökkel, illetve a tatárokkal. Titokban tatárokkal pusztíttat lengyel területeket.[823] Moldva törökhöz pártolása pedig fontos védőbástyájától fosztaná meg Lengyelországot és Magyarországot. Lajos is felháborodott hangú levélben emelte fel szavát a püspök letartóztatása ellen, már a bécsújhelyi találkozó idején, október 20. után. Követet is küldött a moldvai fejedelemhez, hogy a kamenyeci püspököt azonnal engedjék szabadon. A lengyel király illetve követe, Szydłowiecki javaslatával – azaz, hogy küldjék ki az erdélyi vajdát, majd tegyék le István vajdát és váltsák fel egy megbízható személlyel – már óvatosabban bánt. Lajos Moldvát illetően sem akart újabb fegyveres konfliktusba keveredni és újabb fronton konfrontálódni a Portával. Ezért úgy vélte, jobb lesz, ha hagyják az ügyet magától elrendeződni. Nem kívánta fellépésével a „nagyobb rosszat", azaz azt előidézni, hogy Moldva fejedelme a törökhöz meneküljön híveivel.[824] Itt feltehetőleg már a török volt nyerő pozícióban, és bármilyen magyar akció csak rontott volna a helyzeten. Szydłowiecki maga is érzi, hogy „ez ügyben elég rosszak a pozíciói" és megjegyzi, nem sok remény van a gyors cselekedetre, mert „a királyi felség mindenkinek a tanácsát elfogadta, hogy semmit sem kísérelt meg komolyabban és semmit sem tesz a moldvai vajda ellen."[825] Végül annyit sikerült elérnie, hogy a menekült bojároknak az egri püspök kifejezte Lajos király nemtetszését a vajda kegyetlensége miatt. Arra bíztatta a

menekülteket, hogy térjenek vissza. Lajos tehát nem mozdult ki pozíciójából, nem vállalt újabb konfliktust. A töröknek ez is megfelelt, ő éppen azt akarta, hogy Lajos fellépése Zsigmond királynál ne találjon elismerésre, így tovább mélyítse a szakadékot a két Jagelló között. A magyar király őrizni kívánta a status quo-t, a török pedig az elvesztett szávaszentdemeteri ütközet ellenére az erő pozíciójából tudott diktálni, több frontról – Klissza, Bosznia, Szörény, Moldva, Krími tatár kánság – körülvéve a Jagellók országait. A törököt túlságosan nem vetette vissza a kudarc.[826] Nem lett volna logikus, ha most békeajánlattal áll elő, hiszen ő kezdeményezhetett, az 1523-ra tervezett keresztes hadjáratra összegyűjtött pénzt lefoglalta a legátus, a had nem állt fel, sőt, a pápa halála után új egyházfő fejére került a tiara, akitől új megoldást is és új lépéseket vártak.

Érdekes módon tudomásunk lehet arról, miként érkezett Międzyleski levelének a másolata Angliába. Egy ismeretlen, de a *State Papers* katalógusa szerint itáliai kéznek titulált szerző tudósítja Wolsey kancellárt, hogy levelet kapott Lengyelországból, ami lényegében ugyanazt ismétli meg, mint a kamenyeci püspök levele: a török hatalmas támadást készül Magyarország ellen indítani. Datálatlan, de éppen akkorra keltezhető, amikorra megérkezhetett Viohoz Międzyleski januári levele, s ő vagy titkársága továbbította is azon nyomban Itáliába. S ezt a levelet, vagy másolatát Wolsey itáliai hírszerzése is megszerezte, s nyomban küldte is a bíboroshoz, gyorsfutárral – post scriptumként egy külön levél után lett csatolva, hogy mielőbb Angliába érkezzen –, s így talán ugyanakkor ért a londoni kancelláriába, mint az angol hírszerzés által lemásolt, II. Lajosnak a császárhoz és a pápához írott február eleji levelei. Ezek is éppen erről szólnak, a török várható támadásáról, s talán ezért is rendeztették egybe, majd köttettek egybe a három levelet Wolsey bíboros kancelláriai nótáriusai, vagy talán éppen a bíboros maga rendelte így.[827]

Hasonló tartalmú, a háborús készülődésről és Magyarország fenyegetettségéről hírt adó levelek érkeznek a török veszélyről Angliába: 1524 áprilisában Giovanni Matteo Giberti jelentette a Kúriából az angliai nunciusnak (Melchior Langus/Marchionne Lango), hogy a török hadjáratra készül Magyarország ellen és a keresztény fejedelmek nem lesznek képesek ellenállni.[828] Május 9-én Clerk és Hannibal angol követek jelentették Wolsey bíborosnak, hogy mivel véget ért az egyiptomi lázadás, küszöbön áll, „elkerülhetetlen" a török Magyarország elleni támadása, hiszen a felállított sereget nem Egyiptomban fogják bevetni.[829] A szentszéki angol követek több alkalommal is Magyarországról Rómába érkező – segélykérő – levelek másolatait csatolják jelentéseikhez.[830] A diplomáciai közéletben szó sincs arról, hogy bármelyik fél is nyitna egy megegyezés felé. Mi több, 1524 kora nyarán olyannyira sürgető a helyzet – komolyan tartanak egy Itália elleni inváziótól is –, hogy a pápa arra készül, hogy újabb legátust küld a keresztény fejedelmekhez – Angliába is – a keresztes had-

járat és újabb segélyek előteremtése ügyében.[831] Wolsey kardinális maga is a nyugati fejedelmek fejére olvassa, hogy ők, az „ő förtelmes háborúskodásaikkal kárt okoztak a kereszténységnek, s emiatt „nem tudtak ellenállni a töröknek", akik ezalatt elfoglalták a kereszténység két védőpajzsát, (*propugnacles*) Rodoszt és Belgrádot, valamint most újra küszöbön áll a veszély, mert három hatalmas sereggel újra a kereszténység ellen törnek, vagy Magyarországra, vagy Itáliába és Szicíliába."[832] (Ez az első megfogalmazása, angol anyanyelvi formában a kereszténység védőbástyájának, ami azt jelzi, a *propugnaculum* a köznyelvi angolban is elterjedt: *propugnacle*.) Ezért inkább fordítsák hatalmukat a kereszténység elleni harcra.[833]

A San Sisto-levél hitelességét is meg kell vizsgálnunk, ugyanis még egy eshetőség van: a londoni levél nem valós. Már az is érdekes, hogy kerül II. Lajos leveleivel egybe, hogyan csatolják azokat egymáshoz. Nem volt módom ugyan Lengyelországban kutatásokat folytatnom, s nem győződhettem meg a kamenyeci püspök levelének hitelességéről, s maga a rendelkezésre álló szöveg is másolat. Az *Acta Tomicianá*ba vagy a Hurmuzaki-féle okmánytárakba nem kerül be ez a levél. Ismerjük Zsigmond leveleit a kamenyeci püspök fogságba vetésének tárgyában, s olyan levél is létezik, amelyet a püspök Zsigmond királynak írt sanyarú sorsáról, amit Szydłowiecki megkaphatott a bécsújhelyi-pozsonyi találkozó alkalmával, de olyat, amelyet Międzyleski De Vio kardinálisnak írt volna, annak csak a British Library-ben van egy másolata – igaz, mélyreható vizsgálatokat eddig a vatikáni levéltárban sem folytattam e tárgyban. Maga az gyanús, hogy a leveleket együtt, egybekötve szerezte be Wolsey kardinális hírszerzése. Magának a levélnek is van néhány olyan mozzanata, amely esetleg elgondolkodtató lehet. A lengyel püspök levelének nagy része azzal van tele, hogy milyen értesüléseket szerzett a moldvai fogságban, s mikor és hogyan készül Itália ellen illetve másik hadműveletével Magyarország és Lengyelország ellen Szulejmán. S miért éppen De Vio bíborosnak íródott a levél, aki a pénzes ládikán ül, mi több, délitáliai, azaz abból az országrészről származik, amelyet török támadás érhet?

Ha hamis levéllel van dolgunk, és a magyar kancellária gyártotta, nem az első eset. Jól tudjuk, éppen e tárgyban alkotott a magyar diplomácia hamis leveleket, hogy „meggyorsítsa" a külföldi segélyek kifizetését. 1523-ban, mivel a Reichstag csupán gyorssegélyt, nem pedig a magyar kormányzat által remélt nagyobb segélyt szavazta meg, sőt, egyre halasztgatta a következő ülésszakát, a birodalmi magyar követek – 1523 júniusában Dóczy Ferenc érkezett Nürnbergbe – elterjesztették, hogy már most hajlandóak lennének a törökre támadni, s csakis a birodalom segélypénzeinek akadozása miatt nem képesek megindulni seregeikkel.[834] Ezzel

áll összhangban az év novemberében Hugh Parker, Lord Morley angol követ jelentése, aki arról adott hírt, hogy „egy magyar nagyúr egy hatalmas sereggel készen áll, hogy a törökre támadjon”, mert ha nem áll ellen, a török aláveti Magyarországot. (Éppen ezen hírek miatt várják Nürnbergben, ő is és a birodalmi rendek is Ferdinánd főherceg érkezését.)[835] Mindez kevéssé hihető, hiszen ugyan a szávaszentdemeteri győzelem után Tomori hozzákezdett a végvári rendszer helyreállításához, de nem várhatta el, hogy a nyár után újra felálljanak a főúri bandériumok, még az a néhány sem, amely az ütközetben mellette állott. Mi több, éppen a török nyomult előre.

Nagy magyar erők felállításáról és támadásról szó sem esett. Ezzel szemben, mint láttuk, a nürnbergi birodalmi gyűlésben a magyar követek egy nyárra tervezett hadjáratról vizionálnak. Katona közöl olyan leveleket, amelyeket a magyarok a török szultán nevében írtak, s amelyekben a németek megtámadása is tervbe van véve.[836] Az éppen ekkor, 1524. február 20-án Belgrádból keltezett fiktív levél értelmében Szulejmán azzal fenyegette II. Lajost, hogy legyőzi a magyar sereget, beveszi Budát, s nem csak Magyarországot, hanem az egész világot le fogja igázni. Erre a magyar király március 6-i – ugyancsak fiktív – levele szerint azt válaszolta, az egész világot nem fogja megkaparintani.[837] Lajos fiktív levelében is van szó török követekről („litteras tuas ab oratoribus tuis accepimus”), akik Szulejmán levelét hozták 1524. február végén, és békét terjesztettek elő („pacis, de qua petenda tui oratores apud nos agebant”) – ami így összhangban lehet azzal, hogy a fiktív hírt „elhitte” a velencei diplomácia és rögtön jelentve is, híre ment a törökkel való tárgyalásoknak. Lehet, Guidoto titkár kezébe kerültek – nyilván célzatosan – ezek a levelek, aki azonnal arra következtetett, itt vannak a török követek és tárgyalnak. Lajos levele és Guidoto első jelentésének a keltezése ugyanaz, március 6. Ezek fényében nem elképzelhetetlen, hogy több ilyen „gyártott” levél volt forgalomban, s nem véletlen, hogy egy vagy több a pápai legátust célozta meg. Ha hamis a levél, érthető is, mit akarnak az értelmi szerzők elérni. Lengyelországgal békét köt a szultán, így teljes erejével Itália meghódítására tör, sőt a tatárokkal és a havasalföldi és román szövetségeseivel Magyarország ellen fordulhat. S erről nem egy velencei vagy más követ híradása nyomán értesül a legátus, hanem első kézből, egy moldvai fogságból író lengyel egyházfi útján, aki ott egy renegát keresztény török útján hiteles információkat közöl. S ne legyen kétsége a legátusnak, hogy a levél írója valódi – maga a püspök –, még a valódi kamenyeci püspökkel kapcsolatban álló Rotterdami Erasmust is beveszik a levélbe. Hangsúlyozom, ez lengyelországi levéltári kutatások híján csak hipotézis, de Katona alapján bele is illhet a korabeli magyar diplomácia eszköztárába.

Igaz ebben sincs szó az átengedési klauzuláról vagy adófizetésről, de legalább a hamis levélben a török kezdeményez tárgyalásokat. Ha a lengyel levél is fiktív, érthető, mi a célja: az Itália elleni veszély és a lengyelek békekötése esetén Lengyelország kiesésével veszélybe kerül a keresztes vállalkozás, kútba esik a pápa keresztes terve, így a legátusnak mielőbb meg kell nyitnia a pénzes ládikáját és átadni a magyaroknak az 50 ezer forintnyi segélyt.

E tekintetben már érthető, miért ír egy sor segélykérő levelet éppen ez időben, 1524. februárjában a király a pápának, a császárnak és az angol királynak is, megindító képekkel festve le, mekkora veszély fenyegeti a keresztény világot.

A fent említett, Brodarics István által írott levelekben foglaltak összhangban állnak a kamenyeci püspök levelével. Talán ugyanakkor írathatta a magyar kancellária „a lengyel püspök levelét", hogy nagyobb nyomatékot adjon a király szavainak? Hiszen Brodaricsnak is küldenek levélmásolatokat! Lehetséges, Brodarics kap Rómában egy Vionak írott hamis levelet, és így kerül az Rómából az angol hírszerzés kezébe – nyilván nem véletlenül. S mire II. Lajos az angol királynak ír segélykérő levelet, az már más forrásból is értesül Magyarország helyzetéről, a török-tatár támadásról Lengyelország és Magyarország ellen. A vizsgált forrás nem csupán a király szokásos segélykérése, hanem első kézből származik, moldvai fogságban volt a szerzője, így még nagyobb súllyal esik latba, mint a magyar kormányzat szokásos exhortatio-i és segélykérései. Azt sugallja, most valóban rossz a helyzet, most valóban jönnek a tatárok és törökök.

Láttuk, a kardinális kérdés itt, s talán az egész „török ajánlat" lebegtetésének mozgatórugója nem más, mint a pápai legátusnál lévő pénzes ládika. E körül forog minden. Már 1523-ban a pozsonyi konferenciára Várdai Pál által készített költségvetés a külföld számára szándékosan negatívabb képet mutatott a magyar erőforrásokról.[838] 1524. március 13-án Károly nürnbergi megbízottja, Jehan Hannaert is azt bizonygatta a császárnak, amit nála, a Reichstagon hangoztatott a magyar propaganda, hogy „Magyarország gyenge, nincs pénze, nincs embere".[839] II. Lajos Brodaricsnak írt levele is arról árulkodik, nagyon nagy szükség lenne az 50 ezer aranyra, hiszen azon most 10 ezer gyalogos zsoldost fogadhatnának fel a legínségesebb helyzetben lévő helyőrségek védelmére, ami jelen helyzetben nagyobb segítség lenne, mint később egy nagyobb összeg, amiből akár 20 ezret lehetne felfogadni.[840] A király felszólítja Brodaricsot, járjon közben, hogy semmi másra ne költsék ezt a pénzt, csak a török elleni védelemre.[841] Egy másik levelében, melyet Brodaricshoz írt március 8-án, a király még kétségbeesettebben próbálja felnyittatni a ládikát. (Feltehetően nem tud még arról a római határozatról, amit VII. Kelemen hozott február 28-án, hogy 50 ezer aranyat helyeznek kilátásba

az Adorján által küldött s jelenleg zárolt összegen felül, amit a tizedekből és a füstpénzből szednek be.[842]) Nem győzi bizonygatni, mindenáron szükség van a pénzre. Pontos adatokkal is szolgál, miért is van égető szükség arra az 50 ezer dukátra: 32 ezer aranyat emészt fel egy évben a horvátországi és a magyar végek várainak, például Jajcának, Temesvárnak, Titelnek, Péterváradnak, Szörénynek a védelme.[843]

Ferdinándhoz is érkezhettek további vészjósló hírek. Schneidpöck minden cáfolata és a békekötésről való hírek üres mesékként való tálalása ellenére Ferdinánd nem nyugodott meg, hiszen még júniusban is igen veszélyesnek tartja Magyarország helyzetét: Károlynak írott levelében arra kéri, ő és más keresztény fejedelmek tegyenek erőfeszítéseket a török ellen, mert Magyarország el fog pusztulni.[844] A segély kifizetése még nyáron sincs megoldva, hiszen a pápai követ, Burgio még mindig nem érkezett vissza Lengyelországból. Ezért júliusban a király újabb, nagyobb összegű segélyért folyamodik a pápához.[845] Sokatmondó azonban, hogy Lajos kormányzata minden lehetséges eszközt bevet, de akkor sem hozza szóba soha egy törökkel kötendő esetleges béke kérdését.

Mindazonáltal az 1524-es ajánlat teóriájában további magyarázatok és megoldási kísérletek is felvethetőek.

Ahogyan 1521-ben, 1524-ben is elképzelhető, hogy egy esetleges horvát kezdeményezést érthettek félre a híradások, hiszen a horvát urak, különösen a Frangepánok évek óta nem átallottak külön utakon járva béketárgyalásokat megkísérelni a törökkel. 1524-ben Ferdinánd nagy áldozatokat hoz már a horvát végek védelmére, de kéri is Lajost, hogy tegyen meg mindent a horvátok védelmére.[846] Elképzelhető, hogy ebben az időben - akár már 1523 decemberében - külön utakon továbbra is érkeztek hozzá horvát segélykérések, , amelyek nem mindenben tükrözték a valóságot, vagy éppen túloztak.[847] VII. Kelemen pápa egy 1524. március 16-i konzisztoriális aktája szerint a pápához a Frangepánok követet küldtek, akik kijelentették, hogy ha nem kapnak segítséget, kénytelenek lesznek a törökkel szövetkezni.[848] Lehetséges, a velencei híradásokban ezek az „optimae condiciones" váltak az egész Magyarországra vonatkoztatandó török béke feltételeivé. Frangepán Bernát 1525 elején már odáig is elmegy, hogy mivel jobbágyai elhurcolásai és a sorozatos török portyák miatt „tovább ellenállni nincs ereje, grófságával együtt" a pápa „oltalma alá menekül".[849]

12. Az európai diplomáciai helyzet és a török 1524-ben

Az 1522. évi diadalok után a három évig alig foglalkoztatott janicsárok ismét hadjáratot követeltek. Egy újabb, Magyarország elleni hadjárat elől elhárult minden akadály, az egyiptomi felkeléseket (1522, 1524) leverték, Iszmáíl perzsa sah halálával (1524) pedig a keleti front is felszabadult.[850] Nyugaton is mintha megérezték volna, hogy újabb, veszedelmes szelek fújdogálnak Konstantinápoly felől. 1524 tavaszán az előző év katonai kudarcait valamint a török előretörését látva a császár is megenyhült, és hajlandónak mutatkozott egy közös, a törökellenes összefogás jegyében kötendő békét tető alá hozni.[851] 1524 folyamán azonban gyökeres fordulat következett be az európai diplomáciai helyzetben, a Habsburg-Valois küzdőtéren. A császári hadak szinte kiszorították a franciákat Itáliából, és a háború színterét Franciaországba tették át.[852]

Mivel e helyzetben a felek úgy érezhették, a béke kulcsa egyedül a soha nem látott katonai sikereket elérő V. Károly lehet, VII. Kelemen pápa a császárban látott minden reményt, és adhortatióit hozzá intézte. A pápa külön békekövetet, Nikolaus Scönberget/Schomberget jelölt ki.[853] A pápai követ azzal érvelt, Ausztriából érkező levelek tanúsága szerint a törökök elfoglalták Magyarország nagy részét, s már-már attól tartani, Budát is ostrom alá veszik, vagy Erdélyt lerohanják.[854] A császár tárgyalt a nunciussal, az angol követekkel a Magyarország megsegítését célul kitűző szerződés tartalmáról.[855] Anglia, Franciaország és Velence vállalta, hogy minden hónapban adnak Magyarország védelmére egy bizonyos összeget.[856] Ezekben a dokumentumokban sincs nyoma azonban, hogy egy esetleges magyar-török közeledés mozdította volna ki a feleket. Mi több, inkább a török aktivizálódásáról szóltak a hírek, Boszniából, Klissza körülzárásáról és egyéb betörésekről.[857] 1524 őszén azonban a nyugatiak tavaszi lelkesedése alábbhagyni látszott, ígéretnél több-

re nem futotta.[858] A török támadásai mellett a nyugatiak késlekedése és vonakodása is magyarázhatja, hogy 1524 őszén is felmerült egy esetleges békeajánlat kérdése. A velencei ügyvivő 1524. október 11-én az országgyűlés után jelentette, hogy a magyar kormányzat nem idegenkednék a törökkel való békekötéstől, de – nyilván a háborúpárti rendi ellenzék miatt – nem mer ezzel nyíltan fellépni.[859] Erről más adatunk nincs, arról lehet szó, hogy a velencei ügyvivő itt erősebbnek érezte a békepárt hangját – különösen azután, hogy szeptemberben elesett Szörény. A puhatolózásokat nem zárhatjuk ki, de a fenti hipotetikus ajánlat időrendjéhez nem illik, hiszen az, ha egyáltalán felmerülhetett, az év elejére, januárra tehető. Itt, októberben más közvetett adatunk nincs, ami segítene ennek a vizsgálatában, Óváryn kívül Sanuto sem említi.

Annyiban van ráció az újabb békeajánlat felemlegetésében, hogy fokozódott a török nyomása. Az ősz folyamán egyre kétségbeesettebb kérések jutnak el Nyugatra is. 1524. október 20-án II. Lajos azt írja VII. Kelemennek, jövő tavasszal a szultán megtámadja Magyarországot.[860] Decemberben a római angol követ beszámol az újabb török pusztításokról („Magyarország a következő nyáron el fog veszni").[861] Mivel 1524 őszéig, Campeggio legátus megérkezéséig nem érkezik komolyabb nyugati segítség, egy újabb magyar-török puhatolózásról kapunk hírt. A Nyugatra is hatással lehet, hogy úgy tűnik, mintha a lánglelkű ferences Tomori Pál is hajlana a törökkel való megegyezésre.[862] Mindazt, amire itt alapozhatunk, Campeggio legátus egy későbbi jelentésének post scriptumából tudjuk. Ez nem több, mint annyi, hogy az érsek azon elmélkedett *volna*, hogy a király *talán* köthetne békét a törökkel, ha embereinek, *mások kárára*, átvonulást és élelmet biztosít.[863] A mondat így azonban torzó, kiragadhatjuk ugyan a fenti részt, de csak a második felével együtt érvényes: Tomori azt mondja – végig feltételes módban beszél – ő „lebeszélné róla" a királyt, mert ez „kevéssé hasznos és nagyon tisztességtelen."[864] Ennek előzményeként el kell mondani, hogy Burgio is tesz ilyen értelmű kijelentéseket ez idő tájt. Annyi bizonyos, hogy a báró jelent különféle értesülésekről december 6-án, s azt sejti, de nem tudja biztosan, hogy a lengyelek példájára, akiknek a követe Magyarországon van, a magyarok békét szándékoznak kötni a törökkel.[865] Nem mer nyíltan ellenszegülni e tervnek, de látván, hogy az országot a lengyelek is cserben hagyták, kinyilatkoztatja: a Szentszéknek nincs kifogása, ha fegyverszünetre lépnek, de ez káros az országra nézve. Campeggio azonban mereven elutasította a békét december 21-i beszédében.[866] Tomori valóban szerezhetett olyan értesüléseket, hogy a török szabad átengedésért békében hagyná az országot – de mikor nem merültek fel ilyen igények a határvidéken, ahol a török végvárak bégjei egy-egy keresztény nemes orra előtt így próbálták elhúzni a mézesmadzagot és újabb területeket nyerni. Tudjuk, Báli nándorfehérvári bég tárgyalásra hívta Tomorit 1524 őszén, ott hangozhat-

tak el ilyen ajánlatok. Ezekkel azonban csak puhatolózni kívánt a török hadvezetés, de nem is a központi, szultáni politika, hanem egy-egy szandzsákbég különutas akciója volt – ami, ahogy láttuk, némely horvát nemesúr esetében gyümölcsöző volt. Ez a végbeli pasák megszokott fogása volt, de Tomori nem volt birtokát féltő horvát nemes, őt nem lehetett lépre csalni, a dologról mint elvi lehetőségről gondolkodott, de akkor is elvetendőnek, becstelennek tartotta.[867] S Campeggio tanácsolja ugyan, hogy ne bocsátkozzanak tárgyalásokba a törökkel, de azt is mondja, még nem kezdtek tárgyalásokba, ami távolról sem jelenti azt, hogy valóban egyezkedni kívántak volna.[868] Arra is gyanakodni lehet, hogy Campeggio hívta fel Tomorit, vegye fel a kapcsolatot Báli béggel, és ha Belgrád átadására pénzzel lehetne rábírni, ő kész volt a szükséges összeget rendelkezésére bocsátani, hiszen „jobb célra a pápai pénzt nem fordíthatnók".[869] A Tomori-féle nyitás a béke felé, s annak a félreértése, vagy tudatos álhírként való terjesztése azon alapulhat, hogy néhány héttel később Tomori valóban megjelent Budán és lemondani készült.[870] (Ezt utóbb Burgio is megerősíti, a tárgyalások nem is vezethettek volna eredményre, Báli bég gonosz cselszövése volt az egész, amellyel magyar titkokat akart megszerezni.[871]) Ez bírhatta rá Lajost, hogy január 5-én hosszú levélben forduljon a pápához. Erre február 8-án reagált a pápa.[872] De ebben sem említett konkrétumot a fegyverszünetről. Egyedül akkor hajlana Tomori a megegyezés felé, amikor már 1526 júliusát írjuk, s a kertek alatt vannak a szultáni seregek, s csak ekkor mozdulna el egy esetleges béke irányába adófizetés árán.[873]

Ezeket az év végi próbálkozásokat magam is – Kosáry nyomán – „bizonytalan békeóhajokként" ítélem meg, melyek mögött álltak ugyan meghatározott udvari körök, de ezeket nem lehet komolyan vehető, konkrétumokban is megfogalmazódó igényeknek tekinteni, mi több, semmiképpen sem kapcsolhatóak az 1524-es év elejének esetleges, hipotetikus puhatolózásaihoz, hanem már a Mohácsot megelőző másfél év török politikájához, amelynek a lényege már a létezés megőrzése és a katasztrófa elkerülése volt. Ha voltak ilyen békeóhajok, s meg is növekedett egy esetleges megegyezés tábora, az a lengyelek 1524 őszi békepuhatolózásaihoz köthető.

A kérdés további vizsgálatában esetleg a lengyel források mélyrehatóbb vizsgálata is segítene, mivel sajnos az Acta Tomiciana által közölt források között igen kevés az 1524. évi, a nyár előtti levelezés II. Lajos és Zsigmond között, de a források egyike sem utal békére. Például május 13-án azt írta Lajos a lengyel királynak, hogy már a török elleni háborúra készül – ha lenne még esélye a békének, s egyáltalán volna még miről tárgyalni, nem mondana ilyet.[874] Már az év elején is úgy tűnik, Lajos számára egyértelmű, elkerülhetetlen a háború a törökkel, „nem fog már kitartani" hónapokig sem a „fegyverszünet", fel kell készüljünk, hogy hadba

lépjünk. Nem lehet úgy értékelni, hogy érdemes bármilyen békéről tárgyalni, s nem azért, mert új feltételei vannak, hanem egyszerűen a török harcra készül.[875] Február eleji levelében sem szól semmi egyebet, mint hogy tudjuk a török terveit: Magyarország ellen készül.[876]

1521-ben sem lehet teljességgel kizárni, hogy más, a „kereszténységre nézve káros" feltételek is felmerülhettek, elképzelhető, hogy ez is az oka annak, hogy a magyar vezetőréteg minden szalmaszálat megragadott és kezdett diplomáciai szondázásba.[877] 1524-ben is érdemes megragadnunk minden szóba jöhető forrást a kérdés tisztázására. Kubinyi Andrásnak az 1521-es „ajánlat" kérdéséről írott óvatos meggondolásai érvényesek lehetnek 1524-re is, még akkor is, ha nem találunk olyan konkrét szöveghelyet, amelyek a békefeltételekről szólnának. Lehetséges, 1524-ben is találunk ilyen értelmű utalásokat a kutatásban kevéssé ismert nyugati forrásokban, de a jelenlegi ismereteink szerint eddig egyelőre nem bukkant fel – az angol levéltárakban sem – olyan forrás, amire az ajánlat hipotézisét alapozni lehetne. A további kutatás azonban e területen még tárhat fel további adatokat. Esetleg a lengyel források mélyrehatóbb vizsgálata is segíthetne. Számunkra azonban Kasza Péter által Lengyelországban vizsgált Brodarics-levelek – az *Acta Tomiciana* első, kéziratos szerkesztése a krakkói Biblioteka Jagiellońskában – sem nyújtanak túl sok kiindulópontot, mivel ezen újonnan kiadott levelek között nincs 1523. szeptembere és 1525. áprilisa közötti.[878] Andrea dal Burgo jelentéseiből is lehet arra következtetni, mennyire volt „tábora" egy esetleges fegyverszünetnek. 1523 tavaszán, amikor a török szövetségre szólította fel a moldvai vajdát és csapatai átengedését kérte, felvetődött annak az elvi lehetősége, mi módon kérhetne Magyarország is békét.[879]

A szultán a hadműveletek mellett, az ostromok közepette is puhatolózhatott Budán lévő követe útján a magyar udvar szándékairól. Mindazonáltal ez kevéssé valószínű, a török politikába az 1524. év elején egyszerűen nem férhet be semmilyen békekezdeményezés. A magyar vezetésben a mindig is meglévő békepárti oldal is szerét ejthette, hogy finoman puhatolózzon a szultán terveiről, és nem elképzelhetetlen, hogy „megszondázta" a magyarországi vendégszeretetet élvező török csauszt is. 1523. júliusában a magyar királyi tanácsi határozat is kimondta, hogy „a török hatalmas [...] és noha nagy veszteségeket szenvedett a rodos-i hadjáratban, [...] mégsem hiányzik az ereje [...] és mivel elegendően ismeri a keresztény fejedelmek egymás közötti viszályait [...] nem fog hajlani a fegyverszünetre, sőt nagyobb merészségre fog kapni".[880] Tehát meg lehetett azért próbálni, hajlik-e egyáltalán a fegyverszünetre a Porta.

Viszont ha történt is valami, kezdeményeztek valamiféle tárgyalást, puhatolózást, vagy közeledést, akkor annak január eleje után kellett történnie, mert a király és a királyné a pápához írott január 10-i levelei nem

szólnak semmi ilyesféléről.[881] Még segélykérésről sem esik szó, egészen február elejéig. Tehát történhetett valami január második felében, ami megváltoztatta a politikai helyzetet. Nem állíthatjuk, hogy ez egy török kezdeményezés, egy újabb követelés lett volna, lehetett akár az is, hogy most értek el a magyar udvarhoz olyan hírek, hogy Szulejmán újabb nagy hadjáratra készül tavasszal. Ha mégis történtek ilyen nem hivatalos, informális próbálkozások, azok alapvetően beleillettek abba a politikai játszmába, amelyet a magyar kormányzat azért folytatott, hogy a pápai legátusnál letétben lévő segélypénzeket meg lehessen szerezni, és ezért politikai nyomásgyakorlásra is képes volt. Nem zárhatjuk ki, hogy ezekre a félhivatalos megkeresésekre a fogva tartott török követ kaphatott újabb, informális utasításokat otthonról. Azt sem zárhatjuk ki, hogy sub rosa újabb csausz érkezett - bár kevéssé képzelhető el, hogyan lehetett eltitkolni a császári követ elől -, de valószínűbb, hogy Kubinyi András megfogalmazásával élve, „a végvári parancsnokok útján" áramolhattak a hírek.[882] A másik oldalon pedig azt kell mondanunk, hogy ugyanakkor az sem zárható ki, hogy a magyar kormányzat nem idegenkedett egy-egy álhír komponálásától, akár egy török béketerv megszellőztetésétől, ha meg akarta sürgetni a pénzbeli segítséget, amikor már szinte ott van a pénz az orruk előtt, csak el van zárva a legátus ládikájába. Egy effajta diplomáciai taktika természetesen elindíthatott egy olyan lavinát, amelyre a velencei és a birodalmi követ jóhiszeműen valósnak tartott jelentéseit követően a pápa, a császár, a Reichstag vagy Ferdinánd főherceg reagált.

A kamenyeci püspök levele éppen akkor születik, amikor a derék Schneidpöck követ is megpróbál utánajárni, miért terjedhetnek hírek a törökkel való megegyezésről. Legfeljebb hipotetikusan tehetjük fel, hogy ez a levél is a magyar udvar propaganda-offenzívájának a része. Feltesszük, éppen azért lebegtethetnek ilyen álhíreket egy esetleges békéről, átvonulás engedélyezéséről, hogy ezzel is a pápára lehessen hatni, és végre fel lehessen nyitni azt a ládikát. Arra azonban vigyáznak, ha lebegtetnek is egy esetleges megegyezést, konkrétumokat ne adjanak közre semmilyen békeajánlatról. Találóan fogalmazza meg Ferdinánd a bátyjának, Károly császárnak írott levelében, hogy a magyarok siralmai még a „sziklákat is meg tudták volna mozgatni".[883] Rátapintott a lényegre, s a magyar kormányzat minden erőfeszítésével, a „békeajánlattal" is csak a pápai pénzt akarta megszerezni. Érdekes megvilágításba helyezheti a békeajánlat lebegtetését az, hogy 1524 tavaszán felvetődött, Ferdinánd és Campeggio legátus is felvetette a pápának, hogy a magyaroknak szánt pénzsegélyt Ferdinándnak adják, hogy ellent tudjanak állni a Horvátországba és a szomszédos vidékekre betörő törökök ellen. Egy konzisztoriális akta tanúsága szerint Rómában valóban felmerül ennek az elvi lehetősége, de végül is úgy dönt a konzisztórium, hogy hatalmas botránnyal járna, ha

elvennék a magyaroktól a segélyt.[884] Ebben nyilván közrejátszhattak a zavaros belpolitikai események 1524 májusában, de nem elképzelhetetlen, hogy Ferdinánd vagy a Habsburgok - esetleg az akkoriban már a pápa újbóli Habsburg-párti elkötelezettségét követő legátus - effajta korábbi kísérleteit akarta a magyar diplomácia egy esetleges békekötés álhírével megakasztani, hiszen semmi esetre sem szabadna elvenni a magyaroktól a segélyt, ha azzal fenyegetőznek, tárgyalnak inkább a törökkel. Mindazonáltal hozzá kell tenni, hangzatos eltökéltségük ellenére 1524-ben a Habsburgok sem idegenkedtek volna egy esetleges magyar-török békétől, mivel - ahogyan Ferdinánd fogalmazott - „Il n'est possible ni en nostre pouoir resister [au] Turcq". Valósnak tűnik a főherceg aggodalma, hogy mivel Magyarországon olyanok az állapotok, s a magyarok ígéretei mind füstbe mentek, hogy ha a török támad, „Magyarország után az ő országai is elveszhetnek" („que si ainsi le Turcq vient, j'estime estre perdu ledit royaulme de Hungrie et mes pays aprés").[885] A franciák elleni háború közepette, s I. Ferenc lombardiai inváziójának az árnyékában V. Károlyt is megnyugtatta volna, ha II. Lajos fegyverszünetet köt a törökkel.

Jegyzetek

[1] Perjés Géza, „Szulejmán ajánlata". In: Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok. Bp., 1999. 49–73., 300.; Uő: „Szulejmáni ajánlat" vagy „szakaszos hódítás"?; Uő: Mohács, 135–150.; Uő: Az országút szélére vetett ország. Bp., 1975.

[2] Kiss, Nándorfehérvár, 394.; Horváth Mihály, Magyarország története. I–VIII. Pest, 1871. III. 345–346.; Szalay László, Magyarország története. I–VI. Lipcse-Pest, 1851–62. III. [Pest, 1863.] 556.

[3] Thúry, A török hódítás kezdete, 565.; Perjés, Mohács, 126.

[4] „[...] legatum hunc tributum petiisse a Ludovico, at cum dedecore reiectum": Nicolaus Schmitth: Imperatores Ottomanici a capta Constantinopoli cum epitome principum Turcarum. I–IX. Tyrnaviae, 1747–52. I. 104. Átveszi Katona, Historia critica, XIX. 240.

[5] „[...] il Suo ambasciadore haveva mandato ad annuntiar la guerra al Re d'Ungheria, si non gli dava il tributo era stato ingiuriato da gli Ungheri [...]." [Theodor Spandvgino Cantacvsino] I commentarii dell' origine de principi Turchi & de' costumi de quella natione. Fiorenza, 1551. Az általam használt kiadása: Discorso di Theodor Spandvgino Cantacvsino Del'Origine de' Principi Tvrchi. In: Historia universale dell'origine et imperio de Turchi. Raccolta et... da Francesco Sansovin. Vinegia, 1582. fos. 154–181. itt f. 177v.

[6] Thúry, A török hódítás kezdete, 563.

[7] Kupelwieser, Die Kämpfe, 199.

[8] Perjés, Mohács, 122–34; 146–147.

[9] Perjés, Mohács, 122–124.

[10] Perjés, Mohács, 140.

[11] Káldy-Nagy Gyula, Szulejmán. Bp., 1974. 42.

[12] Pálffy, A magyar királyság és a Habsburg-birodalom, 40. Fodor Pál: „A Bécsbe vezető út. Az oszmán nagyhatalom az 1520-as években". In: Uő: A szultán és az aranyalma. Bp., 2001. 363–391. 370.

[13] Szakály, Nándorfehérvár, 100.; Szakály, A mohácsi, 123–24.; Fodor, Magyarország és a török hódítás, 22–23.; Barta Gábor, A Sztambulba vezető út (1526–28). Bp., 1983. 80–81., 86., 220.; Uő: „Az országút szélére vetett vita", Magyar Tudomány 25/87 (1980) 2: 113–121.; Fodor, A Bécsbe vezető, 364., 370.; Uő: „Egy ország, melyet senki sem akart. Az Erdélyi Fejedelemség születése", In: Fodor, A szultán és az aranyalma, 392–398. itt 394.

[14] Fodor, Magyarország és a török hódítás, 38., 43.; Fodor, A Bécsbe vezető, 370., Uő: „A szimurg és a sárkány. Az Oszmán Birodalom és Magyarország (1390–1526)", In: Rex invictissimus. Hadsereg és hadszervezet a Mátyás kori Magyarországon. Szerk. Veszprémy László. Bp., 2008. 45–64. [Fodor, A szultán és az aranyalma kötet oldalszámait használom: itt 29.]; Thúry, A török hódítás, kezdete, 373–374.; Perjés, Mohács, 148.

[15] Szakály, Nándorfehérvár, 100.

[16] Kubinyi, A mohácsi csata és előzményei, 181., Kosáry, Magyar külpolitika, 50–78., különösen 65–68.

[17] Kulcsár, Jagelló-kor, 166.

[18] B. Szabó, A mohácsi, 20.

[19] Papp, Magyarország és az Oszmán Birodalom, 68.

[20] Pálosfalvi, Nikápolytól, 181.

[21] „[...] eri zonse li a Buda vno ambasiator dil Signor Turcho, venuto per far paxe e trieve come voi quello Re, la Signoria havesse fato orator al Turco senza sua partecipation, come lera venuto uno orator dil Turcho di qui per voler far paxe o trieue con questo Signor nuovo, come a Soa Maesta pareva; et che lui non pareva; et che lui non li volea risponder": Wenzel, Sanuto, III. 193–194.; Sanuto, XXIX. 515–516.

[22] „[...] orator Turcho e ancora qui, sta in vna caxa assa bassa, con custodia ne poi ussir di caxa": Lorenzo Orio jelentése. Wenzel, Sanuto, III. 197.; Sanuto, XXIX. 621.

[23] Orio jelentése: 1521. feb. 8.: „Et mandaua do oratori a Soa Maesta, ai qual faria replichar. Scriue, lorator dil Signor Turcho e qui non espedito, si aspeta la risolution dila dieta, et la receputa di Signori Cristiani. Wenzel, Sanuto, III. 201; Sanuto, XXIX. 672.

[24] „[...] quia Salomon miserat oratorem ad Regem Hungarorum, pacem petitum [...] cogitaret [...] cum Hungaris foedus, iisdem conditionibus renovandum, missa, ut supra dictum est, legatione, duxit, quibus pater Selynes cum illis fecerat [...] sed cum Hungari, [...] Legato contra ius gentium retento, nullum aliquamdiu responsum, utpote consilii capiendi incerti, dedissent, neque enim pacem cum Turca componere in animum inducebant, [...] neque [...] bellum cum eo gerere audebant": Tubero, Feljegyzések, XI/1. 285. XI/2. 288.; Tubero, Commentarii, XI/2. 360.

[25] Fodor, Magyarország és a török hódítás, 39.

[26] Memoria rerum, 20.

[27] Az Landorfejírvár, 6., 8.

[28] Istvánffy, VI. k., 166-167.

[29] Legutóbb Papp Sándor foglalta össze: Papp, Magyarország és az Oszmán Birodalom, 68-69.; Thury, Török történetírók, I. 282.; II. 6., 42.; 120-121.

[30] Papp, Magyarország és az Oszmán Birodalom, 65.; E. Kovács, Jajca, 91. „Belay, banum nostrum Zewreniensem, apud suam Cesaream maiestatem existentem": Alsó-Szlavóniai, n. 177.

[31] „si vellet Cesarea maiestas, ad regnum illius principis ire, sique esset iter per terram maiestatis nostre regie hoc tempore sine scitu maiestatis nostrae regiae, per terras maiestatis nostre non possit nec per se transire, [...] vel confiniatores et subditos exercitum mittere, per bassas, zansakos mittere occulte vel aperte et maiestas nostra similiter faciat": 1519. márc. 28.: DL 24 393.; Alsó-Szlavóniai, n. 177.

[32] Kubinyi, A magyar állam belpolitikai, 66.

[33] Hazai, Topkapu, 295

[34] 1503: a béke teljes szövege nincs meg, cak hiányosan: DL 30 498.; Jajca, n. 106. Február 22-én csak az előzetes békepontokat foglalták írásba, majd a véglegeset augusztus 20-án ratifikálta a magyar király, de a szultán csak november 5-én fogadta el. Papp, Magyarország és az Oszmán Birodalom, 65., 62-63.; Az 1503-as békét hét évre kötötték: Fodor-Dávid, Magyar-török béketárgyalások, 194.

[35] Fodor-Dávid, Magyar-török béketárgyalások, 207.

[36] Fodor-Dávid, Magyar-török béketárgyalások, 215., 219.

[37] B. Szabó, A mohácsi, 23.

[38] Kosáry, Magyar külpolitika, 116-17.; Török, A mohácsi vész diplomáciai előzményei, 148.

[39] „[...] tre oratori turchesci, quail erano tenuti con custodia de li et niun li palava": Alvise Bon jelentése: Balogh, Velencei, XXXIII.; E. Kovács, Jajca, 94.

[40] Szabó, Országgyűlések, 45.

[41] Balogh, Velencei, XXXVII-XLVI.

[42] „[...] Il Signor Turco...mando oratori al re di Hongaria...domandando pace per stabilir le cose sue [...] siché protraseno ditta pace in longe": Massaro: Balogh, Velencei, XLVII.

[43] „[...] in Croatia ...consultavano di farsi tributari di esso Signor turco": Massaro: Balogh, Velencei, XLVII.

[44] „Unde hanno destinato il reverendo episcopo Scardonese orator suo [...] praecipue a la Signoria nostra, [...] ad protestarli che se la non li aiuterá i farano ancora loro pace, senza dir altro, dandoli il transito a danno exitio de qualunque si sia": Massaro: Balogh, Velencei, LXIV.

[45] Perjés, Mohács, 141.

[46] Pl. „a magyarok általában a világ legrosszabb fajtája". Massaro: Balogh, Velencei, LXII.

[47] Erdődi Péter várainak pusztítása: „Avisa esser venuto nove, come Turchi in Corvatia hanno fate gran prede e danni; et maxime ali castelli dil Conte Piero nepote di dito Reverendissimo Strigoniense; et etiam diti Turchi aver fato gran danni sul teritorio di Sibinico terra dila Signoria nostra; et come erano atorno Clissa": feb. 13.: Wenzel, Sanuto, III. 197.; Sőt, Erdődi Simon zágrábi püspök alkudozik a törökkel: Margalits, Horvát, I. 328.; Korbáviai János is: „Conte Zuane di Corbavia si vuol acordar con Turchi": Wenzel, Sanuto, III. 197. A velencei követeknek Bakóc is elmondta Frangepán és Korbáviai árulását: „Poi disse aver auto nova, il Conte Bernardin di Frangipani con li altri di la Crovatia, e il Conte Zuane di Corbavia aver fato insiemo conjuration di farsi tributarii al Turcho": Wenzel, Sanuto, III. 202.; „[...] dil Conte Bernardin Frargipani con alcuni altri per nome di quelli Signori Coruati, per dir, si non arano ajuto, si tarano tributarli dil Turcho": Wenzel, Sanuto, III. 209., 211.

[48] Margalits, Horvát, I. 202.

[49] „[...] signori di Corvatia fano gran conventi verso Zagabria per tratar di farsi feudatarii dil Signor turco, videlicet el conte Bernardin Frangipani, il cone Zuane di Corbavia et el conte Nicoló": Sanuto, XXX. 48.

[50] „[...] per il che li prediti hano mandato soi nontii a questo Re et ala Signoria vostra, etiam al Papa": Wenzel, Sanuto, III. 202.

[51] Február: „[...] è venuto de li lo episcopo di Scardona, qual è stato in coloquio con li altri bani e il conte Zuan di Corbavia et li Frangipani, quali vedendo non poter resister a turchi, si voleano dar al Papa o a l'Imperador": Sanuto, XXIX. 643.; Márc. 17.: „Vene in Colegio il Reuerendo domino Tomaso Negro Episcopo di Scardona, il qual va a Roma, et porto lettere di credenza di quelli Signori Corvati, pregando la Signoria li ajutino, aliter prendono partito di farsi tributarij al Signor Turco [...] e come va a Roma dal Papa a questo effetto". Wenzel, Sanuto, III. 203.; Margalits, Horvát, I. 202.; Artner, Magyarország és az apostoli szentszék, 108.

[52] „[...] il Conte Bernardini Frangipani, si hauia fato tributarli al Turco": Orio jelentése, 1521. ápr. 19.: Wenzel, Sanuto, III. 208., Artner, Magyarország és az apostoli szentszék, 108. Mi több, maga is dúlta ellenfelei, az Erdődiek birtokait: Frangepán, II. n. 328.

[53] Artner, Magyarország és az apostoli szentszék, 108., Török, A mohácsi vész diplomáciai előzményei, 168., Kosáry, Magyar külpolitika, 63.

[54] Róla Sanuto annyit mond, 1521 februárjában elhagyta Wormsot és Friaulba ment („a Vormantia [...] il conte Cristoforo Frangipano e partito di qui per venir in Friuli"), amit a DRTA is megerősít: „még többen jönnek" a Reichstagra. „Die Abreise des Grafen Frangipani. Es kommen noch immer Fürsten und andere auf den Reichstag, der auch eine Sitzung abgehalten hat": DRTA II. 790. 4. j.; Sanuto, XXIX. 667.; Martin, II. Lajos, 6.

[55] „Die von crabaten beclagen sich, wie sie itz meher dan 70 jah von Turken zum dicker mal uberzogen, beraubt, verprent und verhert seien worden,

sie, ire wiber und kind hinweg und zum aller schenlichsten geschleuft und gehalten haben. Dwil sie noch etlich schlofs und feste haben, bietten sie cristlichem glauben zu nutz und gute innen mit etlicher ardalari, buxen und pulver zu hilf komen, wollen sie als bolwerk und vormauren Deutscher nation ire lib, leben und gut darzu zu strecken sich nit bevilen lassen." 1521. márc. 2.: DRTA II. 810–811.

[56] Kubinyi, Werbőczy, 79.

[57] A magyar követség megbízólevele csak február 14-én kelt. DL 105 256. (II. Lajos, manu propria). Kiadva fakszimiléje, regeszta: Sommer, Balbus, I. 590.; illetve DF 287 430. (II. Lajos, manu propria); Werbőczy azonban még 24-én is Esztergomban volt. Martin, II. Lajos, 4., 8. II. Lajos Brandenburgi Györgynek: 1521. feb. 14.: DL 38 069.; Szerbia, n. 476. A velencei ügyvivő februárban jelenti, hogy Wormsba mennek. Sanuto, XXIX. 672.; Ortvay szerint március elején indultak el. Ortvay, Pozsony, III. 226.

[58] Jajca, nos. 222., 226. Brutus, Ungaricarum rerum, V. 50–53.; Tubero, Commentarii, XI/2. 359., Tubero. Feljegyzések, XI/2. 285.

[59] Knauz, Balbi, 98.; Ortvay, Pozsony, III. 226–27.

[60] „secretarius cancellarius nostri": 1521. feb. 14.: DL 105 256. (II. Lajos, manu propria)

[61] „Ungarn, das seit 150 Jahren mit ihnen im Kampf liegt und sie bisher von der übrigen Christenheit ferngehalten hat, kann ihnen nicht länger ohne fremde Hilfe wiederstehen": DRTA II. 758.; Balbi (Hieronymi) Oratio in imperiali conventu Bormaciensi coram divo Carolo caesare ac principibus totius imperii, die tertia Aprilis 1521 per inclyti regis Hungariae ac Bohemiae etc. oratores habita. Wien, Johann Singriener /Singrenius, 1521. - 4° [16] fos. OSzK, App. H. I. 145. Kiadva: Balbi, Opera, I. 547–61.; Katona, Historia critica, XIX. 242–63.; Sommer, Balbus, I. 541–65.; Martin, II. Lajos.

[62] Balbi, Opera, I. 552.; Hopp, Antemurale, 60.

[63] Fraknói Vilmos: „Werbőczy István a mohácsi vész előtt", I–II. közl. SZ 10 (1876) 437–69., 597–639. itt I. közl. 466.

[64] „[...] quid enim foedius, quid abominabilius dici potest, quam Christianos Turcis servire?" Katona, Historia critica, XIX. 247.; Balbi, Opera, I. 550.

[65] „[...] Pannonia in Turcarum redacta, duriore forte omne illud incendium quodmodo in aliena regione facile potestis extingere, latius effusum, in diesque maiores flammarum vortices evomens, in vestros agros, urbes, domos suscipere cogemini. [...] de medio sublatis circa Germaniae praecordia versari infesta [...] arma concutere possint [...] sis facturus accessionem maximo isti tuo imperio": Balbi, Opera, I. 554.

[66] Kosáry, Magyar külpolitika, 65.

[67] „Nonne satis saevit Mahometi secta nefandi? Nonne satis Scythico tartarus orbe nocens? Hoc derat? nostras in viscera vertere vires?": [Balbus: Ad divum Caesarem epigramma]: Divo Carolo Caesari Semper Augusto. Martin, II. Lajos, 17.; Sommer, Balbus, I. 544.

[68] DRTA II. 838.

[69] Fraknói, Werbőczy, 170.

[70] „[...] das Montag vor datum (Apr. 15.) die Ungerisch potschaften vor dem grossen ansschuss der versamblung erschinen sein und haben anzaigt, si konden auf ir vorig anbringen lenger nit verharren, dan in der cron zu Ungern wer auf Georgi (Apr. 23) ain versamblungtag furgenomen, darauf von wegen derselben cron der Turkischen potschaft, so nunmalen funf monat zu Ofen gelegen, antwurt geben werden müst": DRTA II. 857.; Fraknói, Werbőczy, 170.

[71] Martin, II. Lajos, 15.

[72] „[...] die hett gegen Ungarischen konig von wegen des Turken ain anstand der gestalt begert, das er, Turk [...] sonst solt man ine durch Windische land und Crabaten wider all Cristen passieren lassen": DRTA II. 857.

[73] Kosáry, Magyar külpolitika, 71.

[74] Martin, II. Lajos, 18.

[75] „Responsum imperatoris: Caesarea et status Romani imperii nequeunt in presenti pro auxilio contra Turcos, hoc presenti conventu nondum concluso nec rebus imperii rite ordinatis, aliquod certum subsidium polliceri. Sperat sua Mt. ut intra spacium anni sua Mt. poterit personaliter cum Sacro Romano imperio, rege Hungariae, sanctissimo domino nostro et aliis principibus christianis expeditionem contra Turcos suscipere [...] Si hec expeditio ullis de causis non susciperetur, sua Mt. si accideret regnum Hungariae a Turcis invadi, cum totis suis ac imperii viribus illi succurrere studebit, sperans regnum Hungariae, sicuti iam multis annis non sine magna laude fecit, limites suos interim, ut consueverunt, defensuros. Quando tamen se non posse prestare confiderent, posset ipse rex Hungariae ad annum inducias cum Turcis facere, ita tamen, quod ille fidei catholicae et toti reipublicae christianae nec sibi sint inhonestae nec damnosae". DRTA II. 759-60.; Martin, II. Lajos, 22., Sommer, Balbus, I. 35-36.

[76] 1522. nov. 18., dec. 10. DRTA III. 362-66.; Horvát véghelyek, nos. 123. 124.; Frangepán, II. n. 332. Beszéde még nyomtatásban is megjelent: Bernardini de Frangepanibus, comitis Segniae Uegliae, Modrusijque etc. Oratio pro Croatia, Nürenbergae in senatu principum Germaniae habita. xiij. Calendas. Decemb. An. Ch. M.D.XXIJ. Excidium veluti Romanae Maximus vrbi Auertit patriae sic iuga dira Comes. R. Sbrulius. H. n. OSzK App. H. I. 161.

[77] „[...] Turcarum ductorem, quem bassa appellant, proprium ad me misisse nuncium, qui referret, velle eum foedus mecum et pacem inire. [...] Per ea nobis faciendum est iter in quamcunque velimus Sclavoniae, Istriae, Italiae, Germaniae partem excursiones facere. Nam solum flumen Colapis, quod leviter transfretari ab equitatu potest a principe Ferdinando tuum dividit territorium. Hoc solum petit imperator noster: nullius christiani custodem ac speculatorem in terris tuis teneas, sed nostris alimenta pro suis pecuniis praebeas; nihil caesari nostro pendas ac des, nisi parvum aliquod honoratum munus, quo ille suum te tributarium agnoscat. [...] Nam si (quod non

speramus) nos sine aliqua spe ac certo auxilio dimittetis, enim tota Croacia Turcis salva fide (ut ipsi petunt) se submittet": Bernardini de Frangepanibus, Oratio, fos. 4–6.

[78] „Läßt man nun die Ungarn und Kroaten ohne tröstliche Hilfe abziehen, so würde man sie dadurch vielleicht veranlassen, mit den Türken einem Vertrag einzugehen." DRTA III. 336.; Török, A mohácsi vész diplomáciai előzményei, 166.

[79] Jászay, Velence, 213–14.; Ljubić, Commissiones Venetae, I. 166–67.

[80] Fedeles, Móré, 66.; Fedeles, A 14. század derekától Mohácsig, 142.

[81] „[...] domino Filippo More orator dil serenissimo re di Hongaria, et che da poi la creation di questo novo Signor turco, l'avia mandarli el continuar in la pax, el che 'l suo Re non havia voluto risponderli se prima non partecipava con questa Signoria": Sanuto, XXIX. 555.

[82] Kosáry, Magyar külpolitika, 57.

[83] Fedeles, A 14. század derekától Mohácsig, 142.

[84] Óváry, I. n. 1129. Velence december 7-én tudatja, Magyarország követet készül küldeni a „török hadjárat" ügyében. Feb. 8.: már Velencében van Móré Fülöp. Óváry, I. n. 1134. 261; Móré tárgyalásal. Feb. 18.: Óváry, I. n. 1138. Máj. 14.: Óváry, I. n. 1142.; Júl.: Óváry, I. n. 1147. Még augusztus végén is ott van: Wenzel, Sanuto, III. 225., 240. Szeptemberben indul haza: Margalits, Horvát, I. 328.

[85] „[...] regno d'Ungheria [...] ha giá moliti anni sostenuto l'impeto del armi Turchesche et ritardato il corso alle loro vittorie, quale cosa resta opposta, perché non possano trascorrere nell'Austria per turbare tutta la Germania, entrare dentro a confini di vostro stato." Oratiója kiadva: Ljubić, Commissiones Venetae, I. 165–67., Fedeles, Móré, 62.

[86] Fodor, A Bécsbe vezető, 364. Az év során, szeptember végén valóban elküldte a Serenissima Sztambulba bailonak. Követjelentése: Relazione di Marco Minio oratore alla Porta Ottomana fatta leggere in Pregadi li 8 Aprile 1522. In: Le relazioni degli ambasciatori veneti al senato durante il secolo decimosesto. Ed. Eugenio Albéri. Serie III. Vol. III. Firenze, 1855. 69–91. Hozzá kell tenni, Minio már útban volt Konstantinápolyba, amikor a szultán Nándorfehérvárt ostromolta, ezért a Serenissima arra utasította, késleltesse érkezését, s ha kell, betegséget színlelve halasztgassa megjelenését a Portánál. Jászay, Velence, 215.

[87] [Móré] „poi ritornato il Colegio [...] il re avia inteso la eletion de domino Marco Minio, orator al Signor turco per far la pace, il re desiderava trata che il sia dentro tal pace": Sanuto, XXIX. 555.

[88] „[...] Signoria, l'interesso de l qual é comun con quello di Soa Maestá, perché confinamo col Turco": uo.; Jászay, Velence, 214.

[89] „[...] domino Filippo More orator dil serenissimo re di Hongaria, [...] l'avia mandato a dimandarli [...] et saper etiam la voluntá del Pontefice": Sanuto, XXIX. 555.; Török, A mohácsi vész diplomáciai előzményei, 150.

[90] AT V. n. 88. Fraknói ez alapján igazolva látja, ő járt 1521-ben a pápánál. Fraknói, Szent-szék, II. 328., 467. 1041. j

[91] Nem kérdés, hogy 1519-es, mivel szerepel benne, hogy „nunc mortuo cesare", és Károly még római király.

[92] Balbi 1519-es lengyel útjáról: Zsigmond Lajoshoz, 1519. ápr. 24.: AT V. n. 54. II. Lajos I. Zsigmondhoz: Buda, 1520. ápr. 23.: AT V. n. 204.; Fógel, II. Lajos udvartartása, 102.; Sommer, Balbus, I. 31.

[93] Fógel, II. Lajos udvartartása, 103., Kubinyi, Királyi titkárok, 15.

[94] Fedeles, Móré, 61.

[95] 1520-ban nem valószínű, hogy Itáliában járt volna, hiszen május végén még oklevelet ad ki. DF 247 651.; DF 246 718. Ha mégis elutazott Velencébe, akkor decemberre már vissza is kellett érnie.

[96] Tubero, Feljegyzések, XI/5. 298.

[97] „[...] misso prius Romam, ad Pontificem Leonam decimum, oratore, qui et periculum regni Hungariae indicaret, et pecuniam ad conducendum militem ab eo peteret": Tubero, Commentarii, XI/5. 366.

[98] „[...] Hungaris, [...] necessario e duobus alterutrum subuendum erit: aut enim aliquid de finibus suis hosti obviam non eundo deperdent, aut foedus, conditionibus ab hoste latis, inibunt": Tubero, Feljegyzések, XI/5., 300., Tubero, Commentarii, XI/5. 367

[99] „[...] aspettava quella [risposta] dil Pappa": Sanuto, XXX. 262.; Wenzel, Sanuto, III. 209.

[100] Wenzel, Sanuto, III. 211.

[101] „[...] mittit Legatos, qui pacem a me petant, et, dum alia atque alia per fraudem simulate": Pray, Epistolae, I. n. 63.; Documente, II/3. n. 254.

[102] Wenzel, Sanuto, III. 216–18.

[103] Wenzel, Sanuto, III. 229., 230., 237., 240., 246. Szeptemberben ott van: Wenzel, Sanuto, III. 240., Artner, Magyarország és az apostoli szentszék, 109.; Fedeles, A pécsi székeskáptalan, 59.; Köblös, Az egyházi középréteg, 315., Kubinyi, Királyi titkárok, 19.

[104] „Turcus de pace nobiscum ageret": Pray, Epistolae, I. n. 64.

[105] Knauz, Balbi; Hermann, Egy humanista, 225–244.; Fedeles, A pécsi székeskáptalan, n. 23., 321–323.; Köblös, Az egyházi középréteg, 444–445.; Sommer, Balbus. Horváth, Az irodalmi műveltség, 180–259.; Ábel, Magyarországi humanisták, 32–74.; Bónis, Jogtudó, 320–321.

[106] Wilhelm Busch az Azalino névvel illeti. Busch, Drei Jahre englischer Vermittlungspolitik, 172.

[107] BL Cotton MS Vespasian F. I f. 80.; Simonyi, Okmánytár, 62–65.; LP Henry VIII, III/1. n. 1376. (II. Lajos, eredeti, manu propria). A Cotton MS Vespasian állományáról készült fotómásolatok között a MNL OL DF-ben – DF 293 354 – nincs. Részben kiadva: Documente, II/3. n. 254.; Szerbia, n. 457. Említi Kiss, Nándorfehérvár, 408., 558. Buda elfoglalásának tervéről írt Lajos a lengyel királynak is. 1521. júl. 15.: AT V. n. 217.; Documente, II/3. n. 258.; Szerbia, n. 459.

[108] Sebők kiemeli: „ad Budam ubi nobis Regia est capiendam properabit": Sebők, Angol-magyar, 34.

[109] „per fraudem postulatarum a nobis induciarum": Szakály Ferenc: „Nándorfehérvár 1521-es ostromához. Egy királyi adománylevél köztörténeti tanulságai", HK [Új folyam] 25 (1978) 484–499. 492.

[110] „Selimi mors opportuna, et missus ad Ludovicum de compositione orator avertisset omnium animos a belli consiliis": Brutus, Ungaricarum rerum, II. 51.

[111] „[...] qui Asiam totam et non exiguam partem Europe Tyrannidi subiectam sue possident cum hijs post Greciam captam assiduum nostris Regnis fuit bellum et concertacio pene quotidiana, dum illi propagare [...] quam ut arma et vires omnes in christianos verteret, se tamen ad tempus continebat, propterea quum audiebat christianos Principes auctore summo Pontifice in Turcarum exicium conspirasse, quum audiebat christianos Principes auctore summo Pontifice in Turcarum exitium conspirasse, Illud que Tyrannum morabatur, Quum sciret hanc inter Cesaream Maiestate et nos esse necessitudinem et affinitatem, nec fieri posse [...] omnes nobiscum vires et facultates suas, dum esset opus communicaret. [...] Misit itaque legatos qui de pace nobiscum agerent hic adhuc existentibus, quibus antequam respondaremus, exarsit hoc bellum perniciosum inter Caesaream Maiestatem et christianum Gallorum Regem, hostis igitur dolo nos, cum de pace ageret circumvenire voluerit, seu animo repente ad occasionem mutato [...], cum videret neque Generalem illam, quam maxime timebat expedicionem in se decerni, nec putaret ullum nobis a Caesare qui bellum cum Gallis gereret presidium fore, [...] incredibili equitatu ac peditum collecta multitudine [...] bellum nobis inferre statuit [...] Qua ut superbissime iactat expugnata, ad Budam ubi nobis Regia est capiendam properabit". BL Cotton MS Vespasian F. I f. 80. Ki kell emelni, nem szűnik meg a háború a béke ellenére sem: „[...] assiduum nostris Regnis fuit bellum et concertatio pene quotidiana". uo.

[112] „[...] nos vero, si fuisset nobis integrum, jam diu illi occurrissemus, nec permisissemus illi arces nostras occupare, sed tempestive nec hujus regni copias levare, nec externa presidia habere potuimus [...] ex subditis nostris externis adhuc nihil habuimus subsidii". Tétény, 1521. júl. 29.: AT V. n. 422.; Szerbia, n. 460.

[113] „[...] in summis arduisque negotiis ad Serenissimum Regem Angliae fratrem et consanguineum nostrum Charissimum delegavissemus, hoc ei pre omnibus demandavimus summamque legationis hanc esse voluimus ut omnes eiuc conatus actionesque ad consilium et arbitrium Reverendissimae Dominationis Vestrae referet, omnibus in rebus eius fidei demandatis opera, favore, auctoritate, et iussione Reverendissimae Dominationis Vestrae uteretur, confisi eandem pro innata sua humanitate et de maximis Principibus optime merendi consuetudine nihil quod in rem nostram ac Regnorum nostrorum, [...] quae ob repentinum Turcharum tumultum in magno versantur

discrimine, spectat, studij aut industriae pretermissuram.": BL Cotton MS Vespasian F. I f. 73. (II. Lajos, eredeti, manu propria.) A MOL fotómásolatai között szerepel, de - sajnos alig használható - félig behajtva készült a kép. DF 293354/39.; Kiadva: Simonyi, Okmánytár, I. 65–67. Regeszta: LP Henry VIII, III/2. n. 1476.; részben idézi Ortvay, aug. 8-ra datálva: Ortvay, Pozsony, III. 227.

[114] Knauz, Balbi, 244.

[115] „[...] Constituimus enim Reverendissimam Paternitatem Vestram *non modo ut optimum amicum diligere sed ut tutorem et prope parentem alterum,* et cui han teneram et pubescentem nostram aetatem summa cum fiducia. Elegimus autem ex omnibus consiliarijs nostris hunc precipium ad *tam arduas res tractandas* oratorem quem nobis *semper fidissimum sincerissimum* que sumus experti, et quo olim preceptore solertissimo, deinceps omnium nostrarum rerum consultore ac ministro fidissimo usi sumus, eique tantum confidimus [...] quantum mortalium cuique confidi potest. Rogamus Reverendissimam Paternitatem Vestram ut *cuicquid nunc in persona nostra pertractabit eadem ita accipiat ac si totum ex ore et precordiis nostris emanarent.* Licet autem plene sumus eruditi Reverendissimam Dominationem Vestram ad omne officium esse obviam et expositam, ipsum tamen oratorem nostrum non modo quoad nostra negocia, verum eciam quoad eius privatam personam plurimum ex toto corde commendamus". BL Cotton MS Vespasian F. I f. 73.; részben idézi: Ortvay, Pozsony, III. 227.

[116] BL Cotton MS Nero B. IX f. 79. „Ongaria 13. H. 8. Instrumentum Regis Ungariae ad tractandum cum H. 8. pro auxilio 3000 homm armator. contra Turcam. Dat 1521 fol. 113". A dokumentumot már Simonyi sem találta a 19. században. Simonyi, Okmánytár, I. 78. A MNL OL-ban létezik egy fotómásolat, a Nero B. IX-ről (itt tévesen Vitelliusként jelölve), s 1496-os, angol király által kiadott tervezetként jelölve, de e helyett a DF-ben e számon (DF 293 353 f. 3., f. 5.) ez szerepel, illetve ez lett lefotózva: „A repertory of grants of Edward IV, concerning the Hanse towns, 75", illetve „A repertory of instruments and letters relating to Lubeck. 76.", (a régi számozással 74. és 77.), azaz a 76* [vagy újabb típusú jelöléssel 76b] számozású, s 79-es régi számozású folió nem. Az adatbázisban az angol király 1496-os tervezete nincs a 14 darab fotó között, helyette V. Henrik 1411-es megbízólevele Hartung van Klux és John Stokes követek részére Zsigmond királyhoz (eredetileg BL Cotton MS Vespasian F. I fos. 1–2.), itt DF 293 353 fos. 7–9. és f. 10. alatt.) 1496-os, angol király által kiadott tervezetet a DF 293 353-ben nem találtam. Továbbá ilyet a British Library-ben sem.

[117] „Intelliget maiestas vestra ex hoc oratore serenissimi domini Hungariae et Bohemiae regis, nepotis nostri charissimi, reverendo domino Jeronimo Balbo, preposito Posoniensi, ingens et subitum discrimen, in quo regnum Hungariae sit constitutum." Mon. Habs. II/1. n. 67.

[118] „[...] commissimus eidem oratori nepotis nostri, pariter nostro nomine cum vestra majestate de subveniendo ipsi regno Hungariae, imo toti chris-

tianitati conferre, rogamus plurimum vestram majestatem, ut et fidem illi adhibere et se ita comparare dignetur, ut coniunctio nostra et ingens commune periculum rei christianae requirit". uo.

[119] Az ő révén, „magyarországi levelek" útján („ex literis ex Hungaria") értesül. I. Zsigmond II. Lajosnak, Krakkó, 1521. júl. 16.: AT V. n. 413.

[120] Jasnowski, England and Poland, 7.

[121] „[...] mandatis a a rege Poloniae [...] Calamitas enim regno Hungariae illata, non minus eciam res Polonicas, nisi provideatur, est eversura": DF 276 723.; Mon. Habs. II/1. n. 70. p. 235.

[122] „[...] l'ambassador de Hongerie qu'est icy m'a baille certainnes lectres du roy de Polloine addressantes a v. m. contenans credence sur luy": Mon. Habs. II/1. n. 114. p. 371.

[123] Botlik, Szapolyai, 19. 133. j.; „Combien que par letters du roy mon seigneur et espoux, et par le continuel aduertissimens que aues eu de vostre ambassadeur messire Andreas de Burgo, et aussi que vous aye unes foys escript, du grandt dangier de cestuy royaulme de Hongherie oppresse de la tres grande puissance du Turcq – toutesfois vous scaves le tout plus particulierment du reuerendt messire Jheromme Balbo ambassadeur qui vient presentement par deuers vous [...]je vous prye affectueusement de faire bon recueil messire Jheronimo Balbo, et le tenir en vostre bonne grace, et l'auoir pour recommande.". Buda, 1521. aug. 11. Mon. Habs. II/1. n. 70. pp. 235–236.; Correspondance de Marie, n. 2.; Busch, Drei Jahre englischer Vermittlungspolitik, 172.

[124] „[...] et tout ce que lui ferais de par moi": Mon. Habs. II/1. n. 70. pp. 235–236.; Correspondance de Marie, n. 2.

[125] „J'aye prye vostre maiestr, qu'il vieulsisse donner secours et ayde le plus tost et la plus grande que se poura faire a l'extreme necessite de cestuy royaulme, qui est le bolleuart de toute la chrestiennete, et particuliers de voz royaulmes et nostre frère". uo.

[126] „[...] et le roy et son conseil l'ont asseure par lettres patentes d'une grosse eueshe". uo.

[127] Érthető, hiszen igen kapcsolatuk „meghitt" és bizalmas volt, Szatmári beavatta politikájába, ő faragott belőle diplomatát. Tóth-Szabó, Szatmári, 296. [http://mek.oszk.hu/05600/05660/ - 2014. március 13.] Balbi dominusának nevezte Szatmárit, ő familiárisaként tekintett rá. Hermann, Egy humanista, 229.; Kubinyi, Királyi titkárok, 5–6.

[128] Calais, 1521. okt. 1.: „[...] l'ambassador de Hongeric qu'est icy [...] m'a aussy baille unne lectre de la reyne de Hongherie, vostre seur, que je vous envoye toute close". Mon. Habs. II/1. n. 114. p. 372.

[129] Mária fenti levele is említi. „en la charge qu'il porte par devers vous". Mon. Habs. II/1. n. 70. pp. 235–236.; Correspondance de Marie, n. 2.

[130] 1521: DF 276 723.

[131] „[...] agam pro unione et pacificatione [...] principis [...] contra hostes fidei.ad [...] federa nomine Regis H. apud alios principes". uo.

[132] „Tam apud Caes. maiestatem, quam regem Angliae, [...] pro ope regno Hungarie ferenda totius viribus laborandum. [...] Ut perinde nomine regis Hungariae, agam pro unione et pacificatione principum dissidentium, ut omni deposita simultate contra hostes fidei coniunctis viribus arma suscipiantur. [...] Ut ad quascunque pactiones et federa nomine regis Hungariae apud alios principes devenero, eumque inseram et astringam. Habeoque ipsius obligandi plenam facultatem. Ut, si pacificatione sequuta aliquid in communi de suscipienda expeditione generali inter hos principes constituatur, declarem quantum equitatus et peditatus aliaque ad bellum oportuna sit in medium collaturus, et ad ipsum nomine procuratio astringam.": uo.

[133] Cavendish, Wolsey, I. 96.

[134] LP Henry VIII, III/2. nos. 1315., 1318., 1326.

[135] Scarisbrick, Henry VIII, 117.

[136] Ellis, Original letters, Ser. 3. Vol. I. 256., LP Henry VIII, III/2. n. 1574.

[137] Scarisbrick, Henry VIII, 105., 119.

[138] Fletcher, Wolsey, 74.; Creighton, Wolsey, 124.

[139] LP Henry VIII, III/2. nos. 1352., 1371., 1395.

[140] LP Henry VIII, III/2. nos. 1340., 1362., 1421., 1422., 1439.

[141] BL Cotton MS Galba B. VII fos. 69r–72v.

[142] Nem került be a nyomtatásban is megjelent gyűjteményes műveibe sem: Balbi, Opera.

[143] „after his credentiall lettres delyvered said his is charge contayned thre poyntes, the first is to declare the envasion made by the Turk to the realme of his maister, the second in what state and case at his departyng he lefte the said realme, and the third requiring assistence to his maiestie". BL Cotton MS Galba B. VII. f. 69r–72v.

[144] „[...] themperor being at Colayne with he with his collega amongst other things had in commandimint to declare the dethe of the Turk father of this moderno". uo.

[145] Martin, II. Lajos, 22–23.

[146] Die Reichsregisterbücher Kaiser Karls V. Hrsg. Lothar Gross. Berlin, 1930. n. 1151.; Sommer, Balbus, I. 35.; Köblös, Az Az egyházi középréteg, 445.

[147] E. Kovács, Ferdinánd, 26.; Zombori, Hatalom és családi viszály, 9.

[148] DL 38 070. (II. Lajos, manu propria). Kiadva: Sommer, Balbus, I. 592., fakszimilével.

[149] Orio jelentése, 1521. jún. 3.: „[...] e partito domino Hieronimo Balbi preposito, [...] e jurisconsulto e anderá accompagnar don Ferando in Fiandra, per partir li studi e aver 200 milia ducati ha lassá Maximiano a questa sorella di Re iustá l'accordo": Sanuto, XXX. 376.

[150] Sanuto, XXX. 135.; Török, A mohácsi vész diplomáciai előzményei, 152.; Martin, II. Lajos, 11.; DRTA II. 838.

[151] „[...] and how by reason therof the truce betwene them was expired and that the new successor had sent to them seid master ambassador for to

proroge and conferme the olde truce": BL Cotton MS Galba B. VII. f. fos. 69r–72v.

[152] „to whome, regarding the great preiudice that might thereby ensue to the remenant of Cristendome, was given no m[uch?] of answere": uo.

[153] „[...] but enterteyned hym with faire wordes": uo.

[154] „[to declare] [...égett lapszél...with the intent?] the pope, the emperor and other Cristen princes opinions and mynds myght be known disiring his maiestie to show his entention and will [...] and remonstring the [égett lapszél] realme of Hongre for the contynuall warres susteyned by [not? ...] a long season against the Turke [...] withoute any exsternal comforte or aid": uo.

[155] „[Hongre] was greatly de[p]ryved of men and strengeth and specially after the b[e]reafe of the king Matthyas and concluding for lacke of power they were not determyned to fall into any brechs with the Turk withoute being in certin to have a good effectival assistence of his maiestie and other Cristen princes": uo.

[156] „showing the grete preparations the turke had made and and how the trute was it shuld be against the Sophie, they having delayed the prorogation of the truce, and also by som other evidence, were in much suspicion of the Turkes army, requiring instantly themperor with all thastats to take som short conclusion for to assist them": uo.

[157] „whereunto themperor answered he went to worms, where all thastas of themperie shuld and that that he wolde not lacke on his behalfe to persuade them to som provision and remedy, offeryng all that he coulde dissiring the seid ambassador to have patience unto that tyme, and to deferre the resolution with the turke wherunto they condiscended, and the accordyngly the kyng of hongre sent them agayn to worms, showing the grete preparations the turke had made": uo.

[158] „for the attempts made by the frenchs kyng, [...] and for the dissensions and discords that were in almayne by the advise of all thastats aunswered to the seid ambassador that for these two considerations he myght not assist the kyng his good brother". uo.

[159] „[after] oone yere [...] during the which terme he thought to have remedied and purvayed the two forsaid impediments, promising after not ounly to imploye his owne and hole puissance, but also the same of thempery against the infideles, and exporte and persuade asmoche as shuld be in hym, the residue of the cristen princes." uo.

[160] „[...] his maiestie by the word of all thastats aunswered to the seid ambassador for these two consideratoons that he myght not assist the kyng his good brother, and he wolde disir them to retourne home with all diligence and take a truce for oone yere with the Turke [...] during the which terme he thought to have remedied and purvayed the two forsaid impediments, promising after not ounly to imploye his owne and whole puissance, but also the

same of thempery against the infideles, and exporte and persuade [...] . the cristen princes, and with these resolutions thambassadors went home and having all things related to the kyng and his counsaill, and following with thambassador of the turke the emperors dissire and advice upon the said truce.": uo.

[161] „havia auto risposta optima di la Cesarea Maesta": Sanuto, XXX. 262.; Wenzel, Sanuto, III. 209.

[162] Perjés, Mohács, 149.

[163] Április végén még a Reichstagra küldött pápai nuncius szerint Werbőczy és Balbi is Wormsban voltak. ETE I. n. 28.

[164] „thambassador of hongre saith, they had news of the Turkes comyng towards their fronters and so immediately invaded the realme": BL Cotton MS Galba B. VII f. 69r–72v.

[165] „and as to the second poynt concernyng thastate of the same he showed [...] the Turkes, have woune diverse places uppon the river Sava, that by negligence were unpurvayed of all necessaries for the defence and how at his departing they lay at siege before Belgrado, whych is a strong castelle and metely well furnyshed that by his opinion hold yet and shall resist being succurred and if suche place be lost, he saith all the realme shalbe lost.": uo.

[166] „[...] as to the third and last poynt towching assistence to be given themperor shuld do yt withouthe any delay he being chief of the temporall princes, and bound aboue all other to the defence of christendome". uo.

[167] „Item thambassador of hungre declared to have in charge to entre by themperors counsaille and consent, with the pope and other princes into any treatie and amitie." uo.

[168] „[...] et demum apud pontificem pro ope regno Hungarie ferenda totius viribus laborandum." Mon. Habs.
II/1. n. 70. p. 235.

[169] „wherein and for the aunswere and resolution, he was remitted to themperor retour from Evera, that shalbe to morrow at nyght on Monday at the furtherst." BL Cotton MS Galba B. VII f. 69r–72v.

[170] „[...] auxilium tamen contra fidei hostes Regi nulla ratione fuisse recusaturum [...] subsidium Germanicum, in quo si quae est spes reliqua rei Hungaricae sublevandae et non alibi est constituta, aut omnino negligatur": Dover, 1521. dec. 26.: BL Cotton MS Vespasian I f. 64r.; Simonyi, Okmánytár, I. 68–69.; LP Henry VIII, III/2. n. 1900. sz. 812.

[171] „The said ambassador showed to us he hath in comission to resorte to the kynge hyghness not ouneley for to demonstre[t] their adversities and dissire assistance but also to renew the ancien confederations betwene his hyghness and his maister". BL Cotton MS Vespasian I f. 64r.

[172] „[...] saying if he myght have had his expedition of your grace, and forbere his going over, he wolde be very gladd[e] thereof, for the urgent necessitie he hath to go to Rome". BL Cotton MS Vespasian I f. 64r.

[173] BL Cotton MS Vitellius B. IV f. 141.; LP Henry VIII, III./2. n. 1477.

[174] Sir Richard Wingfield és Tommaso Spinelli. 1521. szept. 10.: PRO SP 1/23 f. 50. Regeszta: LP Henry VIII, III/2. n. 1561.; Simonyi, Okmánytár, II. 25–28. „[...] newes ben comin from Don fferdinando that the Turks have taken Belgrade, which towne was the [e]ntre of Hongre of situation and of strengist served above all others for the conservation and defence of the realme on that side. howbeit theambassador of hongre as yet hath no such advertisemente nevertheless they be reported for true". Lásd Botlik, Szapolyai, 19. Ferdinánd már fel lehetett készülve a török előrenyomulásra, hiszen augusztus 20-án Grazból utasította az alsó-ausztriai tartományokat, hogy tartsanak gyűléseket a török támadás elleni tendők ügyében. Horvát véghelyek, n. 35.

[175] [a követ] „[...] make all possible instaunce for his annswere and resolucion of themperor towching thassistance he loked to have of His maiestie. And incontinently after he is determyned to resorte unto your grace and to procede further in his iorney towardes the Kynge highnes, as shalbe most expedient for his charges, with yor grace best counsell and advise": PRO SP 1/23 f. 50.

[176] „[...] also that betwene Belgrado and Buda ben diverse places able to resist in case be furnished": uo.

[177] „I can not with certintie tell what it is [being?] done therein": uo.

[178] „[...] he shoved us to have playne power and charge towarde the ffrenche Kyng anf to require and persuade hym for the wele of Cristendome truce or peax with themperors consent, wheruppon we showed hym that by your grace['s] good direccion he wolde knowe what way is best for hym counsailyng hym, to folowe yor advise in ene thynge direction he wolde knowe what may be best for hym": uo.

[179] 1521. szept. 13. PRO SP 1/23 f. 55.; LP Henry VIII, III/2. n. 1570.; Simonyi, Okmánytár, II. 32–36., Botlik, Szapolyai, 19–20.

[180] Le Glay, Négociations, II. n. 151. p. 521.; LP Henry VIII, III/2. n. 30.

[181] „[...] shewyd to us, that syns wele consideryd upon his besynes he supposyd yor grace byfore ye wolde take any resolucion wt hym, wyll have hym to go to the kyngs highnes, the whyche shall also nothynge determynet in your graces absens": uo.

[182] „[...] havyng so in charge to doo as shall appere by a lettre of the kynge hys maisters owne hand directyd unto the same the whyche consideracion it shall please yor grace that we maye have aunswer to shewe hyme yor mynde and pleasur therein": 1521. szept. 13.: PRO SP 1/23 f. 55.; LP Henry VIII, III/2. n. 1570.

[183] 1521. szept. 13.: PRO SP 1/23 f. 55.; LP Henry VIII, III/2. n. 1570.

[184] Még novemberben is pécsi püspök. DF 269 216.

[185] „A poste is commyn out of hongarye to thembassador here and where the Archeduke Domphernando had wrytten that belgrade was takyn by the Turkes your grace shall perceiue the contrarye by an originall lettre to the

saide the said ambassadour Whiche shalbe. with thys as he say the of archbishop of Strigonia who is the principall in auctoritie about the kynge and also by an extract of other lettres to hym, howbeit all is ther in grete danger." 1521. szept. 13. PRO SP 1/23 f. 55.; LP Henry VIII, III/2. n. 1570.

186 Botlik, Szapolyai, 19–20.

187 1521. szept. 22. Robert Wingfield és Tommaso Spinelli Wolseyhoz: „[...] ambassador of Hongre [...] and dissired as to advertise the same pleasure myght be to appoint som chapilayne or other such persounys of your grace serenity by this he myght be contynually addressed to your presence at such tymes as your grace thinks most req[uired] [...] that hath what commandment as he from his master, to be ordered in all his charge the advice and counsaill of your grace": BL MS Cotton Galba B. VIII f. 77.

188 1521. szept. 13.: PRO SP 1/23 f. 55.; LP Henry VIII, III/2. n. 1570.; Simonyi, Okmánytár, II. 32–36.

189 „[...] ambassador of Hongre depertid friday last towards your grace": BL MS Cotton Galba B. VIII f. 77.; LP Henry VIII, III/2. nos. 1601., 665.

190 „[...] themperor [...] prochayneth of hys dominions of Allmayne unto the realme of Hongarye [...] maye more bryflye and convenientlye gett assistens there then any other": 1521. szept. 13.: PRO SP 1/23 f. 55.; LP Henry VIII, III/2. n. 1570.; Simonyi, Okmánytár, II. 32–36.,

191 Gattinara, Badajoz püspöke és a császár levélváltásai. 1521. aug. 31-szept. Mon. Habs. II/1. nos. 76–80., 82–88., 90–101.; pp. 272–82., 283–315., 317–34.

192 Mon. Habs. II/1. n. 89. pp. 315–17. Ahogyan korábbi, szeptember 3-i levelében nem szól a magyar követ érkeztéről. uo. n. 81. p. 282.

193 Calendar Venice, III. n. 137., Sanuto, XXIX. 440–41.

194 Calendar Venice, III. n. 141., Sanuto, XXIX. 509.

195 Május 8.: jelentés Szulejmán hadi készülődéséről: Calendar Venice, III. n. 206.; Sanuto, XXX. 208.

196 Calendar Venice, III. n. 221. Sanuto, XXX. 263.

197 1521. júl 15.: Calendar Venice, III. n. 259.

198 Calendar Venice, III. n. 272.; Sanuto, XXXI. 181

199 1521. aug. 19. Calendar Venice, III. n. 304.

200 Calendar Venice, III. n. 282.; Sanuto, XXXI. 239–40.

201 1521. júl. 30.: Calendar Venice, III. n. 27.

202 A levél címzése: „" 1521. szept. 17.: PRO SP 1/23 f. 58.; LP Henry VIII, III/2. n. 1586.

203 „[...] A Monsigneur le cardinal d'York, legat et primat d'Angleterre, [...] que ledit ambassadeur ma dit avoir semble charge et commission deutre le Roy ma bon oncle". A regeszta angol fordításában: „The bearer, the ambassador of my brother-in-law, the king of Hungary, has told me of the distress in which his country is, from the invasion of the Turk. Many towns have ben taken, and the rest will be soon subdued, if aid is not given by other Christi-

an princes. I have done what I can, considering the war which Francis has so unjustly commenced against me, and am determined to do more when my affairs will allow of it. The said ambassador has a commission to the King and yourself, and has asked me to write to you in his favor. His petition is reasonable and necessary for the preservation of Christendom." PRO SP 1/23 f. 58. LP Henry VIII, III/2. n. 1586.

[204] „[...] ambassador of Hongre departed today last, towards your grace and dissired [...] to appoint som chaiplayn...continually addressed to your presence [...] that hath what commandment he from his master, to be ordered in all his charge the advice and counsaill of your grace". Brüsszel, 1521. szept. 22.: Wingfield és Spinelli Wolsey-hoz: BL Cotton MS Galba B. VIII f. 77.; LP Henry VIII, III/2. n. 1601.

[205] „[...] ambassador of Hongre departed today last, towards your grace and dissired [...] to appoint som chaiplayn...continually addressed to your presence [...] that hath what commandment he from his master, to be ordered in all his charge the advice and counsaill of your grace". Brüsszel, 1521. szept. 22.: Wingfield és Spinelli Wolsey-hoz: BL Cotton MS Galba B. VIII f. 77.; LP Henry VIII, III/2. n. 1601.

[206] „[...] durant le mois de septembre [...] arriva à Calais ung ambassadeur du roy de Hongrie, lequel venoit par devers les princes chrestiens pour demander secours pour ledict roy de Hongrie, son maistre, contre le Turc, qui peu de temps auparavant avoit pris la ville de Bellegrade, qui est la clef dudict royaume de Hongrie.": Le Glay, Négociations, II. n. 153. pp. 529–86. itt 550–551. A titkár saját journal-ja szerimnt: „En ce temps arriva à Calais ung ambassadeur du Roy de Hungrie, lequel venoit par devers les princes chrestiens pour demander secours pour ledict Roy de Hongrie, son maistre, contre le Turc, qui peu de temps auparavant avoit prins la ville de Bellegrade, qui est la clef dudict royaume de Hungrie": Journal de Jean Barrillon, II. 265. (Bourilly tévesen datálja Barrillon naplóját, és 1520-ra teszi a követ érkezését: Bourilly, Antonio Rincon, 65.)

[207] „[...] l'ambassador de Hongerie qu'est icy m'a baille certainnes lectres du roy [...] addressantes a v. m. contenans credence sur luy". Mon. Habs. II/1. n. 114. p. 372.

[208] „[...] l'ambassadeur de Hongrye deuers le legat, et eut icelluy ambassadeur audience en noz presencez et d'aucuns de conseil d'Angleterre. Et combien que par lesdits ambassadeurs et legat ayent este dites plusieurs belles et honnestes parolles et complaignant le grand mal apparent de la chrestienté, et que il est necessite de y pourueoir; toutesfois de prime face icellui le legat a bien donne a congnoistre, que le roy de Hongrie aura petite ayde du roy d'Angleterre separement sans les aultres grandz princes de la chrestientte": Mon. Habs. II/1. n. 109. p. 349.

[209] Russell, Search for Universal Peace, 182.; Busch, Drei Jahre englischer Vermittlungspolitik, 172.

[210] Busch, Drei Jahre englischer Vermittlungspolitik, 172.

[211] „[...] la cruel et horrible ennemy de nostre foy, le Turc, ne dort, mais comme lyon affamé s'est mis sus pour engloutir et dévorer ladite chrestienté le Turc, est desjá y est entré, et invahi, avec une moult puissante armée, le royaume de Ungrie, ferme et fort bolovart de ladicte chrestienté, y a prins á force aucuns des principaulx chasteaulx et forteresses, menassant e prendre et occuper toute la reste qu'il pourra faire, si par le secours et ayde des autres princes chrestiens n'y est résisté, comme il m'a esté ce jourd'huy dit par l'ambassadeur du roy de Ungrie [...] dont j'ay esté trés-amairement dolant et triste, que doit mouvoir les cueurs et couraiges de tous bons chrestiens, s'ilz ne sont durs comme de marbre ou de fer, d'avoir pitié et compassion de ceste calamité et péril évident. Et si, pour charité cordiale, amour et dévocion que l'on doit á nostre religion et foy chrestienne, lesdicts chrestiens n'y peuvent estre incitez, á tout le moings la craincte du danger et péril instant et apparant quil touche á ung chacun les y doit attirer de faire paix entre eulx, et s'assembler pour obvyer á ce discrime et perdicion de ladicte chrestienté, et pour icelle nostre dicte foy, et Dieu, prendre les armes, et convertyt la guerre entre les chrestiens, á l'encontre des commungs ennemys de nostredicte foy et religion chrestienne, pour laquelle chose je vous exhorte, requiers et prie, [...] je desiré, et exposeray mon sang et ma vye sans espargner, voyre me transporteray en ma prsonne devers le roy trés-chrestien, comme j'ay desjá faict devers l'empereur." Papiers d'État du Cardinal de Granvelle, I. n. 33. pp. 125–241. különösen 212.; LP Henry VIII, III/2. n. 1816.

[212] Richard Pace Wolsey-nak, Windsor, 1521. okt. 21.: „[...] other newes as ar cummin to Your Graces knoweliege owte nof Fraunce, off the warrys in Hungarye": BL Cotton MS Galba B. VII f. 123.; LP Henry VIII, III/2. n. 1680. State Papers, I. 74.

[213] „Lequel sondict regret et grosse amertune s'est accrue et accroist, sentant et ouyant l'entreprinse et troubles dudict commung ennemy de nostre foy, ayant prinse ceste audace par les divisions desdicts chrestiens": Papiers d'État du Cardinal de Granvelle, I. 211.

[214] „[...] qu'icelly commung ennemy, violant les traictez et convenances qu'il avoit faict naguères avec l'ambassadeur deu roy d'Hongrie, s'est levé contre le royaume dudict Ungrie, clef principale de la chrestienté, et y a já prins et gagné certains bons et fors chasteaulx, en ce temps que ledict empereur, ailleurs empesché et occupé, ne peult bonnement, comme il vouldroit, assister et vailler secours audict roy, [...] Et puis qu'ainsi va qu'estes d'advis et entendez que descendions à moyenner une paix, obmectant la déclaracion que nous avons tousjours requise de secours que prétendons nous devoir estre accordé par le roy d'Angleterre, selon la forme du traicté de Londres": Papiers d'État du Cardinal de Granvelle, I. 212. Londoni szerződés, előkészületei már április 25-én Amboise-ban: „Il envoya trois aultres cardinaulx, l'un devers l'Empereur, l'autre devers le Roy d'Espaigne, le tiers devant le Roy

d'Angleterre, pour faire consentir lesdictz princes à unes trefves quinquennales qu'il disoit avoir faictes à Romme entre tous les princes chrestiens, affin que on feist une armée pour aller contre le Turc": Journal de Jean Barrillon, II. 86.

[215] „[...] ledict cardinal ha faict ung grand discours, en repentant la cause de sa venue icy pour le bien de paix, le desir qu'il y avoit, le peinne et travail qu'il en avoit prins et vouloit prendre, moyenant qu'il y puist trouver quelque inclinacion ou appearance, les a ceste paix pour le bien de la chrestienete, pour eviter l'effusion de sang humain": Mon. Habs. II/1. n. 111. p. 359.

[216] „[...] les enemyz de nostre saincte foy qui avoient desia occupe unne grande partye de royaulme de Hongherie et plusiers aultres choses bien desduictes, par lesquelles il prioit et requeroit, que se voulsissions chascung de nous employer a ceste paix et luy ayder a la conduisre. [...] et pour requerir l'ayde et assitance dudit roy d'Angleterre": Mon. Habs. II/1. n. 111. p. 359.

[217] „[...] toutesfois de prime face icellui le legat a bien donne a congnoistre, que le roy de Hongrie aura petite ayde du roy d'Angleterre separement sans les aultres grandz princes de la chrestiente": Mon. Habs. II/1. n. 109. p. 349.

[218] „[...] et pour ce que scauez ce que luy promistes a Vormes, et les lectres que vous luy baillastes [...] et qu'il a beaucop seruy en ces mariaiges, et est homme pour vous bien servir encoures, et que je le treve plein de bon zele, que M. le legat icy l'extime et en tient bon compte [...] et a trouve bonnes ses overtures, et est homme de esperit: me semble, que le debuiez avoir pour recomande, et en faisant responce a ses lectres luy escripre, que, tant pour l'amour de la reyne, vostre seur, que pour le services qu'il ha faictz et esperez et aussy pour ses vertuz le aurez tout jour pour recomande, et acomplirez ce que luy avez promiz sans y faillir": Mon. Habs. II/1. n. 114. p. 372.

[219] „Nous vous envoyons le double des lettres que nostre ambassadeur de Burgo nous a escript, par ou verrez, comme le Turc gagne et se fortifie contre la chestiente": 1521. szept. 30.: Mon. Habs. II/1. n. 112. p. 364.; LP Henry VIII, III/2. n. 1616.

[220] Óváry, I. n. 1150.

[221] CSP Spain, II, n. 285.; 1521. aug. 9-15.: uo. nos. 350-52., 364.

[222] „[...] et voulons, que communiquez le tout audit Sr legat": Bins, 1521. szept. 30.: Mon. Habs. II/1. n. 112. p. 364.; LP Henry VIII, III/2. n. 1616.

[223] „Et s'il y a fondement par quoy honnestement nous y puissions condescendre, vous en maderons nostre resolution qui sera si raisonable, que chacun cognoistra nostre droit et honneur, sauf que nous desirons le repos de toute la chrestiente, afin d'avoir meilleur moyen d'assister le roy de Hongrie contre les Turcz, ennemy de nostre foy catholique; et que les armes cessent tant deca que dela les montz, et qu'il ne soit nul bruyt de guerre entre les princes chrestiens": Bins, 1521. szept. 30.: Mon. Habs. II/1. n. 112. p. 364.; LP Henry VIII, III/2. n. 1616.

[224] „Car pour le grand desir que avons au repoz de le chretienté, conservacion d'icelle, et reboutement des Turcs infidelles qui sont en Hongrie, sommes bien contant d'y entendre, moyennant que ce soit a l'honneur de [...] pape et de nous; et en ce cas nous ferons fort de sa sainctite, et que nous luy ferons consentir a ce que en ferez": Mon. Habs. II/1. n. 115. pp. 372–73.; LP Henry VIII, III/2. n. 1620.

[225] Károly calais-i követeinek: BL Cotton MS Vitellius B. IV f. 177.; LP Henry VIII, III/2. n. 1640.

[226] LP Henry VIII, III/2. n. 1605., Russell, Search for Universal Peace, 185.

[227] „[...] the prosperose successe off the turkes in takynge Belgrado, is verraye displeasant to the Kyngis Hyghnesse": Pace Wolsey-nek, Windsor, 1521. okt. 15.: BL Cotton MS Galba B. VII f. 123.; State Papers, I. 74.; LP Henry VIII, III/2. n. 1680.

[228] LP Henry VIII, III/1. n. 1656. „[...] machinis bellicis, quibus turcas ipsos, liceret impeteret": [John Clerk] Io. Clerk. Pro Henrico. VIII. Angliae et Franciae Rege Potentissimo fidei defensore, apud Leonem. X. Pont. Max. Oratoris: in exhibitione Regij Libri in consistorio habita oratio. Ed. Hieronymus Emser. Leipzig: Valentin Schumann, 1522. f. 9. A használt kiadás: Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt Digitalisierung von Drucken des 16. Jahrhunderts. [http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd16/content/structure/999347 – 2014. március 13.]; O'Donovan, Defence of the seven sacraments, 163.

[229] Cathy Curtis, Richard (1483?-1536), ODNB [http://www.oxforddnb.com/view/article/21065, accessed 6 Nov 2013]

[230] Botlik, Szapolyai, 20. Egy közvetett utalásból tudjuk, ott volt/van a császárnál. BL Cotton MS Galba B. VII. f. 154b.; LP Henry VIII, III/2. n. 1799.

[231] Oudenaarde, 1521. nov. 23.: V. Károly Wolsey-hoz. BL Cotton MS Galba B. VII f. 154b.; LP Henry VIII, III/2. n. 1799.

[232] „[...] veu les inhumanitez et cruautez faictes par le catholique sur vos subjects, tellement que le Turc ne pourroit faire pire [...] commença estre acquis audict sieur, et survint l'affaire en autre part et termes que n'estoient ou temps du traicté de Londres, et par ainsy n'est ledict seigneui contrevenu à iceluy [...] il nous aurait persuadé pour le secours de Hongrie contre le Turc": Le Glay, Négociations, II. n. 153. p. 560. A titkár journal-ja így ír: veu les inhumanitez et cruautez faictes par le Catholique sur vos subjectz, tellement que le Turc ne pourrait faire pire [...] il nous avoit persuadé pour le secours de Hongrie contre le Turc, qui ne se pouvoit faire, estant l'abstinence si briefve, car seroit assez à ung chacun d'estre sur. Journal de Jean Barrillon, II. 283–84.

[233] „[...] il s'est chargé de coulourer icelle tresve, soubz umbre que le Turc invade l'Hongrie, et auquel dict qu'il fault resister": Le Glay, Négociations, II. n. 153. p. 572.; Journal de Jean Barrillon, II. 300,

[234] Juan Manuel de Villena y de la Vega, señor de Belmonte. V. Károly római követe: 1521. aug. 27.: CSP Spain, II. n. 356.

[235] Russell, Search for Universal Peace, 184.

[236] „[...] thowe he be verraye desirose to have and se you at home, yitt considerynge that your abode there is for so goode, so godly, and necessarie purpose, Hys Grace is well contentydde and pleasydde therwyth; [...]

Albeitt yff Your Grace schall perceve that the two Princes intende to make delaye, and not to cum to any goodde and honorable conclusion, then Hys Graces mynde is, ye schall returne home; considerynge that he haith greate neade off yow here, aswell for the administracion of justice, as the orderynge off hys realme otherwyse.": State Papers, I. 76.; LP Henry VIII, III/2. n. 1709.

[237] „Item the greate dangier that may ensue to cristendom [...] bred if so terrible a conflicte shulde ensue [...] item the victorie of the Thurk and the imminent p[eril] [...] ream of hungary is to be remembred." A francia királyhoz: BL Cotton MS Caligula D. VIII f. 123.; LP Henry VIII, III/1. n. 1696.

[238] LP Henry VIII, III/2. n. 1693–94.

[239] Calendar Venice, III. n. 350. Docwra Oudenaarde-ban van október végén a császárnál. LP Henry VIII, III/2. n. 1712.; Október végi tárgyalása a császárral: BL Cotton MS Galba B. VII fos. 136., 140.; LP Henry VIII, III/2. nos. 1714., 1733.

[240] LP Henry VIII, III/2. nos. 1698–99., 1702.,1707–09.

[241] Russell, Peacemaking, 121.

[242] Harvey, Wolsey, 128.; Creighton, Wolsey, 80–81.

[243] Mon. Habs. II/1. n. 133. p. 428.

[244] 1521. nov. 23.: BL Cotton MS Galba B. VII f. 156.; LP Henry VIII, III/2. n. 1800.

[245] „[...] ambassador [...] showed that at Buda all thastats of the realme shallbe shortly assemble for to counsaill and determyne what is good to be done for the conservation and defence against the Turks of the residue of their countries [...] themperor woll not [...] promise to make to the kyng his broder [...] assistence at the will of Cristendom and the proximitie of his paternelle and imperialle dominions ther requireth the said kyng and his subgette shallbe compelled to make som truce with the Turks howbeit if thempeor woll consent to them a portion of the ayde granted by thastats of almayne, which unto the said ambassador saith they wolle aggreable, in that case the kyng of hungria shall doo or conclude nothing wythoute themperors consent [...] the ambassador intendeth to come into Englond." Wingfield és Spinelli Wolsey-nak. Oudenarde, 1521. nov. 23.: BL Cotton MS Galba B. VII. f. 156.; LP Henry VIII, III/2. n. 1800.

[246] Martin, II. Lajos, 19.

[247] Fletcher, Wolsey, 76.

[248] Oudenaarde, 1521. nov. 21.: Calendar Venice, III. n. 366.; Busch, Drei Jahre englischer Vermittlungspolitik, 172.

[249] Már szeptember 5-én jelentett Balbiról Contarini. Busch, Drei Jahre englischer Vermittlungspolitik, 172.

[250] Mon. Habs. II/1. n. 143. p. 463.

[251] BL Cotton MS Galba B. VII f. 154b.; LP Henry VIII, III/2. n. 1799.

[252] PRO E 30/866.; Mon. Habs. II/1. n. 144. p. 466.

[253] Chambers, Cardinal Wolsey and the papal tiara, 21.; Wilkie, Cardinal Protectors, 86.

[254] John Clerk jelentései. BL Cotton MS Vitellius B. IV. fos. 102-106., 121-24, 137-39., 141-44.

[255] BL Cotton MS Vitellius B. IV f. 196., Rymer, Foedera, XIII. 756-758.; LP Henry VIII, III/2. n. 1740. Megerősítés: PRO Papal Bulls SC 7/14/1-3.

[256] LP Henry VIII, III/2. n. 1952.

[257] Angliai útja: Fedeles, A pécsi székeskáptalan, n. 23.; Köblös, Az egyházi középréteg, 444. Fógel nem tud angliai útjáról. Fógel, II. Lajos, 102.

[258] Hall, Chronicle, 628.; Russell, Search for Universal Peace, 189.

[259] Konzisztoriális akta, 1521. aug. 24.: Consistorialia, n. 26.

[260] 1521. júl. 12.: AT V. n. 415.; Documente, II/3. n. 256.; Szerbia, n. 478.

[261] Datálatlan, Nanni által 1516-ra tett, de tartalma alapján 1521 augusztusára keltezhető pápai válaszlevél, Nanni, Epistolae ad Principes, I. n. 707. Lásd Fraknói, Szent-szék, II. 329.

[262] A velencei nunció jelenti: Calendar Venice, n. 357. Sokatmondó Gattinara kézírása a margón, hogy „ezt még meg kell erősíteni".

[263] „It is all so reaportyd that the said Kynge off Hungarye intendith to make a jorney with the said great Turke shortlye." John Clerk Wolsey-nak, Róma, 1521. okt. 10.: BL Cotton MS Vitellius B. IV. f. 18.; Ellis, Original letters, Ser. 3. Vol. I. n. 99.; LP Henry VIII, III/2. n. 1654.

[264] Erről be is számolt Velencének. Sanuto, XXXII. 21.; Szerbia, n. 476.

[265] „[...] by the ambassador of Hongerye that the Turke with hit grete loss is withdrawing from Belgrado": Sir Richard Wingfield és Spinelli Wolsey-nak. Hennegau, 1521. okt. 4. BL Cotton MS Galba B. VII f. 121.; LP Henry VIII, III/2. n. 1632.

[266] BL Cotton MS Vespasian F. I f. 49. A LP Henry VIII-ben nincs regesztázva, más helyütt sincs kiadva. Lehetséges, hogy eredeti, be van ragasztva a Cotton Gyűjtemény kódexébe, nem másolt, legalábbis nem 17. századi másolat. Ha másolat is, egykorú, angliai. Kurucz sem ismeri.

[267] „[...] ex Hungaria mihi sunt reddite que priora de rebus Turcicis allata ita affirmant [...] Tyrannus Turcarum una cum copiis ac impedimentis Constantinopolim remeare, [...] pestis in eius exercitu magnopere seniat. [...] et vis frigoris ibi sub septemtrione acrius ac tempestivius insurgens ad mutanda castra eum impellat [...] Sub Turci autem recessu Rex Hungarie cum eius universo exercitu quem instructum iam habet Danubiam traiecit. [...] Reliquus exercitus instructus accinctusque vestigia hostis abeuntis insequitur. Speramus autem horum alterum ut vel Turcus ad manus conserendum coga-

tur. Quod si fiat de victoria nostris, non valde dubitant, vel si omnino detrectaret, certamen ei vicissim longe maiora damna inferri que passi fuerimus. Estque nostris fixum et constitutum etiam usque ad Constantinopolim progredi, et de summa rerum pro fide ac religione dimicare". uo.

[268] C. Tóth, Egy legenda nyomában, 453. Adomány Bátorinak: Documenta Batoriana, I. n. 255.

[269] C. Tóth, Egy legenda nyomában, 453.; Memoria rerum, 22., Táborban: DL 25 632.; II. Lajos Bátorinak: Szerbia, n. 477.; DL 23 584. (II. Lajos, manu propria.)

[270] II. Lajos levele Zsigmondhoz: Mohács, okt. 1.: AT V. n. 435.; Szerbia, n. 475.; C. Tóth, A királyi pár, 83.; C. Tóth, Egy legenda nyomában, 453.

[271] Okt. 14. hadi készülődés: Óváry, I. n. 1150.

[272] C. Tóth, A királyi pár, 83.

[273] C. Tóth, Szapolyai 1522. évi havasalföldi hadjáratai, 991.

[274] AT V. 435.. p. 401., Szerbia, n. 475.; Szakály, A mohácsi, 18.

[275] Okt 7.: DL 23 587.; Szerbia, n. 476.; Pálosfalvi, Nikápolytól, 189.

[276] C. Tóth, A királyi pár, 84.

[277] DL 23 587.; Szerbia, n. 476.; C. Tóth, Egy legenda nyomában, 454.; C. Tóth, A királyi pár, 83.

[278] Wenzel, Sanuto, III. 253. Kiss, Nándorfehérvár, 609.

[279] C. Tóth, Szapolyai 1522. évi havasalföldi hadjáratai, 991.

[280] Okt. 24.: Levél Szeben városához a török előretöréséről, s a havasalföldi veszélyről. A király meghagyja a vajdának, menjen, segítsen Havasalföldön. C. Tóth, Szapolyai 1522. évi havasalföldi hadjáratai, 988.; Documente XV/1. n. 254.; DF 245 796., Documente II/3. n. 275.

[281] Documente VIII. n. 78.

[282] November 10.: Orio jelentése: Documente VIII. n. 76.; December 2.: Orio jelentése: uo. n. 74.

[283] 1522. jan. 30.: DF 276 011.; Helytartói oklt., n. 1.

[284] Szabó, Országgyűlések, 49.

[285] C. Tóth, Egy legenda nyomában, 455.

[286] C. Tóth, Szapolyai 1522. évi havasalföldi hadjáratai, 988. Lajos levele Zsigmondnak, 1521. dec. 27.: A török bevonul Havasalföldre, lehet, megtámadja Magyarországot is. AT V. n. 441.

[287] C. Tóth, Egy legenda nyomában, 454.; Helytartói oklt., n. 11.

[288] Helytartói oklt., n. 2.; Lajos levele a lengyel királynak. Febr. 26.: C. Tóth, A királyi pár, 86.

[289] „[...] pars ut Arces ab hoste propterea omnium expectationem (in induciis enim eramus) interceptus in statem redigat rursus una cum bellicis tormentis locis oportunis est relicta." BL Cotton MS Vespasian F. I f. 49.

[290] Lajos többször így fogalmaz, pl. 1525-ben a lengyel követnek:, AT VII. n. 73.; Kubinyi, A mohácsi csata és előzményei, 169.

[291] Jajca, n. 106.; Kubinyi, A mohácsi csata és előzményei, 169.

[292] II. Lajos levele a városoknak. 1520. nov 5.: DF 217 910.; Kubinyi, A mohácsi csata és előzményei, 169.

[293] Szakály, Nándorfehérvár, 101.

[294] Kubinyi, A mohácsi csata és előzményei, 181.; Szakály, Nándorfehérvár, 102.

[295] Rodosz, 1521. szept. 20.: Philip Villiers de L'Isle (Lyle) Adam nagymester Wolsey-nak. PRO SP 1/23 f. 62.; LP Henry VIII, III/2. n. 1596. 664.

[296] „[...] cepisse [...] belgradum [...] depredatus est hungarias provincias sine [...] obstaculo": A rodoszi nagymester Wolsey-nak: 1521. nov. 4.: BL Cotton MS Otho C. IX. f. 36.; LP Henry VIII, III/2. n. 1741.

[297] Mon. Habs. II/1. n. 148. p. 475.; PRO E 30/865., PRO SP 1/23 f. 152.; LP Henry VIII, III/2. n. 1836.; PRO SP 1/23 f. 162.; LP Henry VIII, III/2. n. 1895.; 1521. dec. 4. Oudenaarde: V. Károly VIII. Henrikhez: Politische Korrespondenz Kaiser Karls V., n. 98. [http://karl-v.bsz-bw.de/ - 2013. okt. 4.]

[298] „Orator regis Hungariae fuit cum cardinale, qui satis eperte dixit ei, non esse tempus faciendi contra Turcos, nisi prius debelletur Gallorum rex, ne expeditio fiat contra infideles [...] monuit oratorem ut nomine regum suorum vellet inire [...] unum fedus contra Gallos [...] orator facile concessit": Bernardo de Mesa, Badajoz püspöke V. Károlynak: London, 1521. dec. 12.: LP Henry VIII, III/2. n. 1858., Mon. Habs. II/1. n. 151. p. 492.; Busch, Drei Jahre englischer Vermittlungspolitik, 172.

[299] „[...] misitque eum dictus cardinalis ad me, nescio ob quam causam, ut simul conciperemus aliquos articulos pro dicto federe": LP Henry VIII, III/2. n. 1858., Mon. Habs. II/1. n. 151. p. 492.

[300] „[...] cui ego respondi, me non habere commissionem pro dicto federe componendo, et quod, quamvis aliquando fuerunt excogitati aliqui articuli contra Gallos, tamen me nescire, quomodo placuissent aut cardinali au Mti v. Respondi sibi in istam formam, quia scio, eum esse Venetum natione, et timui, ne per hoc aliquid voluisset a me extorquere de secretioribus": LP Henry VIII,. III/2. n. 1858., Mon. Habs.II/1. n. 151. p. 492.

[301] „Touchant l'ambassador de Hongrie, vous avez bien faict d'y proceder comme escripuez, jusques a ce que fussiez informe. Pour ce que le tenons homme de bien et affecte aux choses publiques, et qu'il ne peult que prouffiter de joindre les roys de Hongrie et Pollonie a ceste emprinse contre France, afin que puissions plus facilement fere l'expedition contre les infideles: nous semble, que debuez scavoir de Monsr le legat, de quelle sorte et maniere il entend que deussions fere ceste lighe avec lesds roys, et soubz quelles condicions, et celon ce pour jecter les articles, soubs nostre bon plaisir, et les nous envoyer, a fin de les veoir et vous mander ce qu'il nous plaisre estre faists, ensemble le pouvoir pour les conclure. Et nous semble bien raison, que, si les roys de Hongrie et Polonie se joindent avec nous contre France, et qu'il nous veullent assister a ceste emprinse, que aussy reciproquement debuons estre joinctz et unyz, aves lesds roys pour les ayder et assister contre les

Turcz et aultres infideles; et d'aultant plus, estant la chose telle et si privilegie, qu'elle concerne le bien et conservacion de toute la republique chretienne [...] a quoy toutz princes chretiens sont tenuz par debuoir et obligacion.: V. Károly Badajoznak. Gent, 1521. dec. 20.: LP Henry VIII, III/2. n. 1887.; Mon. Habs. II/1. n. 159. p. 512.

302 „Oultre ce nous ha declare les devises que Monsr le cardinal avoit avec l'ambassador d'Hongerie, et la substance des letres signes de Hannart, que ledt ambassadeur luy avoit monstres, lesquelles desirons bien pouvoir veoir, s'il est possible des les receuver ou du moings en avoir la copie": Károly Badajoznak: Gent, 1521. dec. 27.: LP Henry VIII, III/2. n. 1905., 814 Mon. Habs., II/1 n. 165. p. 533.

303 Dover, 1521. dec. 26. Balbi levele Wolsey-hoz: BL Cotton MS Vespasian F. I f. 64.; Simonyi, Okmánytár, I. 67–69.; LP Henry VIII, III/2. n. 1900. 812. Ortvay ismeri, de tévesen aug. 20-ára datálja, mintha odafelé menet írta volna a pérpost. Ortvay, Pozsony, III. 227.; Regeszta: Sommer, Balbus, I. 594.

304 „[...] expectabo jussionem et mandatum Dominationis Vestrae [...] supplico, ut literas Regis Angliae et eciam eiusdem ad Reges meos mihi dignetur quam ociissime transmittere, insuper Literas Reverendissimae Dominationis Vestrae ad Caesarem, Dominam Margaretam et Principem Ferdinandum." BL Cotton MS Vespasian F. I f. 64.

305 „Cum aliquantum itineris processissem, presto mihi fuit tabellarius cum literis a Serenissimo Rege Hungariae et rursus aliis a Rege Poloniae ad me datis, summa rerum Hungaricarum haec erat. Regnum illud ad extremam desperationem redactum propriis opibus nec ad exiguum temporis aut defendi aut sustineri posse, Thurcum autem primo adventante vere cum omnibus copiis ex Asia et Europa conflatis iam non fines sed viscera et praecordia Hungariae invasurum, et nisi a Bohemis et Germanis tempestive succurratur in suam potestatem quod reliquum est paruo negotio redacturum. Ex Polonia autem scribitur Tartaros [...] magna Polonia nuncupatur maximo equitatu fuisse aggressos. [...] haec illud accedit quod video Reverendissimam Dominationem Vestram pro sua singulari sapiencia et in rempublicam Christianam pietate eo omnes conatus accionesque convertere ut induciis inter Caesarem et Gallum interpositis, in communi Religioni periclitanti consulatur, nec video cur si tadeo mihi illius Principis congressus fugiendus, cum quo forte paulo post aliqua concordia et pacificacio inibitur": BL Cotton MS Vespasian F. I f. 64.

306 „Illud vero perniciosissimum erit, in quo si quae est spes reliqua rei Hungaricae sublevandae et non alibi est constituta, aut omnino negligatur, aut serius accedat quam praesens necessitas postulat [...]" uo.

307 Calendar Venice, III. n. 377.

308 C. Tóth, Szapolyai 1522. évi havasalföldi hadjáratai, 988.; Lajos levele Zsigmondnak, 1521. dec. 27.: AT V. n. 441.

[309] „[...] quae res ad alias raciones meas accumulat ut animo ambigam sit ne mihi ad Caesarem iter per Galliam faciendum nec ne, utrique trahor diverse, nam si negligam Legationem Gallicam non satisfaciam illius Principes mandatis, a quo iussus sum implorandi auxilii gracia, eque Gallum ut Caesaream et maiestatem Regis Angliae adire, vereorque ne mihi in Hungariam redeunti obiiciatur quasi per me steterit quominus suppecias a Gallis habuerim et forte Rex Galliae ita comminiscetur se siquis modo admonuisset eum inter has quibus urgetur difficultates, auxilium tamen contra fidei hostes Regi propinquo et consanguineo nulla ratione fuisse recusaturum. [...] postquam Calizium transmisero, si comperiam Regem Galliae non procul abesse, et citra Pariseorum Sequanam in aliqua Belgica Civitate commorari eo recta tendam, [...] et biduo aut triduo ad munus mihi demandatum obeundum absumpto, ibidem tam diu commoraturus, [...] His conscriptis appulit orator Caesaris, ex quo accepi Regem Galliarum degere ultra Pariseos et adhuc ut fertur remotius profecturum, unde deliberavi itinere Gallico dilato et omnino praetermisso recta ad Caesarem redire." BL Cotton MS Vespasian F. I f. 64.; Simonyi, Okmánytár, I. 68.; LP Henry VIII, III/2. n. 1900. 812.

[310] Korrespondenz Ferdinands I., I. n. 18.; Sommer, Balbus, I. 39.

[311] Calendar Venice, III. n. 395.

[312] Calendar Venice, II. n. 405.

[313] Helytartói oklt. n. 12.; C. Tóth, A királyi pár, 86.

[314] CSP Spain, Suppl., II. 74.; HHStA Belgien P.A. f. 2.

[315] 1523. márc. 23.: Oratio reverendi in Christo [...] Hieronymi Balbi Episcopi Gurcen [...] . una cum illustriss. Petro a Cordoba eius collega coram Adriano VI. Pont. Max., Sommer, Balbus, Hieronymus, I. 566–578.

[316] „Et nunc licet aerario tot bellicis oneribus exhausto, Carniae tamen Austriae limites, unde Turcis ad forum Iulium et reliquam Italiam iter expeditissimum patet [...] ut proximo biennio efferatae illae bestiae in Pannonia inferiori Taurinum (vulgus Belgradum vocitat) id est totius Christianitatis munimentum et propugnaculum, quasi per assiduas caedes et vulnera debilitates, tamquam immanem et indomitum hostem amplius sustinere nequeuntibus": Sommer, Balbus, I. 575.

[317] „[...] ubi Balibekus satrape Bozne superato Zawo ...copias que in hungariam traiecit vastata magna parte regionis [...] Zawam ponte iungit [...] extra iactum bombardarum supra NandorAlbam [...] ex alia parte satrapes Epyri, Servie et Macedonie vir disciplina militari omnium satraparum facile princeps autem Sabacz in ripa Zawi, amnis et navigabilis [...] certio post que obsederat die. [...] cum machinis cum maximum militum irruptionibus expugnat, cessit ad unum qui intus erat [...] princeps turcorum [...] NandorAlbam prima Julii obsidione cingit, partem vero copiarum per pontem Zawy traiecit in Syrmium [...] machinis longioribus muros arcis quateret et auxilium Hungarorum obsessis adimeret, constraverat item utrum fluvium classis unde cum tormentis [...] non minus urgebantur obsessi, [...] omnia in arcem

iaciebantur [...] ingentibus ambulatoriis turribus propugnatores menium saciabantur et deturbabantur [...] et lapide quadrato munite fosse non admittebant proinde ex parte Zawy arcis cuniculis [...] pulvere est bombardico [...] magna parte demoliuntur." BL Cotton MS Nero B. XI f. 72. Egykorúnak, 1526-osnak tartja Ellis, s részleteket közöl belőle. Ellis, Original letters, Ser. 2. Vol. II. 346.

318 „[...] soli[man] imperium paternum adeptus [...] unum ex purpuratis stabuli sui prefectum mittit ad serenissimum Regem Ludouicum de nouo successu et exaltatione sua gratulatum simulan se bona amicitia cum eo viuere velle [...] cum nihil minus in mente habere classem enim quam pater quinquennio continuo ad invadendam Hungariam ornaverat ingenia que bellica, quibus iam gent ea abunde munita est copias que; secundo post oratorem suum mense ex Bizantio adversus hungariam anno 1521 monit". BL Cotton MS Nero B. XI f. 72.

319 AT VII. n. 73.

320 1524. feb. 4. BL Cotton MS Vespasian F. I fos. 15–16. Kiadva Theiner, Vetera monumenta, II. n. 824.; Artner, Magyarország, n. 131.; Documente II/3. n. 337. A DF-ben csak a császárnak írott, ugyanakkor keltezett levél van meg.

321 Fraknói, Szent-szék, II. 340.

322 „Tyrannus, statim post sui patris interitum, misso ad me Oratore, pacem ultro et bonae vicinitatis offerebat officia, quae ego Sanctissimi domini Leonis Pont. secutus consilium, ac generalis expeditionis, quam eius Sanctitas futuram pollicebatur, allectus fiducia, cum magno meorum Regnorum detrimento et iactura, contemsi et repudiavi [...] Oratorem Thurcarum pluribus mensibus suspensum et ancipitem teneo, offensi et irritati Belgradum et alias arces meas propugnacula Christianitatis expugnant, atque hoc triennio clade et vastitate in mea Regna sunt debachati": BL Cotton MS Vespasian F. I. fos. 18–20.

323 „[...] qua simulatione et arte perfidus Religionis Christianae hostis me fallere et circumvenire cogitabat: nam quum se palam Orientali expeditione implicitum, omnemque vim armorum eo se collaturum mentiretur, meis Regnis parabat exitium": uo.

324 1521. júl. 12.: A török ostromolni készül Szabácsot és Nándorfehérvárt. AT V. n. 415.; Documente II/3. n. 256.; Szerbia, n. 458.

325 AT V. n. 412.

326 Nem is a király leveléről szól, hanem „ex literis ex Hungaria". AT V. n. 413.

327 AT V. n. 413.

328 AT V. n. 415.

329 Lajos levelei. Buda, 1521. júl. 15.: AT V. n. 417.; Documente II/3. n. 258.; Szerbia, n. 459.; Tétény, 1521. júl. 29.: hadmozdulatok, Szabács és Zimony már elesett: AT V. n. 422.; Szerbia, n. 460.

[330] Fodor, Magyarország és a török hódítás, 40.
[331] Kubinyi, A mohácsi csata és előzményei, 162., 168.
[332] Perjés, Mohács, 160–176.
[333] Lhotsky, Das Zeitalter, 173.
[334] Szalay, Magyarország története, III. 546.
[335] Horváth, Magyarország története, II. 648.
[336] Fraknói, Magyarország a mohácsi vész előtt, 40.; Fógel, II. Lajos udvartartása, 100. HHStA Ungarische Akten Allgemeine Akten fasc. 1. Konv. D. 1524. IV. 5.
[337] Török, A mohácsi vész diplomáciai előzményei, 183.
[338] Káldy-Nagy, Szulejmán, 60–62.
[339] Perjés, Szulejmáni, 493.
[340] Uo.
[341] Rázsó, A Habsburg-birodalom, 134.
[342] Fodor, Magyarország és a török hódítás, 40.
[343] BL Cotton MS Vespasian F. I fos. 15–16.
[344] LP Henry VIII, IV/1. n. 1061.iii.; British History Online [http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=91221 - 2013. szept. 27.]; State Papers Online, 1509–1714. [http://gale.cengage.co.uk/state-papers-online-15091714.aspx].
[345] Kubinyi, Szávaszentdemeter, 128.
[346] DL 23 587.; Szerbia, n. 476.; C. Tóth, Egy legenda nyomában, 454., C. Tóth, A királyi pár, 83.
[347] Wenzel, Sanuto, III. 253.; Kiss, Nándorfehérvár, 609.
[348] Óváry, I. n. 1161.
[349] C. Tóth, Egy legenda nyomában, 454.; Helytartói oklt., nos. 3., 11.
[350] „[...] dominus rex ut serenitas sua omnino veniat ad colloqium cum eo [...] Turci fecerunt magnam incursionem et predam in hoc regno et ex plurimus locis habentur continuo nova de maximis apparatibus Turcorum, ad primum vero contra regnum". Helytartói oklt., n. 1.
[351] Fodor, Magyarország és a török hódítás, 45.
[352] 1522. feb.: Ljubić, Commissiones Venetae, I. 167.; Ágoston, Ideológia, 14.; Setton, Papacy, II. 201.
[353] „The Turkes in ungrya doythe contynuell invasions and moche army": Brüsszel, 1522. jan. 22.: BL Cotton MS Galba B. VIII f. 227.; LP Henry VIII, III/2. n. 1978.
[354] AT V. n. 441.; C. Tóth, Szapolyai 1522. évi havasalföldi hadjáratai, 988.
[355] Szapolyai oklt., n. 551.; C. Tóth, Szapolyai 1522. évi havasalföldi hadjáratai, 989.
[356] Memoria rerum, 23.; Kupelwieser, Die Kämpfe, 208–209.; Szakály, The Hungarian-Croatian border defense system, 152. Fenyvesi, A temesközi-szörénységi végvárvidék, 256.
[357] 1522. márc. 24-én a nádorhoz írt levele. DL 23 621.; Helytartói oklt., n. 30., Pray, Epistolae, I. n. 65., Alsó-Szlavóniai, nos. 169.; Jajca, n. 232.; Documente, II/3. n. 285.

[358] 1522. márc. 24-ikén a nádorhoz írt levele. DL 23 621.; Helytartói oklt., n. 30., Pray, Epistolae, I. n. 65., Alsó-Szlavóniai, n. 169.; Jajca, n. 232.

[359] Helytartói oklt., n. 30., Szörény erődítése: DF 271232.; Helytartói oklt., n. 133. Kubinyi, Szávaszentdemeter, 130.

[360] C. Tóth, Szapolyai 1522. évi havasalföldi hadjáratai, 993., 995.; Szapolyai oklt., n. 558.

[361] Statileo János örsi prépost Bátori István nádorhoz. Scardona polgárainak segélykérése: DL 24 397; Iványi, Adalékok, III. 331.; Helytartói oklt., n. 23.; Nemes, Kelemen, 57.; Lásd: 1522. ápr. 5.: Scardona város polgárainak a folyamodványa Lajos királyhoz: DL 39 344.; Iványi, Adalékok, III. 331-332.; Nemes, Kelemen, 57. Igazuk lesz a polgároknak, szeptemberben a török már támadásokat vezet Scardonából. Nemes, Kelemen, 57.; Horvát véghelyek, nos. 118-119.; Iorga, Notes, VI. n. 156.

[362] Jajca, ccxxxi-ccxxxiii.; 1522. jún. 12.: jelentés: Knin elesett: Horvát véghelyek, n. 95.; E. Kovács, Ferdinánd, 27-28.

[363] Setton, Papacy, II. 206.

[364] „[...] castra Croatie et Dalmatie et Bozne et illis vicina manebunt in desertis et cogentur fame mori aut relinquere Thurcis sine obsidione": Bornemissza megfogalmazása Burgo jelentése, 1523. márc. 3.: HHStA Grosse Korr. 25a. f. 46-47., DF 293 883.; Helytartói oklt., n. 168.; Kubinyi, A magyar állam belpolitikai, 65.

[365] Magyarország hadtörténete, I. 155.; Kubinyi, Szávaszentdemeter, 128.

[366] Magyarország hadtörténete, I. 155., Óváry, I. n. 1163.; C. Tóth, Szapolyai 1522. évi havasalföldi hadjáratai, 995.

[367] Klissza ostroma: Wenzel, Sanuto, III. 271.; Nemes, Kelemen, 57.; Artner, Magyarország és az apostoli szentszék, 73.; Margalits, Horvát, I. 342.

[368] Millenniumi hadtörténet, 90.; Pálosfalvi, Nikápolytól, 175. 1515-ben a végvárak hiánya már megmutatkozott abban, hogy Szapolyai nem volt képes bevenni a Nándorfehérvár közelében fekvő Zsarnó várát. Szakály Ferenc: The Hungarian-Croatian border defense system, 150.; Pálosfalvi, Nikápolytól, 177.; C. Tóth, Egy legenda nyomában, 452.

[369] Magyarország hadtörténete, I. 142.

[370] Kinevezése: 1521. nov.: A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16-17. században [http://archivum.piar.hu/arisztokrata/11meltosagok.htm - 2014. március 14.]; Margalits, Horvát, 138. Segélykérései. DF 276 364; DF 276 366. Még a pápához is küldött követet, Thomas Nigert, és maga kért támogatást a horvát rendek nevében is a török ellen. Niger felszólalt a pápa előtt Brodarics jelentlétében. 1523. márc. 6.: Consistorialia, n. 32. Nigert Ferdinándhoz is ez ügyben küldte.

[371] C. Tóth, Szapolyai 1522. évi havasalföldi hadjáratai, 996.

[372] DF 276 081.; Helytartói oklt., n. 85.

[373] C. Tóth, Szapolyai 1522. évi havasalföldi hadjáratai, 997.

[374] Kupelwieser, Die Kämpfe, 204.; Óváry, I. n. 1165.; C. Tóth, Szapolyai 1522. évi havasalföldi hadjáratai, 997.

[375] C. Tóth, Szapolyai 1522. évi havasalföldi hadjáratai, 1004.

[376] Óváry, I. n. 1164.; C. Tóth, Szapolyai 1522. évi havasalföldi hadjáratai, 998.

[377] C. Tóth, Szapolyai 1522. évi havasalföldi hadjáratai, 998.; Nemes. VII. Kelemen, 57-58.; Jajca, ccxxxii.

[378] Korrespondenz Ferdinands I., I. 32-33., 130-131., 144-145., 154., 237. Rázsó, A Habsburg-birodalom, 134.

[379] E. Kovács, Ferdinánd, 27.

[380] 1519. márc. 28.: DL 24393.; Alsó-Szlavóniai, n. 167.

[381] Kupelwieser, Die Kämpfe, 199., Lhotsky; Das Zeitalter, 111-112.

[382] Kohler, Ferdinand, 70.; E. Kovács, Ferdinánd, 26.; Zombori, Hatalom és családi viszály, 9.

[383] Brüsszel, 1521. júl. 1.: BL Cotton MS Galba B. VII f. 59.; LP Henry VIII, III/2. n. 1380.

[384] Graz: 1521. aug. 20.: Horvát véghelyek, n. 35.; Pálffy, Die Türkenabwehr, 107.

[385] 1521. júl. 19.: DF 276 324.; Horvát véghelyek, Függelék n. 1., 61.

[386] Kupelwieser, Die Kämpfe, 201., Lhotsky, Das Zeitalter, 177.

[387] „Don fferdinando had sent to the kyng his master 3000 fotemen paid and provided for thre moneths wages": Sir Richard Wingfield és Tommaso Spinelli. 1521. szept. 10.: PRO SP 1/23 p. 50.; LP Henry VIII, III/2. n. 1561.

[388] „Ferdinandus [...] mittet etiam ingenia bellica, nec ulla in re tam bonus frater est nobis [...] defuturus: Tétény, 1521. júl. 29.: AT V. n. 422.; Szerbia, n. 460.; E. Kovács, Ferdinánd, 27.

[389] E. Kovács, Császárválasztás, 69.

[390] Kohler, Ferdinand, 78., Lhotsky, Das Zeitalter, 177.

[391] E. Kovács, Ferdinánd, 30.

[392] Dover, 1521. dec. 26. Balbi levele Wolsey-hoz: BL Cotton MS Vespasian F. I f. 64. és Simonyi, Okmánytár, I. 67-69.; LP Henry VIII, III/2. n. 1900.

[393] Kohler, Ferdinand, 78.

[394] „[...] frater ferdinandus nomine nono calendas maii in hungariam per nostrum lovanium profectus est ad prostigandum turcos qui hungarias invadunt nisi mentiatur fama": Nicholas Daryngton jelentése: 1522. ápr. 28.: PRO SP 1/24 f. 98.; LP Henry VIII, III/2. n. 2204.

[395] Szántó, A végvári rendszer, 38.

[396] Bánlaky,; Kupelwieser, Die Kämpfe, 206.

[397] Fraknói, II. Lajos udvara, 135.

[398] Zombori, Jagelló-Habsburg rendezési kísérlet, 272-73.

[399] Fr[antisek] Vanicek, Specialgeschichte der Militärgrenze. I-IV. Wien, 1875. I. 5-6.

[400] Gunther E. Rothenberg: „The Origins of the Austrian Military Frontier in Croatia and the Alleged Treaty of 22 December 1522," Slavonic and East European Review 38 (1960) 493-498.; Rill, Fürst und Hof, 42-43. 17. j. Újabban lásd Sutter Fichtner, Ferdinand, 55. „[...] ut quum Illyrici confinia, Turcis cum antea, tum vero capto Belgrado maxime exposita ob aerarii penuriam, et quod longius distarent, commode sustentari nequirent, eorum curam usque ad aliquod tempus haud gravatim susciperet [...] ac Segnia, Clissia, Crupa, Lica, Iaicia, aliaeque complures arces et urbes in tutelam acceptae": Istthvanfyy, Historiarum, VII. 101.

[401] Horvát véghelyek, Függelék LVIII. n.1.; Rill, Fürst und Hof, 42-43.; Pálffy, The Origins and Development of the Border Defence System, 15.

[402] Frangepán, II. xliv.

[403] „[...] praesidiariisque militibus stipendia liberaliter soluta": Jajca, n. 227.; Istthvanfyy, Historiarum, VII. 101.; Istvánffy, VII. k. p. 183.

[404] Millenniumi hadtörténet, 91.

[405] E. Kovács, Ferdinánd, 28.; Kupelwieser, Die Kämpfe, 210.; Iványi, Adalékok, III. 362-64.

[406] Blagay, n. 232.; Szakállas puskák és puskapor a Frangepánoknak: 1524. márc. 12.: Frangepán, II. n. 337.; Horvát véghelyek, n. 177.; Pénzsegély: 1523: Frangepán, II. n. 343.; Horvát véghelyek, n. 288.

[407] Hírek török támadásokról: pl. Frangepán, II. n. 339.; Horvát véghelyek, n. 247.

[408] E. Kovács, Ferdinánd, 27

[409] Jajca, ccxxiv. Horvát véghelyek, xxxv.

[410] „Turkgkenkundschaft": Horvát véghelyek, nos. 47., 48.

[411] „Quant aux Turcs, depuis mes gens ont este en Croacie, ils n'ont riens fait de ma ne oultre": Korrespondenz Ferdinands I., I. n. I,. 17.; Rázsó, A Habsburg-birodalom, 133.

[412] Lhotsky, Das Zeitalter, 177.

[413] Pálffy, A 16. század története, 18.

[414] DF 276 372.; Horvát véghelyek, n. 36.

[415] E. Kovács, Ferdinánd, 26.

[416] Horvát véghelyek, n. 41. [DF 276 385] n. 48. [DF 276 402] nos. 50., 57.

[417] Horvát véghelyek, nos. 51., 52.

[418] Horvát véghelyek, nos. 54., 56., 58., 63., 64., Jajca, n. 53.

[419] Horvát véghelyek, nos. 69., 73.

[420] Horvát véghelyek, nos. 82., 85. Ferdinánd osztrák főherceg meghívója Ausztria előkelői és rendjei részére Linzbe július 8-ára. DF 25 655.

[421] Jajca, ccxxxii.; Horvát véghelyek, n. 73.

[422] Horvát véghelyek, n. 37.

[423] DF 276 362.; DRTA III. 88-90.

[424] Kosáry, Magyar külpolitika, 127-128.

[425] 1522. jan. 19–26.: Óváry, I. n. 1157.; Utalás erre: 1522. ápr. 22.: DL 47448.; Helytartói oklt., n. 40.

[426] Fraknói, A Hunyadiak és a Jagellók kora [http://mek.niif.hu/00800/00893/html/doc/c400302.htm – 2014. március 14.]

[427] „[...] how to recovyr Belgrado and such oothir the [places] the turks hath wonne of the realme of hungrye”: 1522. márc. 3.: Wingfield és Spinelli jelentése: BL Cotton MS Galba B. VII f. 11.; LP Henry VIII, III/2. n. 2079.

[428] Thallóczy, Jajca, ccxxv.

[429] DRTA III. 32–36., 74–76.

[430] „[...] die armadi aus Neapel verstärkt warden [...] Der Kaiser möge mit seiner Armada in Neapel und den sonst an die Türken grenzenden Landen diese bekriegen [...] auch den Papst und andere Fürsten bestimmen”: DRTA III. 75.

[431] 1522-ben Herbertsteint küldi a főherceg Magyarországra, s Cuspinianust Prágába Lajoshoz: Szabó, Küzdelmeink, 175.

[432] 1522. márc. 3.: Lajos értesíti a gyűlést követei elküldéséről: Szabó, Országgyűlések, n. 42.; DRTA III. 76–81.; Jajca, ccxxvi. Lajos levele Bátorihoz és Szapolyaihoz: Holics, 1522. márc. 6.: Jozefics Ferencet („de Flumine”) és Désházi Jánost küldi Nürnbergbe: „pro habendo tractatu contra Turchos et ferenda nobis ope inchoari”: DL 23 618., ETE I. n. 54. ; Iványi, Adalékok, III. 328–30. Helytartói oklt., n. 14.

[433] „[...] ad cesarem, ad regem Polonie aliosque principes miserimus [...] non est dubium quin regnum conservari posit, donec a Principibus christianis fuerimus adiuti”. DL 23 618., ETE I. n. 54. ; Iványi, Adalékok, III. 328–30. Helytartói oklt., n. 14.

[434] Magyarország hadtörténete, I. 140.

[435] Török, A mohácsi vész diplomáciai előzményei, 155.; E. Kovács, Ferdinánd, 29.

[436] „Der verstorbene König von Ungarn hat oft Papst, Kaiser und andere Fürsten zum Kriege gegen die Türken aufgefordert”: DRTA III. 82.

[437] DRTA III. 82.; Kronológia, I. 343.; Kupelwieser, Die Kämpfe, 205., Magyarország hadtörténete, I. 155.

[438] DRTA III. 90–95.; E. Kovács, Ferdinánd, 29.

[439] AT VI. n. 49.

[440] Fraknói, A Hunyadiak és a Jagellók kora [http://mek.oszk.hu/00800/00893/html/]

[441] E. Kovács, Ferdinánd, 32.

[442] 1522. június 15. A német birodalmi követek válasza a többi országok követeinek, a nürnbergi birodalmi gyűlésen. Iványi, Adalékok, III. 335–41; AT VI. n. 63.

[443] Horvát véghelyek, Függelék n. II. LXXV. [DF 276 323; 276 325] Az ausztriai rendek további 4000 forintot adtak a birodalmi had költségeire, amely végül is június 5-én elindult a hadszíntérre.

[444] Horvát véghelyek, n. 87.; 1522 aug. 26.: Ferdinánd utasítása a stájer kamarának, hogy Salmnak fizessen ki 640 rajnai forintot: E. Kovács, Ferdinánd, 27.; 32; Véghelyek, n. 88.; Török, A mohácsi vész diplomáciai előzményei, 160.

[445] Horvát véghelyek, nos. 99., 106., 110., 117.; Jajca, n. 60.; DF 276 081.; Helytartói oklt, n. 85.

[446] Horvát véghelyek, nos. 111, 112. [DF 276 492]; Frangepán, II. n. 329.

[447] Horvát véghelyek, n. 122.

[448] CSP Sp II. 278., 279. Még mindig Szelim életében, júliusban egyre fenyegetőbb hírek érkeztek a török flotta felállításáról. CSP Spain, II. n. 285. Az anatóliai lázadás hírei 1521 januárjában azonban egy időre lélegzetvételnyi szünethez juttatták a kereszténységet, legalábbis a spanyol követ így hitte. CSP Spain, II. n. 315.

[449] 1520. máj. 2. LP Henry VIII, III/1. n. 784.; máj. 4. BL Cotton MS Vitellius B. IV f. 52.; LP Henry VIII, III/1. n. 791.; máj. 28.: PRO SP 1/20 f.94.; LP Henry VIII, III/1. n. 847.; jún. 4. BL Cotton MS Vitellius B. IV f. 58.; LP Henry VIII, III/1. n. 857.; jún. 22. BL Cotton MS Vitellius B. IV. 62.; LP Henry VIII, III/1. n. 880.

[450] „in Fryolle": Richard Wingfield Wolsey-nak: Crèvecœur, 1520. máj. 13.: PRO SP 1/20 f. 41.; LP Henry VIII, III/1. n. 806.

[451] 1520. jún. 3.: BL Cotton MS Vitellius B. IV f. 48b.; LP Henry VIII, III/1. n. 856.; 1520. jún. 4.: BL Cotton MS Vitellius B. IV f. 60.; LP Henry VIII, III/1. n. 858.

[452] CSP Spain, II. n. 352.

[453] Wolsey is egyre inkább képtelen menteni Velence-barát álláspontját. Setton, Papacy, II. 200.

[454] 1522. jan. 20.: CSP Spain, II. n. 381.

[455] Jászay, Velence, 215.

[456] „[...] item that an ambassador was there arryved frome the king of vngrya to demande assystence against the turke who sayde by the venecyens instygacion the sayd turk was moved against crystendom [...] how the grett turk hade [...] all his pyussances against the realme of ongrya [prepared] with dyligence theyr navy [...] they had some other thoughts in their mindes [...] the turke [...] hade made excoursions in styria, went their way with iiii^{M} prysoners of themperors subyects": Sir Robert és Sir Richard Wingfield valamint Tommaso Spinelli jelentése: Gent, 1522. máj. 10.: BL Cotton MS Galba B. VII. f. 298.; LP Henry VIII, III/2. n. 2247.ii.

[457] „[...] quanto mas siendo frances y tan poco temeroso de dios, que ve tomar los turcas el reyno de ungría, y permite aquel mal por hartar a su deseo, que por cierto mas ayuda la casa de francia alos infieles, quellos mismos se ayudan con la division contrima que entre los cristianos": Vitória, BL Cotton MS Vespasian C. II f. 2.; LP Henry VIII, III/2. n. 2201.

[458] Calendar Venice, II. 440.; Sanuto, XXXIII. 124.

[459] Óváry, I. nos. 1160., 1163.
[460] Jászay, Velence, 216.
[461] Óváry, I. n. 1167., 1172.
[462] Óváry, I. nos. 1168., 1170., 1174.
[463] 1522. ápr. 12. BL Cotton MS Galba B. VII. f. 19.; LP Henry VIII, III/2. n. 2170.; CSP Spain, Suppl., II. n. 117.
[464] BL Cotton MS Galba B. VII. f. 291.; LP Henry VIII, III/2. n. 2199.
[465] 1522 apr 17 CSP Spain, II. n. 402
[466] CSP Spain, II. nos. 434., 433., 448.
[467] B. Szabó, A mohácsi, 50.
[468] 1522. máj 10.: DL 24 399.; Helytartói oklt., n. 52. (II. Lajos, manu propria); Iványi, Adalékok, III. 333-34.
[469] 1522. jún. 5.: CSP Spain, II. n. 420.; Rill, Fürst und Hof, 238., 250.
[470] CSP Spain, II. clxxi.
[471] PRO E 30/880-885.; Busch, Cardinal Wolsey, 64-79.
[472] A birodalomi követ jelentése a londoni követ, Antonio Surian munkálkodásáról. 1522. jún. 19. Calendar Venice, II. n. 484. Surian azt is többször a bíboros elé tárta, milyen készültségbe helyezte Velence a haderejét a tüörök elleni védelemre. 1522. jún. 13. Calendar Venice, II. n. 470.
[473] 1522. jún. 7.: Calendar Venice, II. n. 469.
[474] 1522. ápr. 28., máj. 16.: Calendar Venice, II. nos. 448., 458.
[475] CSP Spain, Suppl., II. n. 195.
[476] 1522. szept. 25.: „[...] to remember [...] ayeinst the malignities of the Turkes": State Papers, VI. 102. LP Henry VIII, III/2. n. 2567.
[477] Scarisbrick; Henry VIII, 172.
[478] LP Henry VIII, III/2. ccxiii.; Rill, Fürst und Hof, 35.
[479] 1522. júl. 26.: CSP Spain, II. nos. 451., 453.
[480] CSP Spain, II. nos. 458., 461.
[481] CSP Spain, II. nos. 504., 521.
[482] Artner, Magyarország és az apostoli szentszék, 73., 110.
[483] Artner, Magyarország és az apostoli szentszék, 73., 111.
[484] Calendar Venice, III. n. 516.
[485] 1522. aug. 25. Calendar Venice, III. n. 530.
[486] 1522. aug. 2.: Calendar Venice, III. n. 531.
[487] 1522. szept. 1.: Calendar Venice, III. n. 541.
[488] Kulcsár, Jagelló-kor, 174.; Kosáry, Magyar külpolitika, 126. Először Velencében jár az évben követségben: Setton, Papacy, II. 204.
[489] 1523. jan. 15-én, 26-án és június 10-én a lengyel királyhoz írt levelei. AT VI. nos. 201., 202., 245.; Brodericus, Epistulae, nos. 13., 14., 19.; 1522. szept. 16-án írt levelét közli Gachard, Correspondance de Charles-Quint et d'Adrien VI, 116.
[490] 1522. szept. 1.: DL 25 663.; Brodericus, Epistolae, n. 10. Beszéde kiadása: De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach

historia verissima. edidit Petrus Kulcsár. Oratio ad Adrianum VI pontificem maximum. Ed. Csaba Csapodi. Bp., 1985. 67-73.; Iványi, Adalékok, III. 343., Consistorialia, n. 27.; Hopp, Antemurale, 62.

[491] Döntés születik, hogy a bíborosi deputáció foglalkozik a török veszéllyel: 1522. szept. 4. Consistorialia, n. 28., Vö. Artner, Magyarország, nos. 126-128.

[492] Lajos Brodaricsnak, 1524. márc. 8.: Brodericus, Epistulae, n. 30.; Pray, Epistolae, I. n. 77.; Nemes, Kelemen, 58.; B. Szabó, A mohácsi, 50.; Iorga, Notes, VI. n. 158.

[493] Nemes, Kelemen, 57., Artner, Magyarország, nos. 126., 128.

[494] 1523. jún. 17.: Consistorialia, n. 40.; Nemes, Kelemen, 58.

[495] Fraknói, Szent-szék, II. 331.; Kupelwieser, Die Kämpfe, 206.; Zombori, Jagelló-Habsburg rendezési kísérlet, 257.

[496] PRO Papal Bulls SC 7/64/26; Charriére, Négociations, I. 96-102., Setton, Papacy, II. 202.

[497] „[...] nam quod Maiestas Vestra scribit mihi de legacione Gallica obeunda, ea ut video esset valde necessaria. Immo credo nihil magis necessarium ad res Maiestatis Vestre, et totius christianitatis. Sed quomodo ego illuc irem, qui iam a tot mensibus ne hic quidem unicum obolum a Vestra Maiestate habere possum." DL 25 663.; Brodericus, Epistolae, n. 10.; Iványi, Adalékok, III. 343.

[498] „Rex Anglie ut audimus contra Gallie regem in favorem Cesarea Maiestatis iam arma movit [...] ut aliquando revelata facie commune manifestumque christianae reipublicae periculum intueri viderique possint". DL 25 313.; Iványi, Adalékok, III. 341-42.

[499] DF 259 226.; Helytartói oklt., n. 123.

[500] CSP Spain, II. n. 480.

[501] CSP Spain, Suppl. II. n. 148.

[502] 1522. szept. 8.: V. Károly Badajozhoz: BL Cotton MS Vespasian C. II f. 7.; LP Henry VIII, III/2. n. 2529.

[503] 1522. okt. 31.: CSP Spain, Suppl., II. n. 160.

[504] CSP Spain, Suppl., II. 160.

[505] Lanz, Correspondenz, I. n. 40.

[506] CSP Spain, Suppl., II. 169.; HHStA Belgien D.D. Abt. B. f. 6.

[507] Követutasítás Bélteki Drágffy János tárnokmesternek, Korlátkövi Péter királyi udvarmesternek, továbbá Werbőczynek: 1522. szept. 29.: Iványi, Adalékok, III. 344-48.

[508] Szabó, Országgyűlések, n. 47.; Helytartói oklt., n. 117.

[509] Imre Mihály: „A kereszténység védőbástyája (egy irodalmi toposz XVI. századi változatai)", In: Hagyomány és korszerűség a XVI-XVII. században. Szerk. Petercsák Tivadar. Eger 1997. (Studia Agriensia 17). 217-233. itt 223.; Macedóniai oratiója: Oratio habita Norimbergae coram Senatu Principum & omnium Ordinum Sacri Ro. Imperii pro expeditione in Turcos suscipienda

III. Cal. Decembr. M.D.XXII. Kiad. Nürnberg, Friedrich Peypus, 1522. [9] fol. 4°. OSzK, RNyT, App. H. I. 163. In: Orationes Ladislai de Macedonia, edidit I. K. Horváth. Szeged, 1964.; Janus Pannonius - Magyarországi humanisták. Vál. Klaniczay Tibor. Bp., 1982. (Németh Béla fordítása.)

[510] „[...] considerate qualis clypeus, qualis murus fuerit hactenus Hungaria Germaniae, et quantum praestiterint arma Hungariorum cum Orthodoxae fidei, tum maxime tranquillitati vestrae, et quid deinceps salva praestare possit. Nolite contemnere vicinorum vestrorum conditionem, quae misera, quae caduca ruinam minatur". uo. f. 6.

[511] Hopp, Antemurale, 63.

[512] Török, A mohácsi vész diplomáciai előzményei, 165.; DRTA III. 321-28.

[513] Ferdinánd credentialis-a Emenchurtnak: Nürnberg, 1522. nov. 20.: BL Cotton Ms Vitellius B. XX f. 267b.; LP Henry VIII, III/2. n. 2679.

[514] Zombori, Jagelló-Habsburg rendezési kísérlet, 266.; Korrespondenz Ferdinands I., I. 26. Salinas: Rill, Fürst und Hof, 120.

[515] Szabó, Országgyűlések, n. 49. Lajos január 6-ra hívta össze a diétát. AT VI. n. 239.

[516] DRTA III. 338.

[517] Iványi, Adalékok, III. 350., DRTA III. 362-66.

[518] Jajca, ccxxxi.; DRTA III. 328-30.

[519] Török, A mohácsi vész diplomáciai előzményei, 155-156.

[520] Tubero, Feljegyzések, XI/12. 329.; Commentarii, XI/2. 381.

[521] „[...] it is statyd from Rome that the hungaryans hath dyfeathed the turks foolly in thoose partys twayne tymes [...] slayn grett nombyr of thym, howbeit such lettyrs [...] to my laady from the archduke maak no mention of anything": 1523. jan 15.: BL Cotton MS Galba B. VII f. 214.; LP Henry VIII, III/2. n. 2776.

[522] Artner, Magyarország és az apostoli szentszék, 73.

[523] Charriére, Négociations, I. 96-102.

[524] CSP Spain, II. n. 187.

[525] Calendar Venice, III. n. 641.

[526] 1523. márc. 2.: BL Cotton MS Vitellius B. V f. 169.; LP Henry VIII, III/2. n. 2865.

[527] Consistorialia, nos. 31.

[528] „[...] in the whych consystory [...] principal secretary to the pope read a lettre that came from the kyng of hungary, in the whych the said kyng lamentably explayned of the turke, humbly askyng forto not onely of the pope and cardinallis but also of al cristen princes, [...] after the pope began [...] the orator of hungary and made a long oration more tedious than profitable in the whych he desired aide of the pope and also money of hym and the cardinallis": BL Cotton MS Vitellius B. V f. 187.; LP Henry VIII, III/2. n. 2891.

[529] 1523. márc. 15: Consistorialia, n. 37.

[530] Consistorialia, n. 34.

[531] Mandell Creighton: A history of the papacy during the period of the reformation. I–V. London, 1882–94. V. 203.

[532] VI. Adorján VIII. Henriknek, 1523. feb. 23.: „[...] ultra Belgradum pridem amissam deperdita [...] Rhodum et Belgradum occupaturus sit, duo propugnacula sola christianitati reliqua erant Turcarum Tyranno quacunque voluerit debachandi aditum patere maxime in Hungariam et Siciliam ac Italiam [...] contra quas si, totas vires suas convertere voluerit, [...] si Sicilia et Italia perderetur. ac animi infidelibus accederet . quiquid residuum quod christianitati remansit debi litaretur in quo residuo cum status et Majestatis sue includatur [...] videre se tali casu ab huiusmodi periculo immunem non futurum, aliis enim subactis impossibile esser [...] et tam horrendo Turcarum [...] resistere [...] declaravit [...] evidentia pericula Regno Hungariae [...] propter discordias et alia notoria impedimenta que cum hinc fratrem inde sororem Cesare Majestatis tangant quim Majestas et Suam que dicte Cesare Majestati coniunctissima est concernant negari non potest unde si considerentur incomoda et pericula que a Turcas ex diversis partibus imprimis imminent [...]fere [?..] omnia illa cesarem et suos contingere videntur qui omnes Anglie Regis peculianter sint comissi.": BL Cotton MS Vitellius B. V. f. 146.; LP Henry VIII, III/2. n. 2849.

[533] VI. Adorján Bartholottohoz. Róma, 1522. szept. 6.: BL Cotton Vitellius B. V. f. 92.; LP Henry VIII, III/2. n. 2508.

[534] „[...] oratores hungariae qui nunquam in auribus nostris discedit ac continue [...] affirmant [...] regnum totius ipsum [...] remittet [?égett lapszél, nehezen olvasható] [...] tyranum magnum [...]": BL Cotton Vitellius B. V. f. 116.; LP Henry VIII, III/2. n. 2509. A British Museum 18. századi tűzvészében épp a számunkra érdekes rész semmisült meg, illetve nagyon nehezen vehető ki, így csupán a tűzvész előtti rövid regesztákra alapozhatunk, amelyek a kérdéses részt bővebben nem közlik.

[535] Levélmásolatok Peter Vannes (a luccai Pietro Vanni vagy Ammonio, Wolsey bizalmasa, titkára) „kezéből" Itáliából, Rómából: 1523. márc. 15.: BL Cotton MS Vitellius B. V f. 172/–194.; LP Henry VIII, III/2. n. 2893. A L&P kidásában „Cornacia" szerepel, ez feltehetően Croatia-t, Horvátországot takarja. Az eredeti kéziratban Croatia-t vélünk kiolvashatónak: „invasisse Corvatiam" v. „Coruatiam". A Cornacia ˜ Corvatia ˜ Croatia elírás, téves átírás igen gyakori. Lásd pl. Hakluyt's Collection of the Early Voyages, Travels, and Discoveries of the English Nation. Vol. II. London, 1810. 452. Itt „Belgrade" mellett. A Corvatia ˜ Croatia alakcsere pedig még gyakoribb a humanizmus korában. Péterváradra vonatkozóan: „ad invadendam italiam [...] nunciat turcam iam invasiss[égett lapszél] et illis oppugnare quandam civitatem chr[égett lapszél]". uo.

[536] Kubinyi, Szávaszentdemeter, 143.; Helytartói oklt., n. 191.

[537] Burgo jelentése, 1523. máj. 5.: idézi Kubinyi, Szávaszentdemeter, 139.

[538] Ápr. 2.: HHStA Grosse Korr. 25a. fos. 56–57., DF 293 883.; Helytartói oklt., n. 186.

[539] A vajda hírül adja, országát és Magyarországot meg fogja támadni a török. HHStA Grosse Korr. 25b. f. 12., DF 293 883. Helytartói oklt., n.. 189.; Kubinyi, Szávaszentdemeter, 138.

[540] Artner, Magyarország és az apostoli szentszék, 74.; Wenzel, Sanuto, III. 295., CSP Spain, II. n. 594.

[541] Krusith hírei: a szultán két basát küld hatalmas sereggel: Sempte, 1523. ápr. 13.: HHStA Grosse Korr. 25a. fos. 69–71., DF 293 883.; Helytartói oklt., n. 195.; Kubinyi, Szávaszentdemeter, 137.

[542] Andreas de Burgo, Imperial Ambassador to Hungary: Letters, 1525-1529, to Charles V. BL Add. MS 28574. fos. 120., 390. Andreas de Burgo, Imperial Ambassador to Hungary: Letters, 1525–1529, to Charles V.

[543] A vajda hírei, Burgo jelentésében Salamanca kincstartónak: Olmütz, 1523. ápr. 6. Helytartói oklt., n. 189. Kubinyi, Szávaszentdemeter, 137.

[544] Burgo jelentése, 1523. máj. 5.: idézi Kubinyi, Szávaszentdemeter, 139.

[545] Andrea da Burgo jelentése Ferdinándnak, 1523. júl. 3.: Kubinyi, Mohácsi, 174.; Kubinyi, Magyarország hatalmasai, 141.

[546] Helytartói oklt., n. 186.

[547] HHStA Grosse Korr. 25a. f. 56–57., DF 293 883. Helytartói oklt, n. 191.

[548] HHStA Grosse Korr. 25b. f. 11

[549] Burgo vonatkozó jelentései. Olmütz, 1523. ápr. 10.: HHStA Grosse Korr. 25a. fos 62., 64.; DF 293 883.; HHStA Handschriftenabteilung: Ungarische Akten, AA. Fasc. 1. (Konv. D.) fos. 11.; 12–13.; DF 276 031. Helytartói oklt., n. 193.; Olmütz, 1523. ápr. 10.: DF 276 032.; Helytartói oklt., n. 194.

[550] Artner, Magyarország és az apostoli szentszék, 112.

[551] BL Cotton MS Vitellius B. VII f. 242.; LP Henry VIII, III/2. n. 2829.

[552] CSP Spain, II. n. 519.

[553] „[...] rex Franciae sit contentus, ut papa faciat concordiam de omnibus differentis suis cum cesare et rege Anglie, ut placuerit sue sanctitati et quod cardinalis Ausitanus habet plenum mandatum circa illud a rege Francie [...] cardinalis dicit et scriptum est regi secrete, quod ex solo defectu cesaris et regis Anglie res permament in turbine cum tanto periculo totius Christianitatis et scribunt regi, quod deberet mittere unum per postas ad cesarem et regem Anglie. Sed deficientibus pecuniis ad mittendum, credo, solum modo mittet litteras, quamvis ego persuasi regi": Olmütz, 1523. ápr. 8.: HHStA Grosse Korr. 25a. f. 61.; DF 293 883.; Helytartói oklt., n. 192.

[554] Helytartói oklt., n. 192.

[555] „[...] terribiles cogere copias et incredibiles in campis Philippicis apparatus facere, quo duobus exercitibus irruant in Ungariam, siquidem classis in Danubio edificatur instruenda peritissimis epibatis ac ne ulla ex parte pax regnis meis relicta esse videatur, Tartaros in nos concitarunt [...] novas submisit phalanges [...] confinia nostra devastentur": DF 276 032.; Helytartói oklt., n. 194.

[556] A császárnak: „[...] certissimis accepimus nunctiis alterum exercitum et classem in Italiam destinare, alterum vero in Hungariam, quam terrestribus navalibusque copiis se oppressurus arbitrator. Construuntur naves in Danubio [...] Altera ex parte concitavit Tartaros contra nos [...] hactenus nobis ceu quodam vallo atque aggere tuta fuit Italia et Germania": HHStA Grosse Korr. 25a. fos. 63., 64.; DF 276 031.; Helytartói oklt., n. 193. Henriknek: „[...] in periculis summa Christiane reipublice versetur [...] opposuerat nos Deus ceu vallem et obiicem impetui barbarorum et sola coerciti sunt Hungaria, ne populabundi in Italie Germanieque viscera irruperent ac dilaberentur": HHStA Grosse Korr. 25a. fos. 62,. 64.; DF 276 032.; Helytartói oklt., n. 194.

[557] 1523. ápr. 23.: Consistorialia, n. 35.

[558] A Károlynak írt levélben is: „scripsimus ad [...] regem Anglie et ad dominam Margarittam": DF 276 031.; Helytartói oklt., n. 193.

[559] 1524. ápr. 9.: CSP Spain, II. n. 631.

[560] „[...] nostratium animi erigentur in spem victorie et barbarorum metu concident velitque unacum reliquis principibus Christianis universalem suscipere expeditionem ad retinendos [...] a propulsandos a penetralibus Christianorum humanium hostium impetus et procellas": DF 276 032.; Helytartói oklt., n. 194.

[561] „[...] ad hec habemus exploratum regem Francorum dedisse [...] cardinali Auxitano facultatem amplissimam tractande cum pontifice et concludende pacis inter se vestram, cesaream maiestates, quam libere compromissum in [...] domino nostro de omnibus controversiis cum vestra cesareque maiestatibus [...] optamus vestra maiestas in tanta rerum in concordiam incumberet[...] rogamus vestram maiestatem [...] condescendat ad hanc salutiferam concordiam": DF 276 032.; Helytartói oklt., n. 194.

[562] Juan Manuel jelentése: 1523. ápr. 11.: CSP Spain, II. n. 540.

[563] 1523. ápr. 30.: PRO Papal Bulls SC 7/64/26.; LP Henry VIII, III/2. n. 2984.; Rymer, Foedera, XIII. 790. Utalás Magyarországra: „Quis non perterrautur atque exhorrescat, cogitans modernum Turcharum Tiranum proximo Anno Belgradum, quod totius Regni Ungariae claustrum semper fuit, brevissimo temporis spatio cepisse".

[564] Artner, Magyarország és az apostoli szentszék, 74. Öszesen 20 ezer: Kupelwieser, Die Kämpfe, 206.; Kulcsár, Jagelló-kor, 188.; Kosáry, Magyar külpolitika, 136. Így lehetséges némi félreértés a De Vio kardinálisnál lévő összeg nagyságáról, ami ráadásul más összeget ért a Fuggereknél való beváltás után, 60 ezret, magyar aranyban pedig 120-at. Artner, Magyarország és az apostoli szentszék, 111.; Wenzel, Sanuto, III. 301.; Orio: 1523. dec. 21.: 100 ezer aranyat ajánlott, ebből 40 ezret küldött el: Wenzel, Sanuto, III. 314.; Guidoto: 50 ezer: Balogh, Velencei, LXVI.; Fraknói, Szent-szék, II. 331-32.; Zombori, Jagelló-Habsburg rendezési kísérlet, 257.

[565] CSP Spain, Suppl., II. 230.

[566] 1524. feb. 23.: Sessa a császárnak: CSP Spain, II. n. 619.

[567] VI. Adorján De Viót Perényi Ferenc váradi püspöknek ajánlja: Róma, 1523. ápr. 1.: ETE I. n. 85.; Katona, Historia critica, XIX. 410.

[568] 1523. máj. 14.: BL Cotton MS Vitellius B. V f. 185.; 1523. jún. 10.: BL Cotton MS Vitellius B. V f. 191.; LP Henry VIII, III/2. n. 3022.

[569] Azért is késik a missziója, mert Colonna nem vállalja. De Viot nevezik ki. 1523. máj. 8.: Consistorialia, n. 36. De Vio legációjának hatásköréről: 1523. júl. 1.: Consistorialia, n. 41.; Setton, Papacy, II. 219.

[570] Kubinyi, Szávaszentdemeter, 134-135.

[571] Török, A mohácsi vész diplomáciai előzményei, 170.; E. Kovács, Ferdinánd, 37.

[572] Török, A mohácsi vész diplomáciai előzményei, 157.

[573] Török, A mohácsi vész diplomáciai előzményei, 162.; Rill, Fürst und Hof, 41.

[574] Szabó, Országgyűlések, 187.

[575] Török, A mohácsi vész diplomáciai előzményei, 164.

[576] E. Kovács, Ferdinánd, 33.

[577] Kosáry, Magyar külpolitika, 147-148.; Szabó, Országgyűlések, 60-61.

[578] Rill, Fürst und Hof, 44.

[579] Innsbruck, 1523. máj. 12.: „[...] il n'est possible ni en nostre pouoir resister à une si grande puissance comme celle dudit Turcq. [...] Et quant à l'aide et secours de l'empire, le tout n'est riens": HHStA Handschriftenabteilung, Handschriften Blau Fasc. 597/1. fos. 17-22.; Korrespondenz Ferdinands I., I. 58.; Politische Korrespondenz Kaiser Karls V. n. 20735. [http://karl-v.bsz-bw.de/ - 2013. október 4.]; Perjés, Mohács, 166., Lhotsky, Das Zeitalter, 172.; Rázsó, A Habsburg-birodalom, 132.

[580] AT VI. nos. 35., 40-43., 46., 54., 71.; Czamanska, A lengyel-török, 96.

[581] Kubinyi, A mohácsi csata és előzményei, 173.; Czamanska, A lengyel-török, 97.

[582] Krakkó, 1523. márc. 9.: Helytartói oklt., 174.

[583] „[...] censemus nos nihil esse consultius, quam pacem seu inducias quamprimum cum ipso hoste ineundas": Helytartói oklt., n. 185., AT VI. n. 215.

[584] Brodericus, Epistulae, n. 19.; AT VI. n. 245.

[585] „Hys [the Turk] embassadours were honourably ressevyd in venice. [...] the grett lorde that was grett constable with the archduk of austria has gon to the grett turk and is hys man and with the help with the turk he hath taken a grett towne in polonia and is restoryd to hys lands. the christendom in thos partis no mo[re] [existing?]": Thomas Hannibal jelentése. BL Cotton MS Vitellius B. V. f. 180.; LP Henry VIII, III/2. n. 2999.

[586] CSP Spain, II. n. 555.

[587] 1523. aug. 2 CSP Spain, II. n. 582.

[588] 1523. máj. 17.: BL Cotton MS Vespasian C. II f. 131.; LP Henry VIII, III/2. n. 3031.

[589] Andrea dal Burgo jelentése Ferdinándnak, 1523. júl. 3.: Kubinyi, A mohácsi csata előzményei, 174.; Kuibinyi, A magyar állam belpolitikai, 67.

[590] „ab aliis principibus Christianis disponantur et parentur necessaria, ut primo vere fieri possit obsidio Nandoralbe": uo.

[591] Sampson jelentése Wolsey-nak Rómából: 1523. jún. 26.: BL Cotton MS Vitellius B. V f. 75.

[592] DF 276 037., DF 276 552.; Horvát véghelyek, n. nos. 149., 153-56.; Jajca, n. 163.

[593] Horvát véghelyek, nos. 133., 139 [= DF 276 549]; 140.

[594] 1523. feb. 25.: Helytartói oklt., n. 163.

[595] 1523. márc. 5.: HHStA Grosse Korr. 25a. f. 35-37., DF 293 883.; Helytartói oklt., nos. 169., 171.

[596] Helytartói oklt., n. 175.

[597] Kubinyi, Szávaszentdemeter, 140.

[598] Kubinyi, Szávaszentdemeter, 143.

[599] Pálosfalvi, Nikápolytól, 193.

[600] ápr. 2.: HHStA Grosse Korr. 25a. fl. 56-57.; Helytartói oklt., n. 186., ápr. 25. HHStA Grosse Korr. 25b. f. 23., DF 293 884. Helytartói oklt., n. 199.

[601] Pálosfalvi, Nikápolytól, 194.; Kubinyi, Szávaszentdemeter, 145.

[602] [Buda] 1523. jún. 1.: DF 276 078.; Brodericus, Epistulae, n. 18.; Veress, Acta, n. 92.

[603] Burgo jelentése, 1523. máj. 25.: idézi Kubinyi, Szávaszentdemeter, 139. Massaro jelentése: Balogh, Velencei, LV., Lajos levele Zsigmond lengyel királyhoz: Visegrád, 1523. aug. 30.: AT VI. n. 281.; Istvánffy, VII. k. 189.; Memoria rerum, 24.; Magyarország hadtörténete, I. 155.; Pálosfalvi, Nikápolytól, 195-196.

[604] Kubinyi, Szávaszentdemeter, 145.; Pálosfalvi, Nikápolytól, 194.

[605] Kubinyi, Szávaszentdemeter, 146.

[606] Kubinyi, Szávaszentdemeter, 146. 143. j.

[607] Fodor, Magyarország és a török hódítás, 163.

[608] Kubinyi, Szávaszentdemeter, 149.; Pálosfalvi, Nikápolytól, 196.; B. Szabó, A mohácsi, 50.

[609] AT. VI. n. 290.; Pálosfalvi, Nikápolytól, 196.

[610] Fodor, Magyarország és a török hódítás, 46., 163.; B. Szabó, A mohácsi, 53.

[611] Óváry, I. n. 1173.; Massaro jelentése: Balogh, Velencei, LVI.

[612] Kropf Lajos: „Adalék az 1523. évi török portyázás történetéhez", HK 15 (1914) 130-132.

[613] [Christophorus Battus] Miracula quae mense Decembri in Pannonia visa sunt, una cum praelio quod feliciter gestum est a Pannoniis contra Turcas aestate superiori. Ex secundo libro epistolarum, ex secundo libro Epistolarum C. Batti. Ed. [Roma 1524.]; OSzK RnyT, App. H. 1645. [Roma, Francesco Minizio Calvo, 1524.] 4° [4] fos.; [http://www.arcanum.hu/oszk - 2014. feb. 2.]

[614] Igaz, Kubinyi rámutat, legfeljebb őrséget hagytak a folyónál, de hidat nem vertek. Kubinyi, Szávaszentdemeter, 148.

[615] „[...] newis ben comen from hungarye datyd Boode the xxiiij of August. how that the vijth day of the said monthe the Turks great capitayns perath Bassa who hath married the Turks syster and by whoys pollici pryncypally he hath hadd all his greate victories hethirto. enteryd hungarye with xvm men spylyng and sleyng and was mett and encountred in suche way: that he skant retorned ijm of thaym home agayn" John Clerk, Bath püspöke. BL Cotton MS Vitellius B. V. f. 201. State Papers, VI. 175.; LP Henry VIII, III/2. n. 3331.

[616] Iorga, Notes, VI. n. 150.

[617] Le Glay, Négociations, II. n. 155.

[618] State Papers, I. 117., 119.

[619] Harry, Lord Morley Wolsey-nak, Köln: 1523. okt. 4.: BL Cotton MS Vitellius B. XX. fos. 263-264.; LP Henry VIII, III/2. nos. 3390-3391.

[620] Fodor, Magyarország és a török hódítás, 45.; II. Lajos Brodaricsnak, 1524. márc. 8.: Brodericus, Epistulae, n. 30. Pray, Epistolae, I. n. 77.; Wenzel, Sanuto, III. 312.

[621] Még halála előtt, 1524-ben is ír a királynak a sah: Brodericus, Epistulae, n. 32.

[622] Fodor, Magyarország és a török hódítás, 46., 163.

[623] Tardy, Régi magyar követjárások, 87.; Fodor, Magyarország és a török hódítás, 45.

[624] „[...] com thithir oon from Sophia [...] cam to themperors presence [...] themperor was callyd emperor off allmaine he cam thithir to fynd hym and there he founde hys brother and so he cam from that to his maiestie [...] he sayd that his patrono had no peace with the turks nor wold have ffor he is a man that obsevith no promisse but makith peace with oon to have hys purpos against anothir [...] hys patrono wylle never have peace with hym [...] this ambassador of sophia hath sayd his patron [...] that aprill last past wold have advancys his armies against the turke. [...] themperor wold sett forth allso on this syde his patrono wyll not desiste from the warryng of the turke wyth all his puissance": PRO SP 1/32. f. 18.; Letters and Papers Henry VIII, IV/1. n. 578.

[625] „[...] faciemus te certiorem, fratrem Petrum ad nos pervenisse cum literis regis Hungarie, in quibus contenta intelleximus [...] Quibus quam vehementissime obsecro satagatis, et exeuntes in commune hostem, vos quidem isthac, nos vero hac, simul in Thurcarum regem [...] impetum mense aprilis faciamus. Itaque tempus decretum inter nos ad bellum gerendum erit a mense aprilis, quo ad eo negocio [...] non absoluamus [...] scripsimus regi regum Hungariae, caveat hostem": Lanz, Correspondenz, I. n. 52.

[626] 1523-as levelében is úgy fogalmaz, „már többször levelet küldtünk Neked". Már ekkor azt ajánlja, közösen, egyszerre, két oldalról támadják meg a törö-

köt. Levele: Sophi regis Persarum epistolae ad Carolum imperatorem et Ludovicum regem Hungariae, quibus perpetuum foedus pollicetur, eosque ad arma socia in immanissimum Turcarum Regem capienda summopere hortatur, dolens vices Christianorum qui se continuis bellis dilanient, unde Otthomanicum imperium latius propagare possit. OSzK, RNyT, Ant. 3055., App. H. 176. [S. l.]: [s. n.], [1523] [4] fol.; Tardy, Régi magyar követjárások, 88.; Ő: Mohács és a magyar hadba lépés; Ő: „Perzsia és a Nyugat Mohács előtt", Sz 111 (1977) 728-35. Erre válaszul küld követet Lajos 1523 őszén: Lajos Ferdinándnak, 1523. szept. 8.: DF 276 039.

[627] Béke: AT VII. p. 7.

[628] Fodor, Magyarország és a török hódítás, 46.

[629] Lajosnak: 1523. dec. 6.: DF 276 050.; Horvát véghelyek, n. 145.; Schneidpöcknek: 1523. dec. 6.: DF 276 051., Horvát véghelyek, n. 146. Levél Máriának: 1524. feb. 18.: DF 276 066.

[630] 1524. ápr.: Korbáviai leveleiben szó sincs békéről. Ápr 3.: Klissza alatt a török: Horvát véghelyek, n. 183.; ápr. 4.: DF 276 573.; Horvát véghelyek, n. 184.; Magyarország hadtörténete, I. 155.; Szakály, The Hungarian-Croatian border defense system, 152.; B. Szabó, A mohácsi, 51.; Nemes, Kelemen, 59.

[631] 200 lovas, 600 gyalogos: 1524. feb. 18.: Horvát véghelyek, n. 175.; DF 276 065., 276 067.

[632] Ápr. 9-12: Horvát véghelyek, nos. 188-189.; DF 276 587. Beütés Krajnába: ápr. 27.: Horvát véghelyek, n. 197., Horvát véghelyek, n. 205. Április vége, május eleje: Véghelyek, n. 207., DF 276 595.; Horvát véghelyek, n. 208., DF 276 597.; Horvát véghelyek, nos. 198., 199., 200., 202. Török betörések, június eleje: Véghelyek, n. 221. DF 276 561. p. 3.

[633] Ismeretlen: BL Cotton Vitellius B. XX. fos. 288.; LP Henry VIII, III/2. n. 3621.

[634] 1523. okt. 12.: Augustine de Augustinis: BL Cotton MS Vitellius B. XIII f. 217.

[635] State Papers, VI. 98.; LP Henry VIII, III/2. n. 2567.; Gwyn, Wolsey, 379.

[636] Zombori, Jagelló-Habsburg rendezési kísérlet, 283-84., Rill, Fürst und Hof, 37., 47-49., 1523 ősze: Sutter Fichtner, Ferdinand, 55.; Szabó, Küzdelmeink, 185-89

[637] Fodor, Magyarország és a török hódítás, 39.

[638] Istvánffy VII. k. 190-192.

[639] 1524. feb. 4.: BL Cotton MS Vespasian F. I fos. 13-15.

[640] Kiadva: Theiner, Vetera monumenta, II. n. 824.; Artner, Magyarország, n. 131.; Documente II/3. n. 327.; Fraknói, Szent-szék, II. 339-40.

[641] Consistorialia, n. 44; 45.; Setton, Papacy, II. 223. Igaz, a kiadók úgy vélik, az V. Károlynak írott levél nem ismert, itt most alább magam közlöm, a British Library Kézirattárában megvan.

[642] DF 276 061. HHStA Ungarische Akten 1/8 100/1321 fos. 61-62. (II. Lajos, manu propria). A császárnak erre adott válasza: Theiner, Vetera monumenta, II. n. 830.

[643] LP Henry VIII, IV/1. n. 1061.i.-1061.ii.; British History Online; Cotton Catalogue, 483.; Ellis, Original letters, Ser. 2. Vol. I. 342.

[644] Theiner, Vetera monumenta, II. n. 824.; Artner, Magyarország, n. 131.

[645] DL 276 062. (II. Lajos, manu propria).

[646] BL Cotton MS Vespasian I. fos. 14-15.

[647] BL Cotton MS Vespasian I. fos. 13-14.

[648] Fraknói, Szent-szék, II. 340.; Fraknói, Magyarország a mohácsi vész előtt, 40.

[649] „Tyrannus, statim post sui patris interitum, misso ad me Oratore, pacem ultro et bonae vicinitatis offerebat officia, quae ego Sanctissimi domini Leonis Pont. secutus consilium, ac generalis expeditionis, quam eius Sanctitas futuram pollicebatur, allectus fiducia, cum magno meorum Regnorum detrimento et iactura, contemsi et repudiavi [...] Oratorem Thurcarum pluribus mensibus suspensum et ancipitem teneo, offensi et irritati Belgradum et alias arces meas propugnacula Christianitatis expugnant, atque hoc triennio clade et vastitate in mea Regna sunt debachati": BL Cotton MS Vespasian F. I. fos. 13-14.

[650] „[...] qua simulatione et arte perfidus Religionis Christianae hostis me fallere et circumvenire cogitabat: nam quum se palam Orientali expeditione implicitum, omnemque vim armorum eo se collaturum mentiretur, meis Regnis parabat exitium": uo.

[651] „[...] quasi Thurcarum Imperator vires et copias ex suis Regnis ac provinciis non satis amplas conflare posset, Tartarorum quoque Principem ad iungendam amicitiam et societatem secum ineundam pellexit, quem adeo suae voluntati atque Imperio habet addictum et obnoxium, ut ab eius nutu ne latum quidem unguem sit discessurus, quippe cuius auxilio Imperium Tartaricum sit adeptus [...] Unit se Thurcus, quamvis potentissimus sit, Tartaris in pernitiem Christianorum." uo.

[652] Pozsony, 1524. jan. 12.: DF 276 058.; Brodericus, Epistulae, n. 27.; Részben kiadva: Veress, Acta, n. 95.

[653] „[...] haec Regna absque Sanctitas Vestrae et aliis externis auxiliis nulla ratione servari et defendi possint". BL Cotton MS Vespasian I. fos. 13-14.

[654] „[...] ut me hoc in certamine gravissimo, et pericolosissimo Apostolica Sedes destituat". uo.

[655] „Quibus de rebus Stephanus Brodericus et Franciscus Marsupinus Oratores mei plura meo nomine dicent Vestrae Sanctitati". BL Cotton MS Vespasian I. fos. 13-14. Lásd Sörös, Brodarics, 17.

[656] Brodericus, Epistulae, n. 26.

[657] DF 276 058.; Brodericus, Epistulae, n. 27.

[658] Artner, Magyarország és az apostoli szentszék, 107. 75. j.

[659] DL 47 545.; Brodericus, Epistulae, n. 28.

[660] Róma: DF 276 068., Brodericus, Epistulae, n. 29.

[661] Sörös, Brodarics, 17.

[662] Salvus conductus-a január 24-én kelt. Theiner, Vetera monumenta, II. n. 824.; Katona, Historia critica, XIX. 428.

[663] DF 276 058.; Brodericus, Epistulae, n. 27.

[664] „Semper nobis fuerunt suspecta callidissimorum hostium nostrorum consilia, qui dum anno superiore universam Europam falsis complent rumoribus eorum imperatorem bellis orientalibus distineri, parare in Persas expeditionem, de nostris atque aliis Christianorum regnis non amplius hoc tempore cogitare, quam ut relictis praesidiis necessariis ea tantum, quae ab illo sunt parta, in reditum suum defendi ac retineri possent, et haec tanto ingenio et artificio fingebatur, ut eos quoque fallerent, qui secretorum tyranni se non esse ignaros arbitrarentur, qua fraude et simulatione nihil aliud agebatur, quam ut nos securos et imparatos posunt opprimere." uo.

[665] „Habemus enim recens ex waywodis Moldavo et Transalpino, aliisque exploratoribus nuntium destinasse Turcas omni genere apparatum instructissimos proximo mense Martio regnum hoc nostrum Tartaris etiam in societatem belli adiunctus invadere." uo.

[666] „Missimus ad te litterarum vice wayvodae [...] exempla, accipies insuper, quae ex legatione ad nos wayvodae sunt exceptae, ex quibus fusius omnia ad conatum caesaris cognoscendum pertinent, intelliges." uo.

[667] Róma: DF 276 068., Brodaricus, Epistulae, n. 29.

[668] „Haberunt Veneti et ex Constantinopoli litteras VIII. Ianuarii datas Turcum facere ingentes apparatus et terra et mari, aggressurum omnino Hungariam primo quoque tempore." uo.

[669] Brodericus, Epistulae, n. 30.; Pray, Epistolae, I. n. 77.

[670] „[...] iactura est fatemur, gravis, ac ceteris calamitatibus nostris merito adnumeranda, quam tamen veremur, ne longe maiores, propediem sequantur [...] nulla profecto nostra vel incuria, vel negligentia accidere poterit, sed quoniam haec exigua unius Hungariae vectigalia tuendis amplissimus finibus sufficere nullatenus poterunt [...] reditus [...] in fiscum regium [...] hostium vero opes, numerus, potentia dimidio, quam sint hodie, minores erant [...] maxima parte redituum nostrorum tueri nequeamus." uo.

[671] „parva est spes ponenda". Róma, DF 276 068., Brodericus, Epistulae, n. 29.

[672] Ferdinándnak, Róma, 1524. máj. 3.: DF 276 077., Brodericus, Epistulae, n. 31.; Zsigmond lengyel királynak, Róma, 1524. máj. 3.: Brodaricus, Epistulae, n. 32.; Zsigmond királynak egy másik levelében arról ír, a török leszámolt az egyiptomi lázadással és Magyarország ellen készül hadat vezetni. Róma, 1524. máj. 7.: AT VII. n. 16.; Brodericus, Epistulae, n. 33.; Kelemen pápa is kijelenti Brodaricsnak, minden erejével támogatja Magyarország küzdelmét, de ebben sem említ megegyezést. Sörös, Brodarics, 17.

[673] „Intelliget Vestra Sanctitas ab hoc ipso oratore meo, [...] causam, quare ipsum prius [...] ad Vestram Sanctitatem remittere nequiverim. Intelliget preterea pericula, necessitates, calamitates ac extremas omnium rerum des-

peraciones, in quibus et ego et hec regna mea versantur. Supplico [...] maiore studio possum, dignetur rebus omnibus ab eodem intellectis opem presentaneam rebus meis quamprimum afferre. Cetera dicet idem orator meus [...]": Bessenyei, Fejedelmi, n. III/4.; Theiner, Vetera monumenta, II. n. 844.

674 BL Cotton MS Vespasian F. I fos. 74–75.; (II. Lajos, manu propria) A DF-ben nincs. Ellis, Original letters, Ser. II., I. 342.; Fraknói, Magyarország a mohácsi vész előtt, 40. A Consistorialia szerkesztői február 6-ra datálják, nem tudni, mi okból. Consistorialia, 48. 1. j.

675 British History Online; LP Henry VIII, IV/1. n. 1062.; Cotton Catalogue, 483. Ellis, Original letters, Ser. 2. Vol. I. 342.

676 Simonyi, Okmánytár, I. 70–72.

677 „Turcas vehemencius [...] furorem et cupidinem Regni nostri evertendi impulit quam funesta haec quae inter ipsos geruntur christianos bella, sperant enim hostes ad excidium reipublicae christianae [...] Expugnatis enim hoc triennio fortissimis arcibus ac munimentis Regnorum nostrorum [...] vias atque aditus ad Regna nostra undique tam pronos ac faciles sibi fecerunt, ut nihil iam fere sit relictum obstaculi quod eos usquam magnopere possit impedire [...] superiore per Traciam Mesiam Illiricum aliasque finitimas provincias [...] Imperatorem cum numerosissima illa et effrenata nacione tartarorum, in huius belli societatem [...] Turcarum imperatorem usque adeo bellis transmarinis esse implicitum et occupatum, ut sui imperii ac dicionis orientali parta salva et incolumi, pactis enim et confirmatis per oratores induciis cum Sophi persarum principe [...] Regnum nostrum Hungarie primo statim vere eo animo ac proposito invadere et aggredi statuit, ut tot annorum praedis, vastitate, caedibus, vexatum, attritum, exhaustum, jugo suo teterrimo [...] possit subigere. Si Hungariae situm, et quibus sit coniuncta regionibus, quos habeat populos, secum diligencius pertractarit, est itaque positum in manu Majestatis Vestre. [...] Saepe sumus apud Sedem Apostolicam et Principes Christianos testati, quantulae sint nostra vires cum Turcarum collatae potentia. Hortamur itaque Majestatem Vestram, et rogamus per omnipotentis Dei nomen, per Christi Redemptoris nostri charitatem, per vinculum religionis ac Fidei communis, per privatas quoque necessitudines, per omnia jura quae Reges Regibus, amicos amicis jungunt et conciliant, ne patiatur, quod in se est, Regnum Hungariae, non postremum ne otiosum Christianitatis membrum, ab hoc corpore divelli": BL Cotton MS Vespasian F. I fos. 74–75.

678 „[...] quantum ex amissa Hungaria, universo orbi christiano, iacturae et periculi sit formidandum". uo.

679 „[...] hostis per huiusmodi venabatur [...] insidias [...] quantulae sint nostre vires cum Turcarum collatae potencia". uo.

680 „In einem Schreiben d.d. Preßburg 4. Februar 1524. bat er, zu bedenken, daß ihn und den Bruder des Kaisers Ferdinand das gleiche Loos gegen die Türken treffen müsse". Bucholtz, Geschichte der Regierung, II. 256.; Kosáry, Magyar külpolitika, 139.

[681] Nürnberg: DF 276 065., Firnhaber, Guidoto, n. 13.

[682] „[...] expeditio contra Turcam fieri possit Rex ipse scribit ad Romanum Pontificem, ad cesaream Majestatem, ad regem Anglie et regem Portugallie [...] et commemorat [...] Turcus ipse se contra Regnum Hungarie armet": Pozsony, 1524. feb. 19.: DF 258 388. p. 31.

[683] „Item scrive, che de lì era uno ambasciator dil Signor turco venuto zà più zorni per trattar accordo; qual il Re l'havia fato tenir con custodia, et par l'habbi mandato a tuor per parlarli, per tratar qualche acordo, vedendo il Signori Cristiani darli pocho ajuto": Sanuto március 28-a alatt hozza: Sanuto, XXXVI. 116.; Wenzel, Sanuto, III. 310.

[684] Kosáry, Magyar külpolitika, 150.

[685] Az Landorfejírvár, 8.

[686] Két tárgyalás Sztambulban: Hyeronimus Łaski tárgyalása a töröknél János király nevében, Habardanecz János jelentése 1528. nyári sztambuli tárgyalásairól. Szerk. Fodor Pál - Barta Gábor. Bp,. 1996. 166.

[687] Jurisich Miklós és Joseph von Lamberg jelentése: Gévay, Urkunden, I/2. Gesandtschaft König Ferdinands I. an Sultan Suleiman I. 1530. 27-49.

[688] „Ipse misit ad Hungaros nunciatum, patrem suum esse mortuum et se sedere in ipsius Sede, expectans quod ipsi Hungari prout moris est vicinorum, mitterent oratorem suum, consolatum eum, et ipsi congratulatum. Ipsi uero istum oratorem ceperunt et coniecerunt in carcerem. Misit deinde alium Zauss quem similiter ceperunt." Gévay, Urkunden II/1.: Gesandtschaft König Ferdinands I. an Sultan Suleiman I. 1533., 22.

[689] Török, A mohácsi vész diplomáciai előzményei, 183.

[690] Az Landorfejírvár, 8.; Istvánffy, VII. 170-171.

[691] Kupelwieser, Die Kämpfe, 199.

[692] Tubero, Feljegyzések, XI/2. 289. „Et quo populares ad bellum ineundum vehementius accenderet, ementitur, nulla regii decoris habita ratione, in vulgusque spargi imperat, Hungaros, sublato gentium iure, legato suo aures et nares praecidisse": Tubero, Commentarii, 360.

[693] „[...] a békekövetek ellen kezét emelte, szavát megszegte és nem járt el királyhoz méltó módon [...] megengedte, hogy kezet emeljenek a szultán követei ellen [...a követeknek] ruhájokat egész az alfelekig kettészaggatta [...] orrukat és füleiket is levágta": Kohn Sámuel: „Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez (II. közl.)", Történelmi Tár 28 [3] (1880) 1: 99-122. 118-119.

[694] uo.; Kosáry, Magyar külpolitika, 53.

[695] 1524. márc. 24. alatt: Óváry, I. n. 1179.; Firnhaber, Guidoto, n. 16.

[696] „[...] scriveva in Hongaria il Turco preparar exercito per invader quel regno": Római követ: 1524. márc. 18.: Sanuto, XXXVI. 91.; Klissza: Nemes, Kelemen, 60-61.

[697] Április 24. alatt: Sanuto, XXXVI. 255.; Wenzel, Sanuto, III. 311.

[698] Firnhaber, Guidoto, nos. 21-29.

[699] Documente VIII. n. 66.

[700] Megbízólevél: Pozsony, 1524. feb. 4.: DF 276 062. (II. Lajos, manu propria); Sanuto, XXV. 444.; Kubinyi, Ákosházi, 278. Országbíró: 1524. júl. 20.: DF 243565.; Szabó, Küzdelmeink, 190.

[701] „[...] ihr Kaiser in früheren Jahren scheinbar Friedensverhandlungen führte (sein Gesandter wird noch in Ungarn festgehalten)": DRTA IV. n. 88.; Török, A mohácsi vész diplomáciai előzményei, 170.

[702] Perjés, Mohács, 167–68.

[703] „[...] will er sich mit seiner gesamten Macht auf Ungarn werfen und auch die übrige Christenheit unter seine Herrschaft zu bringen trachten.[...] Er will nun, da der Sommer nahe ist, die Türken ohne Verzug angreifen, wenn er von Deutschland unterstützt wird; allein können die Ungarn den Krieg unmöglich führen." DRTA IV. p. 432. Gosztonyi oratioja [Oratio, qua in conventu imperiali ab oratore hungarico Norimberga prolata fuit]: DF 276 063. Követségére: Fógel, II. Lajos udvartartása, 204. Köblös nem említi 1524-es misszióját. Köblös, Az Az egyházi középréteg, n. 34. pp. 293–96.

[704] DRTA IV. 433–451., 453–458., 461–63., 606., 618.

[705] Török, A mohácsi vész diplomáciai előzményei, 170–71.

[706] Kubinyi, Ákosházi, 278.

[707] Fraknói, Magyarország a mohácsi vész előtt, 45.

[708] Burgos, 1524. ápr. 19.: Richard Sampson kasztíliai követ Wolsey-nak: BL Cotton MS Vespasian C. II. f. 310.; LP Henry VIII, IV/1. n. 262.

[709] „[...] una carta del Rey de Hungria en que por ella le manifestaba en la grand necesidad [...] demandando ayuda y favor y resistencia para contra el turco. Todos cuantos han visto la carta y saben della, están muy espantados": Rodriguez Villa, El emperador Carlos V, n. 62.

[710] Gachard, Correspondance de Charles-Quint et d'Adrien VI, 202.

[711] Burgos: CSP Spain, II. n. 631.

[712] „[...] roi de Hongrie m'a escript et adverti qu'ilz vouloient faire. Et si j'eusse la commodité et facilté, j'eusse voluntiera assisté led. roi d'Ongrie et vous en si bonne et salutaire enprinse. Et si je pouvoie parvenir à une bonne paix honnorable et proffitable, congnoistriez ma bonne affection que j'espere à l'aide de dieu": Burgos: HHStA Belgien PA Fasc. 4/1. fos. 29–32.: Politische Korrespondenz Kaiser Karls V. n. 355: [http://karl-v.bsz-bw.de/ – 2013. október 4.]; Korrespondenz Ferdinands I., I. 108.

[713] Pozsony: DL 276 062. (II. Lajos, manu propria). BL Cotton MS Vespasian F. I. fos. 14–15.

[714] Vitoria: 1524. januárjától március 2-ig; Burgos: márc. 2-től július 12-ig. Politische Korrespondenz Kaiser Karls V. [http://karl-v.bsz-bw.de/ – 2013. október 4.].

[715] Burgos, 1524. ápr. 8.: Theiner, Vetera monumenta, II. n. 830.; 1524. ápr 24.: BL Cotton MS Vitellius B. IX. f. 119.; LP Henry VIII, IV/1. n. 295.

[716] Gachard, Correspondance de Charles-Quint et d'Adrien VI, 202.

717 Zombori, Jagelló-Habsburg rendezési kísérlet, 325. „Le roi de Hongrie lui a écrit, [...] afin de le secourier contre le Turc, qui prépare une puissante armée. Il lui a répondu [...]en mettant à sa disposition le subside dont l'Empire lui a fait don à l'occasion de son élection á la dignité impériale, il lui a bien prouvé son intention de le mettre á même, non-seulement de résister aux attaques des Turcs, mais de prendre l'offensive contre eux": Burgos, 1524. ápr. 9.: Sessa hercege jelentése: Gachard, Correspondance de Charles-Quint et d'Adrien VI, 202. n. 28.; Burgos, 1524. ápr. 9.: Martin de Salinas, Ferdinánd Károlynál lévő követe a főherceghez: Rodriguez Villa, El emperador Carlos V, n. 62.

718 „[...] si les estaz ne besongent pour unde ayde contre les Turcz [...] hongrie [...] de mondict seigneur seront en dangier destre perduz, car novelles viennent dudict Hongrie que le Turc fait grosses aprestes pour venir presonellement ceste anne esdict pays, comme vostre majeste pourra plusaplain entendre ou billet cy encloz": Hannart jelentése. 1524. márc. 13.: Lanz, Correspondenz, I. n. 52.; Brüsszeli okmánytár, n. 18.

719 1524. márc. 13.: Hannart Szavojai Margitnak: [Lajos] „[...] ne prendre tresve avec exclusion de l'empereur": Korrespondez Ferdinands I., I. 111. Kubinyi, A mohácsi csata és előzményei, 175. Érdekes, így ebben a formában a császárnak nem írja ezt.

720 „[...] dautrepart est bruyt que ledict Turc fait autres appareilles par mer pour descendre sur voz royaumes de Naples ou Cecille [...] le Turc fait ces aprestes, pour venir leste prochain en Hongrye, et aussi par mer a Naples ou Cecille, et pour myeulx executer ses emprinses alencontre des chrestiens": Lanz, Correspondenz, I. nos. 52. 103.; 112.; A Korrespondenz Ferdinands I. kiadásában: Hannart Szavojai Margitnak „et après le tout tournerait sur Naples, Cecille et Ytalie". Korrespondenz Ferdinands I., I. 111.

721 Hannart a császárnak: „Turcz courent aucunesfois en son pays de Carniole": Lanz, Correspondenz, I. n. 52., Brüsszeli okmánytár, n. 18.; Kubinyi, Szulejmán 1524. évi békeajánlata, 152. A krajnai veszélyt viszont Ferdinánd valósabbnak érezte, igaz, néhány hónappal később: a török támadta tartományait, foglyokat szedett: „[...] les turcz sont entrez en Mes pays et ont emmenez hors diceulx plus de III m. personnes et tucz plusieurs": Szavojai Margitnak 1524. máj. 12.: Brüsszeli okmánytár, n. 19.

722 Óváry, I. n. 1179.

723 „[...] in partibus Regni Croatie pro illius defensione [...] in defensionem illorum confiniorum...ducentos equites leves et sexcentos pedites pixidarios et cuspidarios [...] parantur [...] possint": Nürnberg, 1524. feb. 18.: Ferdinánd Lajosnak: DF 276 065. Lhotsky, Das Zeitalter, 172.

724 Kubinyi, A mohácsi csata és előzményei, 173.

725 Kubinyi, Magyarország hatalmasai, 140.

726 uo.

727 AT VI. n. 301.

[728] Lanz, Correspondenz, I. n. 52.; Brüsszeli okmánytár, n. 18.

[729] „[...] le turc baile beaucop des craintes et menasses au roy de Polem par la voye des Tartres". uo.

[730] Még utoljára is felszólalnak a magyarok a segély ügyében, de akkor sem említik: „[...] lambassadeur de roy de Hongrie ont fait bonnes et grandes propositions ausdits estaz, declairant les necessitez en quoy estoit la chrestiente, les inuasions et emprinses du Turc, requerant par ledit ambassadeur de Hongrie dayde secours et assistance". Hannart a császár egy miniszteréhez: 1524. ápr. 26. Lanz, Correspondenz, n. 55.; Hannart ugyanaznap írott levele a császárhoz: Politische Korrespondenz Kaiser Karls V. n. 323., HHstA Belgien PA Fasc. 3-4. fos. 5r-6r. [http://karl-v.bsz-bw.de/ - 2013. október 4.].

[731] „Omni studio laboraret, quod Hungari habeant auxilia ab Imperio, [...] quod nisi fiat, possent succedere, quae non putamus": Szabó, Küzdelmeink, 191.; Karl Stögmann: „Über die Briefe des Andrea da Burgo, Gesandten König Ferdinand's, an den Cardinal und Bischof von Trient Bernhard Cles", In: Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der Akademie der Wissenschaften XXIV. Wien 1857. 254.

[732] „cum facultatibus et auxilio supra vires nostras": Róma, 1523. ápr. 1.: ETE I. n. 85.; Katona, Historia critica, XIX. 410.

[733] Massaro jelentése: Balogh, Velencei, LXVI.

[734] „Aspetta il Legato con danari [...] et sta in gran expectatione che zonza il Cardinal qual vien con bona summa di danari". Wenzel, Sanuto, III. 275–77., 280., 295. Artner, Magyarország és az apostoli szentszék, 112.

[735] Massaro jelentése: Balogh, Velencei, LXVI.

[736] [Buda] 1523. jún. 1.: DF 276 078.; Brodericus, Epistulae, n. 18.; Veress, Acta, n. 92.; A legátus által hozott pénzre: Fraknói, Szent-szék, II. 331., Kosáry, Magyar külpolitika, 136. Lorenzo Orio jelentése: Balogh, Velencei, XLVI.

[737] „Et zonto a Buda esso Cardinal, e il Re, feno essi hongari il tutto per haver da lui ducati portati, má lui non voles darli." Balogh, Velencei, XLVI.

[738] „[...] hongari villan che rupeno 10 milia turchi, [...] li richieseno essi danarli et lui mai voles darli dicendo resalvari quando si fará nova impresa." uo.

[739] Kubinyi, Szulejmán 1524. évi békeajánlata, 154.

[740] „[...] objecit nobis legatus, ad quid inquit expetitis a me pecunias, si dicitis vos habere sexaginta milia hominum, ergo iam non indigetis istis pecuniis": Pozsony: DL 82 631.; Kubinyi, A magyar állam belpolitikai, 67.

[741] Jajca, ccxxvii.; DRTA III. 80.

[742] „[...] si conditiones pacis essent e, quas nobis significavit, sibi regnoque suo exitium inevitabile pararet". Nürnberg: DF 276 075.; Firnhaber, Guidoto, n. 17.; Korrespondenz Ferdinands I., I. 111.; Lhotsky, Das Zeitalter, 173. A római konzisztóriumban is hírét veszik Ferdinánd levelének 1523. május 2-án felolvassák, melyben a főherceg figyelmeztet, hogy sem fegyverszünetet, sem megegyezést ne merjen kötni a törökkel („ne cum imperato-

rem Turcharum indutias aliquas concordiam faciat, ad quod multis rationibus conatur inducere"). Consistorialia, n. 49.; Óváry, I. n. 1179.

[743] „Accepimus pontificium breve [...] intellexisse quod Serenitas V. cum perfidissimo simul atque communi universe christianitatis hoste Turcorum Tyranno ferocissimo adeo clancularia pacis federa tractaverit, ut res a conclusione non abesse dicatur." Consistorialia, n. 49.

[744] Perjés, „Szulejmáni ajánlat" vagy „szakaszos hódítás"? 493.; Lhotsky, Das Zeitalter, 173.

[745] Nürnberg: DF 276 074.; Firnhaber, Guidoto, n. 18.

[746] „[...] tametsi nos leni quodam iam antea rumore id ipsum hauseramus". Ferdinánd Lajosnak. DF 276 075.

[747] Ferdinánd Schneidpöcknek. Nürnberg, 1524. ápr. 19.: DF 276 076. Firnhaber, Guidoto, n. 19.

[748] „Admonet nos Beatitudo Pontificia [...] Rex Hung. et Bohemie ita occulte foedera cum Turcorum Tyranno tractaverit, ut res a conclusione non longe abesse dicatur. [...] provideamus, ne tam periculosa consilia ad exitum veniant [...] facimus nolentes te ignorare. Et certe nos magis commoti essemus hoc tam improviso nuncio, nisi nobiscum cogitaremus, esse rumorem illum et Pontificem vix prius eium, quam te haurire potuisse. Nos cupimus huius rei certitudinem intelligere, injungimus tibi, ut majori studio, quo possis et fide, quam primum cures, omnia certiora [...] Regem admonere rogare, et obtestari, ut nullas pacis conditiones accipiat a fallacissimo hoste vel omnium perfidissimo concedat, per quas neque ipse incolumis, neque regni salus diutius persistere possit [...] ipsi perfidiae se suam que salutem commisere": Nürnberg: DF 276 074. Firnhaber, Guidoto, n. 18.

[749] „[...] et opera quo minus vel consilia vel pacta exeant ad effectum vel exequantur": uo.

[750] „[...] hortamur et rogamus [...] quam de Stis. v. ingenio et virtute conceperat, firmet, vel si aliquid rei in se fama contineat, quod periculose, et parum regio suo splendori convenientes conditiones concluse et pacte ad effectum non veniant, aut quoquo pacte vel date, vel accepte rescindatur". Ferdinánd Lajosnak: Nürnberg: DF 276 075.; Firnhaber, Guidoto, n. 17. 109.; Korrespondenz Ferdinands I., I. 111.; Kubinyi, A mohácsi csata és előzményei, 175.

[751] „Quod si equis conditionibus pax fieret, ut non tam improbandum fuerit, sic nec ipsi Pontifici ante eius confectionem celanda vel ea maxime ratione quod huiusmodi pax publica christianorum omnium nationem tangere videtur, quoad inter principes concordia et pax consistat quod Ser. V. et sua et nostra, ac totius christiani nominis causa facere debet, sicut indubitate est factura." DF 276 075.; Firnhaber, Guidoto, n. 17. 109.; Korrespondenz Ferdinands I., I. 111.; Kosáry, Magyar külpolitika, 151.

[752] Kosáry, Magyar külpolitika, 150.

[753] „[...] mirror, quis talia [...] que nuge sunt, quod hungari cum turcis confederationem suscipere volunt": Kubinyi, Szulejmán 1524. évi békeajánlata, 176.

[754] Buda: DF 258 388. p. 45. [a kiadó SNAPEKH J-ként rögzítve]

[755] Buda: DF 258 388. p. 47-49.

[756] „[...] que conditiones hoc pacto essent, ut Turcis ipsis tributum penderent ac passum liberum per Hungariam Turcis sinerent." uo., ill. Kubinyi, A magyar állam belpolitikai, 67.

[757] Kubinyi, Szulejmán 1524. évi békeajánlata, 154.

[758] Buda: „[...] quottidiane nuge que circumferentur et nulla stabilitate subsistunt, [...] ne animum suum ad vanos rumores adverteret". Gerhard Rill: Fürst und Hof in Österreich. Von den habsburgischen Teilungsverträgen bis zur Schlacht von Mohács (1521/22 bis 1526). Band 1. Außenpolitik und Diplomatie. Wien - Köln - Weimar, 1993. 57. 88. j.

[759] „[...] ut non cessent, nulla subsit rationalibus causa lamentandi": Schneidpöck Salamancának. Buda, 1524. jún. 5. DF 258 388/63-67.; Rill, Fürst und Hof, Fürst, 57. 89. j.

[760] Kubinyi, Magyarország tört, 372.

[761] Kosáry, Magyar külpolitika, 151.; Kubinyi, Mohácsi, 179.

[762] Maguk a kutatók is néha összekeverik a legátusokat, Rill például De Vio helyett már az 1523-as bécsújhelyi konferencián is Campeggiot látja. Rill, Fürst und Hof, 47.

[763] „Solo il 18 genn. 1524 il nuovo pontefice Clemente VII, Giulio de' Medici, eletto il 18 novembre, rese nota la sua decisione di richiamare a Roma il legato". Eckehart Stöver: „De Vio, Tommaso (Tommaso Gaetano, Caetano)", In: L'Enciclopedia Italiana. Dizionario Biografico degli Italiani. Vol. 39. Roma, 1991. Ed. Rafaele Romanelli.

[764] Katona, Historia critica, XIX. 421-428.; Artner, Magyarország és az apostoli szentszék viszonya, 113. 80. j.; Kubinyi, Diplomáciai érintkezések, 128-129.

[765] „Quas ob causas dilectum filium nostrum Cardinalem S. Sixti, nostrum adpud te Legatum, nobis plus hic quam ibi iam necessarium, ad nos vocandum duximus": ETE I. n. 113.; Pray, Epistolae, I. n. 71. Campeggio kinevezése, még De Vio visszahívása nélkül, egyelőre „ad partes Germaniae, et alia loca" 1523. jan. 8.: Consistorialia, n. 43. Erről VII. Kelemen levele Lajosnak: Pray, Epistolae, I. n. 71.; ETE I. n. 113.; Katona, Historia critica, XIX. 421-28.

[766] Calendar Venice, III. n. 788.; Sanuto, XXXV. 223.

[767] Mon. Vat. II/1. xcv.; Fraknói, Szent-szék, II. 333-334.; Nemes, Kelemen, 58.

[768] Consistorialia, n. 49. 1. j.

[769] Róma, 1524. feb. 20.: ajánlólevél az esztergomi érseknek: Theiner, Vetera monumenta, II. n. 825.; ETE I. n. 114; Katona, Historia critica, XIX: 429.;

Várdai Pál veszprémi püspökhöz, kincstartóhoz: ETE I. n. 116.; Bornemissza János budai várnagyhoz: ETE I n. 117.; Werbőczyhez: ETE I . n. 118.; Pray, Epistolae, I. n. 74. Zsigmond lengyel királyhoz: Vetera Monumenta Poloniae, II. n. 433-35. De Vio bíboros a fent idézett életrajzi lexikon adatai szerint csak június végén távozott Gaetába, így feltehetően csak májusban hagyta el Magyarországot.

770 „Clemens regi significat, mitti a se in Hungariam Cardinalem Campegium, afferri ab eo pecuniam, quae in usum regni apud Fuggeros deponatur [...] pecuniam, quam detulit, istic apud Fuggeros deponere jussimus, ad ordinationem nostram, vel eiusdem Cardinalis Campegii promendam et erogandam.": ETE I. n. 113.; Pray, Epistolae, I. n. 71. Fógel, II. Lajos udvartartása, 98.

771 E. V. Cardinal: Cardinal Lorenzo Campeggio, legate to the courts of Henry VIII and Charles V. Boston, 1935. 82.

772 Mon. Vat. II/1. cxv. Első budai levele dec. 7-én kelt. uo. n. 30.

773 BL Cotton MS Vitellius B. VI. f. 98.; LP Henry VIII, IV. n. 446. Budára ér: Sanuto, XXXVII 469.

774 Pl. Pozsony, 1524. feb. 19.: DF 258 388 p. 31.

775 Mon. Vat. II/1. xcviii.

776 Guidoto: Calendar Venice, III. n. 788.

777 Campeggio november 29-i levele. Mon. Vat. II/1. n. 28. A király itt is pénzt kér, a jubileumi búcsú római zarándoklat nélküli megadását kéri. Consistorialia, n. 54.

778 Óváry, I. n. 1188.; 1524. aug. 21.: Brodericus, Epistolae, n. 34.; Theiner, Vetera monumenta, II. n. 834.; 1524. nov. 22.: Brodarics a pápához: Buda: Óváry, I. n. 1195.; Brodericus, Epistulae, n. 36.

779 1524. okt. 20. Lajos Kelemennek: Artner, Magyarország, n. 133.; Kubinyi, Diplomáciai érintkezések, 29.; Sörös, Brodarics, 21-25.

780 Artner, Magyarország és az apostoli szentszék, 82.; Fraknói, Szentszék, II. 345. November 16-án Lajos hivatalosan is meghívta a legátust: Mon. Vat. II/1. n. 23.

781 „[...] et illos principes ad arma in turcos sumenda acrius et vehementius posset inflammare [...] dedimus, ut mones, nostris oratoribus mandatum, cum ipso domino legato et archiduce Ferdinando ceterisque principibus nostro nomine de rebus necessariis consultandi": II. Lajos Brodaricshoz: Buda, 1524. márc. 8.: ETE I. n. 123.; Pray, Epistolae, I. n. 77., Brodericus, Epistulae, n. 30.

782 „[...] exspectamus cardinalem Campeium ad diem Nativitatis huc venturum": Buda, 1524. dec. 4.: Brodericus, Epistulae, n. 37.

783 DF 276 058.; Brodericus, Epistulae, n. 27. Részben: Veress, n. 95. p. 128.

784 „Nam in his quinquaginta milibus ducatorum, quod [...] legatus habet in potestate, adversus hostem potentissimum leve admodum et perexiguum

habebimus praesidium. mandet nihilomnius Sanctitas D. N. eidem legato, ut hanc pecuniam, quoad maius auxilium miserit, aut in arcium nostrarum instaurationem, sicuti antea petebamus, aut, si id secum fuerit, ad comparandas saltem copias iam tandem erogare non dubitet." uo.

[785] Fraknói, Szent-szék, II. 340.; Fraknói, Magyarország a mohácsi vész előtt, 40.

[786] „[...] exortato il Re e quelli Signori, a non voler far paxe con Turchi, prometendo per nome dil Papa, di non mancharli di presidii, con altre parole": Május 19-i jelentés: Sanuto, XXXVI. 354.; Wenzel, Sanuto, III. 314.; Firnhaber, Guidoto, n. 20. 111.

[787] Cotton Catalogue, 483.; State Papers Online; Simonyi, Okmánytár, II. n. VI.

[788] LP Henry VIII, IV/1. n. 1062. British History Online.

[789] Miskolczy, Keresztes hadjárat, 58.

[790] Simonyi, Okmánytár, II. 41.

[791] Miskolczy, Keresztes hadjárat, 58.

[792] „[...] de his et aliis multis plura recitatus quae postea per nostros mercatores ita in veritate facta sunt comprobata atque confirmata". Simonyi, Okmánytár, II. 41.

[793] Zombori, Jagelló-Habsburg rendezési kísérlet, 255., 296; Kosáry, Magyar külpolitika, 31.

[794] „Adiungere enim hostes sibi poterunt Valachiae utriusque populos": II. Lajos Brodarics Istvánhoz: 1523. jún. 1.: DF 276 078., Egy része kiadva: Veress, Acta, n. 92.; Brodarics, Epistolae, n. 18. pp. 69–71. Lásd: Kasza, Egy magyar diplomata, 593.

[795] „totam intelligentiam habens cum Turca". BL Cotton MS Vespasian F. I. fos. 15–16.

[796] Kubinyi, Magyarország hatalmasai, 142.

[797] Zombori, Jagelló-Habsburg rendezési kísérlet, 253.

[798] Lanz, Correspondenz, I. n. 39.

[799] „Oratores autem principis persarum Sophi ignominiose sunt excepti et tractati non enim pacem afferebant sed bellum denunciabant." BL Cotton MS Vespasian F. I. fos. 15–16.

[800] Jarnowski, England and Poland, 7.

[801] Laurentius/Wawrzyniec Miedzicleski/Miedzilewski/Miedzirzeski/ Miedzileczki/Niedzielski (1480–1529).

[802] Documente II/3. n. 299.; Krupski: AT VI. n. 242.

[803] „[...] per Stephanum Vojevodam insanum juvenem detentus in Valachia": AT VI. n. 275.; Documente II/3. n. 304.

[804] Descriptio potentiae Turciae. Ordinatio belli contra illam. 1514.: AT III. n. 230. pp. 168–181.; Piotr Nitecki: Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny. Warszawa, 2000.; Bibliografia Literatury Polskiej – Nowy Korbut.; T. 2. Piśmiennictwo Staropolskie, Państwowy Instytut Wydawniczy. Warszawa 1964, 522–23.

[805] AT VI. n. 275. Zombori, Jagelló-Habsburg rendezési kísérlet, 294.

[806] Zombori, Jagelló-Habsburg rendezési kísérlet, 294.

[807] Zombori, Jagelló-Habsburg rendezési kísérlet, 323.

[808] Október 27.: „[...] irreverenter audivit [...] et oratores sue majestatis indignius quam debuit tractavit": Szydłowiecki, Napló, 48., 149.

[809] A legátus a tárgyalásokon: Zombori, Jagelló-Habsburg rendezési kísérlet, 279., 303. November 23-án Szydłowiecki személyesen fogadta és ebédre látta vendégül. Szydłowiecki, Napló, 86., 188.

[810] AT VI. n. 310.

[811] 1524. jan. 25.: AT VII. n. 73.

[812] Schneipöck jelentései. jan. 24.: DF 258 388. pp. 21-23., Grosse Korr. 25a. f. 13; Ír török ügyekről, de csak annyit, a király Budára megy, „ibi debent congregari contra Turcas": feb. 17.: DF 258 388 pp. 25-27.; vagy a török ügyeken belül is főként a szultán és a perzsa sah viszonyáról: DF 258 388. p. 29.; továbbá még március 31-én is csak arról szól, a magyar királyi tanács 12 ezer főnyi bandérium mozgósítását rendelte el: DF 258 388 p. 33.

[813] Magyarország hadtörténete, I. 155.; Millenniumi hadtörténet, 91.; Óváry, I. nos. 1189., 1194. Szörényt ráadásul két földrengés is sújtotta. Fenyvesi László: A temesközi-szörénységi végvárvidék, 256. Nem sokkal később Mihálydot is. Memoria rerum, 23.

[814] CSP Spain, II. n. 693.

[815] DF 276 058.

[816] „[...] nollet se disjungere a corpore ecclesiae [...] princeps presertim intuitus serenissimi Regis Hungariae nepotis sui propter quod totam militiam regni sui movere decrevit ad resistendum vere instanti potentiae turcarum": BL Cotton MS Vespasian F. I. fos. 15-16.

[817] Zombori, Jagelló-Habsburg rendezési kísérlet, 241., 245.

[818] Szydłowiecki, Napló, 24.

[819] Szydłowiecki, Napló, 23.

[820] „[...] imperator Turcorum cum omnibus copiss et viribus suis anno et estate proximo vult regnum Vngariae agredi et ingredi, ut voto suo potiri possit et ne opem ferre possemus eius maiestati et eius regnis": Szydłowiecki, Napló, 15.; 114.

[821] Szydłowiecki, Napló, 21.

[822] B. Szabó, A mohácsi csata, 52.

[823] AT VI. nos. 275., 286. Zombori, Jagelló-Habsburg rendezési kísérlet, 293.

[824] AT VI. n. 309.; Zombori, Jagelló-Habsburg rendezési kísérlet, 294.

[825] „[...] maiestas regia secuta est omniumvota, ut nichil penitus attemptetur nichilque agatur contra waywodam Moldavie". Szydłowiecki, Napló, 70., 172.

[826] Szakály, A mohácsi csata, 21.

[827] „Turcharum [...] imperatoris innumerabilem conflare exercitus, quo putatur metuiturque invasurus esse regnum hungarie": [1524. feb. 28u.] PRO

SP 1/32 f. 236.; LP Henry VIII, IV. n. 129. A levél küldője lehetséges, hogy Wolsey római ügynöke, Thomas Hannibal, aki legutóbb 1524. feb. 24-én küldött levelet. BL Cotton MS Vitellius B. VI f. 8.; State Papers, VI. 254.; LP Henry VIII, IV/1. n. 116.

828 LP Henry VIII, IV/1. n. 296.; Lettere di principi, I. fos. 123–126.

829 „[...] citie of Cayr was rebellyd from the Turke: whereby it was supposid that the Turke shold be so occupied for the recovery therof that he shold nott have for this yere to attend therupon: and to attempt also any notable entreprise agaynst the realme of hungary [...] he had preparyd a great and a puysant armye to have ben sent to the citie of Cayr whych he now [...] may employe any where else at his pleasure.": BL Cotton MS Vitellius B. VI fos. 42–44.; LP Henry VIII, IV/1. n. 320.

830 Clerk Wolsey-hoz: 1524. jún. 25.: BL Cotton MS Vitellius B. VI. f. 98.; LP Henry VIII, IV. n. 446. Clerk megköszönte a pápának, hogy Wolsey-hoz fordul, és hogy újabb követet küld Angliába a török ügyekben. A pápa azt mondta, Wolsey-nak igen nagy a tekintélye, és nincs nála különb ember a feladatra. a legátusi pozícióra pedig nincs Campeggionál alkalmasabb.

831 1524. júl. 21.: Richard Pace követ Wolsey-hoz: BL Cotton MS Vitellius B. VI. f. 147.; LP Henry VIII, IV. n. 519.

832 1524: május: Wolsey követeinek: „[...] dammage of Christendome, beiyng over al replenisshed with intestine warres onely by occasion of the French Kinges pretensis in Italy. In which tyme, the Christen Princes occupyed one of theym against the other, no resistence was or coude be made unto the Turkes entreprises, who sens thies last warris hath wonne and attayned the Roodes and the towne of Belgrado, which were the ii propugnacles of Christendome. And in what imminent dangier the state therof now is, the Turke beyng determyned with iii puyssant armyes to invade the same, either on the partie of Hungarye or of Sicile and Italy": PRO SP 1/30 f. 264.; BL Cotton MS Vitellius B. VI f. 32.; State Papers, VI. 278.; LP Henry VIII, IV/1. n. 185.

833 „[...] convertyng and emploiyng their puyssances against the Turkes, enemyes unto Christes". uo.

834 Jún. 12.: Dóczy kiküldése: országnagyok: DL 24 876, Szabó, Küzdelmeink, 179. Iványi, Adalékok, III. 356–60.; Török, A mohácsi vész diplomáciai előzményei, 170.; Kosáry, Magyar külpolitika, 134.

835 „„[...] we [have waited] the space of one month and thre days th[e coming] to Nuremberg of Domfurnando. [...] within six days of the date of th[is letter] he will be here, and will be met by most of the gre[at] princes of Almayn [...] to[wards] the bygynning of the yere a gr[eat] lord of the countrie with a puysante armie is to [be sent] upon the great Turke whych is not a lytyll [...] not out great resistance that he shulde put [the king of] hungery under his subiection": Hugh Parker, Lord Morley Wolsey-nak: Nürnberg, 1523. nov 19.: BL Cotton MS Vitellius B. XX. f. 265.; LP Henry VIII, III/2. n. 3546.

[836] Fiktív levelek: Kosáry, Magyar külpolitika, 200. 274. j.; Kubinyi, A mohácsi csata és előzményei, 179.

[837] „Solimanus iam Belgradum usque profectus, insolentissimus has litteras ad Ludovicum regem dedit: Caesar Turcarum [...] si desideras nobiscum bellum committere, nisi ut scias, quasi medietatem orbis subiugavimus potestati nostrae, sub nostro dominio: et quia sic decrevi et volo, a fine usque ad finem mundi terminos facere meo dominio [...] sed iam simpliciter loquendo, percusso et deleto tuo exercitu, Budam sine omni timore cum magna potentia obtinere". Lajos azt válaszolja, ellen fog állni minden más nép is: „Itali restant, Hispani, Germani, Galli, Britanni, maluisses certe non finibus mundi, sed terminis tuis contentus esse": Katona, Historia critica, XIX. 417-420.

[838] Zombori, Jagelló-Habsburg rendezési kísérlet, 324.

[839] „[...] ledict royaulme de Hongrye est despourueu de gens et dargent et de bon chief qui sache conduire les affaires. Le roy est encoires jeusne et petitement seruy et obey": Lanz, Correspondenz, I. n. 52.; Brüsszeli okmánytár, n. 18.

[840] „[...] redditum nobis [...] de summa quinquaginta milium ducatorum, quae nondum accepimus in huius afflicti regni nostri defensionem a Sanctissimo Domino Nostro et ista Sede Apostolica decretorum, designatum quoque [...] legatum amplissimum patrem Sancti Sixti cardinalem maiore ad nos propediem venturum praesidio intelleximus. [...] Explicas autem non obscure, quantum id praesidii futurum sit, videlicet unde conduci atque aliquamdiu sit opus peditum decem milia possint, fatemur has copias viribus nostris nec levem, nec mediocrem futuram accessionem. Si tamen hoc tempore pedites istos conductos et in locis opportunis cum nostro peditatu atque equitatu dispositos haberemus, maiori essent nobis adiumento, quam si paucis post mensibus viginti milia conducerentur." 1523. június 1.: II. Lajos Brodarics Istvánhoz: DF 276 078.; Brodericus, Epistulae, n. 18.; egy része kiadva: Veress, Acta, n. 92.

[841] [...] ne Santissimus Dominus Noster hanc taxam in alios usus, quam in huius regni et Christianorum adversus Turcarum defensionem abire patiatur". uo.

[842] Consistorialia, n. 46.

[843] „Nam, ne quid amplius de illis regnorum nostrorum finibus dicamus, ad Croatiam pacatis etiam temporibus in banorum stipendium et tenenda locis necessariis praesidia triginta duo milia florenorum singulis annis facile absumuntur. Jaycza, non multo minorem exhaurit pecuniam. Arx Themesiensis et Severinum et hoc triennio Varadinum Petri ac Titulium maximo et incredibili sumptu retinetur." 1524. márc. 8.: Pray, Epistolae, I. n. 77.; Brodericus, Epistulae, n. 30.; Documente II/3. n. 328.

[844] „[...] emploier votre effort et aussi les autres princes chretiens contre ces maulditz turcz. Car autrement est en dangier que ledit Roy de hungrie ne soit entierement destruit et perdu": Stuttgart, 1524. június 10.: Firnhaber,

Guidoto, n. 22.; HHStA Handschriftenabteilung Handschriften Blau 597/1. fos. 25-27.: Politische Korrespondenz Kaiser Karls V., n. 20737. [http://karl-v.bsz-bw.de/ - 2013. október 4.]

[845] „[...] de augenda hacc summa, quae hic in minibus [...] Baronis Nuntij [...] est Vestra Sanctitas diligentem curam habere velit": 1524. júl. 14.: Artner, Magyarország, n. 132.; Theiner, Vetera monumenta, II. n. 832.

[846] „[...] rogandam duximus velit etiam ipsa facultatibus et potentia sua ipsi vastate et exhauste Croatie opem at auxilium ferre, et tot, aut pluribus peditibus et equitibus subvenire et ad illius tuitionem et protectionem destinare": Ferdinánd levele Lajoshoz: 1524. feb. 18.: DF 276 065., Firnhaber, Guidoto, n. 13.

[847] Nürnberg, 1523. dec. 6.: Ferdinánd II. Lajosnak és Máriának: küldjön Horvátországba csapatokat, mert eddig is nagy veszteségekez szenvedett a végeken, máskülönben kénytelen lesz külső segítséghez folyamodni. „Cum autem nos proximo anno, quibus potuimus, viribus pro defensandis saltem locis illis collimitaneis magnos sumptus perpessi simus adeo [...] ad requirenda externa auxilia adacti simus": DF 276 050.; Horvát véghelyek, n. 165.; Firnhaber, Guidoto, n. 5.; Lhotsky, Das Zeitalter, 172.; Nürnberg, 1523. dec. 6.: Ferdinánd követének, Schneidpöcknek: „[...] super facienda provisione contra insultus et conatus Turcorum, qui incessant [...] continuis vexationibus Croatiam". DF 276 051.

[848] „[...] quod de Francapanibus miserunt nuntium ad sanctitatem suam, protestando se, quod nisi per istam sanctam sedem succuratur eis, sunt coacti componere res suas cum Tyranno Turcarum, a quo eis offeruntur optimae condiciones": Consistorialia, n. 48.

[849] „[...] quoniam amplius resistere non valeo, ego cum comitatu meo sub Sanctitatis Vestre vestreque Sancte Sedis Apostolice presidium confugio et sub suis custodia, protectione et defensione in omnibus et per omnia trado et relinquo".: 1525. febr. 20.: Frangepán Bernát VII. Kelemen pápához: Frangepán, II. n. 344.; Theiner, Vetera monumenta, II. n. 848., Bessenyei, Fejedelmi, n. VIII/1.

[850] Pálffy, A 16. század története, 28.

[851] CSP Spain, II. n. 631.; CSP Spain, Suppl., II. pp. 298-304.

[852] Gwyn, Wolsey, 383.

[853] CSP Spain, III. n. 977.; Sanuto, XXXVIII. 232., 234.

[854] 1524. nov. 22.: A pápai követ mondja Londonban, jelent róla Louis de Praet Károlynak: CSP Spain, Suppl., II. 417.

[855] 1524. ápr 24.: LP Henry VIII, IV/1. n. 295/2.

[856] CSP Spain, II. n. 629.

[857] 1524. júl.: pl. Frangepán, II. n. 339.; Horvát véghelyek, n. 247. 1524 Klissza: Óváry, I. nos. 1180., 1185,. Nemes, Kelemen, 61.; Consistorialia, n. 52.; Sanuto, III. 311.; Horvát véghelyek, n. 183.

[858] 1524. nov. 23.: Luis de Tovar követsége Angliába: Rill, Fürst und Hof, 250.; Károly hálás Angliának: „aux grandes ouffres qu'avez fait au roi d'Angleterre": Korrespondenz Ferdinands I., I. 240.; LP Henry VIII, IV/1. n. 824.

[859] Óváry, I. n. 1192. Nincs közölve Firnhabernél: Firnhaber, Guidoto, n. 31.; sem Sanutónál: Sanuto, XXXVII. ad 25 oct.

[860] Artner, Magyarország, n. 133.

[861] „His Holynes shewyd me also, that [He] hath had lately veray evill tydinges of the Turke ; and said that He thought not the contrary, but that the realme of Hungarye shold be lost this next somer". 1524. dec. 5.: Clerk Wolseynak: BL Cotton MS Vitellius B. VI f. 244.

[862] Artner, Magyarország és az apostoli, 82.

[863] „[...] Colocense che questa Maesta potrebbe havere tregua con Turcho, purché concedesse passo et vittuaglia alle soe genti a danno d'altri": Buda, 1524. dec. 29.: Mon. Vat. II/1. n. 32.; Kosáry, Magyar külpolitika, 153.

[864] „[...] et dissuade tal cosa come poco utile et mancho honorevole": Mon. Vat. II/1. n. 32.

[865] „Dio volesse che si potesse trovar mezo de pigliar accordo alcuno cum le securta vostra, che forse a Sua Santitá non despiacirebbe, ma lo accordo voltandulo como volete, non potrá esser si non cum la perditione vostra": 1524. dec. 6.: Mon. Vat. II/1. n. 29.

[866] Mon. Vat. II/1. n. 32.

[867] Udvardy József, A kalocsai érsekek életrajza (1000-1526). (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, 11.) Köln, 1991. 436-437.

[868] „[...] non sia entrato in negociatione": Buda, 1524. dec. 29.: Mon. Vat. II/1. n. 32.

[869] Burgio: 1525. jan 20., Campeggio, 1525. jan. 22.: Mon. Vat. II/1. nos. 25., 26.

[870] Artner, Magyarország és az apostoli szentszék, 82.

[871] Burgio, 1525. ápr. 26.: Mon. Vat. II/1. n. 47.

[872] Katona, Historia critica, XIX. 430.

[873] Papp, Magyarország és az Oszmán Birodalom, 69. Tomori nyíltan csak 1526 júliusában kérne békét adó árán: júl. 26.: Mon. Vat. II/1. n. 115.; Bartoniek, Mohács Magyarországa, 102.

[874] Lajos háborúra készül „[...] ad bellum cum Turcis assidue simus intenti": 1524. máj. 13. AT VII. n. 77.

[875] „[...] videmus induciarum non multos jam menses superesse [...] partim parando partim gerendo cum turcis bello consumentur": Lajos Zsigmondnak: 1524. jan. 25.: AT VII. n. 73. 1524. feb. 23.: Lajos Zsigmondnak: a török békét kötött Perzsiával: AT VII. n. 74.; 1524. márc. 7.: Lajos Zsigmondnak: a török támadásra készül, segítséget kér - nincs szó békéről: AT VII. n. 75.

[876] Semmi egyébről nem szól, csak arról, tudjuk terveiket: „[...] ad res turcicas, quid hostes in nos moliantur aperte cognoscet": 1524. feb. 2. e.: Lajos a lengyel királynak: AT VII. n. 5.

[877] Kubinyi, A mohácsi csata és előzményei, 162., 168.
[878] Kasza, Egy magyar diplomata, 599.; 603-604.
[879] Burgo jelentése Salamancának, 1523. máj. 5.: Kubinyi, Magyarország hatalmasai, 142.
[880] Andrea dal Burgo jelentése Ferdinándnak, 1523. júl. 3.: Kubinyi, A mohácsi csata és előzményei, 174., Kubinyi, Magyarország hatalmasai, 141.
[881] II. Lajos VII. Kelemennek, Pozsony: Bessenyei, Fejedelmi, n. III/2.; Theiner, Vetera monumenta, II. n. 832.; Mária VII. Kelemennek. Bessenyei, Fejedelmi, n. IV/1.
[882] Kubinyi, Szulejmán 1524. évi békeajánlata, 153.
[883] „[...] gravi oratione et lamentabili voce, quae vel saxa movere potuisset": 1524. ápr. 27.: HHStA Handschriftenabteilung, Handschriften Blau. Fasc. 597/1. fos. 14-17.: Politische Korrespondenz Kaiser Karls V.: n. 20734.: [http://karl-v.bsz-bw.de/ - 2013. október 4.]; Korrespondenz Ferdinands I., 117.; Kubinyi, Ákosházi, 278.
[884] 1524. máj. 27.: Consistorialia, n. 50.
[885] Nürnberg, 1523. dec. 18.: V. Károlynak: „[...] mais les affaires de Hungrie sont en tel estat et tellement gouvernéz, que crains leur promesse ne doive estre que fumée": HHStA Belgien PA Fasc. 6/1. fos. 3r-7v.; Politische Korrespondenz Kaiser Karls V., n. 677. [http://karl-v.bsz-bw.de/ - 2013. október 4.]; Korrespondenz Ferdinands I., I. 89.; Firnhaber, Guidoto, n. 6. p.104.; Lhotsky, Das Zeitalter, 72.

RÖVIDÍTÉSEK

AT - [Acta Tomiciana] *Epistole, legationes, responsa, actiones, res geste serenissimi principis Sigismundi, eius nominis primi, regis Polonie, magni ducis Lithvanie, Russie, Prussie, Masovie domini...* per Stanislaum Gorski. I-VIII. Posnaniae 1852-1860.

Artner, Magyarország - Artner Edgár: *„Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája". A Vatikáni Levéltárnak azok az okiratai, melyek őseinknek a Keletről Európát fenyegető veszedelmek ellen kifejtett erőfeszítéseire vonatkoznak.* Közreadja Szovák Kornél - Tusor Péter - Török József. (Collectanea Vaticana Hungariae I. 1.) Budapest-Róma 2004.

BEC - Bibliothèque de l'École des Chartes

Bessenyei, Fejedelmi - *Lettere di principi. Litterae principum ad papam (1518-1578). Fejedelmi levelek a pápának (1518-1578).* Edidit József Bessenyei. Roma-Budapest, 2002.

BL - British Library, London

BNF - Bibliothéque nationale de France, Paris

BIHR - *Bulletin of the Institute of Historical Research*

Calendar Venice - *Calendar to the English Affairs, existing in the Archives and Collections of Venice and in other Libraries of Northern Italy.* Ed. Rawdon Brown. I-III. 1202-1526. London, 1864-69.

Consistorialia - *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426-1605).* Közreadja Tusor Péter - Nemes Gábor (Collectanea Vaticana Hungariae I. 7.). Bp., - Róma 2011.

CSP Spain - *Calendar of Letters, Despatches and State Papers relating to the Negotiations between England and Spain preserved in the Archives of Simancas and elsewhere.* Ed. G. A.

Bergenroth - Pascual de Gayangos. I-III/1., Supplement I-II. 1485-1526. London, 1862-73.
DF - Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DL - Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár
Documenta Batoriana - *Documenta ad historiam familiae Bátori de Ecsed spectantia I. Diplomata 1393-1540.* Ad edendum praeparaverunt Richardus Horváth - Tiburtius Neumann - Norbertus C. Tóth. Nyíregyháza, 2011.
Documente II/3. - *Documente privitoare la istoria Românilor. 1510-1530.* Culese, adnotate şi publicate de Nic. Densușianu. Bucuresci, 1892. (Documente privitoare la istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, II/3.)
Documente VIII. - *Documente privitoare la istoria Românilor.* Volumul VIII. 1376-1650. (Documente privitoare la istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, VIII.) Bucuresci, 1894.
Documente XV/1. - *Documente privitoare la istoria Românilor. 1358-1600.* Acte şi scrisori din arhivele oraşelor ardelene (Bistriţa, Braşov, Sibiu). publicate ... N. Iorga. Volumul XV, Partea 1. 1358-1600. (Documente privitoare la istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, XV/1.) Bucureşti, 1911.
DRTA - *Deutsche Reichstagsakten.* Jüngere Reihe. *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V.* (1519-1555) Bd. 1-20. 1893-2009. Bd. 1-4. Bearb. von August Kluckhorn - Adolf Wrede. Gotha, 1893-1905.
ETE = *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából.* Szerk.: Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János, Kollányi Ferenc, Lukcsics József. I-V. Budapest, 1902-1912.
EHR - *English Historical Review*
Fraknói, Szent-szék - Fraknói Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-Székkel.* I-III. Bp., 1901-1903.
Frangepán II. - Thallóczy Lajos-Barabás Samu: *A Frangepán család oklevéltára.* II. 1454-1527. Hamis oklevelek. 1209-1481. Bp., 1913.
HHStA - Haus-, Hof- und Staatsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs, Wien
HK - *Hadtörténeti Közlemények*
Helytartói oklt. - *Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522-1523).* Közzéteszi C. Tóth Norbert. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 50.) Bp., 2010.
Jajca - Thallóczy Lajos: *Jajca (bánság, vár és város) története.* [Szerk. Horváth Sándor] Bp., 1915. (Magyarország

melléktartományainak oklevéltára 4. Magyar történelmi emlékek. Első osztály: Okmánytárak 40)

LK - *Levéltári Közlemények*

Letters and Papers Henry VIII - *Letters and Papers Foreign and Domestic of the Reign of Henry VIII.* I-XXI., I/1-2. Appendix; Addenda I-II. Eds. J. S. Brewer - James Gairdner - R. H. Brodie. London, 1867-1910.; 1920-32.

MIÖG - *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*

MNL OL - Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár

Mon. Habs. - *Actenstücke und Briefe zur Geschichte Kaiser Karls V. Aus dem K. K. Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien.* Hrsg. Karl Lanz. (Monumenta Habsburgica. Sammlung von Acktenstücken und Briefen zur Geschichte des Hauses Habsburg II/1.) Wien 1853.

Mon. Vesp. - *A veszprémi püspökség római oklevéltára.* (Monumenta romana episcopatus Vesprimiensis) 1103-1526. Közrebocsátja Fraknói Vilmos - Lukcsics József I-IV. Bp., 1896-1907.

Óváry I. - *A Magyar tud. akadémia Történelmi bizottságának oklevél-másolatai*, ismerteti Óváry Lipót. 1. füz. A Mohácsi vész előtti okiratok kivonatai. Bp., 1890.

MTT - *Magyar Történelmi Tár*

ODNB - *Oxford Dictionary of National Biography.* Eds. H. C. G. Matthew - B. Harrison. Oxford, 2004-. Online [http://www.oxforddnb.com]

OSzK RNyT / App. H. - Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, Apponyi Gyűjtemény, Hungarica

PRO - Public Record Office / The National Archives, Kew, Surrey, Nagy-Britannia

PRO SP - The National Archives - Public Record Office, Kew, Surrey, Nagy-Britannia: State Papers

RS - *Rerum Britannicarum medii aevi scriptores* [Rolls Series]

Rymer, Foedera - Rymer, Thomas, *Foedera, conventiones, literae, et cujuscunque generis acta publica inter reges Angliae.* I-XX. London, 1704-35. [Londoni kiadás]; Hága, 1739-45. I-X. [Hágai kiadás]

Sanuto - *I diarii di Marino Sanuto.* (MCCCCXVI-MDXXXIII) dall'autografo Marciano Ital. cl. VII codd. CDXIX. CDLXXVII pubblicati per cura di Rinaldo Fulin, Federico Stefani, Niccolò Barozzi, Guglielmo Berchet, Marco Allegri. Tom. I-LVIII. Venezia, 1879-1902.

Simonyi, Okmánytár - *Magyar történelmi okmánytár a londoni könyv és levéltárakból, 1521-1717.* I-II. Szerk. Simonyi Ernő. Pest - Bp., 1859-1875. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály: Okmánytárak 5 [16])

SZ - Századok
Szerbia - *A Magyarország és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára 1198-1526*. Szerk. Thallóczy Lajos - Áldásy Antal. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára 2. Magyar történelmi emlékek. Első osztály: Okmánytárak 33.) Bp., 1907.
TSZ - *Történelmi Szemle*
TT - *Történelmi Tár*

BIBLIOGRÁFIA

I. Kéziratos források

British Library Manuscript Collection, London

Additional MS
Cotton MS Caligula
Cotton MS Cleopatra
Cotton MS Galba
Cotton MS Julius
Cotton MS Nero
Cotton MS Otho
Cotton MS Vespasian
Cotton MS Vitellius
Harleian MS

Corpus Christi College, Cambridge
MS 111

II. Levéltári források

The National Archives - Public Record Office, Kew, Surrey

Chancery
Chancery Miscellanea: C 47
Patent Rolls C 66
Treaty Rolls C 76
Chancery Warrants/Warrants for the Great Seal. Series 1. C 81
Chancery Inquisitions Post Mortem, Series II, C 142

Ecclesiastical Miscellanea C 270

Exchequer
Treasury of Receipt: Diplomatic Documents E 30
Treasury of Receipt, Books: E 36
Exchequer of Receipt: Jornalia Rolls, Tellers' Rolls, Certificate Books, Declaration Books and Accounts of Receipts and Issues E 405

Special Collections
Ancient Correspondence: SC 1
Papal Bulls: SC 7

Transcripts of documents
Milan, 1425–1768: PRO 31/2
Germany, Portugal and France, c. 1162–1572: PRO 31/8
Venice 1202–1797; 1224–1877: PRO 31/14; 30/25.
Roman Transcript Series I/1.

State Papers
SP 1

Bibliothéque nationale de France, Département des Manuscrits, Paris
Erudits et bibliophiles. Clairambault 324

Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien
Handschriftenabteilung: Ungarische Akten
Grosse Korrespondenz

III. Elektronikus / Digitális adattárak / dokumentumtárak

Bayerische Staatsbibliothek Digitale Sammlungen [http://reader.digitale-sammlungen.de/]
British History Online. University of London, & History of Parliament Trust, London, 2013. [http://www.british-history.ac.uk/]
Corpus of Ioannes Dantiscus Texts & Correspondence. Series Corpus Epistularum Ioannis Dantisci. Ioannis Dantisci Epistulae Latinae Vol. 5. *Epistulae Latinae Ioannis Dantisci a. 1515–1536 adhuc ineditae.* Warszawa–Kraków. Ed. Anna Skolimowska – Magdalena Turska – Katarzyna Jasińska-Zdun – Jerzy Axer. Uniwersytet Warszawski, Wydział „Artes Liberales". [http://dantiscus.ibi.uw.edu.pl/] [= Corpus Dantiscus]

Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás /DL-DF 5.1/ [http://mol.arcanum.hu/dldf_full] [= DL vagy DF]

Parker Web: Parker Library on the Web. Parker Library, Corpus Christi College, Cambridge, Manuscript Collection, Stanford University. [http://parkerweb.stanford.edu/]

State Papers Online, 1509-1714: The complete collection. Early Modern Government in Britain and Europe. Eds. Stephen Alford, John Miller. The National Archives - Gale - Cengage Learning, 2007-. [http://gale.cengage.co.uk/state-papers-online-15091714.aspx].

Politische Korrespondenz Kaiser Karls V. [POLKA WEB] Hrsg. Horst Rabe - Heide Stratenwerth. [http://karl-v.bsz-bw.de/]

IV. Forráskiadványok

1504-1566. Memoria rerum. A Magyarországi legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete (Verancsics-évkönyv). Sajtó alá rend., utószó. Bessenyei József. Bp., 1981. [= Memoria rerum]

Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia, collegit et edidit Andreas Veress. I. 1468-1540. Kolozsvár - Bp., 1914. (Fontes rerum Transylvanicarum) [= Veress, Acta]

Acta Nuntiatura Poloniae. Tom. II. Zacharias Ferreri (1519-21) et nuntii minores (1522-23). Ed. Henricus Damianus Wojtyska. Romae 1992.

[Acta Tomiciana] *Epistole, legationes, responsa, actiones, res geste serenissimi principis Sigismundi, eius nominis primi, regis Polonie, magni ducis Lithvanie, Russie, Prussie, Masovie domini...* per Stanislaum Gorski. I-VIII. Posnaniae 1852-1860.

Actenstücke und Briefe zur Geschichte Kaiser Karls V. Aus dem K. K. Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien. Hrsg. Karl Lanz. (Monumenta Habsburgica. Sammlung von Acktenstücken und Briefen zur Geschichte des Hauses Habsburg dem Zeitraume von 1473 bis 1576. Zweite Abtheilung: Kaiser Karl V. und König Philipp II. II/1.) Wien, 1853.

Alsó-szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék). 1244-1710. Szerk. Thallóczy Lajos - Horváth Sándor. Bp., 1912. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum 3., Magyar történeti emlékek. Első osztály: Okmánytárak, 36) [= Alsó-Szlavóniai]

Artner Edgár: *„Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája”*. A Vatikáni Levéltárnak azok az okiratai, melyek őseinknek a Keletről Európát fenyegető veszedelmek ellen kifejtett erőfeszítéseire vonatkoznak. Közreadja Szovák Kornél - Tusor Péter - Török József. (Collectanea Vaticana Hungariae I. 1.) Bp., - Róma 2004.

[Hieronymus Balbus] *Hieronymi Balbi Opera poetica, Oratoria ac Politico-moralia.* Coll. Josephus de Retzer. I. Vindobonae 1791.

[Hieronymus Balbus] *Oratio in imperiali conventu Bormaciensi coram divo Carolo caesare ac principibus totius imperii, die tertia Aprilis 15]21 per inclyti regis Hungariae ac Bohemiae* etc. oratores habita. Wien 1521. [OSzK App. H. I. 145.]

[Hieronymus Balbus] *Hieronymi Balbi Episcopi Gurcensis Oratio habita coram Clemente VII. de confoederatione nuper inita, paceque universali, atque expeditione adversus Turcas.* [Roma, Francesco Minizio Calvo, ante Sept. 1530.] [OSzK App. H. I. 207.]

[Stephanus Brodericus] *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima* edidit Petrus Kulcsár. *Oratio ad Adrianum VI pontificem maximum* edidit Csaba Csapodi. Bp., 1985. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum; 6)

Stephanus Brodericus: *Epistulae.* Edidit, introduxit et commentariis instruxit Petrus Kasza. Bp., 2012. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, 16.) [= Brodericus, Epistolae]

Brutus János Mihály magyar királyi történetiró *Magyar Historiája* 1490-1552 [*Ungaricarum rerum*]. I-III. közli Toldy Ferencz - Nagy Iván. Bp., 1863-1877. (Magyar történelmi emlékek. Második osztály: Írók, 12, 13, 14)

Calendar of Letters, Despatches and State Papers relating to the Negotiations between England and Spain preserved in the Archives of Simancas and elsewhere. Ed. G. A. Bergenroth - Pascual de Gayangos. I-III/1., Supplement I-II. 1485-1526. London, 1862-73.

Calendar of State Papers and Manuscripts in the Archives and Collections of Milan 1385-1618. I. Ed. A. B. Hinds. London, 1912.

Calendar to the English Affairs, existing in the Archives and Collections of Venice and in other Libraries of Northern Italy. Ed. Rawdon Brown. I-III. 1202-1526. London, 1864-69.

Georges Chastellain: *Oeuvres.* Ed. Kervyn de Lettenhove. I-VIII. Bruxelles, 1863-66.

Codex diplomaticus comitum de Blagay. A Blagay-család oklevéltára. Szerk. Thallóczy Lajos - Barabás Samu. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály: Okmánytárak, 28) Bp., 1897 [= Blagay]

Commissiones et relationes venetae. Tom. I. 1433-1527. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium VI.) Coll. Simeon Ljubić. Zagrabiae 1876. [=Ljubić, Commissiones venetae]
Concilia Magnae Britanniae et Hiberniae, a synodo Verolamiensi, a. D. CCCCXLVI, ad Londinensem, a. D. MDCCXVII, accedunt constitutiones et alia ad historiam ecclesiae anglicanae spectantia. A Davide Wilkins. I-IV. London, 1737.
Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426-1605). Közreadja Tusor Péter - Nemes Gábor (Collectanea Vaticana Hungariae I. 7.). Bp., - Róma, 2011.
Correspondance de Charles-Quint et d'Adrien VI, publiée par M. Gachard. Bruxelles, 1859.
Correspondance de Marie de Hongrie avec Charles Quint et Nicolas de Granvelle. Vol. 1. 1532 et années antérieures. Ed. Laetitia Gorter van Royen. Turnhout, 2010.
Correspondenz des Kaisers Karl V. Aus dem Königlichen Archiv und der Bibliothèque de Bourgogne zu Brüssel, mitgetheilt von Karl Lanz. Bd. I-III. Leipzig, 1844-1846. [= Lanz, Correspondenz]
The Correspondence of Emperor Charles V and his ambassadors at the courts of England and France... 1519-1551. Ed. William Bradford. London, 1850.
Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe. *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V.* (1519-1555) Bd. 1-20. 1893-2009. Bd. 1-4. Bearb. von August Kluckhorn - Adolf Wrede. Gotha, 1893-1905.
Documenta ad historiam familiae Bátori de Ecsed spectantia I. Diplomata 1393-1540. Ad edendum praeparaverunt Richardus Horváth - Tiburtius Neumann - Norbertus C. Tóth. Nyíregyháza 2011. [= Documenta Batoriana]
Documente privitoare la istoria Românilor. 1358-1600. Acte şi scrisori din arhivele oraşelor ardelene (Bistriţa, Braşov, Sibiu). publicate ... N. Iorga. Volumul XV, Partea 1. 1358-1600. (Documente privitoare la istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, XV/1.) Bucureşti, 1911. [Documente XV/1]
Documente privitoare la istoria Românilor. 1510-1530. Culese, adnotate şi publicate de Nic. Densuşianu. Bucuresci, 1892. (Documente privitoare la istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, II/3.) [Documente II/3.]
Documente privitoare la istoria Românilor. Volumul VIII. 1376-1650. (Documente privitoare la istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, VIII.) Bucuresci, 1894. [=Documente VIII]
Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. Szerk.: Bunyitay Vince - Rapaics Rajmund - Karácsonyi János - Kollányi Ferenc - Lukcsics József. I-V. Budapest, 1902-1912.

El emperador Carlos V y su corte según las cartas de Don, Martín de Salinas, embajador del Infante don, Fernando (1522-1539). por Antonio Rodriguez Villa. Madrid, 1903-05.

Epistolae ad principes. I. Leo X - Pius IV (1513-1565). Regesti a cura di Luigi Nanni. Cittá del Vaticano 1992. (Collectanea Archivi Vaticani, 28) [= Nanni, Epistolae ad Principes]

Epistolae procerum regni Hungariae quas Georgius Pray ...collegit. I. Posonii 1806. [= Pray, Epistolae, I]

Frankfurts Reichs-correspondenz nebst andern verwandten Aktenstücken von 1376-1549. I-II. Hrsg. Johann Janssen. Freiburg, 1863-72.

Vincenzo Guidoto's Gesandtschaft am Hofe K. Ludwigs von Ungern 1523-1525. Hrsg. Friedrich Firnhaber. Quellen und Forschungen zur Vaterländischen Geschichte, Literatur und Kunst. Wien, 1849. 66-138. [= Firnhaber, Guidoto]

[Edward Hall] *Hall's chronicle; containing the history of England, during the reign of Henry the Fourth, and the succeeding monarchs, to the end of the reign of Henry the Eighth.* London, 1809.

A horvát véghelyek oklevéltára 1490-1527. Szerk. Thallóczy Lajos-Hodinka Antal. Bp., 1903. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum 1.)

Horváth Mihály: „Magyar regesták a bécsi cs. levéltárból 1118-1605", MTT 9 (1861) 1-96.

I diarii di Marino Sanuto. (MCCCCXVI-MDXXXIII) dall'autografo Marciano Ital. cl. VII codd. CDXIX. CDLXXVII pubblicati per cura di Rinaldo Fulin - Federico Stefani - Niccolò Barozzi - Guglielmo Berchet - Marco Allegri. I-LVIII. Venezia. 1879-1902.

Istvánffy Miklós *Magyarok dolgairól írt Históriája* Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I. köt. Bp., 2009.

Nicolai Isthvanfi *Historiarum de rebus Ungaricis* libri XXXIV. Nunc primum in lucem editi. Coloniae Agrippinae 1622.

Journal de Jean Barrillon secrétaire de chancelier Duprat 1515-1521, publié pour la première fois pour la Société de l'histoire de France par Pierre de Vaissière. I-II. Paris, 1897-99.

[Stephanus Katona]: *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae, ex fide domesticorum* ... concinnatae a Stephano Katona. Tom. I-XII. Budae 1788-93. [Tom. XII. Ordine XIX = Katona, Historia critica, XIX; Tom. XII. Ordine XVIII = Katona, Historia critica, XVIII]

Die Korrespondenz Ferdinands I.: Familienkorrespondenz bis 1526. I. 1. (Korrespondenzen österreichischer Herrscher. Teil I.) Hrsg.

Wilhelm Bauer. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, 11) Wien, 1912. [= Korrespondenz Ferdinands I., I.]
Kurucz György: *Guide to Documents and Manuscripts in Great Britain Relating to the Kingdom of Hungary from the Earliest Times to 1800.* London - New York, 1992.
Lettere di principi le quali o so scrivono da principi, o a principi o ragionano di principi. Venezia, 1581.
Lettere di principi. Litterae principum ad papam (1518-1578). Fejedelmi levelek a pápának (1518-1578). Edidit József Bessenyei. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma, Fontes 3.) Roma - Bp., 2002. [= Bessenyei, Fejedelmi]
Letters and Papers Foreign and Domestic of the Reign of Henry VIII. I-XXI.; I/1-2: Appendix; Addenda I-II. Eds. J. S. Brewer - James Gairdner - R. H. Brodie. London, 1867-1910; 1920-32.
Letters of Henry VIII, 1526-1529. Ed. Tim Coates. London, 2001.
Lettres de Rois, Reines et autres personnages des cours de France et d'Angleterre depuis Louis VII. jusqu'à Henri IV., tirées des archives de Londres par Bréquigny. Ed. Jacques Joseph Champollion-Figeac. I-II. Paris, 1839. (Collection de documents inédites)
A Magyar tud. akadémia Történelmi bizottságának oklevélmásolatai, ismerteti Óváry Lipót. 1. füz. A Mohácsi vész előtti okiratok kivonatai. Bp., 1890.
A Magyarország és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára 1198-1526. Szerk. Thallóczy Lajos - Áldásy Antal. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára 2. Magyar történelmi emlékek. Első osztály: Okmánytárak 33.) Bp., 1907.
Magyar történelmi okmánytár a londoni könyv és levéltárakból, 1521-1717. I-II. Szerk. Simonyi Ernő. Pest - Bp., 1859-1875. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály: Okmánytárak 5 [16])
Magyar történelmi okmánytár, a brüsszeli országos levéltarból és a burgundi könyvtárból. Szerk. Hatvani [Horváth] Mihaly. Pest, 1857-1859. (Monumenta Hungariae historica. Diplomataria. Magyar történeti emlékek. Első osztály: Okmánytárak, 1-4) [= Brüsszeli okmánytár]
Margalits Ede: *Horvát történelmi repertorium.* I-II. Bp., 1900-1902.
Mohács Magyarországa: Báró Burgio pápai követ jelentései. Ford. Bartoniek Emma. Bp., 1926. [= Bartoniek, Mohács Magyarországa]
Négociations de la France dans le Levant et correspondances, mémoires et actes diplomatiques des ambassadeurs de France á Constantinople, etc.I-II. Ed. Ernest Charriére. Tome. I. Paris, 1848.

Négociations diplomatiques entre la France et l'Autriche durant les trente premières années du XVIe siècle publiées par André Joseph Ghislain Le Glay. I–II. Paris, 1845. [= Le Glay, *Négociations*]
Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siècle. Ed. Nicolae Iorga. I–VI. Bucharest, 1899–1916.
Original letters illustrative of English history: including numerous royal letters from autographs in the British Museum, the State Paper Office, and one or two other collections. Ed. Henry Ellis. Ser. 1–3. Vol. I–IV. London, 1824–1846. [= Ellis, Original Letters]
Ortvay Tivadar: *Pozsony város története* I–III. Pozsony, 1892–94. III. Mellékletek Pozsony 1300–1526. évi történetéhez. Pozsony, 1894.
Papiers d'État du Cardinal de Granvelle d'après les manuscrits de la bibliothèque de Besançon, sous la direction de Ch. Weiss. I–IX. Paris, 1841–52. Tome I. 1836. (Collection de documents inédits sur l'histoire de France. Première série. Histoire politique)
Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523). Közzéteszi C. Tóth Norbert. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 50.) Bp., 2010.
The Anglica historia of Polydore Vergil, AD 1485–1537. Ed. Denis Hay. London, 1950. (A hypertext critical edition by Dana F. Sutton. The University of California, Irvine. [http://www.philological.bham.ac.uk/polverg])
Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. Diplomatarium Relationum Reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae. (Raguzai oklevéltár. Diplomatarium Ragusanum.) A raguzai állami, a bécsi cs. és kir. titkos és egyéb levéltárakban levő okiratokból összeállította Gelcich József. Bev., jegyzetek. Thallóczy Lajos. Bp., 1887. [= Gelcich, Raguza]
Die Reichsregisterbücher Kaiser Karls V., nach amtlichen Vorarbeiten vollendet von Lothar Gross. Berlin, 1930.
Relationes oratorum pontificiorum. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. (Monumenta Vaticana Hungariae historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár, Series 2, t. 1.) Bp., 1884 [2001].
Thomas Rymer: *Foedera, conventiones, literae, et cujuscunque generis acta publica inter reges Angliae.* I–XX. London, 1704–35. [Londoni kiadás]; Hága, 1739–45. I–X. [Hágai kiadás]
Staatspapiere zur Geschichte Kaiser Karls V. Aus dem Kgl. Archiv und der Bibl. de Bourgogne in Brüssel, mitgetheilt von Karl Lanz. Stuttgart, 1845. (Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart, 11)
State Papers published under the authority of his Majesty's Commission: King Henry the Eighth. I–XI. London, 1831–52.

A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458-1526). Közreadja Neumann Tibor. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak) Bp., 2012. [= Szapolyai oklevéltár]
Szerémi György: *Magyarország romlásáról.* Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. Jegyzeteket írta Székely György. Bp., 1979.
Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból. Sajtó alá rendezte: Zombori István. Bp., 2004.
Thallóczy Lajos: *Jajca (bánság, vár és város) története.* [Szerk. Horváth Sándor] Bp., 1915. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára 4. Magyar történelmi emlékek. Első osztály: Okmánytárak, 40) [= Jajca]
Thallóczy Lajos - Barabás Samu: *A Frangepán család oklevéltára.* I-II. 1135-1527. II. 1454-1527. Hamis oklevelek. 1209-1481. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály: Okmánytárak, 35) Bp., 1910-13.
Török történetírók. ford. és jegyzetekkel kísérte Thúry József. I-II. Bp., 1893-1896.
[Ludovicus Tubero] Ludovici Tuberonis *Commentarii de rebus suo tempore, in Pannonia et finitimis regionibus gestis.* In: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini.* Tomus II. Pars I. Cura et studio Joannis Georgii Schwandtneri. Vindobonensis 1766. 111-381.
Ludovicus Tubero: *Kortörténeti feljegyzések* (Magyarország). Közreadja Blazovich László - Galántai Erzsébet. Szeged, 1994. [=Tubero, Feljegyzések]
Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungern und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte: Aus Archiven und Bibliotheken: I-III. Band. I/2. Gesandtschaft König Ferdinands I. an Sultan Suleiman I. 1530.; II/1.: Gesandtschaft König Ferdinands I. an Sultan Suleiman I. 1533. Hrsg. Anton von Gevay. Wien, 1838. [= Gévay, Urkunden]
Urkunden, Briefe und Actenstücke zur Geschichte Maximilian I. und seiner Zeit. Hrsg. von J. Chmel. Stuttgart, 1845.
Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. I-II. Romae 1859-1860. [= Theiner, Vetera monumenta]
Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia. Ed. Augustinus Theiner. I-II. Romae - Zagrabiae 1863-75.
*Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum...*amplissima collectio. I-IX. Paris, 1724-33. III. Edmond Martène - Ursin Durand. Paris, 1729.

A veszprémi püspökség római oklevéltára. (Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis) 1103–1526. Közrebocsátja Fraknói Vilmos – Lukcsics József. I–IV. Bp., 1896–1907.
[York heroldja, Thomas Wryth v. Writh:] An account of cardinal Wolsey's embassy to the emperor A. D. 1521. Parker Library, Corpus Christi College, Cambridge, MS 111. [Registrum Chartarum Abbatiae Bathoniensis. Apographa Chartarum, etc.] 383–398.
[Zay Ferenc] *Az Lándorfejírvár elveszésének e oka vőt és így esött.* Sajtó alá rend. Kovács István. Bp., 1980. [= Az Lándorfejírvár]

V. Szakirodalom

A Catalogue of the Manuscripts in the Cottonian Library, Deposited in the British Museum. London, 1802. [= Cotton Catalogue]
Ábel Jenő: *Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság.* (Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből, VIII/8.) Bp., 1880.
Ágoston Gábor, „Ideológia, propaganda és politikai pragmatizmus: A Habsburg-Oszmán nagyhatalmi vetélkedés és a közép-európai konfrontáció", TSz 45 (2003) 1–2: 1–24.
Angyal Dávid: „Erdély politikai érintkezése Angliával", 1. közl. SZ 34 (1900) 309–325.
Artner Edgár: „Magyarország és az apostoli szentszék viszonya a mohácsi vészt megelőző években, 1521–1526", In: *Mohácsi emlékkönyv,* 63–124.
Bánlaky Breit József, doberdói: *A magyar nemzet hadtörténelme.* I–XXII. Bp., 1928–42. [http://mek.oszk.hu/09400/09477/html]
Balogh István: *Velencei diplomaták Magyarországról, 1500–1526. Forrástanulmány.* Szeged 1929.
Barta Gábor: *A Sztambulba vezető út (1526–28).* Bp., 1983.
Barta Gábor: „Illúziók esztendeje: Megjegyzések a Mohács utáni kettős királyválasztás történetéhez", TSz 20 (1977) 1–30.
Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. 1490–1526. Mitgetheilt von Friedrich Firnhaber. [Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 2 (1849) Hefte 3–4: 1–171.] Wien, 1849.
Birkás Géza: *Francia utazók Magyarországon.* Acta Universitatis Szegediensis: Sectio philologica. Tom. 16. Szeged, 1948.
Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon.* Bp., 1969.
Botlik R.: „Henry VIII and the New Hungarian Political Élite in 1526–1527. (The Anglo-Hungarian Relationship After the Battle of

Mohács)", *Publicationes Universitatis Miskolcinensis. Sectio Philosophica.* Tomus XII., Fasciculus 2. Miskolc, 2007. 123-145.
Botlik R.: *VIII. Henrik és Magyarország.* Szilvásvárad, 2010.
Botlik R.: *VIII. Henrik angol király magyar szövetségesei.* Kaposvár, 2013.
Botlik R.: „Egy évtized a Szapolyai-testvérek és a Magyar Királyság politikai elitjének történetéből (1514-1526) - A korabeli angol diplomácia iratainak felhasználásával". (megjelenés alatt, 2014) [= Botlik, Szapolyai]
Victor-Louis Bourrilly: „Le premiére ambassade d'Antonio Rincon en Orient 1522-23", *Revue d'historire moderne et contemporaine* 2 (1900-1901) 23-44.
V.-L. Bourrilly: „Antonio Rincon et la politique orientale de Francois Ier", *Revue Historique* 113 (1913) 64-83., 268-308.
Franz Bernhard Bucholtz (ritter von): *Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten.* I-IX. Wien, 1831-36.
Wilhelm Busch: *Cardinal Wolsey und die kaiserlich-englische Allianz, 1522-1525.* Bonn, 1886.
B. Szabó János: *A mohácsi csata.* Bp., 2006.
Mandell Creighton: *A history of the papacy during the period of the reformation.* I-V. London, 1882-94.
Mandell Creighton: *Cardinal Wolsey.* London, 1898.
P. S. Crowson: *Tudor Foreign Policy.* London, 1973.
Ilona Czamańska: „A lengyel-török kapcsolatok fordulópontjai a 16. század első felében", In: Közép-Európa harca a török ellen, 91-102.
C. Tóth Norbert: „Egy legenda nyomában. Szapolyai János és ecsedi Bátori István viszonya 1526 előtt", SZ 146 (2012) 443-463.
C. Tóth N.: „Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai: Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása", HK 125 (2012) 987-1014.
C. Tóth Norbert: „A királyi pár Csehországban 1522-1523", In:*„Köztes-Európa" vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére.* Szerk. Bagi Dániel - Fedeles Tamás -Kiss Gergely. Pécs 2012. 83-96.
Csernus Sándor: *A középkori francia nyelv történetírás és Magyarország, 13-15. század.* Bp., 1999.
Dabrowski János: „Lengyelország és a török veszedelem Mohács előtt", In: *Mohácsi Emlékkönyv*, 125-140.
Susan Doran: *England and Europe in the Sixteenth Century.* London, 1998.
George Cavendish: *The Life and Death of Cardinal Wolsey.* (Első kiadása: London, 1557.) Ed. Richard S. Sylvester. (Early English Texts Society, 243) London, 1959.
Engel Pál - Kristó Gyula - Kubinyi András: *Magyarország története 1301-1526.* Bp., 2005.

Españoles y Polacos en la Corte de Carlos V. Cartas del embajador Juan Dantisco. Ed. Antonio Fontán - Jerzy Axer - Isabel Velázquez - Jerzy Mańkowski. Madrid, 1994 [= Españoles]
E. Kovács Péter.: „Jajca és az 1519-es béke", LK 63 (1992) 91-96.
E. Kovács P.: „Ferdinánd főherceg és Magyarország (1521-1526)", TSz 45 (2003) 1-2: 25-44.
Fedeles Tamás: A *pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354-1526).* Pécs 2005.
Fedeles Tamás: „Egy Jagelló-kori humanista pályaképe. Csulai Móré Fülöp (1476/1477-1526)", LK 78 (2007) 35-84.
Fedeles Tamás: „A 14. század derekától Mohácsig", In: *A középkor évszázadai (1009-1543).* (A Pécsi Egyházmegye története I.) Szerk. Fedeles Tamás, Sarbak Gábor- Sümegi József. Pécs, 2009. 109-154.
Fenyvesi László: „A temesközi-szörénységi végvárvidék funkcióváltozásai (1365-1718)", In: *Végvárak és régiók a XVI-XVII. században.* Szerk. Petercsák Tivadar - Szabó Jolán. Eger, 1993. (Studia Agriensia, 14) 238-246.
Richard Fiddes: *The Life of Cardinal Wolsey.* London, 1724.
Stella Fletcher: *Cardinal Wolsey: A Life in Renaissance Europe.* London, 2009.
Fodor Pál: *Magyarország és a török hódítás.* Bp., 1991.
Fodor P. - Dávid Géza: „Magyar-török béketárgyalások 1512-1514-ben". TSz 36 (1994) 3-4.: 193-225.
Fodor P.: *A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről.* Bp., 2001.
Fodor P.: „A szimurg és a sárkány. Az Oszmán Birodalom és Magyarország (1390-1526)", In: *Rex invictissimus. Hadsereg és hadszervezet a Mátyás kori Magyarországon.* Szerk. Veszprémy László. Bp., 2008, 45-64.
Fógel József: *II. Lajos udvartartása.* Bp., 1917.
Fraknói Vilmos: *Magyarország a mohácsi vész előtt. A pápai követek jelentései alapján.* Bp., 1884.
Fraknói V.: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-Székkel.* I-III. Bp., 1901-1903.
Fraknói V.: „Küzdelem a nemzeti királyságért 1505-ben", SZ 52 (1918) 142-160.
Anthony Goodman: *The Shadow of God: A Novel of War and Faith.* London, 2003.
Peter Gwyn: „Wolsey's Foreign Policy: The Conferences at Calais and Bruges Reconsidered", *The Historical Journal* 23 (1980) 4/December: 755-772.
P. Gwyn: *The King's Cardinal: The Rise and Fall of Thomas Wolsey.* London, 1990.

Györkös Attila: „Magyar hadvezér a páviai hadjáratban? Adatok a Frangepán család történetéhez és Frangepán Kristóf I. Ferenc francia királyhoz fűződő kapcsolatához", *Turul* 85 (2012) 2: 41-45. [= Györkös, Frangepán]
Habsburg Mária, Mohács özvegye: a királyné és udvara 1521-1531: Budapesti Történeti Múzeum, 2005. szeptember 30. - 2006. január 9. Kiállítási katalógus. Szerk. Réthelyi Orsolya, F. Romhányi Beatrix - Spekner Enikő - Végh András - Kovács Eszter. Bp., 2005.
Hegedűs István: „Hieronymus Balbus dicskölteménye Mátyás királyról". *Irodalomtörténeti Közlemények* 29-31 (1921) 1: 150-55.
Nancy L. Harvey: *Thomas Cardinal Wolsey.* London, 1980.
Hazai György: A Topkapu Szeráj Múzeum levéltárának magyar vonatkozású török iratai. LK 26 (1955) 286-295.
Gernot Heiss: „Politik und Ratgeber der Königin Maria von Ungarn in den Jahren 1521-1531", MIÖG 82 (1974) 119-180.
Hermann Zsuzsanna: „Egy humanista karrierje. (Balbi Jeromos.)", *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* II. (Annales Bibliothecae Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae.) Bp., 1964. 225-244.
Hieronymus Balbus: Poet, Humanist, Diplomat, Bischof: opera omnia quae supersunt. Hrsg. Anton F. W. Sommer. Vol. 1-5. Wien 1991. (Editiones neolatinae, Bd. 5.)
Hopp Lajos: *Az „antemurale" és „conformitas" humanista eszméje a magyar-lengyel hagyományban.* Bp., 1992.
Horváth Mihály: *Magyarország története.* I-VIII. Pest, 1871.
Norman Housley: *Crusading and the Ottoman Threat, 1453-1505.* Oxford, 2013.
Imre Mihály: *„Magyarország panasza" : a Querella Hungariae toposz a XVI-XVII. század irodalmában,* Debrecen, 1995. (Csokonai Könyvtár : Bibliotheca studiorum litterarium, 5)
Iványi Béla: „Adalékok nemzetközi érintkezéseink történetéhez a Jagelló-korban". 1-3. közl. TT 2. sor. 7. évf. (1906) 1.: 139-151.; 2.: 161-197.; 3: 321-367.
Joannes Dantiscus (1485-1548). Polish Ambassador and Humanists. Procedings of the International Colloquium Brussels, May 22-23, 1995. Ed. Jozef Ijsewin - Wouter Bracke. Bruxelles, 1996.
Józef Jasnowski: *England and Poland in the XVIth and XVIIth Centuries.* Oxford, 1948. (Polish Science and Learning)
Jászay Magda: *Velence és Magyarország. Egy szomszédság küzdelmes története.* Bp., 1990.
Káldy-Nagy Gyula: *Szulejmán.* Bp., 1974.

Kasza Péter: „Egy magyar diplomata lengyel szolgálatban. (Újabb források Brodarics István római követi működéséhez)", *Irodalomtörténeti Közlemények* 113 (2009) 593-605.
Kiss Lajos: „Nándorfehérvár bukása", HK 2 (1889) 389-440., 542-612.
Alfred Kohler: *Ferdinand I., 1503-1564: Fürst, König und Kaiser.* München, 2003.
Knauz Nándor: „Balbi Jeromos, II. Lajos király tanára", *Magyar Sion* 4 (1866) 5-27., 81-106., 161-183., 242-261., 321-352., 386-419., 48-502.
Kosáry Domokos: *Magyar külpolitika Mohács előtt.* Bp., 1978.
Köblös József: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában: a budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával. Bp., 1994.
Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerk. Zombori István. Bp., 2004.
Kubinyi András: „A Szávaszentdemeter-Nagyolaszi győzelem 1523-ban. adatok Mohács előzményéhez", HK [Új folyam] 25 (1978) 194–222. [Ő: *Nándorfehérvártól Mohácsig,* 121-150. E kötet oldalszámait használom.]
Kubinyi A.: „A mohácsi csata és előzményei", SZ 115 (1981) 66-105. [Ő: *Nándorfehérvártól Mohácsig,* 156-198. E kötet oldalszámait használom.]
Kubinyi A.: „A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt". In: *Mohács. Tanulmányok.* Szerk.: Rúzsás Lajos –Szakály Ferenc. Bp., 1986. 59-101.
Kubinyi A.: „Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus", In: *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára: Tanulmányok.* Szerk. Pamer Nóra. Bp., 1994. 263-289.
Kubinyi A.: „A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlata", SZ 128 (1994) 2: 288-319.
Kubinyi A.: „Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori magyar állam és a pápaság között (1490-1526).", In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve.* Szerk Zombori István. Bp., 1996. 119-134.
Kubinyi A.: „Werbőczy Mohács (1526) előtti politikai pályafutása", In: *Tanulmányok Werbőczy Istvánról.* Szerk. Hamza Gábor. Bp., 2001. 65-98.
Kubinyi A.: „Magyarország hatalmasai és a török veszély a Jagelló-korban (1490-1526)", In: *Közép-Európa harca a török ellen,* 117-145.; és In: Kubinyi András: Nándorfehérvártól Mohácsig, 233-260.
Kubinyi A.: „A királyi titkárok II. Lajos uralkodása idején", GESTA 6 (2006) 3-22.
Kubinyi A.: „Szülejmán szultán 1524. évi békeajánlata. Legenda vagy tény?", In: *Európa vonzásában.* Emlékkönyv Kosáry Domokos 80.

születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Bp., 1993. 45-48. [Uő: *Nándorfehérvártól Mohácsig,* 151-156. E. kötet oldalszámait használom.]
Kubinyi A.: *Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete.* Bp., 2007.
Kujáni Gábor: „Brodarics István levelezése 1508-1538", TT 9 (1908) 2: 258-291., 321-346.
Kulcsár Péter: *A Jagelló-kor.* Bp., 1981. 89-91.
Leopold Kupelwieser: *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács, 1526.* Wien, 1899.
Lakatos Bálint „Magyar vonatkozású 1526 körüli oklevelek és levelek Bernhard von Cles trienti püspök levelezésében. Kutatási jelentés (Corrispondenza Clesiana)", LK 84 (2013) 201-225.
Lovcsányi Gyula: *Adalékok a mohácsi vész előtti magyar-lengyel érintkezés történetéhez.* Bp., 1886.
Alfons Lhotsky: *Das Zeitalter des Hauses Österreich.* Die erste Jahre der Regierung Ferdinands I in Österreich (1520-1527). Wien, 1971.
Martin Aurél: *II. Lajos magyar király követsége a wormsi birodalmi gyűlésen.* Bp., 1926.
Mohácsi emlékkönyv 1526. Szerk. Lukinich Imre. Bp., 1926.
Garrett Mattingly: *Renaissance Diplomacy.* London, 1955. [Baltimore, 1964.]
G. Mattingly: „An Early Nonaggression Pact", *Journal of Modern History* 10 (1938) 1/March: 1-30.
Magyarország történelmi kronológiája. Szerkesztette Benda Kálmán - Solymosi László. I-IV. Budapest, 1983. [= Kronológia]
Miskolczy István: „Keresztes hadjárat terve a mohácsi ütközet előtt", In: *Mohácsi emlékkönyv,* 41-62.
Mohács. Szerk. B. Szabó János. Bp., 2006. (Nemzet és emlékezet)
Mohács Emlékezete. Szerk. Katona Tamás. Bp., 1979.
Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. Rúzsás Lajos - Szakály Ferenc. Bp., 1986.
Magyarország hadtörténete. I-II. Főszerk. Liptai Ervin. I. Szerk. Borosy András. Bp., 1984-85.
Nagy képes Millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Szerk. Rácz Árpád. Bp., 2000.
Nemes Gábor: „VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brévéi (1523-1526): Adatok a Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolataihoz", In: *Magyarország és a Római Szentszék.* (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Szerk.: Tusor Péter. Budapest - Róma, , 2012. (Collectanea Vaticana Hungariae, 8.) 51-69.
Neumann Tibor: *A Korlátköviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15-16. században.* Győr, 2007.

Oxford Dictionary of National Biography. Eds. H. C. G. Matthew - B. Harrison. Oxford, 2004-.

Pálosfalvi Tamás: *Nikápolytól Mohácsig 1396-1526*. Bp., 2005.

Pálffy Géza: *A tizenhatodik század története*. Bp., 2000.

Pálffy G.: „The Origins and Development of the Border Defence System against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century)", In: *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of the Ottoman Conquest*. Eds. Géza Dávid - Pál Fodor. Leiden - Boston - Köln, 2000. (The Ottoman Empire and its Heritage, Politics, Society and Economy, Ed. Suraiya Faroqhi-Halil Inalcik, 20.) 3-69.

Pálffy G.: „Die Türkenabwehr der Habsburgermonarchie in Ungarn und Kroatien im 16. Jahrhundert: Verteidigungskonzeption, Grenzfestungssystem, Militärkartographie". In: *Türkenangst und Festungsbau. Wirklichkeit und Mythos*. Hrsg. Harald Heppner - Zsuzsa Barbarics-Hermanik. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien, 2009. (Neuere Forschungen zur ostmittel- und südosteuropäischen Geschichte, 1) 79-108.

Pálffy G.: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Bp., 2010.

Papp Sándor: Magyarország és az Oszmán Birodalom (a kezdetektől 1540-ig). In: *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*, 37-90.

Perjés Géza: *Az országút szélére vetett ország*. Bp., 1975.

Perjés G.: *Mohács*. Bp., 1979.

Perjés G.: „Szulejmán ajánlata", In: *Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok*. Bp., 1999. 49-73.

Perjés G.: „Szülejmáni ajánlat" vagy „szakaszos hódítás"? Vita Fodor Pállal egy közelmúltban megjelent könyv kapcsán", HK 114 (2001) 486-501.

Albert Frederick Pollard: *Wolsey: Church and State in Sixteenth Century England*. London, 1929.

Rázsó Gyula, „A Habsburg-birodalom politikai és katonai törekvései Magyarországon Mohács időszakában", In. *Mohács. Tanulmányok*, 127-62.

Joseph Friedrich von Retzer: *Nachrichten von dem Leben und den Schriften des ehemaligen Bischofs von Gurk Hieronymus Balbus*. Wien, 1790

Jasper Ridley: *Henry VIII*. London, 1984.

Gerhard Rill: *Fürst und Hof in Österreich. Von den habsburgischen Teilungsverträgen bis zur Schlacht von Mohács (1521/22 bis 1526)*. Band 1. Wien - Köln - Weimar, 1993.

Joyceline G. Russell: The Search for Universal Peace: the Conferences at Calais and Bruges in 1521", *Historical Research* 44 (1971) 110: 162–193.
J. J. Scarisbrick: *Henry VIII*. London, 1971.
Sebők Ferenc: „Angol-magyar kapcsolatok a mohácsi vész időszakában". *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* Supplementum. Szeged, 1991. 33–39.
Kenneth M. Setton: *The Papacy and the Levant (1204–1571)*. I–IV. Philadelphia, 1976–84.
Desmond Seward: *The Last White Rose: The Secret Wars of the Tudors*. London, 2011.
Nicolaus Schmitt: *Imperatores Ottomanici a capta Constantinopoli cum epitome principum Turcarum*. I–IX. Tyrnaviae, 1747–1752.
Robert Schwoebel: *The shadow of the crescent: The Renaissance image of the Turk (1453–1517)*. New York, 1967.
Sörös Pongrác: *Jerosini Brodarics István: 1471–1539*. Bp., 1907.
Paula Sutter Fichtner: *Ferdinand I.: Wider Türken und Glaubensspaltung*. Graz – Köln – Wien, 1986.
Szabó Dezső: *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*. Bp., 1909. [= Szabó, Országgyűlések]
Szabó Dezső: *Küzdelmeink a nemzeti királyságért 1505–1256*. Bp., 1917.
Szakály Ferenc: *A mohácsi csata*. Bp., 1975.
Szakály Ferenc: „A török-magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526)", In: *Mohács. Tanulmányok*, 11–58.
Szakály Ferenc: „Nándorfehérvár 1521-es ostromához. Egy királyi adománylevél köztörténeti tanulságai", HK 25 (1978) 484–499.
Szakály Ferenc: „Nándorfehérvár 1521: a vég kezdete". In: *Az Lándorfejírvár*, 83–164. [= Szakály, Nándorfehérvár]
Szakály Ferenc: „The Hungarian-Croatian Border Defense System and Its Collapse", In: *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society mlate Medieval and Early Modern Hungary*. (War and Society in Eastern Central Europe, 3) Eds. János M. Bak – Béla K. Király. New York, 1982. 141–158.
Szalay László: *Magyarország története*. I–VI. Leipzig – Pest, 1851–1863.
Székely György: *La Hongrie et la domination ottomane XVe–XVIIe siécle*. Bp., 1975.
Tardy Lajos: *Régi magyar követjárások keleten*. Bp., 1871.
Thúry József: „A török hódítás kezdete Magyarországon", SZ 27 (1893) 559–584.
Tóth-Szabó Pál: *Szatmári György primás (1457–1524)*. (Magyar történeti életrajzok, XXII.) Bp., 1906. [http://mek.oszk.hu/05600/05660]

Török Pál: „A mohácsi vész diplomáciai előzményei". In: *Mohácsi emlékkönyv*, 141-192.
Tringli István: *Az újkor hajnala. Magyarország története 1440-1541*. Bp., 2003.
Christopher Tyerman: *England and the Crusades 1095-1588*. Chicago, 1988.
Ion Ursu: *La Politique Orientale* de *François* Ier. Paris, 1908.
Wenzel G.: „Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai", 1-3. közl. *Magyar Történelmi Tár* [2. folyam] 2 (1869) 2. (14.): 1-282.; 7 (1877) 12. (24.): 3-300.; 8 (1878) 13 (25.): 3-390. [=Wenzel, Sanuto]
R. B. Wernham: *Before the Armada: The emergence of the English Nation, 1485-1588*. London, 1966.
W. E. Wilkie: *The cardinal protectors of England: Rome and the Tudors before the Reformation*. Cambridge, 1974.
Susanne Wolf: *Die Doppelregierung Kaiser Friedrichs III. und König Maximilians (1486-1493)*. Köln, 2005.
Lucy Wooding: *Henry VIII*. London, 2009.
Zombori István: „Hatalom és családi viszály: V. Károly és I. Ferdinánd kapcsolata", *Világtörténet* 15 (1993) 3-14.
Zombori István: „Jagelló-Habsburg rendezési kísérlet 1523-ból Krzysztof Szydłowiecki naplója alapján", In: *Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból*. Sajtó alá rend. Zombori István. Bp., 2004. 219-328.

Tartalom

I. rész
Az 1521-es „szulejmáni ajánlat"
a nyugat-európai források tükrében

Bevezetés 7

1. A források 11
2. Balbi követsége 22
3. Az európai politikai helyzet 1521-ben 27
4. Követjelentés Magyarország állapotáról 1521-ből 29
5. Nándorfehérvár elestének a híre Európában 35
6 A calais-i konferencia 38
7. Balbi Angliában 49

II. rész
Adalékok az 1524-es „szulejmáni ajánlathoz"

Bevezetés 63

1. Magyarország és a Török Birodalom 1521 végén – 1522 elején 66
2. Ferdinánd főherceg 70
3. Az 1522. évi Reichstag 75
4. A török veszély 1522-ben 78
5. Keresztes tervek 1522-ben 81
6. A török veszély Rodosz eleste után 83
7. Magyarország, a Nyugat és a török 1523-ban 90
8. A birodalmi segély ügye – a bécsi konferencia 93
9. A szávaszentdemeteri ütközet és hatása 96
10. Az 1524-es „szulejmáni ajánlat" 103
11. Levél San Sisto bíborosához 121
12. Az európai diplomáciai helyzet és a török 1524-ben 136

Jegyzetek 142

Rövidítések 200

Bibliográfia 204